

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ
СЛУЖБИ УКРАЇНИ ІМЕНІ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ

Б. Я. Ратич

Н. В. Макогончук, кандидат педагогічних наук

О. І. Гевко

КОРОТКИЙ КУРС ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Затверджено ректором академії як навчальний посібник

ББК 63.3(4Укр)

P25

Рецензенти:

М. І. Кабачинський, доктор історичних наук, професор;

С. В. Псьол, кандидат технічних наук, доцент;

О. М. Свідерська, кандидат історичних наук

Ратич Б. Я.

P25 Короткий курс історії України : навчальний посібник / Б. Я. Ратич,
Н. В. Макогончук, О. І. Гевко. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ,
2016. – 428 с.

У навчальному посібнику викладено короткий курс навчальної дисципліни “Історія України та української культури”. По кожній темі у логічно-структурній формі у вигляді таблиць та схем систематизовано і конкретизовано найважливіші події історії України з найдавніших часів до сьогодення. Подано оцінку видатних історичних діячів, зроблено узагальнення і висновки.

Призначений для курсантів академії.

ББК 63.3(4Укр)

© Видавництво НАДПСУ, 2016

ВСТУП

Історія України – одна із складових історичної науки, що досліджує багатовіковий досвід українського народу, набутий у героїчній і водночас надзвичайно трагічній боротьбі за демократію, свободу і незалежність.

Історія українського народу насичена яскравими сторінками як блискучих перемог визволення, так і поразок.

Прагнення мати незалежну державу було основою боротьби українського народу. Особливої гостроти вона набуває з кінця XIX та у XX ст., адже саме тоді було остаточно закладено теоретичну базу української державності.

Звернення до історії стало важливою ознакою сучасної доби – доби творення незалежної української держави. І це закономірно, бо якраз у минулому можна знайти пояснення багатьох наших сучасних проблем та викликів.

Навчальний посібник складається з 13 тем, що охоплюють події від виникнення людської цивілізації на території України до подій 2014 року. Історія України нині є предметом дискусій різних історичних напрямів і шкіл, тому під час підготовки посібника було враховано позиції різних авторів задля об'єктивного переосмислення оцінки тих чи інших подій та подолання набутих стереотипів.

У посібнику подано матеріал про протидержавні й державні утворення на теренах України, головні події політичного та соціально-економічного життя, національно-визвольні рухи, воєнні події всіх часів.

Видання допоможе курсантам та слухачам не лише систематизувати та дослідити матеріал вітчизняної історії, а й краще зрозуміти гостроту протистоянь в історії України.

Тема 1

ВСТУП ДО ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ “ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ” (БЛОК ІСТОРІЯ УКРАЇНИ)

Специфіка навчальної дисципліни, її предмет, мета, навчальні питання. Система базових питань дисципліни. Історія України як наука. Основні принципи наукового дослідження. Джерельна база історії України, її класифікація. Спеціальні (або допоміжні) історичні дисципліни. Періодизація історії України. Огляд основної літератури для вивчення навчальної дисципліни. Значення вивчення навчальної дисципліни “Історія України”.

Історія України як галузь історичної науки

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Історія України – одна зі складових історичної науки, яка досліджує генезис (походження) і закономірності становлення та розвитку українського народу, його боротьбу за національно-державну незалежність.

Предметом історії України є дослідження в хронологічній послідовності минулого українського народу в усіх його проявах з метою ґрунтовного розуміння сучасності.

Історія України простежує процеси зародження і формування українців як народу, форми їх організації і життя, соціально-політичні відносини, економічний лад, культуру, духовний світ.

Принципи наукового дослідження – це настанови, правила для пізнавальної діяльності, вироблені наукою з метою отримання справжнього знання

Основними принципами дослідження є такі:

1. *Принцип об'єктивності*. Його суть полягає в тому, що той, хто досліджує історію, при реконструкції минулого повинен розкрити історичну закономірність, врахувавши єдність і взаємодію матеріальних та духовних факторів; забезпечити повну і правдиву, неперекручену інформацію та її всебічний аналіз; поглиблено розглянути “негативну” інформацію, яка не відповідає відомій схемі.

2. *Принцип партійності (або соціальної орієнтації)*. Цей принцип передбачає, що оцінку подій, явищ, фактів потрібно здійснювати з позицій певної соціальної групи, яка є носієм історичної істини та історичної перспективи. Завдання дослідника – створити повномасштабну картину історичного процесу, врахувавши погляди окремих груп людей.

3. *Принцип історизму*. Він передбачає, що кожне явище необхідно розглядати у світлі тих подій та наслідків, до яких воно привело, розглядаючи кожну подію, факт потрібно визначити, як вони виникли і які етапи пройшли. Принцип історизму забезпечує конкретність вивчення, дозволяє зрозуміти мотиви і вчинки історичних осіб.

Зазначені принципи реалізуються за допомогою сукупності загальнонаукових, спеціальних і специфічних дослідницьких методів.

ЛІТОПИСНІ ПАМ'ЯТКИ

Літописи – це складені по роках хронологічні записи про події.

Літописання розпочалося в першій половині XI ст. за правління Ярослава Мудрого.

Найдавніше літописне зведення було створено в Києві близько 1037–1039 рр., і протягом років його доповнювали. 1113 року було написано літопис “Повість минулих літ”, автором якого є чернець Києво-Печерського монастиря Нестор. До “Повісті” автор, узявши за основу праці своїх попередників, додав нарис про розселення народів після всесвітнього потопу, праслов'янську історію і розселення слов'ян.

Серед давньоруських літописів виділяють:

Галицько-Волинський літопис (охоплює майже все XIII ст.);

Новгородський та Ростово-Суздальський літописи (події на українських землях XI–XII ст.);

юридичні пам'ятки (перший писемний збірник законів “Руська правда”; договори Русі з Візантією X ст.; церковні устави Володимира Великого, Ярослава Мудрого тощо).

Найбільш відомі літописи XIV–XVII ст.:

Густинський;

Острозький;

Київський;

Львівський та ін.

Основні ідеї цих літописів:

засудження загарбання українських земель іншими державами та її гноблення;

необхідність об'єднання українських земель;

підтримка національно-визвольної боротьби українського народу проти чужоземних поневолювачів.

Літописи другої половини XVII – першої половини XVIII ст.:

літопис Самовидця (описано події 1648–1702 рр.);

літопис Григорія Граб'янки (описано визвольну боротьбу українського народу);

літопис Самійла Величка (охоплює події в Україні з другої половини XV ст. до початку XVIII ст.);

Межигірський літопис, у якому подано опис подій на Київщині та Волині з кінця XIV ст. до 1700 р.

Видатні твори цього періоду:

“Хроніка з літописців стародавніх” Феодосія Сафоновича (опублікована у 1672 р.). У ній описано події, які відбувалися в Україні з кінця XIII до кінця XVII ст.;

“Синопис” невідомого автора (надрукований у 1674 р.) – друкований твір, який тривалий час був першим систематизованим підручником з історії України.

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

В останні десятиліття XVIII ст. починається науковий етап розвитку української історичної науки. З цього часу і аж до кінця XIX ст. з'явилася низка праць з історії, зокрема:

“*Краткое описание Малороссии*” (автор – В. Бубал) – один з перших загальних курсів української історії;

“Історія Русів” (припускають, що автором є Г. Кониський), у якій узагальнено фактологічний матеріал і сформульовано концепцію історії України;

“Книга буття українського народу” (автор – М. Костомаров);

“Про походження козацтва”, *“Про гайдамацтво”* (автор – В. Антонович);

“Історія України” у 2 томах (автор – Н. Полонська-Василенко);

“Історія запорозьких козаків” у 3 томах (автор – Д. І. Яворницький) – перша праця, у якій подано глибоку і всебічну характеристику Запорозького краю, історію Запорозької Січі та козаків-запорожців;

“Історія України-Руси”, *“Ілюстрована історія України”* (автор – М. Грушевський).

Праці істориків України в еміграції:

“Нарис історії України” у 2 томах, *“Огляд української історіографії”* (автор – Д. Дорошенко);

“Україна на переломі” (автор – В. Липинський);

“Богдан Хмельницький”, *“Галицько-Волинське князівство”* (автор – І. Крип’якевич).

Праці київських істориків-дослідників дожовтневої історії України:

“Запорозжское козачество” (автор – В. Голобуцький);

“Походження Русі”, *“Утвердження християнства на Русі”* (автор – М. Брайчевський);

“Древний Киев”, *“Древняя Русь”* (автор – П. Толочко);

“Ранні слов’яни між Дністром і Прип’яттю” (автор – В. Баран)

ДЖЕРЕЛА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Джерела – це матеріали, які безпосередньо чи опосередковано містять інформацію про історичний факт.

Історичні джерела мають свої особливості:

1. Вони ніколи не створюються як джерела, а стають ними тоді, коли за ними починають вивчати історію. До цього моменту вони просто були речами, знаряддями або документами, які призначалися для того чи іншого вжитку

2. Форма і зміст джерел не змінюється з часом, що дає можливість досліднику вжитися в той чи інший історичний період.

3. Джерела – це об'єктивна реальність, тобто інформація, яку вони містять, адекватно відтворює історичний факт.

Усі історичні джерела умовно класифікують на шість груп (класів):

1. *Речові джерела*. Це предмети та їх фрагменти, які дають можливість зробити висновок про рівень матеріальної і духовної культури людей, їх заняття, побут.

2. *Писемні джерела*. Це літописи, хроніки, збірки документів, історичні твори, державні закони й акти, статистичні дані, листи, щоденники, мемуари тощо.

3. *Усні джерела*. Це перекази, пісні, думи, прислів'я тощо.

4. *Етнографічні джерела*. Це залишки колишніх традицій, звичаїв, побуту.

5. *Лінгвістичні джерела* (лінгвістика – наука про мови). Вони дають можливість установити взаємозв'язки між народами, їх походження, особливості розвитку, територію батьківщини, відносини між нижчими і вищими верствами суспільства.

6. *Кіно-, фоно-, фотоматеріали*. Ця група джерел дозволяє відтворювати історичний факт. Використовувати ці джерела потрібно за певною методикою, оскільки кіно-, фоно-, фотодокументаліст показує факт так, як йому здається найвірогідніше, а не так, як його бачить історик

ДОПОМІЖНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Джерелознавство – це допоміжна (або спеціальна) історична дисципліна, яка розробляє методи вивчення і використання історичних джерел.

Сучасні джерелознавці нараховують близько 60 спеціальних наукових дисциплін, які дають історичному досліднику арсенал засобів роботи з джерелами та є необхідним інструментарієм його творчої діяльності.

Провідне місце серед спеціальних наукових дисциплін належить таким:

1. *Історіографія* – наука, що вивчає розвиток знань про історію та дає можливість прослідкувати за нагромадженням історичних знань, змінами, які в них відбулися

2. *Хронологія* – наука, що вивчає календарі, системи літочислення, поняття історичного часу. Вона встановлює точні дати подій, джерел, а також послідовність історичних подій у часі. Хронологія поділяється на два види – відносну (приблизну) й абсолютну (точну).

3. *Метрологія* – наука, що досліджує одиниці вимірювання, інструменти та прийоми.

4. *Палеографія* – наука, що вивчає стародавні рукописи, в основному письмо, спосіб написання, форму літер, особливості матеріалу, відроджує прийоми читання стародавнього письма тощо.

5. *Бібліографія* – наука, що розробляє методи опису друкованих творів, подає перелік книг, журналів і статей з певної галузі із зазначенням вихідних даних (місце і рік виходу, видавництво).

6. *Археографія* – наука, що займається збиранням, описом і виданням історичних документів, рукописів минулого.

7. *Кліометрія* – дисципліна, що використовує кількісні показники для об'єктивного тлумачення тенденцій та закономірностей розвитку історичних явищ.

8. *Нумізматика* – дисципліна, що вивчає історію карбування монет і грошового обігу.

9. *Епіграфіка* – наука, що вивчає стародавні написи, вирізьблені на твердих матеріалах (камінь, метал, дерево тощо).

10. *Топоніміка* – наука, що вивчає власні географічні назви (топонімію).

11. *Геральдика* – наука, що вивчає герби як історичні джерела

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У системі структурної єдності історичного процесу основним поняттям є *період*, що позначає поділ загального на його складові частини і їх вивчення. Звідси походить термін *періодизація*.

Періодизація – поділ процесів розвитку на основні якісно відмінні періоди.

Є багато підходів до періодизації, проте загальноприйнятої періодизації історії України не створено.

1. Згідно з народницьким поглядом на історію як на рух до досягнення “провідної ідеї”, в українському історичному процесі визначилося *чотири періоди*: княжа доба, тобто Київська Русь; далі, аж

до Хмельниччини – польсько-литовська доба; до ліквідації гетьманату наприкінці XVIII ст. – козацька доба; з XIX ст. – доба національного відродження.

2. Радянська історіографія, виділяючи періоди історії, спиралася на принцип послідовності суспільних формацій: на зміну первіснообщинному суспільству на терени майбутньої України приходив феодалізм, за ним – капіталізм і т. д.

Різні історичні школи і автори в основу періодизації покладають різні фактори, наприклад, діяльність окремих історичних осіб (князів, царів), рух народних мас за соціальну справедливість і рівність.

З урахуванням таких факторів, як територія, суспільство, народ, держава тощо, найбільш поширеною є така періодизація:

1. *Найдавніший період* (від появи людини до середини IX ст. н. е.).
2. *Період Київської Русі* (середина IX – кінець XII ст.).
3. *Період Галицько-Волинської держави* (кінець XII – середина XIV ст.).
4. *Українські землі в складі Литви та Польщі* (друга половина XIV – середина XVI ст.).
5. *Період Речі Посполитої та козацької епохи історії України*.
6. *Період національно-визвольних змагань* (кінець XVIII – початок XX ст.).
7. *Період національно-демократичної революції 1917–1920 рр.*
8. *Україна в складі СРСР, Польщі, Румунії та Чехословаччини* (20–90-ті рр. XX ст.).
9. *Україна – незалежна держава*.

Для кращого ознайомлення з історичним матеріалом кожен з цих періодів поділяють на відповідні підрозділи

ЗНАЧЕННЯ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ “ІСТОРІЯ УКРАЇНИ”

Слово “історія” означає розвідку, оповідання і стосується передусім розповіді про минуле свого краю і народу.

Історію як науку вивчають у всіх вищих навчальних закладах для пізнання кожною людиною власної історії. Знання історичних

подій, фактів і явищ створює передумови усвідомленого і цілеспрямованого врахування досягнень та помилок минулого для вирішення важливих питань сьогодення.

Цінність історичних знань визначається тими функціями, які вони виконують. Науковці виділяють чотири головні соціальні функції історичної науки:

1. *Науково-пізнавальна*. Вона передбачає задоволення потреб людини в знанні закономірностей розвитку суспільства в його конкретних проявах та формування уміння застосовувати їх на практиці.

2. *Прогнозуюча*. Її застосування дає можливість передбачувати майбутній розвиток тих чи інших процесів, дає шанс вплинути на перебіг подій.

3. *Соціальна або історична пам'ять*. Зміст цієї функції полягає в розумінні того, з якого роду походить кожен з нас і яким є зв'язок поколінь.

4. *Виховна*. Суть її полягає в тому, що доносячи досвід минулого до сучасників, історія уявно залучає їх до співучасті у грандіозних подіях, піднесеннях і падіннях. Цей досвід має виховний потенціал.

Сукупність функцій історичної науки свідчить про розвиток історичної освіти, формує цілісне уявлення про суспільний прогрес, дозволяє використовувати історичні знання під час вирішення складних питань сьогодення

Тема 2

**НАЙДАВНІШІ ЧАСИ В ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ**

Археологічні періоди історії первісного суспільства, їх характеристика. Походження найдавніших людей на території України. Господарча діяльність, соціальна організація, вірування давніх людей. Неолітична революція. Племена трипільської археологічної культури. Кіммерійці, скіфи, сармати та їх участь в етногенетичних процесах на території України. Племена готів, гунів. Держава антив. Формування слов'янських народів та їх розселення. Теорії походження слов'ян. Проблема етногенезу українців. Етнічні назви слов'ян: венеда, анти, склавини.

Становлення і розвиток людського суспільства

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Історія українських земель розпочинається з появою на них людини. Заселення території сучасної України первісною людиною відбулося ще в сиву давнину. Первинною соціально-економічною формацією в історії людства була первісна община.

Епоха первісного суспільства – найбільш тривала і найменш вивчена епоха в історії людства.

Історію первісного суспільства поділяють на чотири періоди. В основу визначення хронологічних меж кожного періоду покладено провідну роль того чи іншого матеріалу при виготовленні знарядь праці: каменю, міді, бронзи і заліза. Відповідно до цього археологи розрізняють основні періоди, які за традицією називають віками.

Кам'яний вік (період від 1,5 млн до 6–5 тис. років до н. е.):
палеоліт (ранній, середній, пізній) – 1 млн – 10 тис. років до н. е.;
мезоліт (середній кам'яний вік) – приблизно з 9 тис. років до н. е. до 6 тис. років до н. е.;
неоліт або новий кам'яний вік – близько 6–4 тис. років до н. е.
Енеоліт – мідно-кам'яний чи мідний вік – (4–3 тис. до н. е.).
Бронзовий вік – (2 – початок 1 тис. до н. е.).
Ранній залізний вік – (починається з 1 тис. до н. е. і триває до утворення класових суспільств – держав)

ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ ДАВНІХ ЛЮДЕЙ

Кам'яний вік (від 1,5 млн до 6–5 тис. років до н. е.).

На теренах сучасної України життя первісних людей започаткувалося *близько 1,5 млн – 100 тис. років тому у ранньому палеоліті*. Історики називають їх *пітекантропами* (архантропами), а епоху, в яку вони жили – *ашельською*. На думку археологів, найвірогідніше, що найдавніші люди прийшли на територію України з передньої Азії через Балкани і Центральну Європу. Ця міграція не була одномоментним актом, а хвилеподібно тривала протягом багатьох тисячоліть.

Архантропи жили невеликими групами, що утворювали первісне людське стадо. Ця перша форма соціальної організації базувалася на основі кровнородинних стосунків. Шлюбні зв'язки мали парно-груповий характер. Господарство первісних людей було привласнювальним, тому що головними заняттями тогочасних людей були: збиральництво, мисливство, рибальство.

Основним знаряддям праці архантропів стало ручне рубило, яке виготовляли шляхом оббивання кам'яної заготовки з двох боків. У руках первісної людини рубило стало універсальним інструментом впливу на навколишній світ. Залежно від ситуації воно виконувало роль сокири, кайла, металюного каменя тощо.

Поява однотипних кам'яних знарядь на зразок рубила свідчить про зародження мислення, початок переходу до свідомої виробничої діяльності. Архантропи широко використовували вогонь: сліди вогнищ у різних місцях археологи виявили у печерах і на відкритих ділянках тих часів

Усього в Україні відкрито і досліджено більше тридцяти стоянок найдавнішої людини, у тому числі біля села Королеве (Закарпаття), м. Амвросіївка (Донбас), с. Лука-Врублівецька (Хмельниччина).

У середньому палеоліті (100–40 тис. років до н. е.) з'явилися *неандертальці* (назва походить від місцевості у Німеччині, де було знайдено рештки кісток), які перебували на значно вищому рівні фізичного й розумового розвитку. Неандертальці були невисокими на зріст, сутулими, мали велику голову видовженої форми з низьким лобом і навислим надбрів'ям. Об'єм їх мозку складав від 925 до 1 800 см³, у них були розвинуті ділянки мозку, пов'язані з просторово-координаційними функціями та їх контролем.

Боротьба за існування (через зміну умов природи наприкінці раннього палеоліту: сухий різкоконтинентальний клімат, похолодання, поява нових представників фауни – мамонтів, носорогів, північних оленів, ведмедів та інших тварин) змусила людину в середньому палеоліті виготовляти одяг зі шкур тварин, інтенсивно заселяти печери, будувати штучні наземні житла, не тільки використовувати, а й добувати вогонь.

Неандертальські поховання в печерах Криму свідчать про зародження релігійних уявлень та вірувань, а знайдені на деяких стоянках кістки, різьблені геометричним орнаментом з контурами тварин і людей – про перші зразки образотворчого мистецтва.

У добу **пізнього палеоліту (близько 35–10 тис. років до н. е.)** на зміну пітекантропу й неандертальцю прийшов новий тип людини сучасного вигляду – *ното сарієнс* (у перекладі з латини – людина розумна). Представників цього типу ще називають *кроманьйонцями* (за місцем першої знахідки її кісток у *гроті Кро-Маньйон* у Франції, де вперше було знайдено п'ять кістяків цього типу разом з кам'яними знаряддями праці). За будовою тіла вони практично майже не відрізняються від сучасних людей.

Порівняно з неандертальцями, у кроманьйонців господарство і техніка виготовлення знарядь праці досягли вищого рівня розвитку. Людина оволоділа технікою обробки кісток та рогів, з яких виготовляла кам'яні різці, ножеподібні пластини, наконечники списів, прикраси. Мисливська зброя стала досконалішою – з'явилися дротики, скребла, гарпуни

Кроманьйонці стали використовувати перші знаряддя з вкладишами, так звані складні знаряддя, винайшли списометальний пристрій.

Характерною особливістю епохи пізнього палеоліту була відносна осілість населення. Селища склалися з п'яти–восьми житлових споруд на зразок чуму чи яранги, у яких мешкало по 50 чоловік, а також землянки і напівземлянки.

У цю ж епоху відбулися зрушення у сфері соціальних відносин. На зміну первісному стаду прийшла родова община. Основою родової організації суспільства був рід. Виникає матриархат.

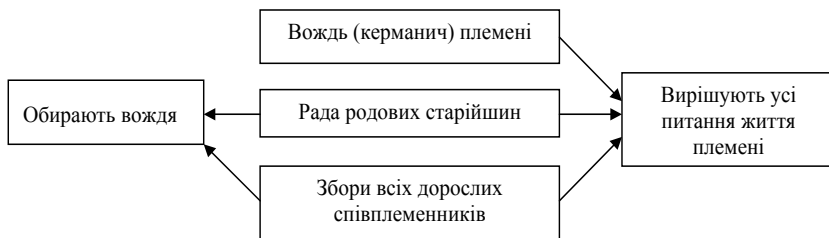
СОЦІАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ ДАВНІХ ЛЮДЕЙ

Первісне стадо – невелика група людей, які постійно пересуваються з місця на місце в пошуках їжі.

Рід – об'єднання кровних родичів по материнській лінії для яких характерна спільна власність на знаряддя та продукти праці.

Плем'я – група людей, які мешкають на одній території, мають свою мову (діалект), звичаї, традиції, самоврядування (участь всіх дорослих у прийнятті рішень).

САМОВРЯДУВАННЯ ПЛЕМЕН

У пізньому палеоліті виникли давні форми релігійних вірувань: *анімізм* – культ предків і шанування померлих;

магія – віра в те, що заклинаннями і обрядами можна вплинути на хід подій;

тотемізм – віра в спільного для конкретного колективу предка зі світу тварин чи рослин;

фетишизм – поклоніння предметам неживої природи

У кроманьйонців помітного розвитку набуло духовне життя, про що свідчать знайдені під час розкопок стилізовані жіночі статуетки, фігурки птахів. На стоянках у селах Межиріч на Канівщині та Мізин на Чернігівщині виявлено зображення на кістках мамонта, виконані червоною фарбою. Деякі з цих розмальованих кісток дослідник С. М. Бібіков інтерпретував як музичні ударні інструменти.

Саме у цю епоху розпочався і *процес виникнення рас* – представників трьох основних типів: *європеоїдного, негроїдного та монголоїдного*. Давні раси менше відрізнялися одна від одної, ніж сучасні, вони мали яскраво виражені риси походження від єдиного людського типу.

Мезоліт (приблизно з 9 тис. років до н. е. – 6 тис. років до н. е.)

Льодовиковий покрив танув, й у результаті потепління складалися ландшафтнo-географічні зони, близькі до сучасних. Змінився рослинний і тваринний світ. Зникли мамонти, носороги, а їм на зміну прийшли значно дрібніші й рухливіші тварини – кабани, вовки, лисиці, бобри тощо. Відповідно до цього змінювалися й умови життя людей, зокрема добування їжі, що стало поштовхом до виготовлення складніших знарядь праці. Було створено інструменти для обробки дерева – долото, сокира, тесло, а також нові знаряддя з кістки та дерева (ножі, кинджали, списи) з крем'яними пластинами.

Важливим відкриттям того часу стало *винайдення лука і стріли* – першої механічної зброї, яка дозволила людині полювати здобич на відстані. Крім мисливства, з'являється рибальство. Було винайдено різноманітні *пристосування для ловлі риби* – гачки, сіть з поплавками, складну систему загородок на ріках та озерах, а також човни та весла, виготовлені з дерева.

У цю епоху було приручено диких тварин, насамперед собаку, потім – свиню.

У зв'язку з підвищенням продуктивності праці та можливістю людини себе прохарчувати розпалися багатолюдні колективи, на зміну їм прийшла індивідуалізація виробництва та споживання, помітно зросла роль парної сім'ї. Відбувається масове переселення людей з однієї місцевості на іншу.

На відміну від попередніх часів в епоху мезоліту почали ховати померлих вже не серед живих, тобто не на території стоянок, а за їх межами – у *давніх родових чи племінних могильниках*

Так, наприклад, у Дніпропетровській області досліджено три могильники біля Волоського та Василівки, у яких виявлено близько 90 поховань осіб чоловічої статі, покладених в могили на бік. Серед останків померлих знайдено стріли і навіть наконечники дротики, а на деяких черепах є вм'ятини від ударів.

У межах України виявлено сотні мезолітичних поселень і стоянок – Мурза-Коба та Фатьма-Коба – у Криму, Гребениківську стоянку – на Одещині, Журавська – на Чернігівщині та ін.).

Пізніше зникнення великих стадних тварин, зростання населення, масове винищення дичини внаслідок використання лука і стріл зумовили кризу мисливського господарства.

Неоліт (близько 6–4 тис. років до н. е.)

Завершальною стадією кам'яного віку стала епоха неоліту (нового кам'яного віку). Англійський археолог Г. Чайльд назвав цей період *неолітичною революцією*. Суть її полягає в переході від традиційного привласнювального господарства (мисливства, збиральництва, рибальства) до відтворювального (землеробства і скотарства).

Неолітична революція – процес переходу від присвоювальних форм господарювання (від збирання їжі і примітивного полювання) до відтворювальних (тобто до обробки землі і розведення домашніх тварин).

Характерні ознаки неолітичної революції:

1. *Винайдення і поширення якісно нових способів виготовлення знарядь праці*. У добу неоліту традиційні форми обробки каменю – оббивання, сколювання, віджим – поступаються місцем шліфуванню, пилянню, свердлінню.

2. *Виникнення нових видів виробництва та виготовлення штучних продуктів*. В епоху неоліту людина перейшла від пасивного присвоювання дарів природи до активного перетворення навколишньої дійсності за допомогою своїх розуму та рук. Саме при цьому виникає виробництво керамічного посуду, прядіння, а згодом і ткацтво. Прядіння зумовило винайдення прясла – першого маленького колеса, яке, можливо, стало прообразом колеса в транспорті. Крім того, на основі прядіння виникло ткацтво, яке дало ще один штучний продукт – тканину

3. *Перехід до осілого способу життя.* Землеробство і тваринництво були продуктивнішими, ніж мисливство і збиральництво. З появою харчових запасів життя людини стало стабільнішим, міграцію замінила осілість. Про перехід до осілого способу життя в добу неоліту свідчать побудова постійних жител, поява численних поховань померлих недалеко від осель тощо.

4. *Активне формування стад свійських тварин, використання їх як тяглової сили.* Перехід у неоліті від мисливства до скотарства зумовив приручення майже всіх великих домашніх тварин – бика, свині, кози, вівці. Лише коня одомашнили вже в мідному віці. З появою примітивного наземного транспорту (саней та волокуш) люди на починає використовувати худобу як тяглову силу.

5. *Суттєві зрушення в демографічній сфері.* Значне зростання населення зумовлює помітне збільшення кількості та розмірів поселень, щільності їх забудови. Як свідчать археологічні розкопки неолітичних поховань, зростає тривалість життя людини (в середньому її вік був уже 30–32 роки). Деякі фахівці твердять, що з поліпшенням умов життя відбувся неолітичний “демографічний вибух” і населення земної кулі зросло з 5 до 80 млн осіб. Інші вважають, що у неолітичну епоху лише дещо зменшилася дитяча смертність.

У соціальному питанні епоха неоліту була часом *розквіту родового ладу*. Колективні могили, відсутність поховань, що виділялися б багатим інвентарем, свідчать про соціальну рівність серед тогочасних людей. Основою виробничих відносин була *спільна власність роду* на знаряддя та продукти праці.

Енеоліт (IV–III тис. до н. е.).

Мідний, або мідно-кам'яний вік (енеоліт) був перехідним етапом від кам'яного періоду до епохи металу. У цей час люди створюють перші металеві вироби – мідні та золоті. Учені вважають, що мідь спочатку сприймали як варіант м'якого каменю або глини. І лише згодом людство навчилося обробляти мідь – від холодного кування до плавлення та ливарства.

Важливим досягненням тих часів було зростання продуктивності праці, виникнення передумов для регулярного обміну і появи майнового розшарування суспільства, тобто початку розпаду первіснообщинного ладу

Основними заняттями населення стають землеробство і скотарство. Зароджується *орне землеробство* з використанням тяглової сили бика. Із збільшенням кількості тварин у стаді коня пристосовують для верхової їзди. У цей час зміни у виробничій діяльності і розвиток ідеологічних уявлень зумовили також зміни у комплексі вірувань. Це відобразилося у монументальній скульптурі, в орнаменті та поховальному обряді.

Виконувати тяжкі фізичні роботи міг переважно чоловік, тому головна роль у сім'ї переходить від матері до батька, родинні зв'язки почали вестися по батьківській лінії. Це сприяє *утвердженню патріархату*. Родова організація змінюється *сусідською общиною*. Господарською основою стала патріархальна сім'я, що складалася з кількох поколінь родичів по батьківській лінії.

Бронзовий вік (II – початок I тис. до н. е.).

Істотною рисою цього періоду було поширення виробів з бронзи – *першого штучно створеного людиною металевого сплаву* (сплав міді з оловом, свинцем, миш'яком або сурмою). На території нинішнього Донбасу в давнину були шахти для видобування руд, необхідних для виробництва бронзи.

Розвиток металургії бронзи і поява значної кількості металевих знарядь сприяли подальшому розвитку всього господарського комплексу. Із зростанням продуктивності землеробства і скотарства, розвитком металургії з'являється надлишок продуктів, що зосереджується в руках окремих родових груп або племінної верхівки. Усе це спричиняє визрівання як внутрішніх, так і зовнішньоплемінних соціальних суперечностей (війни, торгівля). У цей час на території сучасної України сформувалися *три етнокультурні зони*, що відрізнялися типом господарювання, етнічним складом населення та домінуючими віруваннями – *Степ, Лісостеп та Полісся*.

Швидко вдосконалювалася зброя, зводилися укріплені поселення. Можливо, необхідність захисту окремих груп населення від нападів сусідів спонукала до консолідації племен на рівні союзів (племінні союзи)

Розвиваються й ідеологічні уявлення. Особливе місце у міфології посідає культ коня. У поховальному ритуалі кінь є посередником між світом живих і царством мертвих. Здійснювали обряд крематції чи інгумації. Виникає монументальна кам'яна антропоморфна скульптура, з'являються зародки майбутнього письма – піктограми.

Ранній залізний вік (починається з I тис. до н. е. і триває до утворення класових суспільств – держав)

Освоєння виробництва заліза розпочалося на початку I тис. до н. е. і сприяло дальшому розвиткові суспільства. Посилилася майнова та соціальна диференціація суспільства, що створило передумови для виникнення станово-класових відносин та держави.

Основою господарства залишалося землеробство. Широко застосовувалися залізні знаряддя праці. Тваринництво стало свійським, виникло птахівництво. У степовій зоні розвивалося кочове скотарство. Великий попит має залізобробне ремесло, використовуються гончарний круг.

У ранній залізний вік в Україні виділяються такі культури, як пшеворська, зарубинецька і черняхівська. Удосконалювалися знаряддя праці, розвивалося сільське господарство, ремесла. Черняхівська культура зумовила появу одного з перших могутніх утворень – *Антського державного об'єднання*

ВИДІЛЯЮТЬ ТРИ СУСПІЛЬНІ ПОДІЛИ ПРАЦІ

I великий суспільний поділ праці (розпочався в епоху енеоліту, а остаточно завершився в бронзовому віці) – відокремлення скотарства від землеробства.

II великий суспільний поділ праці (відбувся в ранньому залізному віці) – відокремлення ремесла від землеробства.

III великий суспільний поділ праці (відбувся в ранньому залізному віці) – відокремлення торгівлі від землеробства

ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА

Однією з найрозвинутіших культур доби енеоліту була **трипільська культура (IV–III тис. до н. е.)** землеробсько-скотарських племен. Її назва походить від с. Трипільля на Київщині, поряд з яким дослідник В. Хвойко 1893 р. виявив першу пам'ятку цієї культури

Ареал поширення трипільської культури охоплює 190 тис. км², що нині входять до територій України, Молдови та Румунії (лише в Україні знайдено понад 1 000 трипільських пам'яток).

Історики досі не дійшли спільної думки щодо походження трипільців. Одні переконані, що трипільська культура має автохтонне походження. Другі вважають трипільців прафракійцями, що прийшли з Нижнього Подунав'я і Балкан. Треті схильні до синтезного підходу: трипільська культура є наслідком взаємодії давніх автохтонних культур та неолітичних культур Балкано-Дунайського регіону. Нині відомі сотні трипільських поселень у межах України та Молдови. Її засновниками були давні українці – *першоорачі-орії*, котрих і досі переважно називають *аріями*.

Давні люди – творці трипільської культури (трипільці) – будували міцні будинки з дерева і глини. Їх будівлі – це чотирикутники правильної форми, в яких було кілька кімнат, піч, комори. Дах був двосхилий з соломи чи очерету, з отвором для диму. В основному це були родові або племінні тривалі поселення.

Відомі також поселення-гіганти площею від 150 до 450 га, які нараховували понад 2 тис. жител. Багато будинків споруджувалися дво- і навіть триповерховими. Фактично це були давні протоміста з великою кількістю мешканців.

Основним заняттям трипільців було землеробство і скотарство. Надзвичайно високий рівень мали домашні виробництва й общинні ремесла, особливо гончарство та металообробка. Певного рівня досягло тваринництво (розводили переважно велику рогату й дрібну худобу, а також свиней та частково коней).

Серед ремесел значного розвитку досягли чинбарство (вичинка шкіри тварин), кушнірство, прядіння, ткацтво. Високого рівня досягло керамічне виробництво. Використовуючи гончарний круг, місцеві майстри виготовляли величезну кількість різноманітного посуду, прикрашеного орнаментом білого, чорного, червоного і жовтого кольорів.

Основним осередком тогочасного суспільства була велика сім'я, котра складалася із кількох парних сімей

Знайдено чимало глиняних жіночих фігурок, створення яких пов'язували з релігійним культом. Такі статуетки відтворювали образ жіночого божества, широко відомого в усіх ранньоземлеробських племенах і пов'язаного з уявленнями про велику богиню-матір. Культіві обряди та церемонії проводились як у звичайних житлах, так і в спеціальних святилищах.

До сьогодні збереглося багато провідних мотивів трипільського орнаменту в українських народних вишивках, народній кераміці, а особливо у великодніх писанках

ОСНОВНІ ДОСЯГНЕННЯ ТРИПІЛЬЦІВ

Високий рівень розвитку землеробства і скотарства.

Знаряддя праці, виготовлені з каменю з використанням шліфування і свердління.

Виготовлення знарядь праці з міді.

Різноманітність форм знарядь праці (для обробки землі, дерева, металу, шкіри, рибальства та ін.).

Високі технології виробництва кераміки.

Виготовлення ювелірних виробів, що вражають смаком і красою (браслети, намиста, обручки тощо)

Феномен трипільської культури полягає в тому, що вона своєрідно поєднала господарські, фізико-біологічні, антропологічні, етнокультурні та суспільно-ідеологічні системи найстародавніших представників людських суспільств Півдня, Центру, Сходу та Полісся Європи, що належали до кількох антропологічних та мовних груп, перебували на різних рівнях розвитку

ПРИЧИНИ ЗАНЕПАДУ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Порушення екологічного балансу, що було пов'язано з екстенсивним веденням господарства.

Спроба перебудувати землеробську основу економіки на скотарську.

Внутрішні протиріччя та протистояння трипільських общин західного та східного ареалів

Експансія степовиків (носіїв ямної культури) на північний захід і племен культури кулястих амфор із заходу на схід (тобто на зайняті трипільцями території)

Формування державотворчих традицій

СОЦІАЛЬНИЙ УСТРІЙ ДЕРЖАВ КІММЕРІЙЦІВ, СКІФІВ, САРМАТІВ

Кімерійці, скіфи, сармати – племена кочовиків, що здійснювали вторгнення на терени України із сходу.

Побут, звичаї, суспільний устрій цих племен описали давньогрецькі вчені. Ці свідчення і археологічні розкопки вражають наших сучасників. Вправні ремісники, запеклі війни, жорстока боротьба за владу і багатство – усе це було в історії кімерійців, скіфів, сарматів.

Кімерійці

Жили вони у IX–VII ст. до н. е. у степах Північного Причорномор'я від Дону до Дунаю. Їх походження остаточно не з'ясоване, проте більшість дослідників вважають, що це були *іраномовні племена*. Столиця держави кімерійців – **Кімерія** (на Керченському півострові).

Кімерійці першими на території України почали виплавляти з болотяної руди залізо. Провідною галуззю в господарстві було кочове скотарство, конярство. Кімерійці одні з перших опанували технологію кування заліза і виготовлення високоякісної сталі. Важливу роль у житті кімерійців відігравала війна, що підтверджують їхні походи в країни Передньої й Малої Азії (Урарту, Ассирію, Фригію, Лідію). Ведучи кочовий спосіб життя, кімерійці не мали довготривалих поселень і жили в тимчасових таборах. Їхнє суспільство складалося з племен, об'єднаних у союзи, на чолі яких стояли царі-вожді.

Військово-політичне об'єднання кімерійців проіснувало до VII ст. до н. е. і розпалося під тиском скіфських племен

Упродовж IX ст. до н. е. – III ст. н. е. у Криму жили **таври**. Перші дані про них повідомляє Гомер. Таври мали високо розвинуті гончарство, ткацтво, виготовляли речі з каменю, дерева та інших матеріалів, торгували з греками. Їхня держава Таврика (IX–I ст. до н. е.) розвивалася як рабовласницька. Вони воювали зі скіфами і сарматами, вступали з ними у союз з метою підкорення Боспорського царства та Херсонеса. У II ст. до н. е. таври були розгромлені військами понтійського царя Мітрідата VI Євпатора.

Скіфи

Вони проживали у Східній Європі у VII ст. до н. е. – III ст. н. е., прибувши сюди, на думку вчених, з Північного Ірану. Наприкінці VI ст. до н. е. в причорноморських степах формується могутнє державне об'єднання на чолі зі скіфами – **Велика Скіфія** зі столицею поблизу сучасного *м. Кам'янка-Дніпровська на Запоріжжі*. Правив Великою Скіфією цар Атей. Наприкінці III ст. до н. е. Велика Скіфія припинила своє існування. У III ст. до н. е. частина царських і кочових скіфів утворила у Нижньому Подніпров'ї та Степовому Криму нову державу – **Малу Скіфію**, столицею якої був Неаполь-Скіфський (неподалік від сучасного Сімферополя). У III ст. н. е. Мала Скіфія припинила своє існування. Крім того, існувало так зване Скіфське царство на території Молдавії та Румунії.

Державу скіфів очолювали представники єдиної династії, влада яких була спадковою. Суспільство складалося з общинників, воїнів та жерців. Давньогрецький історик Геродот поділив населення скіфів на 4 групи:

скіфи-орачі (проживали в лісостеповій смузі між Дніпром і Дністром);

скіфи-хлібороби (проживали на нижньому Подніпров'ї);

скіфи-кочівники (мешкали в степах Наддніпрянщини);

царські скіфи (жили на берегах Азовського моря і в степовому Криму).

Джерелом доходів скіфського суспільства були *воєнні походи*.

Скіфи залишили багату і різноманітну культуру. Найбільш дослідженими є кургани скіфських царів та знаті – Солоха, Чортмлик, Куль-Оба, Гайманова Могила, Товста Могила та ін.

Сармати

У III ст. до н. е. скіфів замінили войовничі і жорстокі сармати (або савромати). До складу сарматського об'єднання входили військово-політичні союзи племен язигів, роксоланів, сираків, аланів. Масове переселення сарматських кочових племен із заволзьких степів на територію Північного Причорномор'я починається з кінця II ст. до н. е. На рубежі нашої ери вони повністю освоюють степи між Доном і Дніпром.

Сармати поділялися на кілька територіально-племінних груп:

аорси (на схід від Дону);

сіраки (Прикубання);

язиги, роксолани та алани (Північне Причорномор'я).

Держава сарматів – **Сарматія**, столицею якої був **Танаїс** (у гирлі Дону), являла собою воєнізоване суспільство і відіграла важливу роль на міжнародній арені. Сарматська кіннота довгий час не знала собі рівних у Євразійському степу. Сармати застосовували нову для того часу атаку замкнутим клином за допомогою кінноти з довгими списами – катафактаріями. Вища влада у сарматів належала зборам членів племені, які одночасно складали і військо.

Важливу роль у суспільстві відігравали жінки. Особливістю суспільного ладу сарматів було існування пережитків матріархату.

У III ст. н. е. сарматам завдали удару германські племена *готів*. А в другій половині IV ст. н. е. їх добили кочівники з Центральної Азії – *гуни*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ТА ПОЛІТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДАВНІХ ПЛЕМІННИХ СОЮЗІВ

Назва племен	Органи влади	Склад населення	Основні заняття
Кіммерійці	Цар. Чинівництво	Родова аристократія. Вільні общинники. Раби	Скотарство. Землеробство. Виробництво бронзи. Конярство. Ремісництво

Назва племен	Органи влади	Склад населення	Основні заняття
Скіфи	Цар. Чиновництво. Народні збори (до III ст. до н. е.)	Родова аристократія. Вільні общинники. Раби	Землеробство, скотарство. Виплавка заліза. Виготовлення зброї. Ювелірне мистецтво
Сармати	Військові вожді	Родова аристократія. Вільні общинники. Раби	Скотарство. Землеробство. Ремісництво. Торгівля

ОСНОВНІ ОЗНАКИ РАБОВЛАСНИЦЬКОГО ЛАДУ

Суспільство розподілялося:
на рабовласників;
вільних общинників;
рабів

Античні міста північного Причорномор'я

У VII ст. до н. е. на теренах України з'являються *міста-держави*, що були засновані вихідцями з Греції, Малої Азії, островів Егейського моря. Їх називають *античними*, тобто давніми стосовно Стародавніх Греції і Риму та елінізованих спільнот навколо них.

VII ст. до н. е. – кінець IV ст. н. е. – це період Великої грецької колонізації, одним з напрямів якої було освоєння Північного Причорномор'я.

Можна виділити такі етапи грецької колонізації:

I (VII–I ст. до н. е.) – міста-держави були незалежними утвореннями

II (I ст. до н. е. – III–IV ст. н. е.) – міста-держави залежали від Риму

Досліджуючи **причини** еллінської міграції, вчені сформулювали кілька теорій, які умовно можна поділити на:

1) *демографічну* – демографічний вибух, що відбувся в цей час, зумовив перенаселення в материковій Греції, і тому надлишок населення змушений був мігрувати;

2) *аграрну* – нестача придатної для оброблення землі в метрополії спонукала до освоєння нових територій;

3) *торговельну* – колонізація була побічним продуктом торгової експансії;

4) *сировинну* – у нових землях греки шукали не ринки збуту, а насамперед продукти і джерела сировини, яких не вистачало в Греції: зерно, метали, будівельний ліс тощо;

5) *воєнну* – до міграції греків змушувала агресія лідійців та персів;

6) *соціальну* – нескінченна соціальна боротьба між окремими верствами грецького населення примушувала тих, хто зазнав поразки, мігрувати;

7) *етнічну* – етноплемінний склад полісів материкової Греції не був однорідним, міжетнічні чвари штовхали багатьох до пошуків нових земель

Найвизначніші міста-держави Північного Причорномор'я:

Ольвія (на Очаківщині);

Пантікапей (на місці сучасної Керчі);

Феодосія;

Тіру (Білгород-Дністровський);

Керкінітід (Євпаторія);

Херсонес Таврійський (поблизу нинішнього Севастополя) та ін.

Грецька колонія складалася із міста – *поліса* (як центр політичного життя, ремесла, торгівлі і культури) і *хорів* (сільськогосподарських округів). У центрі міста знаходилася головна площа – *агора*. До агори примикала культова ділянка – *теменос*, на якій були розташовані храми, вівтарі. Поряд з містом знаходився цвинтар – *некрополь*.

У VI–III ст. до н. е. грецькі міста-держави розвивалися на засадах рабовласницького способу виробництва

ОСНОВНІ ДОСЯГНЕННЯ МІСТ-ДЕРЖАВ

1. Суспільна організація у вигляді республіки (органи державної влади обирає народ) або монархії (влада була спадковою); осіле скотарство.

2. Основи державних законів.

3. Грошові одиниці (золоті, срібні, мідні монети).

4. Розвинуті землеробство, скотарство, рибальство, виноградарство.

5. Міська архітектура (кам'яні будівлі, бруковані вулиці, водогін).

6. Писемність, школи, театри, гімназії (спортивні школи).

7. Видатні вчені.

8. Чудові майстри образотворчого мистецтва, скульптури.

9. Благами життя користувалися лише вільні та багаті мешканці міст. Повстання рабів і бідноти підривали могутність цих маленьких держав-міст, а війни з сусідами призвели до остаточної загибелі.

Ці особливості розвитку міст-держав особливо помітні на прикладі Боспорського царства, що було створене з кількох десятків грецьких колоній на Керченському і Таманському півостровах. Столицею цієї нової держави був Пантікапей (сучасна Керч)

ГОЛОВНІ ПРИЧИНИ ЗАНЕПАДУ АНТИЧНИХ МІСТ-ДЕРЖАВ

Загальна криза, яка із середини III ст. н. е. охопила античну цивілізацію і спричинила занепад колоній.

Посилення натиску варварів (готи, гуни), які двома хвилями пройшлися Північним Причорномор'ям

НАЙВАЖЛИВІШІ ПОДІЇ З ІСТОРІЇ БОСПОРЬСЬКОГО ЦАРСТВА

До нашої ери				Наша ера		
480 р.	400 р.	200 р.	63 р.	100 р.	300 р.	400 р.
Створення Боспорського царства	Розширення його території, розквіт могутності	Криза економічного і суспільного життя	Загарбання Боспорського царства Римом	Відродження колишньої могутності	Війна з готами, повстання рабів, загальна суспільна криза	Знищення Боспорського царства гунами
V ст.	IV ст.	II ст.	I ст.	I ст.	III ст.	IV ст.

ПЕРЕБУВАННЯ ГОТІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (II–IV ст. н. е.)

Готи або **готони** – східно-германські племена, які проживали на південному узбережжі Балтійського моря та в пониззі Вісли. На територію України вони прибули наприкінці II ст. н. е. Близько 260 р. вони захопили Ольвію, Тіру та Боспорську державу.

Племена готів поділялися на:

вестготи – територія між Бугом і Дунаєм;

остготи – територія між Дніпром і Кубанню.

Найбільшої могутності готи досягли у IV ст. н. е. за короля **Германаріха**. У 375 р. готське об'єднання племен було розгромлене гунами і витіснене з Причорномор'я. Зазнавши поразку від гунів, Германаріх покінчив життя самогубством.

Спадкоємець Германаріха **Вінігар (Вігімар)** вів запеклі війни з антами

ПЕРЕБУВАННЯ ГУНІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Гуни – монголо-тюркські племена, які сформувалися на території Центральної Азії у III ст. н. е. Згодом орда унів зайняла землі над нижньою Волгою, перемогла аланів на Дону, а потім і Готську державу. На стороні гунів у війні з готами виступили анти.

Найбільшої могутності вони досягли, коли їх королем став **Аттіла** (існує думка, що він слов'янського походження, а його справжнє прізвище Гатило). Гуни захопили землі від Каспійського моря до Рейну і Альп. 451 року об'єднане військо римського полководця Акція і готського короля Теодоріха Великого остаточно перемогло гунів. Після смерті Аттіли в 453 р. держава гунів розпалася

АНТСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ

Східні слов'яни – це безпосередні предки українського, частково білоруського та російського народів. М. С. Грушевський вважав, що анти були предками давніх русів, а через них – українців. Східні слов'яни, які жили на землях Сучасної України, на початку I тис. об'єдналися в державну формацію або союз племен – **антів** (етнонім “анти” іранського походження і означає людей, що перебувають на окраїні), які проживали на території між Дністром

і Дніпром, а в період свого найвищого піднесення простягалася від Дону до Румунії й на Балкани. Цю назву їм дали візантійські письменники. Багато істориків вважають, що у антів вже в III–IV ст. склалась держава. В Антському державному об'єднанні панував демократичний лад: антами управляло народне зібрання – *віче*, на якому спільно вирішувалися всі справи. Анти воювали за свою територію з *готами*, *аварами*; частина антів у VI ст. переселилася на Балкани. Анти виступили на боці *гунів*, які вийшли із Центральної Азії, у їхній боротьбі з готами.

Для антського суспільства початку нашої ери була характерною територіальна община, що ґрунтувалася на общинному господарстві. У своєму господарстві анти використовували працю рабів-військовополонених, але не тримали їх у безстроковому рабстві, а через деякий час відпускали “за відомий викуп” або пропонували залишатися на положенні вільних і друзів. Основою економіки було орне хліборобство. Для обробки землі застосовували соху та залізний плуг. Поява цих знарядь праці сприяла виробленню надлишку продукції, а звідси – соціальному розшаруванню антського населення і зародженню державної структури.

В антів сформувалося політичне об'єднання, притаманне ладу військової демократії. На чолі антської держави стояли вожді – царі, яких називали *рексами*. Відомими царями антами були: Бож (Бус), Ардагаст, Ідар і його син Межимир, Хвалібуда, Доброгаст.

Протягом **558–568 рр.** південними степами пройшли нові завоювання з Центральної Азії – **авари**. У результаті тривалої боротьби анти зазнали нищівної поразки від аварів. З **602 р.** анти вже не згадуються в письмових джерелах

НАЗВИ ПЛЕМЕН В ПРАЦЯХ АНТИЧНИХ АВТОРІВ

Уперше про слов'ян-венедів (венетів) згадують римські автори **I–II ст. н. е.** *Пліній Старший*, *Тацит*, *Толемей*. З **VI ст. н. е.** – візантійські історики *Прокопій Кесарійський*, *Маврикій Стратег*, *Менандр Протектор* та ін. Готський хроніст *Йордан* повідомляє, що слов'яни походять від одного кореня і відомі під назвами венедів, антів і склавинів

Племена, що знаходились на стадії розпаду первісного ладу, не мали своєї писемності й залишили лише археологічні культури, які було ретельно вивчено вже в наш час. Походження давніх слов'ян (ця назва вживається як збірна назва венедів, склавинів та антів) ще й досі викликає суперечки серед учених.

Але безпосередньо не стикаючись з цими племенами, античні автори не мали про них точних відомостей

ПОХОДЖЕННЯ СЛОВ'ЯН

Історична наука виділяє такі **теорії походження (етногенезу)** слов'ян:

1. **Дунайська теорія** (її прихильники – історики С. Соловйов, Погодін, В. Ключевський) – слов'яни осідали на Дунаї.

2. **Сарматська або азійська теорія** (викладено на сторінках Баварської хроніки IX ст.) – предками слов'ян визнаються скіфи і сармати, які осіли в південній частині Східної Європи.

3. **Вісло-Дніпровська теорія** (прихильники – Л. Нідерле, М. Фасмер, Н. Шахматов, В. Петров та ін.) – ще у II тис. до н. е. була балто-слов'янська спільність, після розпаду якої під час розселення виникли слов'яни, прабатьківщиною яких славист Л. Нідерле вважав широкий ареал між Віслою і Дніпром.

4. **Вісло-Одерська теорія** (автори – польські вчені Ю. Косташевський, Я. Чекановський, Т. Лер-Сплавинський) – слов'янською прабатьківщиною були кордони між річками Віслою і Одрою.

5. **Дніпро-Одерська теорія** (автори – польський археолог В. Гензель та російські П. Третьяков, М. Артамонов, Б. Рибаків) – слов'янська прабатьківщина знаходиться між Дніпром і Одрою.

Сучасні українські археологи В. Баран, Д. Козак, Р. Терпиловський дотримуються думки, що становлення слов'янського етносу охоплює тривалий час, який у своєму розвитку пройшов кілька етапів: до III–II ст. до н. е. цей процес розгортається у межиріччі Вісли та Одри, частково поширюючись на Волинь;

II ст. до н. е. – I ст. н. е. – життєдіяльність слов'ян розгортається на території між Віслою і Дніпром.

Археологічні розкопки свідчать про те, що слов'яни з часу появи в Європі і до VII–VIII ст. розселилися на величезній території

РОЗСЕЛЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПЛЕМЕН			
Кінець I тисячоліття до н. е.	II–IV ст. н. е.	V ст. н. е.	VI–VII ст. н. е.
Верхня Наддніпрянщина, південно-західне узбережжя Балтійського моря, нижня течія Ельби →	Розселенню слов'ян заважають племена готів, які відтісняють їх на північ до Дніпра і Десни →	Балканський півострів, береги Дунаю, межі Візантійської імперії →	Наддніпрянщина, береги Дністра, Побужжя, Центральна і Південно-Східна Європа
Під час розселення слов'яни в IV–VI ст. н. е. розділилися на три угруповання: південні, західні, східні			

Східнослов'янські племена – предки українців напередодні утворення держави

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ПЛЕМЕНА – ПРЕДКИ УКРАЇНЦІВ	
Назва	Територія розселення
<i>Поляни</i>	(над Дніпром) заселяли сучасну Київщину і Канівщину
<i>Древляни</i>	(у лісах по р. Горині, Прип'яті й Дніпру) заселяли Східну Волинь
<i>Сіверяни</i>	Дніпровське Лівобережжя
<i>Уличі</i>	Південне Подніпров'я і Побужжя
<i>Хорвати і білі хорвати</i>	Прикарпаття і Закарпаття
<i>Волиняни (або бужани), дуліби</i>	Західна Волинь
<i>Тиверці</i>	Територія у нижній течії річок Дністер і Прут, що досягла узбережжя Чорного моря

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ПЛЕМЕНА – ПРЕДКИ БІЛОРУСІВ

Назва	Територія розселення
<i>Дреговичі</i>	Землі на північ від Прип'яті, у верхів'ях Німану і на захід від верхньої протоки Дніпра
<i>Полочани</i>	Терени на захід від верхньої протоки Дніпра і у верхів'ях Західної Двини

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ПЛЕМЕНА – ПРЕДКИ РОСІЯН

Назва	Територія розселення
<i>Кривичі</i>	Землі у верхів'ях Дніпра, Західної Двини та витоків Волги
<i>Радимичі</i>	Терени на сході понад середнім Дніпром, Сожем і верхньою Десною
<i>Словени</i>	Території, що прилягали до озер Ільмень, Ладозького, Онезького та до верхів'їв Волги
<i>В'ятичі</i>	Землі у верхів'ях Волги, басейні її найбільшої протоки Оки та Князьми

ФОРМУВАННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ УНАСЛІДОК КОНСОЛІДАЦІЇ ПЛЕМІННИХ СОЮЗІВ

Західні слов'яни	Південні слов'яни	Східні слов'яни
Поляки, чехи, словаки, лужичани	Болгари, серби, хорвати, словенці, македонці, чорногорці	Українці (на основі племен полян, древлян, тиверців, уличів, волинян, сіверян, дулібів, білих хорватів), білоруси (полочани, дреговичі, західні кривичі), росіяни (словени, східні кривичі, радимичі, в'ятичі)

ОСНОВНІ ЗАНЯТТЯ СЛОВ'ЯН У IV–VII ст.

1. Рільниче землеробство.
2. Осіле скотарство.
3. Видобуток і обробка заліза.
4. Гончарство.
5. Ткацтво.
6. Ювелірна справа.
7. Торгівля.

Час формування і зміцнення могутності слов'янських племен збігся з драматичними подіями в історії людства – **Великим переселенням народів**.

Велике переселення народів – це переміщення в IV–VII ст. на терени Римської імперії варварських (більш відсталих) племен, що мешкали за її межами. Римська імперія на той час була найбільшою державою світу, її володіння знаходилися в Європі, Азії, Африці. Отже, відбулося таке переміщення:

англи, сакси V ст. переселилися у Британію;

франки V ст. – у Галлію;

вандали V ст. – у Північну Африку;

лангобарди VI ст. – в Італію;

остготи V ст. – в Італію;

слов'яни VII ст. – на Балканський півострів;

гуни IV ст. – у район р. Волги, у Причорномор'я, у Малу Азію, на Близький Схід;

гуни V ст. – у Європу;

готи, остготи IV ст. – у район р. Дунай, на Балканський півострів;

авари – у Причорномор'я, район р. Дунай, район Каспійського моря, у Південно-Східну Європу.

Велике переселення народів супроводжувалося жорстокими війнами; численні племена гинули, інші захоплювали нові території, створювали нові держави

**Перші державні утворення у східних слов'ян
у VIII–IX століттях**

<i>Куявія</i> (існувала у Придніпров'ї) – центр – Куяба (Київ)	<i>Славія</i> (на території ільменських слов'ян) – центр – м. Слава (Новгород)	<i>Артанія</i> (на території Тмутаракані або антів) – центр – м. Чернігів
---	---	--

КОНЦЕПЦІЇ ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

В історичній науці досі не вирішеною залишається проблема походження українського народу. Учені пропонують такі теорії етногенезу українців.

Автохтонна теорія. Прихильники цієї концепції М. Грушевський, В. Хвойко, Я. Пастернак вважають, що формування окремих слов'янських народів і, зокрема, праукраїнського етносу, було покладено під час розселення антів.

Міграційна теорія. Автори В. Н. Татіщев, О. Ш. Фонський, М. І. Антоновський, Д. М. Бантиш-Каменський. Дотримуються думки про походження українців від групи північнокавказьких народів, що переселилися в XIV ст. на Середнє Подніпров'я

Тема 3

КИЇВСЬКА РУСЬ

Процес формування давньоруської держави Київська Русь. Теорії походження Давньоруської держави. Перші київські князі. Діяльність княгині Ольги. Князь Святослав. Реформи князя Володимира Великого. Передумови, історичне значення прийняття християнства в Київській Русі. Система державної влади в Київській Русі. Боротьба дітей Володимира Великого за владу. Внутрішня і міжнародна політика Ярослава Мудрого. Зміст “Руської правди” – першого писаного зводу законів. Боротьба за владу нащадків Ярослава Мудрого. Князь Володимир Мономах, його статут. Київська Русь у період феодальної роздробленості, її причини.

Становлення централізованої держави на чолі з Києвом

ОЗНАКИ ДЕРЖАВИ

Територія, обмежена кордонами.
Органи влади і податки на їх утримання.
Закон або суворі правила поведінки

ОСНОВНІ ОЗНАКИ ФЕОДАЛЬНОГО ЛАДУ

Розподіл суспільства:
на феодалів (землевласників);
селян (вільних або частково залежних від феодалів, які не мають необхідної для життя кількості землі)

ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

В історичній науці розроблено такі теорії походження Давньоруської держави:

норманська (німецькі історики Г. Байєр, Г. Міллер) – визначає, що як державність, так і саму назву “Русь” принесли варяги (нормани – вихідці із Скандинавії);

антинорманська (російський учений М. Ломоносов і його послідовники) – заперечує “варязький фактор” у становленні державності русів і підкреслює, що слово “Русь” слов’янського походження і не стосується варягів;

хозарська гіпотеза (автор – професор О. Прицак) – виводила коріння Київської держави з Хозарського каганату;

візантійська (церковні історики) – стверджує, що розвинутою державою Київська Русь стала завдяки візантійським впливам;

синтезна (сучасна) – за основу бере місцеву теорію, але доповнює її іншими теоріями

КИЇВСЬКА РУСЬ

Київська Русь – держава східних слов’ян, що існувала кілька сторіч (з VIII ст. і до 1132 р.). Її внесок у світову історію і культуру надзвичайно великий.

Київська Русь у X–XII ст. була найбільшою державою в Європі. На її теренах знаходилися сотні міст – центрів ремісництва і осередків культури.

Київська Русь почала створюватися як феодальна держава; протягом тривалого часу зберігала і старі, і первіснообщинні звичаї та традиції. Київська Русь досягла могутності, визнання у світі й слави, але загинула через внутрішні війни, а також через навалу кочовиків – монголо-татар.

Київська Русь, як і кожна держава, виникла не раптово. Її виникненню передувала низка подій, які історики називають **передумовами**

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ДЕРЖАВИ У СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

1. Розселення східних слов'ян.
2. Створення союзів племен (найбільший з яких – союз полян). На їх основі було сформовано 14 великих племінних об'єднань.
3. Боротьба союзів племен з сусідніми племенами за свою територію.
4. Утворення чіткого кордону розселення слов'ян.
5. Подальший розвиток ремісництва, торгівлі, землеробства, скотарства.
6. Розподіл суспільства на соціальні групи (класи) багатих і бідних.
7. Формування класу вельможних землевласників – земельної аристократії.
8. Будівництво міст.
9. Поява нових соціальних відносин – феодальних

ПОЛІТИЧНА ВЛАДА В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

Уся повнота **законодавчої, виконавчої, судової та військової влади** зосереджувалася в руках Великого Князя київського. У своїй діяльності він спирався на військову підтримку дружини.

Дружина складалася зі старшої (бояри, великі феодали) та молодшої дружини.

Боярська влада (старші дружинники, міська еліта та представники вищого духовенства), з якою обговорював питання оголошення війни та миру, укладання угод, видання законів, важливі адміністративні, фінансові та судові справи. Рада володіла правом “вето” на князівські законопроекти.

Віче – народні збори дорослого чоловічого населення, що вирішували важливі громадські та державні справи. Його могли скликати князь, митрополит або ж самі жителі міста

ПЕРШІ КНЯЗІ В ІСТОРІЇ СЛОВ'ЯН

Князь Кий (напівлегендарний) (??) – вождь союзу племен полян, засновник міста Києва (згідно з легендою, разом з братами Щеком і Хоривом та сестрою Либіддю у V–VI ст.).

Князь Рюрик (862–879 рр.) – варяжський князь, що об'єднав певну частину слов'янських і фіно-угорських племен довкола міста Новгород.

Князі Аскольд і Дір (їх князювання припадає приблизно на 30-ті – поч. 80-х років IX ст.). Арабський історик X ст. так характеризує князя Діра: “Він має великі міста, великі залюднені землі, до столиці його держави приходять мусульманські купці з різним крамом”.

За одними даними, вони були нащадками князя Кия, за іншими – дружинниками Рюрика. Протягом 860–866 років **князь Аскольд** на чолі великої дружини нападав на Константинополь і змусив візантійського імператора підписати між Візантією та Руссю союзницький договір, за яким Візантія платила Русі щорічну данину, а Русь зобов'язувалася надавати їй військову допомогу в боротьбі з арабами. У договорі містилася стаття про прийняття християнства Аскольдом та хрещення Русі, яке торкнулося тільки верхівки суспільства. Дружини Аскольда здійснювали походи проти печенігів, дунайських болгар і на південний берег Каспію. За даними “Повісті минулих літ” обидва князі близько 882 р. були убиті князем Олегом у Києві

Князь Олег (882–912 рр.)

Син Рюрика Ігор був дуже молодим, коли помер батько. Керування державою взяв на себе **Олег**, родич Рюрика. На думку багатьох істориків, він зміг:

приєднати полян, кривичів, сіверян, радимичів, древлян, дулібів, тиверців;

звільнити підкорені племена від данини Хозарському каганату;

перемогти хозар, у 907 р. і 911 р. здійснив два переможних походи до Константинополя. У результаті останнього було укладено вигідний для Русі торговельний і політичний договір з Візантійською імперією. Цей договір передбачав сплату Візантією контрибуції (48 тис. гривень золотом), купці торгували без мита та проживали в Константинополі за рахунок імператора;

909–910 рр. князь здійснив походи проти Арабського халіфату, а у 912 р. – на Закавказзя. Під час останнього він загинув.

Син Олега був ще молодим, тому фактичним керівником держави – регентом (виконувачем обов'язків голови держави в разі його часткової недієздатності) стала дружина Олега, **княгиня Ольга**

Князь Ігор (912–945 рр.)

Князь Ігор – не претендував на владу до самої смерті Олега, бо визнавав його надзвичайно великий авторитет.

Княжіння Ігоря було трагічним: повстання древлян і навала печенігів – два тяжких випробування, що випали на його долю.

914 року князь придушив повстання древлян, згодом примусив визнати владу Києва тиверців та уличів.

За Ігоря на південних кордонах Русі з'явилися нові кочівники – **печеніги**. 915 року з ними вдалося укласти мир, але вже з 930 р. вони починають здійснювати регулярні напади на Русь.

Здійснив два походи на Візантію (941 р. і 944 р.), проте не такі удачі, як Олег. Перший з них закінчився невдачею: флот русів був розгромлений під Константинополем через використання суміші так званого “грецького вогню”. Похід 944 р. закінчився укладенням нової русько-візантійської угоди, за умовами якої: руські купці позбавлялися права безмитної торгівлі у Константинополі, руські воїни мусили обороняти кримські володіння Візантії від кочівників.

Унаслідок походу на Закавказзя 944 року князь здобув міста Дербент і Ширван, столицю Кавказької Албанії м. Бердаа.

Під час спроби зібрати повторну данину 945 року Ігор був убитий древлянами, яких очолив князь Мал

Княгиня Ольга (945–964 рр.)

Свою діяльність княгиня Ольга розпочала із придушення древлянського повстання, спаливши головне місто древлян Іскоростень і обклавши Древлянську землю податком.

Реформи княгині Ольги

Установила чіткий розмір державної данини (податку-полюддя) – “уроки”.

Ввела розподіл території на погости (області) і становища для збору податків.

Розвивала мирну форму міжнародних відносин – дипломатію (переговори).

Видавала статuti (прості закони) з важливих питань у соціально-економічній сфері.

946 і 957 роках Ольга здійснила два дипломатичні візити до Константинополя. Під час одного із них **охрестилася** і прийняла ім'я **Олена**.

Княгиня уклала договори з Візантією, за яким Київська Русь допомагала імперії в боротьбі з болгарами, норманами й арабами в обмін на данину

Князь Святослав (964–972 рр.)

Князя Святослава М. Грушевський назвав “козаком на престолі”.

Він багато воював. У 968–971 рр. Святослав здійснив кілька походів на Балкани. Йому вдалося підкорити Волзьку Болгарію, перемогти печенігів, визволити від влади Візантійської імперії Болгарію.

Розгромив Хозарський каганат, підкорив племена ясів і касогів (Північний Кавказ). Розгром Хозарського каганату відкрив шлях ковічникам, які завдавали великої шкоди Київській Русі.

Мрії Святослава – перенести столицю держави з Києва в Переяславець на Дунаї не судилося здійснитись.

Повертаючись у Київ з Болгарії навесні 972 р., Святослав потрапив на засідку печенігів біля Дніпровських порогів і загинув у бою. Печенізький ватажок наказав зробити з черепа князя Святослава келих

ОБСТАВИНИ ПРИХОДУ ДО ВЛАДИ КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА

Після смерті князя Святослава у Києві князував його старший син Ярополк, у Древлянській землі володарював Олег, у Новгороді – Володимир.

Певний час політична ситуація на Русі залишалася стабільною. Мирний розвиток подій продовжувався до 977 р., доки між синами Святослава не розпочалася міжусобна боротьба. Першими зіткнулися Ярополк і Олег. Приводом для протистояння стало вбивство сина воєводи Ярополка Свинельда – Люта, який полював у древлянських лісах порушуючи права феодалної власності Олега. У цій боротьбі Олег загинув.

Князь Володимир, щоб не повторити долі брата, змушений був утікати до Скандинавії. Найнявши дружину варягів того ж року відвоював Новгород і підійшов до стін Києва. Ярополк, не прийнявши відкритого бою, зраджений своїм воєводою Блудом, трагічно загинув. У результаті, **980 року** Володимир стає повноправним правителем Русі

Піднесення та розквіт Київської Русі

Князь Володимир Великий (980–1015 рр.)

Князь завершив формування території Київської Русі, приєднавши племена білих хорватів, дулібів, в'ятичів, радимичів. Територія Київської Русі простягалася від Чудського, Ладозького, Онезького озер на півночі до Південного Бугу на півдні, від Карпат на заході до межиріччя Оки та Волги на сході.

Володимир провів 7 переможних походів проти печенігів і чорних клобуків, для захисту від них збудував укріплену лінію з містами-фортецями по р. Стугні, Десні, Ірпені, Трубежу і Сулі.

Князь Володимир Великий сприяв розвитку освіти (відкриття перших шкіл), розбудові Києва як столиці держави: укріплена фортеця – “місто Володимира”, церква Пресвятої Богородиці (Десятинна), князівські палаци тощо

За князювання Володимира почалося карбування золотих і срібних монет (срібники і златники), на яких зображувалися образи Христа й Володимира та тризуб. Князь сприяв зміцненню дипломатичних зв'язків із Польщею, Угорщиною, Чехією, Норвегією, Швецією шляхом укладення династичних шлюбів

РЕФОРМИ КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО

Адміністративна реформа	Суть якої полягала в передачі земель, якими раніше правили місцеві правителі, своїм сином, вірним великокнязівським посадникам і найближчим боярам; таким чином, на зміну родоплемінному поділу суспільства остаточно прийшов територіальний
Військова реформа	Передбачала формування боєздатного відданого князю війська з дружинників-слов'ян, а не з варягів; таким чином, було укріплено князівську владу, створено сильну централізовану державу
Релігійна реформа	Близько 980 р. реформував язичництво з метою об'єднання племен навколо Києва, визнавши головним богом Перуна, тобто запровадив єдиний пантеон шести язичницьких богів. 988 р. – прийняття Володимиром хрещення за православним обрядом і запровадження християнства на Русі. Хрещення Русі зрівняло її з провідними європейськими державами
Судова реформа	Передбачала запровадження зведення законів усного звичаєвого права під назвою “Закон руський” або “Устав землений” і пристосування цього права до сучасних умов

ВІДМІННОСТІ ХРИСТІАНСЬКОЇ РЕЛІГІЇ ВІД ЯЗИЧНИЦЬКОЇ ВІРИ				
	Поширення	Пантеон	Організація	Джерела віровчення
Язичництво	Племінна, територіально обмежена	Шанування сил природи, численних богів	Чіткої релігійної організації не було	Джерело віри – усний переказ, міф
Християнська релігія	Одна зі світових релігій	Шанування єдиного Бога – творця і вседержителя Всесвіту	Суворі церковна організація (ієрархія), що складається з голови церкви і священників різних рівнів	Джерело віри – Святе Письмо (Біблія)

ПЕРЕДУМОВИ, ПРИЧИНИ, ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПРИЙНЯТТЯ ХРИСТІАНСТВА В КИЇВСЬКІЙ РУСІ		
Передумови	Причини	Історичне значення
Тісне спілкування з християнськими державами Західної і Центральної Європи та Візантією. Знайомство слов'ян з християнством у VIII ст.	Зміцнення держави потребувало державної релігії	Сприяло зміцненню держави, розвитку писемності, архітектури, образотворчого мистецтва, зріс міжнародний авторитет Київської Русі

Останні дні життя Володимира Великого були затьмарені: його син Ярослав, князь Новгородський, пішов війною на батька. Володимир помер, не призначивши спадкоємця на престол, який він сам завоював у битвах. Наприкінці життя Володимира Великого склалася досить чітка система державної влади

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

Однак законом ще не було визначено, хто із синів Великого князя успадкує державу після смерті свого батька.

Подальші події вражають своєю підступністю, жорстокістю, але вони не були винятковими. У ті часи подібні трагедії відбувалися і в інших країнах. Діти Володимира розпочали братовбивчу війну за Київський престол

БОРОТЬБА ДІТЕЙ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО ЗА КИЇВСЬКИЙ ПРЕСТОЛ

Святополк → убив Бориса і Гліба, заманивши їх у пастку; пізніше Бориса і Гліба було визнано святими у православ'ї.

Ярослав → переміг Святополка у війні, вигнав його за межі Київської Русі.

Мстислав → змагався з Ярославом за владу, домігся розподілу Київської Русі (йому відійшло Лівобережжя, а Ярославу – Правобережжя. Розподіл відбувся по Дніпру).

Цими подіями розпочалися міжусобні війни. **Міжусобні війни** – це війни, що відбувалися між князями (або великими землевласниками – феодалами) за владу, землю, багатство. Шматуючи державу, князівські усобиці стали джерелом страшних бід. Вони несли горе та смерть мешканцям міст і сіл

БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ ХІ–ХІІ СТ.

1036 р. – помер Мстислав, Київська Русь об'єдналася під владою Ярослава до 1054 р. (рік смерті Ярослава) →	Князівські усобиці, чвари та війни до 1093 р. →	1093–1096 рр. – загроза навали половців призвела до припинення чвар, усобиць і війн →	Князівські усобиці, чвари та війни до 1097 р.
--	---	---	---

<p>1097 р. з ініціативи Володимира Мономаха князі зібралися у місті Любечі, де було вирішено припинити усобиці і війни →</p>	<p>Князівські усобиці, чварта війни до 1113 р. →</p>	<p>1113–1125 рр. – князь Володимир Мономах, 1125–1132 рр. – його син – князь Мстислав змогли в останній раз об'єднати Київську Русь →</p>	<p>Князівські усобиці, чварта війни, розпад держави на самостійні князівства з 1132 р.</p>
--	--	---	--

У тяжкий період усобиць, чвар, руйнівних війн два Великих князі – Ярослав Мудрий і Володимир Мономах змогли залишити про себе вдячну пам'ять нащадків

Князь Ярослав Мудрий (1019–1054 рр.)

Ярослав Мудрий захопив престол в Києві після смерті Володимира в 1015 р. Ярослав двічі воював зі Святополком, який убив своїх зведених братів Бориса, Гліба та Святослава, і в 1019 р. сів князувати в Києві.

Перші роки князювання позначені боротьбою з братом Мстиславом, Тмутараканським князем: правобережжя Дніпра належало Ярославу, лівобережжя – Мстиславу. Брати утворили так званий **дуумвірат** (*спільне правління двох*). Після смерті Мстислава у 1036 р. лівобережні землі знову об'єдналися під владою Києва і Ярослав став одноосібним правителем.

Ярослав Мудрий сподівався, що очолювана ним феодальна держава, яку він зміцнив, буде могутньою і багатою. Перед смертю він заповідав своїм синам: “Чвари, що є бідою особисто для вас, знищують славу і могутність держави. Мир і злагода ваша утвердять її могутність”. Призначивши кожному синові місце княжіння, зокрема Ізяславу – Київське, Ярослав вважав свій обов'язок виконаним

ОСНОВНІ ПІДСУМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Внутрішня політика	Міжнародна політика
<p>Сприяв відновленню сильної князівської влади, посиленню централізації Русі.</p> <p>Припинив князівські усобиці, чвари та війни.</p> <p>Уперше в історії слов'ян створив звід законів, що пізніше отримали назву “Руська Правда”.</p> <p>Піклувався про розвиток культури (будівництво церков, переклад книжок на слов'янську мову, літописання, відкриття шкіл і бібліотек). Заснував перші монастирі: Києво-Печерський, Св. Юрія, Св. Ірини.</p> <p>Дбав про розвиток освіти: створив школу і бібліотеку при Софіївському соборі; сприяв перекладу грецьких книг на давньоруську мову.</p> <p>1039 року заснував Київську митрополію.</p> <p>1051 року обрав митрополитом київського церковного діяча Іларіона</p> <p>На честь перемоги над печенегами у 1037 р. було закладено Софіївський собор</p> <p>Збудував Печерський монастир (майбутньої Києво-Печерської лаври)</p>	<p>Відвоював території на узбережжі Балтійського моря.</p> <p>Повернув території, захоплені Польщею за часів усобиць у Київській Русі (район Галичини та Волині).</p> <p>Розгромив печенігів.</p> <p>Установив добрі відносини з країнами Західної і Центральної Європи – проводив політику “сімейної дипломатії”. Сам Ярослав був одружений з донькою шведського короля Олафа – Інгігердою, згодом – з Анною, донькою візантійського імператора.</p> <p>Його доньки вийшли заміж за європейських королів (Анна – за короля Франції, Єлизавета – за норвезького королевича, Анастасія – за угорського короля; сини взяли шлюби з німецькими принцесами). Тому Ярослава називають “<i>тестем Європи</i>”</p>

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ “РУСЬКОЇ ПРАВДИ” (1072 р.)

1. Криваву помсту – традицію первісного суспільства – було скасовано.
2. Власність феодала було захищено законом.
3. За замах на власність феодала було передбачено покарання – призначення штрафу, відшкодування збитків.
4. За вбивство князівських слуг (тисяцьких, вірних, тіунів) на винних накладався штраф.
5. Регулювалося правове становище общинників-землеробів (їх називали смердами, або селянами).
6. “Руська Правда” забороняла перетворювати закупів у холопів без переконливих підстав

СОЦІАЛЬНИЙ УСТРІЙ

	Привілейовані верстви	Непривілейовані верстви
Вільне населення	<p>Князі: їх титул успадковувався; були найбільшими землевласниками.</p> <p>Бояри: формувалися з родоплемінної знаті та дружинників; отримували від князя землю за службу. Поділялися на великих (воєводи, тисяцькі) і малих (соцькі, десяцькі).</p> <p>Дружинники: професійні воїни, що обіймали й урядові посади. Отримували за службу грошову винагороду та земельні наділи</p>	<p>Міщани: жителі міст, які займалися ремеслом, торгівлею. Виділялася міська заможна верхівка.</p> <p>Селяни-смерди: вільні землероби, які мали власне господарство, землю та сплачували князеві данину.</p> <p>Наймити: особисто вільні люди, що наймалися для певної роботи</p>

Вільне населення	<p>Духівництво: найосвіченіша верства, впливало на духовне й культурне життя. Поділялося на верхівку (митрополит, єпископи, ігумени монастирів) і рядових (священики, ченці)</p>	<p>Ізгой: люди, що втрачали зв'язок зі звичним середовищем (князі без князівства, смерди без землі тощо), але охоронялися законом</p>
Залежне населення	<p>Закупи: тимчасово залежні селяни, які брали позику (“купу”) у феодала та мали її відробити.</p> <p>Рядовичі: тимчасово залежні селяни, які уклали з феодалом договір (“ряд”) на виконання певних робіт.</p> <p>Челядь: раби-полонені.</p> <p>Холопи: селяни, які розорилися та працювали в господарстві землевласника, фактично раби, але за добру службу могли бути відпущені на волю</p>	

БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ НАЩАДКІВ ЯРОСЛАВА МУДРОГО		
<p>Ярослав Мудрий ↓ його сини</p>		
<p>Ізяслав (1054–1073 рр.; 1076–1078 рр.)</p>	<p>Святослав (1073–1076 рр.)</p>	<p>Всеволод (1078–1093 рр.)</p>
↓	↓	↓
<p>Поділили Київську Русь на володіння згідно із заповітом батька, але незабаром починають боротьбу за Київський престол</p>		
<p>Святополк (1093–1113 рр.)</p>	<p>Олег (??)</p>	<p>Володимир Мономах (1113–1125 рр.)</p>
<p>Онуки Ярослава Мудрого також вели боротьбу за владу</p>		

КНЯЗЮВАННЯ ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА ТА МСТИСЛАВА ВОЛОДИМИРОВИЧА

Володимир Мономах (1113–1125 рр.)

Онук візантійського імператора Костянтина Мономаха та Ярослава Мудрого (син Всеволода Ярославича і доньки візантійського імператора Костянтина Мономаха).

Після смерті батька Всеволода Ярославича поступився київським престолом Святополку Ізяславичу, а сам повернувся до Чернігова, а згодом – до Переяслава. Був запрошений киянами на князювання у 1113 р.

Відновив централізовану одноосібну владу на Русі. Припинив князівські міжусобиці і згуртував сили для відсічі половців. Князь став ініціатором Любецького з'їзду 1097 р., Витичівського з'їзду 1100 р., Долобського з'їзду 1103 р.

Загальмував процес розпаду держави.

Знизив податки залежних верств населення. Зменшив відсотки за позиками лихварів.

Володимир сприяв налагодженню **династичних шлюбів**.

Автор **“Повчання дітям”** (про любов до рідної землі, батьків, ближніх; змалював образ ідеального правителя, який має зберігати єдність і могутність Русі, запобігати князівським чварам і захищати країну від нападників).

Володимир продовжив політику свого діда Ярослава Мудрого у побудові правової держави. Його знаменитий **“Устав”** значно доповнював кодекс законів “Руська Правда” й суттєво обмежував безконтрольну діяльність лихварів і феодалів. Зокрема обмежувалося холопство за борги, відсотки на позики.

Опікувався розбудовою Києва, освітою.

Володимира Мономаха (на відміну від попередників) кияни самі запросили зайняти Київський престол. Вони сподівалися, що ця освічена, обдарована людина, яка гаряче любила батьківщину, зможе врятувати її від чвар і розбрату. Йому довелося княжити 12 років, він 83 рази здійснював походи на половців – ворогів Київської Русі, відстоював єдність держави.

Мономах намагався пом'якшити соціальні суперечності, про що свідчить документ – Статут (постанова) Мономаха

Мстислав Володимирович (1125–1132 рр.)

Старший син Володимира Мономаха, який став його наступником. Зберігав єдність Київської Русі. Успішно відбивав напади половців, обклав даниною чудські племена. 1129 року князь підкорив половецьких князів. Здійснив переможний похід проти литовських племен. Мстиславу вдавалося активно вгамовувати міжкнязівські усобиці, усі князі визнали його старшинство.

Підтримував династичні зв'язки з Норвегією, Данією, Візантією, Угорщиною, чому сприяли родинні стосунки князя з європейськими династіями. Сам князь був одружений із шведською королювною, доньки були видані заміж за володарів Візантії, Швеції і Данії.

Мстислав Володимирович – останній одноосібний правитель Київської Русі, після смерті якого Давньоруська держава вступила в період феодалної роздробленості. Саме з цього часу починається період феодалної роздробленості. Київська Русь розпалася на окремі удільні князівства. Найзначнішими серед них були **Галицьке, Волинське, Володимиро-Суздальське, Новгородське, Чернігівське, Смоленське, Київське та Переяславське**

ЗМІСТ СТАТУТУ МОНОМАХА

Бояри, що давали будь-кому в борг, не мали права перетворити неспроможного боржника у раба.

Лихварі не мали права отримувати великі відсотки (рези) за борги.

Податки городян було зменшено

ОСНОВНІ РИСИ ФЕОДАЛЬНОГО ЛАДУ

Основні економічні риси феодалного ладу	Основні соціальні риси феодалного ладу
Натуральне господарство (усе необхідне вироблялось у феодалному маєтку, торгівля розвинута слабо)	Великі князі й удільні князі (бояри) були, як правило, шляхетного походження

<p>Земля – головне джерело багатства</p>	<p>Війни не вважалися злочином, а тлумачились як цілком законний засіб розв’язання суперечок.</p> <p>Для захисту своєї землі всі землевласники мали дружину – озброєних, досвідчених воїнів</p>
--	---

Русь – Україна у період політичної роздробленості

ПРИЧИНИ ФЕОДАЛЬНОЇ РОЗДРОБЛЕНОСТІ

Причини, які призвели до політичної роздробленості Київської Русі.

1. **Прагнення окремих князівств до самостійності.** Цьому сприяли еволюція економіки, розшарування суспільства, розвиток феодального землеволодіння, зростання кількості міст, панування натурального господарства.

2. **Великі простори держави та етнічна неоднорідність населення.** Русь простягалася на значну територію, що, залежно від обставин, могло бути або свідченням державної могутності, або ж джерелом слабкості. Посиленню відцентрових тенденцій сприяла поліетнічність Київської Русі.

Поряд зі слов’янами тут проживало понад 20 народів: на півночі та північному сході – чудь, весь, меря, мурома, мордва, на півдні – печеніги, половці, торки, каракалпаки; на північному заході – литва і ятвяги.

3. **Відсутність сталого порядку успадкування князівської влади.** Тривалий час (майже до 30-х років XX ст.) серед істориків панувала думка, що основною причиною роздробленості було порушення принципів престолонаслідування. Спочатку на Русі домінував “горизонтальний” принцип спадкоємності князівської влади (від старшого брата до молодшого, а після смерті представників старшого покоління – від сина старшого брата до наступного за віком). Помітне збільшення чисельності нащадків В. Святославича та Я. Мудрого зумовило той факт, що вже наприкінці XI ст. деякі з них, виходячи з власних інтересів, енергійно почали виступати за “отчинний”, або “вертикальний”, принцип (від батька до сина)

4. Занепад торгівлі. Наприкінці XI ст. половецькі кочовища перерізали торговельні шляхи до Чорного та Каспійського морів. Крім того, серйозного удару транзитній торгівлі Київської Русі завдали дві події світового значення: по-перше, ослаблена Візантія 1082 р. за поміч у війні з Сицилією дала дозвіл Венеції торгувати без мита і мати свої порти на території Візантійської імперії; по-друге, хрестові походи відкрили для італійських, французьких та німецьких міст морський шлях на схід, безпосередньо пов'язали Західну Європу з Малою Азією, Візантією. Унаслідок цього Київ опинився поза основними торговими шляхами.

Посилення експансії степових кочівників (печенігів, половців тощо). Лише половці, як свідчать літописи, у період від 1055 до 1236 рр. здійснили 12 великих нападів на Русь. Майже стільки ж широкомасштабних походів у відповідь організували руські князі. До того ж за цей час половці понад 30 разів брали участь у міжусобних князівських війнах

НАСЛІДКИ ФЕОДАЛЬНОЇ РОЗДРОБЛЕНОСТІ

У процесі децентралізації Київської Русі на її території *виділяються і зміцнюються такі окремі політичні утворення*: Новгородська і Полоцька земля, Ростово-Суздальське, Галицьке, Волинське, а пізніше Муромське, Переяславське, Чернігово-Сіверське, Полоцько-Мінське, Смоленське, Тмутараканське, Турово-Пінське князівства.

Тривали *важливі перетворення в етнічній сфері*. Зокрема на теренах Полоцької, Псковської та Смоленської земель унаслідок змішування слов'ян-переселенців з місцевими балтами формувалася білоруська етнічна спільнота. Центром складання російського етносу стали Суздальська й Ростовська землі. Базою формування українського народу залишалися землі південної та південно-західної Русі.

Роздробленість Київської Русі у середині XII ст. не означала її повного політичного розпаду, а лише зміну *форми державного устрою*: на зміну *централізованій монархії прийшла федеративна*. Давньоруською державою спільно керує об'єднання найвпливовіших і найсильніших князів. Такий порядок сумісного правління отримав назву **“колективний сюзеренітет”**

Існувала й система **дуумвіратів**, тобто двох співправителів – представників, як правило ворогуючих династій.

Київ залишався загальнодержавним центром, у якому вмістилася резиденція митрополитів.

Тривалий час за право володіти столицею велася невсцухаюча *боротьба між князями*, яких приваблювали перспективи встановлення сюзеренітету над усією територією Київської Русі.

Отже, роздробленість була історично суперечливим явищем, вона послабила державу політично, але сприяла розвитку економіки й культури на місцях. Спостерігалось зростання населення. І лише з XIII ст. посилювалися сепаратистські тенденції у Київській Русі, що характеризувалися збільшенням кількості князівств. Князі намагалися об'єднати інші землі навколо своїх спадкових володінь

МОНГОЛО-ТАТАРСЬКА НАВАЛА

1223 р.	Битва на річці Калці (руські князі вперше зіткнулися з монгольськими військами; руське військо зазнало величезної поразки: додому повернувся лише кожний десятий)
1237 р.	Похід на Русь очолив онук Чингісхана Батий: була спустошена Північно-Східна Русь (Рязань, Володимир, Москва, Твер тощо)
1239 р.	Похід Батія на Південно-Західну Русь : були захоплені Переяслав, Чернігів, Крим
1240 р.	Похід Батія на Київ (обороною міста керував воєвода Дмитро, ставленик Данила Галицького; кияни відмовилися віддати місто без бою; облога Києва тривала, за деякими джерелами, понад десять тижнів, проте сили були нерівними, і місто майже повністю було зруйноване)
1241 р.	Похід монголів на Західну Русь : були зруйновані міста Київського й Галицько-Волинського князівств. Далі монголи вдерлися на територію Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини, Сербії, Боснії, Хорватії

1242 р.	Монголи припинили похід на Захід і рушили назад. Повернувшись у пониззя Волги, завойовники заснували там нову державу – <i>Золоту Орду</i>
---------	--

ЗОЛОТООРДИНСЬКЕ ЯРМО		
Економічна сфера	Політична сфера	Військова сфера
Данина становила десятину майна і продуктів; вона збиралася монгольськими урядовцями, найвищого з яких називали баскаком	Право на князювання підтверджував ярлик – грамота-дозвіл на володіння землями монгольського хана, яка давалася в обмін на сплату данини	Князі делегували до монгольського війська воїнів і брали участь у походах

Тема 4

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА – СПАДКОЄМНИЦЯ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Галицька і Волинська землі. Утворення Галицько-Волинського князівства. Роман Мстиславович, його внутрішня і зовнішня політика. Боротьба за Галицьку спадщину. Данило Романович Галицький. Галицько-Волинська держава за наступників Данила Галицького. Боротьба з монголо-татарами. Галицько-Волинська держава як спадкоємниця Київської Русі. Причини загибелі Галицько-Волинської держави.

Галицько-Волинська держава

ГАЛИЦЬКЕ Й ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВА НАПЕРЕДОДНІ ОБ'ЄДНАННЯ	
Галицьке князівство	Волинське князівство
<p>Засноване в <i>другій половині XI ст.</i> онуком Ярослава Мудрого Ростиславом Володимировичем.</p> <p><i>Територія:</i> Прикарпаття, Верхнє Подністров'я.</p> <p>Сильна боярська влада – олігархія (влада небагатьох) заможних людей.</p> <p>Розквіт Галицького князівства за правління <i>Ярослава Осмомисла (1152–1187 рр.)</i>, який мав великий авторитет на Русі</p>	<p>До середини XII ст. вважалося вотчиною київських князів. Набуло самостійності в 1135 р. за правління правнука Володимира Мономаха – <i>Мстислава Ізяславича</i>, який разом зі своїм батьком започаткував місцеву династію.</p> <p><i>Територія:</i> басейн правих приток Прип'яті, Західного Бугу.</p> <p>Від 1170 р. – князювання <i>Романа Мстиславича</i></p>

<p><i>Основні заходи:</i></p> <p>боротьба проти боярської опозиції; розширення території князівства шляхом приєднання землі між Карпатами та Дністром, пониззя Дунаю;</p> <p>будівництво й укріплення міст; спорудження Успенського собору в Галичі (1153–1177 рр.);</p> <p>боротьба проти половців у союзі з іншими князями;</p> <p>участь у боротьбі за Київ;</p> <p>укладення союзницького договору з Угорщиною, дружні відносини з Візантією та Священною Римською імперією</p>	<p><i>Основні заходи:</i></p> <p>послідовне й рішуче обмеження сваволі бояр;</p> <p>1188 року – перша спроба захопити Галицьке князівство завершилася безуспішно;</p> <p>1199 року об'єднання Галицького й Волинського князівств після смерті галицького князя Володимира Ярославича в єдину державу зі столицею в Галичі</p>
---	---

ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА

Галицький князь **Ярослав Осмомисл (1152–1187 рр.)** у XII ст. зміцнив своє князівство, розширив його територію, домогся міжнародного визнання.

Син Ярослава Осмомисла – Володимир – змушений був боротися за єдність князівства, в якому почалися чвари, усобиці, війни. Активну роль у роздмухуванні цих чвар відігравали бояри.

Міжусобні війни, чвари призвели до занепаду князівства, який захопила Угорщина.

Наприкінці XII ст. під час народного повстання Володимир вигнав угорських загарбників.

Волинське князівство – сусід Галицького. Його князь Роман Мстиславич поставив собі за мету: об'єднати обидва князівства, а потім усі землі Київської Русі.

1199 року Роман об'єднав Галицьке і Волинське князівства в одну **Галицько-Волинську державу**

Князь Роман Мстиславич (1199–1205 рр.)

Князь Роман з юних років брав участь у боротьбі за владу, воював разом із батьком за київський престол, княжив у Новгороді. Він мав багатий життєвий досвід, що дозволило йому чітко визначити, яка внутрішня і зовнішня політика веде до зміцнення держави.

1202 р. – здобув владу в Києві.

Роман Мстиславич відмовився прийняти корону з рук Папи Римського Інокентія III.

1205 року князь Роман загинув у бою під польським **містечком Завихостом** під час походу проти краківського князя Лешка. Бояри вигнали його дружину і малолітніх дітей (старшому сину було лише чотири роки). Галичину захопили Польща і Угорщина під приводом захисту прав дітей Романа на престол.

Син Романа Мстиславича – Данило – у 20 років розпочав боротьбу за відновлення держави, створеної батьком. Сорок років у нього пішло на вирішення цієї надзвичайно складної проблеми

ВНУТРІШНЯ І ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА РОМАНА МСТИСЛАВИЧА

Внутрішня політика	Зовнішня політика
<p>Придушив опір бояр (завдяки підтримці середнього та дрібного боярства), зміцнив князівську владу.</p> <p>Створив умови для розвитку ремісництва і торгівлі</p>	<p>У війні з суздальським князем зміг відвоювати Київ.</p> <p>Об'єднав під своєю владою Чернігівське, Київське, Переяславське, Галицьке, Волинське князівства.</p> <p>Неодноразово перемагав половців, воював з Польщею і Литвою.</p> <p>Підтримував дружні відносини з Візантією, Угорщиною</p>

ЧАСИ БОЯРСЬКОЇ СМУТИ (1205–1238 рр.)

Головні події:

виступ боярства після загибелі Романа Мстиславича проти його спадкоємців – регентші княгині Анни та малолітніх княжичів – чотирирічного Данила та дворічного Василька;

утвердження боярських ставлеників у князівстві; у Галичині – кількаразове правління угорського королевича;

початок боротьби Данила з досягненням повноліття за повернення батьківської спадщини (перший успіх – відвоювання у поляків Берестейської та Забузької земель);

продовження Данилом справи збирання “волинської вотчини” – приєднання Луцької, Пересопницької та Белзької земель;

1238 р. – здобуття Галичі князем Данилом і відновлення єдності держави

Князь Данило Романович Галицький (1238–1264 рр.)

1240 р. – Данило Галицький оволодів Києвом і доручив управляти містом воєводі Дмитру, якому довелося керувати обороною столиці від монгольської навали.

1241 р. – вторгнення в князівство монголо-татар, під ударами яких упали міста Галич, Володимир, Кам’янець, Данилів та ін.

1245 р. – військо Данила Галицького здобуло блискучу перемогу в битві проти приведеного Ростиславом війська угорського короля та його союзників біля міста Ярослава на Сяні (*Ярославська битва*). Унаслідок Ярославської битви Данило зламав опір бояр, остаточно утвердився у Галичі та надовго поклав край зазіханню Угорського королівства. У тому ж 1245 р. Данило Галицький здійснив візит до Золотої Орди з метою отримання *ярлика* на управління, згідно з яким князь мав періодично надавати свої дружини татарам для їхніх походів на Польщу, Литву, Угорщину, сплачувати щорічну данину, віддавати певну шану ханові; натомість Галицько-Волинське князівство фактично зберігало незалежність у внутрішній і зовнішній політиці

Активність **зовнішньої політики** Данила виявлялася й династичними шлюбами його дітей. Так, Лев Данилович був одружений із дочкою угорського короля Бели IV. Шварно взяв шлюб із дочкою литовського князя Міндовга. Дочку Данила Переяславу було видано заміж за мазовецького князя Земовита.

1253 року у Дорогичині папський легат Опізо урочисто **коронував Данила Галицького**. Однак оголошений Папою у тому році хрестовий похід не знайшов підтримки серед європейських монархів.

1259 року золотоординські правителі вислали проти Данила численну та сильну орду на чолі з досвідченим воєводою Бурундаєм. Бурундай з'явився з ще більшими силами і примусив знищити власними руками всі укріплення: Крем'янець, Лучеське, Данилів, Стожек, Луцьк, Львів, Володимир. *Залишився тільки добре укріплений Холм.*

Антимонгольська політика князя (союз з угорським королем і Папою Римським, який обіцяв організувати хрестовий похід проти монголо-татар) зазнала краху

ВНУТРІШНЯ І ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДАНИЛА РОМАНОВИЧА ГАЛИЦЬКОГО

Внутрішня політика	Зовнішня політика
<p>Зміцнив владу, придушив опір бояр.</p> <p>Приділяв увагу укріпленню старих міст, будівництво нових (Львів, Холм).</p> <p>Зміцнив православну церкву; сприяв розвитку культури.</p> <p>Запрошував ремісників і купців з інших країн для розвитку ремісництва й торгівлі</p>	<p>Намагався захистити державу від монголо-татар.</p> <p>1244 року взяв Люблін і Люблінську землю.</p> <p>Установив дружні відносини з Польщею та Угорщиною.</p> <p>Закликав країни Західної Європи до боротьби з монголо-татарами</p>

<p>Увів у селах посаду урядника, що мав слідкувати за додержанням прав селян (їх порушували бояри).</p> <p>Здійснив військову реформу, залучивши до служби у війську вільних селян</p>	<p>Допомагаючи своєму сину Романові, одруженому зі сестрою австрійського герцога Фрідріха II Бабенберга Гертрудою, у боротьбі за австрійську корону Данило Галицький пішов на Чехію та Силезію.</p> <p>Військо Данила неодноразово здобувало перемоги над монгольським військом хана Куремси</p>
--	--

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО ЗА НАЩАДКІВ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО

Після смерті Данила Романовича Галицько-Волинська держава, незважаючи на деяку внутрішню децентралізацію в останній третині XIII ст., залишалася єдиною ще майже століття. Із самого початку її формально очолював **Василько Романович (1264–1269 рр.)**, який княжив на Волині. Сини Данила князювали у Галичині: Шварно – у Галичі, Белзі та Холмі, Лев – у Перемишлі та Львові, Мстислав, імовірно – у Теребовлі та Луцьку

Князі	Характеристика діяльності
<p>Володимир Василькович (1270–1289 рр.)</p>	<p>Наступником Василька Романовича на волинському престолі став його син Володимир. Він мало уваги приділяв зовнішньополітичним справам, був покровителем освіти і культури: виділяв значні кошти на спорудження храмів, міст, замків. Ще за життя, не маючи власних спадкоємців, Володимир Василькович, передав свої землі двоюрідному братові Мстиславу Даниловичу</p>

Лев (1264–1301 рр.)

Серед Даниловичів найенергійнішим правителем був **Лев**. Він підтримував тісні дипломатичні зв'язки з Чехією, Угорщиною, Литвою, Тевтонським орденом. Проте, якщо цього потребували національні інтереси, то Лев без вагань розпочинав проти них збройну боротьбу. Здійснив низку походів на Литву і ятвагів, близько 1280 р. відвоював в Угорщини частину Закарпаття з Мукачевом, у Польщі – Люблінську землю (близько 1292 р.). Однак, змушений був визнати залежність від Золотої Орди: сплачували данину та брали участь у зовнішніх походах монголо-татар.

1267 р. литовський князь Войшелк віддав своє князівство молодшому братові Лева **Шварнові**, одруженому з його сестрою, а сам постригся у ченці. Проте Лев, вважаючи подібне спадкування порушенням порядку старшинства, убив Войшелка, що викликало обурення литовців.

Князував Шварно до 1269 р.

Після смерті Шварна Лев об'єднав під своєю владою Перемишльську, Холмську, Белзьку, Дорогочинську землі та Галич. А в 1292 р., коли помер його другий брат – Мстислав, імовірно, і Теревовлю та Волинь

<p>Юрій I (1301–1308 (1315) рр.)</p>	<p>Юрій I – син Лева Даниловича – <i>був одноосібним правителем</i> з королівським титулом – “король Русі та князь Володимирії”. Його правління – це час розквіту, спокою та економічного добробуту країни. Скориставшись послабленням Золотої Орди, Юрій зумів на деякий час пересунути південні кордони своїх володінь аж до нижньої течії Дністра й Південного Бугу. 1303 року утворилася окрема Галицька митрополія, яка підпорядковувалася Вселенському патріарху в Константинополі</p>
<p>Андрій і Лев II (1308 (1315)–1323 рр.)</p>	<p>Після смерті Юрія I влада перейшла до його синів Андрія і Лева, які правили спільно і титулувалися “князями всієї Русі”. Вели торгівлю з польськими купцями, добивалися забезпечення торгових відносин з Балтикою; намагалися протидіяти Литві, але запобігти територіальним втратам не вдалося – Дорогочинська та Берестейська землі відійшли до Литовського князівства; вели активну боротьбу проти ординців, за що їх назвали “<i>непоборним щитом проти жорстокого племені татар</i>”. Історики припускають, що в одному з військових походів проти монголо-татар Андрій і Лев загинули. Оскільки жоден з них не мав синів, то з їхньою смертю 1323 р. династія, яку започаткував князь Роман Мстиславич, припинилася</p>

**Юрій II Болеслав
(1325–1340 рр.)**

За кілька десятиріч до рокової для Галицько-Волинської держави дати (1340 р.) на чолі її перебував Болеслав Мазовецький або **Юрій II Болеслав** – польський родич Романовичів.

Князь намагався вийти з-під боярського впливу. Проводив мирну зовнішню політику. Сприяв переселенню німців і поляків в українські землі, лояльно ставився до католицизму та його поширення в Україні. Але в 1340 р. Юрія II отруїли невдоволені бояри і князівство перейшло до його литовського зятя Любарта

ЧОМУ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКУ ДЕРЖАВУ НАЗИВАЮТЬ ПРАВОНАСТУПНИЦЕЮ КИЇВСЬКОЇ РУСІ?

Галицько-Волинська держава виникла на землях Київської Русі.

Після занепаду Києва на ціле століття продовжила державницькі традиції Київської Русі і стала головним політичним центром для українських земель, вона захищала свою територію від вторгнень Польщі, Угорщини, монголо-татар.

У Галицько-Волинській державі було збережено культуру, звичаї, традиції Київської Русі

ПРИЧИНИ ЗАГИБЕЛІ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Навала монголо-татарського іга.

Деструктивна (від деструкції – розпад, руйнування чогось) політика боярської олігархії.

Припинення княжої династії.

Агресія з боку Польщі, Угорщини, Литви

РОЛЬ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Зберегло від завоювання та асиміляції південну та західну гілки східного слов'янства, сприяло їхній консолідації та усвідомленню власної самобутності.

Стало новим після занепаду Києва центром політичного та економічного життя.

Модернізувало давньоруську державну організацію.

Розширило сферу дії західноєвропейської культури, сприяло поступовому подоланню однобічного візантійського впливу.

Продовжило славні дипломатичні традиції Київської Русі, ще 100 років після встановлення золотоординського іґа представляло східнослов'янську державність на міжнародній арені

Тема 5

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В УМОВАХ ІНОЗЕМНОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIV – ПЕРША ПОЛОВИНА XVII СТОЛІТТЯ)

Розподіл земель України між Великим князівством Литовським, Польщею, Угорщиною та Ордою. Особливості взаємовідносин литовських та українських князів. Соціальна структура суспільства. Литовські статuti. Кревська унія, її причини та наслідки. Магдебурзьке право. Городельська унія. Боротьба проти унії Литви і Польщі. Спроби відновлення руської державності.

Боротьба за Україну між Литвою та Польщею. Передумови об'єднання Литви і Польщі. Люблінська унія. Адміністративно-територіальний поділ українських земель у складі Речі Посполитої. Полонізація українців. Діяльність братств у XV–XVII ст.

Становище православної церкви. Причини прийняття Берестейської унії, її наслідки. Причини виникнення козацтва. Соціальний склад, діяльність козацтва. Виникнення Запорізької Січі. Українське козацтво та Запорізька Січ. Територіальний поділ, військова організація Січі. Реєстрове козацтво. Боротьба селянських мас за свої права. Перші козацькі повстання, їх причини, хід і наслідки. Козацько-селянські повстання 20–30-х років XVII ст., їх хід, значення. Причини поразки козацько-селянських повстань.

Загальна характеристика становища українських земель наприкінці XIV – у першій половині XVI століття

<p>У XIV–XVI ст. українські землі завоювали інші держави, розчленувавши їх на частини, а над українським населенням нависла загроза втрати етнічної самобутності</p>
--

Етнос – стійка сукупність людей, що історично склалася на певній території, має спільне у розвитку культури, звичаїв і традицій, ментальності й розуміє свою єдність та відмінність від інших утворень.

1. **Литовське князівство** долучило до свого складу білоруські землі, Волинь, Полісся, Поділля, Чернігівщину, Подніпров'я, 1362 р. – Київ.

2. **Польське королівство** завоювало:

1349 року – Галичину (остаточно приєднавши її у 1387 р.);

у XV ст. – Західне Поділля.

3. У **XIV–XV ст.** **Угорщина** загарбала Закарпаття, **Молдова** – Північну Буковину та придунайські землі, **Кримське ханство** – Причорномор'я та Приазов'я, **Московське царство** – Чернігово-Сіверщину

СПРОБИ ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Великий князь литовський **Вітовт (1392–1430 рр.)**, намагаючись зміцнити внутрішню політичну єдність держави, а для цього її централізувати, перейшов до ліквідації південно-західних удільних князівств – Волинського, Новгород-Сіверського, Київського, Подільського. У цих землях почали управляти або великокнязівські намісники, або близькі до Вітовта князі. Українські землі втратили свою колишню автономію.

Автономія – право самостійного управління, самоврядування певної частини держави.

У **другій половині XV ст.** було ліквідовано всі удільні князівства, що були на українських землях:

1452 р. – позбавлено автономії волинського князя;

1471 р. – київського.

Становище українських земель змінювалося:

українські князівства, втративши свою автономію, перетворилися на провінцію Польсько-Литовської держави;

було обмежено владу магнатів;

послабився вплив української церкви, культури.

Кінець XV–XVI ст. – Велике князівство Литовське втратило свою могутність, а українські землі у складі Литви – автономні права

Одночасно посилювався вплив централізованої Російської держави, яка проголосила свої права на територію Південно-Західної Русі.

Усунена від влади давньоукраїнська аристократія організувала змову проти польського короля і великого князя литовського Казимира.

Брат останнього київського князя Михайло Олелькович мав намір скинути з престолу Казимира і захопити великокнязівську владу. У разі провалу змовники планували відокремитися від Литви і приєднатися до Московської держави.

1481 р. – змову було викрито, керівників схоплено і страчено в Києві, а Федір Бельський (один із організаторів повстання) утік до Москви, де його прийняли з пошанами.

1492 р. – після смерті Казимира московські війська почали наступ на прикордонні смоленські та Чернігово-Сіверські землі. На бік московського князя зі своїми володіннями перейшли нащадки давніх чернігово-сіверських князів: Новосельські, Воротинські, Білевські, Одоєвські та ін.

1492 р. – мирний договір Литви і Московської держави. Литва визнала ці землі володіннями московських князів.

1500 р. – до Москви відійшла нова група магнатів, яким належали міста Чернігів, Стародуб, Новгород-Сіверський та ін. Це спровокувало нову московсько-литовську війну.

1500–1503 рр. – московсько-литовська війна.

За умовами перемир'я Литва визнала за Московією всю Чернігово-Сіверщину з 19 містами і всіма волостями.

1507 р. – Москва розпочала нову війну проти Великого князівства Литовського за нові руські землі.

У перебігу цієї війни активізувався визвольний рух української аристократії, що його очолював князь Михайло Глинський.

1508 р. – поразка повстання М. Глинського, який не дістав підтримки значної частини української знаті, а також простого народу. Не надали належної допомоги і союзники – Московське князівство та Кримське ханство. М. Глинський з найближчими прихильниками прибув до Москви, де його прийняв московський князь.

1508 р. – закінчилася чергова московсько-литовська війна. Литва була змушена визнати втрату Чернігово-Сіверщини, яка фактично сталася 1500 року

ВИСНОВКИ

1. Розгромом повстання М. Глинського закінчилися спроби української аристократії силою зброї відновити українську державність.

2. Надалі українська аристократія обстоювала лише свої особисті права і привілеї, не вдаючись до збройної боротьби.

3. Українська аристократія втратила свою вирішальну роль у суспільстві.

4. Провідна роль в українському суспільстві поступово переходила до нової соціальної верстви – козацтва, яке зароджувалося, зростало і перебирало функції захисту інтересів усього українського народу і відновлення української державності

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА

I. На українських землях були такі **вищі стани**:

1. **Аристократи (великі пани)** – це нащадки удільних князів і старих (панських) заможних родів. Це звання передавалось у спадщину. Аристократи мали великі земельні володіння.

Права аристократів було закріплено привілеями 1492 і 1506 рр.: вони дістали захист від суду провінційної адміністрації; мали право утримувати власні збройні загоны; мали власні хоругви і під ними виступали на війну; під час воєнних дій очолювали власні військові сили; ніхто не мав права на них скаржитись, хіба тільки великий князь або панська рада при великому князі.

В Україні було 20 князівських і 50 боярських родів.

2. **Пани** – родовиті лицарі – землевласники.

В Україні слово “пан” вживалося з другої половини XIV ст.

Пани мали спадкову, а не надану великим князем вотчину. Це означало, що:

їх володіння діставалися їм у спадщину від діда-прадіда;

їх права на володіння землями було узаконено державними актами;

вони мали право збирати з населення своїх володінь податки і вимагати виконання повинностей

На відміну від Русі у Литовській державі бояри не були власниками землі. За користування землею вони мусили відбувати військову повинність.

3. З другої половини XIV ст. бояр – лицарів стали називати **шляхтичами**.

Шляхтич – людина відомого, благородного походження.

Формування шляхетського стану тривало протягом XIV–XVI ст. Великокнязівська влада пильно стежила, щоб до складу шляхти потрапляли лише ті, хто належав до боярських родів.

Законодавство XIV – другої половини XVI ст. закріпило привілеї шляхти.

Польська шляхта – (дрібні й середні феодалі). Вони мали великі привілеї:

шляхетський титул був спадковим або надавався правителем держави;

вони мали особисті свободи, права недоторканності;

дістали право вільно розпоряджатися своїми землями;

мали власний суд;

могли обіймати державні посади;

звільнялися від сплати податків і виконання повинностей;

могли вести торгівлю, організовувати ремесла, промисли.

Українська шляхта таких прав, як польська, не мала:

вона володіла невеликими маєтками;

не мала права продавати чи дарувати без спеціального дозволу свій маєток;

її вважали особистими слугами князя чи короля;

була зобов'язана виконувати персональну кінну службу;

до кожного військового походу виставляла певну кількість озброєних вершників;

на неї покладалися роботи з ремонту й укріплення замків та будівництва мостів;

вона сплачувала натуральний податок.

Українська шляхта дотримувалася православної віри.

Українська шляхта вела боротьбу за те, щоби мати такі самі привілеї, як і польська. Частина її засвоювала польську мову, часто-густо переходила в католицьку віру, інша частина поповнювала козацькі ряди і вела боротьбу проти польського панування

II. Кінець XV – початок XVI ст. – впливовим станом було **православне духовенство**, яке на той час користувалося підтримкою Великого князя Литовського

III. **Селянство** – більшість українського народу.

Групи селян:

1. **“Отчики”** – колишня дворова челядь магнатів і багатої шляхти, які не мали власності, мешкали у дворах панів, працювали під наглядом панських слуг, були фактично безправні та беззахисні.

У середині XVI ст. з дозволу своїх господарів вони заводили помешкання, сім’ї, майно, а з другої половини XVI ст. отримували й землю, стаючи залежними селянами.

2. **Вільні селяни** – члени хліборобської громади.

Вони жили окремими господарствами – *димами*.

Кілька димів складало дворище, група дворич утворювала волосну громаду.

У громаді переважала кругова порука щодо виплати данини і виконання повинностей.

Громада жила за нормами звичаєвого права.

Волосні громади поступово розпадалися на сільські.

Земля та угіддя (луки, ліс, річка) були спільними.

На чолі громади стояли виборні старости, отамани.

Згодом феодала дедалі частіше призначали сільську адміністрацію.

3. **Похожі селяни.**

Вони не мали власної землі, але ще користувалися особистою свободою.

Були змушені йти в кабалу до феодала, за що отримували від нього землю, реманент у борг і ставали феодалнозалежними.

IV. **Міщани** (населення українських міст) поділялися:

на купецько-лихварську верхівку. У їх руках зосереджувалася вся влада;

дрібні та середні власники (цехові майстри, середні та дрібні торговці). Були досить впливовими;

плебс (міські низи) – позацехові ремісники, підмайстри, наймити, чорнороби. Становище міського населення погіршувалося, коли міста передавали в оренду або вводили війська на постій

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

Основою господарства на українських землях було рільництво.

Великі литовські князі та польські королі вважали українські землі власністю своїх держав і розпоряджалися ними в інтересах панів. Вони роздавали грамоти на володіння землями з правом експлуатації селян, які працювали на цих землях.

Селяни сплачували численні податки на користь держави і феодалів, відбували феодальні повинності (варта, підводи, замкові роботи, ремонтування гребель тощо), відробляли панщину.

Феодали почали створювати фільварки на підмурках примусової праці селян – панщини.

Фільварок – хутір, ферма.

Це були багатогалузеві господарства.

Окрім рільництва і скотарства, у фільварках розвивалися промисли:

рибальство;

млинарство;

бджільництво;

торгівля та ін.

У XV–XVI ст. фільваркові господарства переорієнтовувалися на потреби ринку.

Феодальне фільваркове господарство призвело до:

скорочення селянських наділів;

обезземелення селян;

зростання панщини;

поступового закріпачення селян.

Кількість днів панщини на тиждень зростала:

XV ст. – 2 дні;

XVI ст. – 4 дні;

перша половина XVII ст. – 5–6 днів

ЮРИДИЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ ФЕОДАЛЬНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ СЕЛЯН

1. **1447 р.** – польський король Казимир IV видав привілеї про розширення прав і вільностей феодалів, згідно з якими вони отримали право:

суду у своїй вотчині;

збирати державний податок (“серебщину”) у власну скарбницю.

2. **1505 р.** – у Галичині польський сейм заборонив селянам без згоди пана переходити на інше місце проживання.

3. **1557 р.** – “Устав на волоки” – реформа, проведена великим князем литовським і польським королем Сигізмундом II Августом, за якою землі сільських громад переділялися на волоки (лани по 16–21 га), причому кращі землі віддавалися під фільварки, гірші – селянам.

4. Литовські статuti (кодекси середньовічного права Великого князівства Литовського) були головним збірником права на українських землях.

Статут 1529 р.

Було юридично оформлено феодалні відносини.

Шляхту не можна було карати без суду.

Шляхта мала право володіти землею, причому її не можна було відібрати “без вини”.

Залежному селянинові при відході до іншого поміщика не дозволялося забирати з собою майно, худобу, реманент.

Статут 1566 р.

Було гарантовано права шляхтичів, а саме:

зрівняно у правах шляхту з аристократією;

введено шляхетський становий суд;

запроваджено виборні суди;

створювалася система повітових шляхетських з’їздів – сеймиків із регулярними загальними сеймами, на які мала право з’їжджатися вся шляхта.

Статут 1588 р.

Завершив юридичне оформлення кріпосного права.

Було остаточно закріпачено українське селянство

Селяни мали лише право на володіння рухомим майном, необхідним для виконання повинностей на земельних наділах, якими вони користувалися.

Селянин, який прожив на землі феодала 10 років, ставав кріпаком.

Було встановлено 20-річний термін розшуку селян-утікачів.

У цей же час дедалі більше міст виборювало самоврядування на основі магдебурзького права.

Суть магдебурзького права:

звільнення міст від управління і суду державних урядовців та феодалів;

створення органів місцевого самоврядування.

1339 р. – м. Санок Галицько-Волинського князівства – перше місто в Україні, якому було надано магдебурзьке право.

Пізніше таке право отримали:

1356 р. – Львів;

1374 р. – Кременець;

1494–1497 рр. – Київ;

1498 р. – Дубно;

1547 р. – Берестечко та ін.

Протягом XV–XVII ст. магдебурзьке право стало основою життя значної кількості українських міст

Люблінська унія та її вплив на долю українських земель

ПЕРЕДУМОВИ ОБ'ЄДНАННЯ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО І ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА

1. Ослаблення Литви у Лівонській війні з Росією (1558–1583 рр.), втрата значних територій, руйнування господарства, людські жертви, загроза з боку Московського князівства підштовхували уряд Великого князівства Литовського до об'єднання з Польським королівством.

2. Невдоволення різних верств населення українських земель політикою Великого князівства Литовського, яке не протистояло набігам татарських орд і виявилось неспроможним їх зупинити

3. Прагнення української, білоруської та литовської шляхти обмежити всевладдя магнатів і зрівнятись у правах із польською шляхтою.

4. Прагнення польської шляхти збільшити свої володіння за рахунок українських земель, що перебували під владою Великого князівства Литовського

ЛЮБЛІНСЬКА УНІЯ

1 липня 1569 р. – спільний сейм представників Великого князівства Литовського і Польського королівства в м. Любліні проголосив про злиття двох держав в одну державу – Річ Посполиту (Річ Посполита означає “спільна справа”).

Умови Люблінської унії

1. Єдина держава – Річ Посполита – повинна мати спільного короля, сейм, сенат, спільну скарбницю і монету, спільну зовнішню політику.

2. Литва передала Польщі українські землі, які входили до її складу:

Волинь;

Поділля;

Київщину;

Східну Галичину;

частину Лівобережжя (Полтавщину).

3. На цих землях було створено шість воєводств:

Руське (Галичина);

Белзьке;

Волинське;

Брацлавське;

Подільське;

Київське.

4. За Литовським князівством залишалися Брестське воєводство та Пінщина.

5. Пани обох держав діставали право на володіння маєтками на всій території Речі Посполитої.

6. Митні кордони було ліквідовано.

7. За Литвою зберігалася лише обмежена автономія у вигляді власного права і суду, адміністрації, війська, скарбу й державної (“руської”) мови

НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ ЛЮБЛІНСЬКОЇ УНІЇ

Люблінська унія спричинила серйозні соціально-економічні та політичні зміни в житті України, вона сприяла посиленню польської експансії на українські землі та руйнівному наступу католицизму:

- 1) 1569 року було здійснено перепис вільних земель у трьох українських воєводствах – Волинському, Подільському та Київському, і король почав їх роздавати польській шляхті;
- 2) польські пани виїжджали на українські землі, будували тут замки, містечка, навколо яких з'являлося багато сіл;
- 3) польські пани на українських землях запроваджували фільваркові господарства, панщину, нещадно експлуатували людей та природні багатства краю;
- 4) значно посилилось ополячення, окатоличення та дискримінація українського населення;
- 5) примусово насаджувалися польська культура, мова, освіта, католицька релігія;
- 6) різко посилювався соціальний гніт, зокрема польський закон дозволяв феодалам карати селянина навіть смертю;
- 7) більшість міст України належала польським панам. Українських міщан всіляко обмежували в правах

ПОЗИТИВНІ НАСЛІДКИ ЛЮБЛІНСЬКОЇ УНІЇ

1. Унія дала змогу возз'єднати українські землі та вийти на західноєвропейський рівень культури.
2. Унія спричинила могутній спалах соціально-економічного, культурно-освітнього рухів та збройної боротьби.
3. Унія повернула Україну до Заходу.
4. Річ Посполита відкрила Україні шлях до європейської торгівлі сільськогосподарською продукцією через балтійські порти.
5. З українських земель до Західної Європи вивозили худобу, зерно, тютюн, вовну, віск та ін.
6. Пожвавилася внутрішня торгівля, збільшилася кількість ярмарків

АДМІНІСТРАТИВНО-ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ В СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI ст.

Річ Посполиту очолювали виборний король, спільний сейм і сенат.

Сейм складався з магнатів, шляхти й верхівки католицького духовенства.

Сенат складався із самих лише урядових осіб.

Усю країну було переділено на воєводства.

Українські землі у складі Речі Посполитої об'єднувались у 6 воєводств.

1618 року до Речі Посполитої приєдналося Чернігівське воєводство, що утворилося на землях, відвойованих від Росії.

На чолі воєводств стояли воєводи, яких призначав уряд.

Воєводства поділялися на повіти (які ще називали староствами). Їх очолювали старости й каштеляни (коменданти) фортець. Старост (намісників повітів) обирала шляхта.

Повіти поділялися на волості.

У воєводствах і повітах діяли місцеві сеймики, у яких шляхта вирішувала місцеві справи та обирала своїх представників до спільного сейму. Шляхетські сеймики у воєводствах і повітах були знаряддям панування як польських, так і українських феодалів над населенням.

Для Волинського, Брацлавського, Київського воєводств було збережено дію Литовського статуту й українську мову у справочинстві

БРАТСТВА

Братства – це громадські спілки православного українського населення, зокрема міщан, духовенства, української шляхти, козаків.

Вони протистояли:

наступові католицизму;

національним утискам;

політиці колонізації українських земель.

Братства відігравали визначну роль у політичному й культурному житті. Вони обстоювали право міських громад брати участь в управлінні церковними справами й контролі за діяльністю єпископів

1586 року у Львові було створено перше братство, разом із школою та друкарнею.

Львівське братство:

збудувало церкву;

заснувало першу українську гімназію;

активно боролось за створення у Львові міського самоврядування, незалежного від влади Польщі.

Йому належала друкарня, у якій 1573 р. Іван Федоров надрукував першу в Україні книгу “Апостол”.

Наприкінці XVI ст. подібні братства виникли в інших містах: Дрогобичі, Галичі та ін.

1615 року – виникло Київське братство.

У його організації взяли участь представники міщанства, шляхти, духовенства, зокрема І. Борецький, З. Копистенський та ін.

Гальшка Гулевичівна заповіла братству свій двір на Подолі та значні кошти.

1615–1616 рр. – на ці кошти було побудовано школу та Богоявленський монастир – основу майбутньої Києво-Могилянської академії

БЕРЕТЕЙСЬКА ЦЕРКОВНА УНІЯ 1596 РОКУ

Люблінська унія зумовила загострення релігійних проблем. Широкі верстви українського населення – селянство, міщани, частина дрібної та середньої шляхти – чинили опір окатоличенню і захищали православну віру.

Поліпшенню ситуації мала сприяти церковна унія.

Православне духовенство прагнуло, щоб унія з римо-католицькою церквою була основою національного самозбереження українського народу та протидією переходу українців до католицизму.

1595 р. – у Кракові відбулася нарада за участю православних єпископів Кирила Терлецького, Іпатія Потія і сенаторів – католиків, де було розроблено умови унії.

1595 р. – єпископів-прихильників унії прийняв Папа Климент VIII і урочисто схвалив унію

1596 р. – у Бресті (Бересті) було скликано церковний собор (з'їзд прихильників унії), де:

- 1) проголошено унію православної церкви з католицькою;
- 2) главою уніати визнали Папу Римського, але зберегли в уніатській церкві слов'янську мову та обряди православної церкви;
- 3) було передбачено, що уніатське духовенство отримає від польських королів грамоти на володіння землями й селянами, його, як і католицьке, звільняли від сплати податків;
- 4) дозволено уніатській шляхті нарівні з католицькою претендувати на державні посади;
- 5) польський уряд оголосив унію обов'язковою для всіх православних Речі Посполитої

НАСЛІДКИ УНІЇ

1. Українців було розділено між кількома церквами.
2. Релігійні протиріччя ще більше загострилися.
3. Почався масовий наступ на православну церкву.
4. Унію насаджували силою, православні церковні маєтності передавали уніатам.
5. Розширилася сфера впливу Ватикану на Схід.
6. Значно зросли церковні володіння Ватикану.
7. З моменту свого утворення греко-католицька церква потрапила у складне становище, оскільки:
 - католицька церква не сприймала уніатів як повноправних членів римо-католицької віри;
 - більшість українського населення ставилася до неї як до чужої, що зрадила “батьківську” віру

ВИНИКНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

Слово “козак” – тюркського походження, воно позначає вільну людину, вільного воїна, воїна-вершника. Термін “козак” уперше згадано в “таємній історії монголів” (1240 р.) на позначення людини самотньої, такої, яка не має дому і сім'ї.

1303 р. – слово “козак” зафіксовано у половецькому словнику і в урядових документах генуезьких колоній. Ця назва стосувалася вільних здобичників і степових промисловців-відхідників

В українського народу це слово набуло значення особливо вільної, мужньої, хороброї людини, захисника України та оборонця православної віри.

Козацтво в Україні:

стало окремим суспільним станом з певними правами і привілеями;

мало свою територію, незалежну від державної адміністрації

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

1. **Економічні** – колонізаційні прагнення селян і міщан, які страждали від нестачі власної орної землі та прагнули освоїти землі Придніпров'я і Дикого Поля.

Дике Поле – це Причорноморські степи, розташовані між Дністром і Доном аж до річки Рось, які були спустошені кримськими татарами й турками. Ці землі були безлюдними, але придатними для рільництва.

2. **Соціальні** – тяжке становище України під владою іноземних держав, жорстока експлуатація українського населення литовськими і польськими феодалами, безправність селян, оформлення їхньої кріпосної залежності.

3. **Політичні** – необхідність захисту колонізованих земель від військового наступу державної адміністрації, політика польської прикордонної адміністрації поставити козацтво на службу з охорони південних рубежів від татарської небезпеки, позбавлення України її етнічної державності.

4. **Стратегічні** – виникла потреба в утворенні вільного війська та спорудженні фортець із військовими гарнізонами для відсічі постійних нападів Кримського ханства на українські землі.

5. **Національні** – політика полонізації (ополячення) українського населення та постійні національні утиски.

6. **Релігійні** – наступ католицької церкви на права православної, постійний релігійний гніт

ПЕРШІ ПИСЬМОВІ ЗГАДКИ ПРО УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ

1489 р. – згадка про козаків на Поділлі у “Хроніці” польського історика М. Бельського.

1492 р. – татарський хан скаржився в листі Великому князю Литовському Олександрові, що козаки напали на татарські кораблі.

1499 р. – у грамоті Великого князя Литовського Олександра Ягеллона київському воєводі вказувалося, що козаки повинні давати частину своїх доходів.

1550 р. – подорожні записки польського дипломата Михалона Литвина, у яких згадується про козаків

СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД КОЗАЦТВА

1. **Міщани** – жителі замків-фортець і містечок, що межували з Диким Полем. Частина з них навесні відправлялася в південні степи на промисли, де займалася мисливством, рибальством, бортництвом. Їх називали *відхідниками*. Восени вони поверталися додому, сплачуючи десяту частину здобичі старостам.

Деякі з відхідників із часом не поверталися на зиму додому. Вони почали об'єднуватись у громади, ватаги та будувати в різних частинах Дикого Поля укріплення (“січі”).

2. Вихідці з **боярства**, які не мали жалуваних грамот на свої маєтності. Із них формувалася заможна частина козацтва й козацька адміністрація – старшина.

3. **Селянство**. З приходом на українські землі литовських і польських феодалів значно посилилася експлуатація селян, а зі створенням фільварків – їх масове закріпачення.

Однією з форм боротьби були масові втечі селян у степи, де вони поповнювали ряди козаків

СТАНОВИЩЕ КОЗАКІВ

Соціальний склад козаків не був однорідним:
заможне козацтво, власники великих господарств;
численна козацька голота.
Кріпацтва не було, практикували найману працю

ПОЯВА ПЕРШИХ СІЧЕЙ

Нижню течію Дніпра перетинали дев'ять кам'яних скель-порогів:

1. Кодацький.
2. Сурський.
3. Лоханський.
4. Дзвонецький.
5. Ненаситець.
6. Вовницький.
7. Будило.
8. Лишний.
9. Вольний.

Нижче порогів лежав Великий Луг – безмежні дніпровські плавні, густо вкриті очеретом, чагарниками, лісами, численними болотами, озерами, що тягнулися вздовж лівого берега Дніпра на 100 км (приблизно від нинішнього Дніпропетровська до Запоріжжя).

На дніпровських островах і вздовж приток Дніпра в місцях промислів, рільництва і скотарства споруджувалися козацькі укріплення – Січі (із січених або рублених дерев'яних колод).

Згодом козаки почали будувати фортеці.

Історики М. Грушевський, Д. Яворницький, О. Субтельний вважають, що Запорозьку Січ започаткувала козацька фортеця, зведена у 50-х рр. XVI ст. на о. Мала Хортиця Дмитром Вишневецьким

ЗАПОРОЗЬКІ СІЧІ (КОЗАЦЬКІ ФОРТЕЦІ)

1. 1552–1558 рр. – Хортицька (перша) Січ на о. Хортиця.

Цей острів невеликий, але високий, скелястий, дуже зручний для будівництва укріплень.

2. 1560– 1593 рр. – Томаківська Січ на о. Томаківка.

Це великий острів, тепер пустельний, але колись тут були великий ліс, озеро, багате на рибу, і гарна трава для коней. У південній частині Томаківки залишилися сліди укріплень (рови і вали).

3. 1593–1638 рр. – Базавлуцька Січ на о. Базавлук.

Тут розміщувалася велика козацька флотилія.

Жодних слідів укріплень не залишилося

4. 1638–1652 рр. – Микитинська Січ на Микитному Розі.

Це на правому березі Дніпра. Не залишилося ніяких слідів, бо під час повені 1846 р. Дніпро забрав частину берега, де була січова скеля.

5. 1652–1709 рр. – Чортошицька (Стара) Січ.

З одного боку вона виходила на поле (степ), з інших боків обмивалася річками Підпільною, Прогноем (тепер Гнила), Чортомликом. Тепер це окремих острівців біля села Капулівки, досить високий, зарослий деревами і травою. Залишилися сліди валів і ровів.

Її було зруйновано за наказом Петра I.

6. 1709–1711 рр. – Кам'янська Січ.

Ця Січ була в гирлі річки Кам'янки, яка впадає у Дніпро, на кордоні з татарськими володіннями.

Січ займала територію між лівим берегом Кам'янки та правим козацького Річища. Обидві річки тепер маловодні, але їхні високі береги створювали природну безпеку козакам.

7. 1711–1734 рр. – Олешківська Січ.

На лівому березі Дніпра, на території Кримського ханства (навпроти теперішнього Херсона).

Залишків Січі немає.

1845 року це місце було розорано, засаджено лозою та іншими кущами, аби зупинити піщані кучугури, що засипали містечко.

8. 1734–1775 рр. – Нова Січ (остання на Запоріжжі). Вона була розташована між лівим берегом Базавлуку і правим берегом річки Підпільної. Це було недоступне місце серед лабіринту річок, озер і плавнів. Нині тут знаходиться село Покровське, у якому збереглися залишки січових валів і ровів

ЗНАЧЕННЯ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ

Січ відігравала значну роль у боротьбі проти феодално-кріпосницького, релігійного гніту та чужоземного гноблення.

Героїчна боротьба запорозьких козаків мала великий вплив на народні маси України, підтримуючи в них дух протесту проти пригноблювачів, надихаючи їх на подальшу боротьбу з ними

ПРИЙНЯТТЯ НА ЗАПОРОЗЬКУ СІЧ

Умовами прийняття на Січ були:

знання української мови;
православна віра;
уміння володіти зброєю.

Січовий козак мусив:

дотримуватися традицій товариства і клятви на вірність йому;
бути неодруженим.

Сімейних козаків на Січ не допускали. Жили вони за територією Січі, на хуторах; їхніми заняттями були хліборобство, скотарство, промисел, торгівля.

За порушення звичаїв Запорізької Січі козаків судили і жорстко карали, зокрема:

за крадіжки карали на смерть;

якщо хтось убивав товариша, то його живцем разом з убитим закопували в землю

ДЕМОКРАТИЧНИЙ УСТРІЙ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ

1. На Січі всі козаки були рівними.
2. Визнавалося право козаків на особисту волю.
3. Не мало ніякого значення походження чи національність.
4. У війську всі були товаришами та створювали одне військове братство.
5. Кожний рядовий міг стати старшиною.
6. Усі важливі справи вирішувала військова рада, у якій брали участь усі козаки.
7. Кожен міг заснувати власне господарство і вдатися до відхідництва (промислів, полювання і рибальства)

ЗАПОРОЗЬКА СІЧ – КОЗАЦЬКА РЕСПУБЛІКА

Республіка (буквальне значення слова – суспільна справа) – форма державного правління, за якої народ обирає органи державної влади на певний термін.

Верховна влада на Січі належала козацькій раді (збиралася 1 січня і 1 жовтня кожного року)

На козацькій раді обирали козацьку старшину:

1. **Кошового отамана** (символом його влади була булава).

Коло його повноважень:

йому належала вища військово-адміністративна та судова влада на Січі;

від імені товариства він підтримував дипломатичні відносини з іншими державами;

затверджував обраних або призначених козаків на посади;

розподіляв землі між куренями;

вирішував питання щодо прийняття козаків до війська або їх звільнення.

2. **Військового осавула** (символ влади – тростина).

Він відповідав:

за організацію ведення прикордонної служби запорозьких земель;

за охорону зимівників і шляхів на Січ;

підтримував дисципліну і порядок у війську;

розподіляв платню, провіант;

слідкував за виконанням судових вироків.

3. **Військового суддю** (символ влади – січова печатка і тростина), який:

чинив суд на Січі;

за відсутності кошового отамана виконував його обов'язки;

зберігав скарб у військовій скарбниці.

4. **Військового писаря** (символ влади – каламар), який:

від імені кошового отамана і товариства готував листи до керівників інших держав, універсали, складав різні документи;

очолював січову канцелярію.

5. **Військового обозного**, який:

командував артилерією;

відав організацією козацького табору

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ ЗЕМЕЛЬ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ

Паланка – адміністративно-територіальна одиниця (округ) у Січі.

До 1768 року паланок у Запоріжжі було 5, а на 1775 р. – 8

Найвища влада належала раді паланки.

На чолі паланки стояв полковник, який виконував усі адміністративні справи своєї округи, здійснював нагляд за фінансами, вів суд та ін.

Сход поселення промислу обирав свого громадського отамана

ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ СІЧІ

Запорозці об'єднувалися в одну організацію – **Військо Запорізьке**.

Запорозці створили струнку військову організацію.

Кожен козак офіційно називався “товариш Війська Запорізького”.

Усе козацтво поділялося на полки по 500–1 000 чол., а згодом і більше вояків на чолі з полковником.

Полки складались із сотень, керованих сотниками. Був також поділ на курені, якими керували отамани. Січ поділялася на 38 куренів.

Усе українське козацтво очолював гетьман, а запорозьке козацтво – кошовий отаман.

Під час походу він мав необмежену владу.

Разом із військовим писарем, суддею та обозним кошовий отаман утворював уряд – **Кіш Запорізької Січі**

РЕЕСТРОВЕ КОЗАЦТВО

Зростання чисельності українського козацтва, що протистояло феодальному гнобленню народних мас, непокоїло представників панівної верхівки. Щоб установити контроль над козацтвом, було вирішено взяти на державну службу певну кількість заможних козаків і надати їм привілеї.

1572 р. – король Сигізмунд II видав універсал, за яким було набрано загін із 300 вояків, яких прийняли на державну службу і вписали до реєстру (списку), звідки вони й дістали назву реєстрових.

1578 р. – король Стефан Баторій збільшив козацький реєстр Речі Посполитої удвічі та надав козакам низку привілеїв:

реєстровому козацькому війську було передано Трахтемирівський монастир неподалік Переяслава, який перетворився на шпиталь-притулок для хворих, поранених, старих козаків;

реєстровці дістали право на окремий суд;

їх було звільнено від державних повинностей, окрім військових;

отримували земельні володіння і платню грішми;

мали дозвіл на промисел і торгівлю;

їх було звільнено від різних податків і зборів;

отримували військово-адміністративну незалежність від місцевої адміністрації;

реєстрова старшина отримувала значні маєтки.

Офіційно реєстрове козацтво називали Військом Запорізьким.

1638 р. – “Ординація Війська Запорізького реєстрового, що перебувало на службі Речі Посполитої” скасовувала виборність старшини, скасовувала козацький суд і посаду гетьмана, а козаки переходили під владу польського урядового комісара, що викликало невдоволення і протести реєстрових козаків; козацький реєстр зменшувався до 6 тис. осіб, а всі “виписники” поверталися у підданство своїх панів; реєстрові козаки могли проживати лише у Черкаському, Канівському та Корсунському староствах

ВИСНОВКИ

1. Узяти під свій повний контроль за допомогою реєстрових козаків Запорозьку Січ Річ Посполита не спромоглася.

2. З-поміж гетьманів реєстрового війська були відомі козацькі гетьмани – Криштоф Косинський, Самійло Кішка, Петро Сагайдачний, Марко Жмайло, Михайло Дорошенко, які вели боротьбу проти польського панування, проти нападів турків і кримських татар.

3. Польський уряд не зумів посягти ворожнечу між реєстровими і запорозькими козаками.

4. Реєстрові полки згодом стали значною силою національно-визвольної війни в Україні

ПІДСУМКИ

1. **Запорізька Січ** – це військово-політичне утворення з єдиним центром, організацією, добре навченим і озброєним військом.

Запорізька Січ виконувала функції української держави, бо мала всі ознаки держави:

займала **певну територію** на півдні, але поширювала свій політичний вплив на значну територію українських земель;

політичний устрій Запорізької Січі – **козацька демократична християнська республіка**. Вона будувалася на демократичних принципах і християнській моралі;

козацька рада як вищий законодавчий орган вирішувала всі найважливіші питання Січі – щодо оголошення війни і підписання миру, виборів козацької старшини, організації військових походів, кари злочинців, розподілу господарських угідь;

виконавча влада належала кошу в особі кошового отамана та старшини;

створено *судову систему*;

власні *збройні сили* – козацтво, яке перебрало одну з основних державних функцій – захист рідної країни;

фінансову систему – Державний скарб Війська Запорізького;

зовнішні атрибути держави – *герб, прапор* тощо;

загальнообов'язкові правила поведінки – *правові норми*.

Правова система базувалася на основі звичаїв, які склались у сфері козацьких суспільних відносин.

Запорізьку Січ як самостійну силу було визнано на *міжнародній арені*. Кіш Війська Запорізького:

приймав послів зі Швеції, Польщі, Австрії, Росії, Кримського ханства;

укладав міжнародні угоди;

вів переговори з іншими державами;

підтримував у разі потреби окремі держави або їх коаліції.

2. Це була перша в Європі справжня демократична республіка.

3. Запорізька Січ – це зародок майбутньої Української держави.

4. На Запорізькій Січі вперше державотворча функція перейшла до представників простого народу

Козацько-селянські повстання кінця XVI – 20–30-х років XVII століття

ПРИЧИНИ ПОВСТАНЬ

Посилення процесу закріпачення селянства.

Зростання податків і повинностей.

Утиски міщан і козаків.

Наступ католицизму.

Колоніальна політика Польщі і тяжкий колоніальний гніт.

Політика полонізації (ополячення) українського населення.

Характер повстань – антифеодальний, національно-визвольний.

Рушійні сили повстань – козаки, селяни, міщани, дрібна шляхта

КОЗАЦЬКЕ ПОВСТАННЯ ПІД ПРОВОДОМ К. КОСИНСЬКОГО (1591–1593 рр.)

1591 р. – початок повстання реєстрових козаків під проводом К. Косинського.

Привід до повстання – особиста образа К. Косинського на князя Я. Острозького, який відібрав у нього маєток.

Учасники повстання – реєстрові козаки, запорожці, селяни.

Повстання охопило Київщину, Брацлавщину, Поділля, Волинь.

Козаки виступали:

за розширення козацьких прав;

проти утисків магнатів і шляхти;

проти панування Речі Посполитої в Україні.

Грудень 1591 р. – повстанці оволоділи фортецею і містом Біла Церква, захопили артилерію і військові припаси, невдовзі здобули Трипілля, Переяслав та багато сіл.

Червень 1592 р. – повстанці взяли в облогу Київський замок і вивезли з міста захоплену артилерію та боєприпаси.

2–9 лютого 1593 р. – князь Острозький розгромив К. Косинського під м. П'яткою.

Знавши великих втрат, обидві сторони почали переговори

Козаки уклали угоду, за якою:

К. Косинського було позбавлено гетьманства;
козаки втрачали право нападати на сусідні країни;
селяни-втікачі мали повернутися до своїх панів;
козаки мали повернути все награване майно.

К. Косинський з вірними козаками втік на Січ.

Травень 1593 р. – з Січі К. Косинський наступав на Черкаси.

Від черкаського і канівського старости О. Вишневецького зазнав поразки та загинув.

Його військо відступило на Запоріжжя.

Осінь 1593 р. – козацьке військо розпочало похід на Київ.

До них приєдналися повсталі селяни й міщани.

4-тисячне повстанське військо оточило Київ і почало облогу.

Взяти місто повстанцям не судилося: саме в той час татарська орда кримського хана зруйнувала Запорізьку Січ.

Козаки були змушені відступити на Запоріжжя

КОЗАЦЬКА ВІЙНА ПІД ПРОВОДОМ СЕВЕРИНА НАЛИВАЙКА (1594–1596 рр.)

С. Наливайко – виходець із ремісників Гусятина. Його батька побив до смерті пан Калиновський, тому в діях С. Наливайка були й особисті мотиви.

С. Наливайко був сотником у князя Острозького і брав участь у придушенні повстання К. Косинського. Але після битви під м. П'яткою він кинув службу і організував загін нерестрових козаків для походів на татар.

С. Наливайко здійснив успішний похід у Молдову проти турецько-татарських загарбників.

1 липня 1594 р. – посланці С. Наливайка прибули на Січ і запропонували спільно виступити проти Речі Посполитої. Вони передали запорожцям півтори тисячі коней, відбитих у татар.

Козацька рада Запорозької Січі ухвалила надіслати загін на чолі з гетьманом Григорієм Лободою на з'єднання з військом С. Наливайка.

Повстання охопило Київщину, Брацлавщину, Поділля, Волинь

Учасники повстання – реєстрові козаки, селяни, міщани, запорозькі козаки.

Жовтень 1594 р. – повстанці за допомогою міщан визволили м. Брацлав, з'єдналися із запорожцями та оволоділи м. Баром, а згодом – Луцьком.

Літо 1595 р. – С. Наливайко з частиною військ вирушив на з'єднання з білоруськими повстанцями. Згодом знову повернувся в Україну.

1596 р. – проти повсталих виступило велике польське військо на чолі з С. Жолкевським.

С. Наливайко під Білою Церквою з'єднався із загоном запорожців Шаули, які мали артилерію.

Березень 1596 р. – в урочищі Гострий Камінь біля Трипілля повстанці дали бій полякам. Шаулі відірвало ядром руку. Повстанці відступили за Дніпро.

Козацьке військо опинилося у скрутному становищі: до нього приєдналося багато городових козаків з жінками, дітьми, усім майном. Це дуже утруднювало просування козацьких військ. Біля м. Лубни козаки стали табором, очікуючи допомоги запорожців, але їх було оточено. Складне становище козаків погіршувалося загостренням суперечностей серед старшини.

Під час однієї з суперечок убили Г. Лободу.

Під пекучим сонцем, постійним обстрілом, не маючи води для жінок і дітей, провіанту для коней, козаки стійко витримували облогу, та пізніше згодилися на переговори з поляками.

С. Жолкевський вимагав видати ватажків, здати гармати й усі клейноди, а козакам скласти зброю. За це їм обіцяли волю.

С. Наливайка і його соратників видали полякам, їх повезли до Варшави. Але коли козаки склали зброю, поляки кинулися на беззбройних козаків і всіх порубали. На землі лежали гори трупів.

С. Наливайка протримали у в'язниці більше року. Над ним страшенно знущалися, не давали їсти й спати, тримали на холоді, катували розпеченим залізом.

11 квітня 1597 р. його стратили.

Історичні джерела про страту С. Наливайка оповідають по-різному:

1. М. Бельський у “Хроніці” писав, що йому відрубали голову, а потім четвертували й виставили частини його тіла напоказ, щоб інші боялися.

2. Сучасник тих подій Янчинський зазначав, що його посадили на розжареного залізного коня та увінчали розжареним залізним обручем.

3. Інші джерела повідомляють, що його помістили всередину мідного бика, якого розжарювали вогнем. Було чути страшні крики С. Наливайка, а потім полум’я охопило всю його постать.

21 квітня 1597 р. так само стратили і Шаулу.

Жорстокою карою поляки хотіли налякати інших

Козацько-селянські рухи 20–30-х років XVII століття

ПОВСТАННЯ ПІД ПРОВОДОМ МАРКА ЖМАЙЛА (1625 р.)

1625 р. – загони селян, міщан об’єдналися із запорозькими реєстровими козаками.

20-тисячне військо повстанців очолив гетьман реєстровців Марко Жмайло.

На Україну було відправлено 30-тисячне польське військо під проводом гетьмана Конєцпольського.

15 жовтня 1625 р. біля с. Таборище поблизу м. Крилова на Київщині відбулася запекла битва.

Повстанці вистояли, а ворог зазнав значних втрат. Загони повстанців відступили на вигіднішу позицію до Курукового озера.

Атаки поляків були безуспішними.

Проте становище повстанців погіршувалося, не вистачало боеприпасів, теплої одягу і продовольства. Угодовськи налаштована старшина скористалася цим й домоглася усунення Жмайла з гетьманства.

Гетьманом обрали Михайла Дорошенка.

26 жовтня 1625 р. Михайло Дорошенко уклав із польськими воєначальниками Куруківську угоду

УМОВИ КУРУКІВСЬКОЇ УГОДИ

Кількість реєстровців збільшилася до 6 тис. у складі шести полків – Київського, Корсунського, Канівського, Черкаського, Білоцерківського, Переяславського.

Одна тисяча реєстровців повинна була постійно перебувати на Запорозжі.

Старшина зобов'язувалася розпустити решту повстанців і надалі не допускати повстань.

Козакам заборонялося проводити самостійну політику щодо Криму і Туреччини, припинити всі війни і військові походи.

Козакам заборонялося втручатись у релігійну боротьбу.

Платня козакам збільшилась до 60 тисяч.

Ця угода стала приводом до наступного повстання

ПОВСТАННЯ ПІД ПРОВОДОМ ТАРАСА ФЕДОРОВИЧА (ТРЯСИЛА) (1630 р.)

Куруківська угода призвела до конфлікту між реєстровими (Григорій Чорний) та нереєстровими козаками, гетьманом яких був Тарас Федорович (Трясило). Г. Чорний проводив угодовську політику щодо поляків.

Березень 1630 р. – Тарас Трясило з 10 тисячами кіннотників і піших козаків виступив із Січі.

Запорозжці підійшли до Черкас, оточили будинок Г. Чорного, схопили його, звинуватили у зраді й стратили. Повстання охопило Лівобережну і частину Правобережної України.

Повстанці зайняли Канів, Переяслав.

15 травня 1630 р. – під Переяславом повстанці вщент розгромили поляків (бої тривали три тижні, їх апогеєм стала знаменита “Тарасова ніч”). Конецпольський, який стояв на чолі польського війська, почав переговори з представниками заможного козацтва. Вони усунули Тараса Федоровича від гетьманства і уклали угоду з поляками.

29 травня 1630 р. було укладено Переяславську угоду, за якою: реєстр збільшився до 8 тис. козаків; зберігалися привілеї козацької старшини; решта повинна була повернутися у підданство панів;

козакам було заборонено самостійні військові походи. І хоча Тарас Федорович із частиною козаків повернувся на Запоріжжя, селяни, міщани та нерестрові козаки ще якийсь час продовжували боротьбу

ПОВСТАННЯ ПІД ПРОВОДОМ ІВАНА СУЛИМИ (1635 р.)

1635 р. – для налагодження контролю над півднем України та нейтралізації Січі польський уряд спорудив фортецю Кодак.

Серпень 1635 р. – запорозький гетьман Іван Сулима підняв повстання, розгромив гарнізон фортеці та зруйнував її укріплення.

Повстанці готувалися до рішучих дій, але при допомозі підсланих зрадників Івана Сулиму та його найближчих помічників було схоплено.

У Варшаві гетьмана і трьох його товаришів стратили

ПОВСТАННЯ ПІД ПРОВОДОМ ПАВЛА БУТА (ПАВЛЮКА) (1637 р.)

Серпень 1637 р. – масові козацько-селянські повстання, які охопили Лівобережжя, Наддніпрянщину, під керівництвом Павла Бута (Павлюка).

Павлюк своїми універсалами підняв на повстання не тільки козаків, а й селянство, яке почало громити панські маєтки. До повстання приєдналася частина реєстрових козаків.

6 грудня 1637 р. – битва під Кумейками поблизу Черкас.

Селянсько-козацьке військо (близько 10 тис. чол.) було розгромлено поляками під проводом Миколи Потоцького (15 тис. чол.).

У цій битві повного розгрому пощастило уникнути досвідченому полковнику Гуні.

Павлюка та інших ватажків було схоплено, відправлено до Варшави і там страчено

ПОВСТАННЯ ПІД ПРОВОДОМ ЯКОВА ОСТРЯНИНА (ОСТРЯНИЦІ) ТА ДМИТРА ГУНІ (1638 р.)

Весна 1638 р. – козацьке визвольне повстання в Україні очолив запорозький гетьман Яків Острянин (Остряниця). До цього руху приєдналися реєстрові козаки

Повстання охопило Лівобережну Україну.

Травень 1638 р. – повстанці завдали поразки польському війську, яке очолив Станіслав Потоцький.

3–12 червня 1638 р. – бій повстанців з польськими військами, які одержали підкріплення, біля містечка Жовтин. Козаків було оточено.

Частина козаків на чолі з Остряниним прорвало оточення й відступила в межі Російської держави.

Повстанці обрали гетьманом Дмитра Гуню, який два місяці вів боротьбу проти переважних сил ворога.

7 серпня 1638 р. повстанці, не маючи боєприпасів і продовольства, вирішили припинити боротьбу та погодилися почати переговори з польським гетьманом. Ті, хто не бажав компромісу з ворогом, на чолі з Гунею відступили на Запоріжжя

ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ СЕЛЯНСЬКО-КОЗАЦЬКИХ ПОВСТАНЬ

1. Перевага сил польських феодалів, які були краще організовані та озброєні.

2. Внутрішня неорганізованість дій повсталих.

3. Повстання мали стихійний характер.

4. Локальний характер дій повсталих.

5. Повстання не було як слід підготовлено, вони не мали чіткої мети і програмних настанов.

6. Соціально-економічні відмінності в середовищі козацтва спричиняли непослідовність дій повсталих.

7. Недостатня кількість повсталих.

8. Недостатня озброєність і поганий військовий вишкіл, особливо селян і міщан, які приєднувалися до повстань

Тема 6

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ. УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Визвольна війна українського народу. Причини, характер, завдання і рушійні сили національно-визвольної боротьби. Періоди революції. Богдан Хмельницький. Основні битви початкового періоду національно-визвольної боротьби. Зміна планів Богдана Хмельницького. Зборівський договір. Соціально-політична обстановка в українських землях у перші роки визвольної боротьби. Взаємовідносини України та Московщини під час Визвольної війни. Переяславська Рада. Зміст “Березневих статей” 1654 р.

Українська козацька держава – Гетьманщина, її соціальний лад. Сподвижники Б. Хмельницького. Битва під Берестечком. Гетьманування І. Виговського. “Руїна”. Корсунська Рада. Гадяцький договір. Війна між Україною та Московією. Чуднівська кампанія. Слободищенський трактат. Поділ Гетьманщини на Лівобережну та Правобережну. Андрусівське перемир’я. Бахчисарайський мирний договір. Вічний мир. Запорозька Січ у складі Гетьманщини. Гетьманство І. Мазепи. Міжнародні зв’язки І. Мазепи, його політична позиція, її причини та наслідки. Сучасна оцінка діяльності І. Мазепи.

Ліквідація Гетьманщини. Антиукраїнська політика Катерини II. Ліквідація Запорозької Січі.

Передумови й початок національно-визвольної війни українського народу на чолі з Богданом Хмельницьким

ПРИЧИНИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ

Соціально-економічні

Посилення феодально-кріпосницького гніту, погіршення становища народних мас.

Тяжке становище нересетрових козаків. Польський уряд постійно намагався позбавити їх козацьких вольностей і повернути під панське ядро.

Невдоволеними були і реестрові козаки. Уряд постійно обмежував реестр, позбавляв їх самоврядування – усі вищі посади їхнього війська посідали за призначенням (часто польські шляхтичі).

Невдоволеним було і міське населення. Більшість міст та містечок України на початку XVII ст. потрапило до рук шляхти і магнатів, які обмежували привілеї, належні їм за магдебурзьким правом.

Національні

Не припинялося ополячення українського населення.

Обмеження українців у правах.

Релігійні

Утиски православної церкви.

Насильницьке окатоличення українського населення.

Конфіскація православного церковного майна і земель.

Невдоволення православної шляхти, яка користувалася значно меншими політичними правами, ніж польська.

Політичні

Яскраво виражений колоніальний характер Речі Посполитої щодо українських земель.

Відсутність власної державності (Запорозька Січ не охоплювала значних територій, заселених українцями).

Характер війни – національно-визвольний, антифеодальний.

Справедлива війна українського народу за своє національне і соціальне визволення.

Рушійні сили Національно-визвольної війни – селянство, козацтво, міщанство, частина українського духовенства, дрібна та середня православна українська шляхта

Провідною силою в національно-визвольній війні виступило *козацтво*

ЗАВДАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ

1. Визволити Україну з-під влади шляхетської Польщі, знищити польське панування.
2. Скинути гніт польських феодалів і польсько-шляхетської адміністрації.
3. Ліквідувати велику феодалну власність на землю, скасувати кріпацтво та утвердити козацький (фермерський) тип господарства.
4. Створити в етнічних межах України власну державу

ПЕРІОДИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ

Історики В. Смолій, В. Степанков у праці “Україна крізь віки” та О. П. Григоренко в праці “Актуальні проблеми історії України”, “Історія України” вважають, що Національну революцію можна поділити на п’ять періодів:

I – (лютий 1648 р. – червень 1652 р.) – час найбільшого розмаху національно-визвольної і соціальної боротьби. Селянська війна завершується ліквідацією дореволюційної системи феодалних відносин на селі.

II – (червень 1652 р. – серпень 1657 р.) – період кровопролитних боїв і значних утрат; активний пошук союзників на міжнародній арені з метою розгрому речі Посполитої. Утвердження монархічної форми правління в особі спадкового гетьманату.

III – (вересень 1657 р. – червень 1663 р.) – різке зростання соціально-політичної боротьби, що вилилася в громадянську війну й розколола Україну на два гетьманства.

IV – (липень 1663 р. – червень 1668 р.) – намагання польського і російського урядів поділити Українську державу та боротьба за збереження її єдності.

V – (липень 1668 р. – вересень 1676 р.) – нове загострення політичної боротьби, посилення втручання іноземних держав у внутрішні справи козацької України, ліквідація державних інституцій на Правобережжі та поразка революції

У посібнику “Історія України” О. Бойко визначає три етапи Української національної революції:

I – (лютий 1648 р. – серпень 1657 р.) – час найбільшого піднесення національно-визвольних змагань і соціальної боротьби.

II – (вересень 1657 р. – червень 1663 р.) – період громадянської війни, що призвела до поділу України на два гетьманства.

III – (червень 1663 р. – вересень 1676 р.) – час боротьби за возз’єднання Української Держави.

Революція – глибокі якісні зміни, злам у житті суспільства, перехід від старого до нового

Початок Національно-визвольної війни – лютий 1648 р. – захоплення повстанцями Запорозької Січі та обрання гетьманом Війська Запорозького Богдана Хмельницького

Богдан (Зиновій) Хмельницький (1596–1657 рр.)

Народився близько 6 січня 1596 р. у Чигирині в сім’ї дрібного українського шляхтича Михайла Хмельницького.

Батько намагався дати синові добру освіту. Зиновій навчався в українській школі, а потім у Львівській єзуїтській колегії. Там вчив латинську і польську мови.

З молодих літ Б. Хмельницький служив у козацькому війську, ходив походами на татар і турок. У 1620 р. разом із батьком узяв участь у поході польського війська до Молдови проти турків. У битві під Цецорою (1620 р.) батько загинув, а Богдан потрапив у полон, у якому пробув два роки. Там він опанував турецьку й татарську мови.

Запорожці викупили його з полону, і він вступив до реєстрового козацького війська, в якому став писарем, а згодом чигиринським сотником. Богдан жив у родинному маєтку на хуторі Суботів, але на собі зазнав свавілля з боку польської шляхти.

Разом із сином Тимофієм і найближчими товаришами він у грудні 1647 р. подався на Запорожжя, а в січні 1648 р. Хмельницького обрали гетьманом Війська Запорозького

Отже, Б. Хмельницький пройшов службу від рядового козака до писаря Війська Запорозького і чигиринського сотника, а згодом – гетьмана українського народу.

Ставши гетьманом, він у своїх універсалах закликав народ до повстання. Б. Хмельницький налагодив зв'язки з Кримським ханством, зумів привернути на свій бік татар.

Богдан Хмельницький був людиною залізної волі та великої енергії, прекрасним організатором. Він умів володіти масами і підтримувати дисципліну. Умів вибирати собі помічників, соратників, вірних друзів із різних верств населення українського суспільства. Усе робив для єднання народу та досягнення національної єдності й свободи. Зумів об'єднати різні верстви населення в боротьбі проти польського панування за велику справу власного визволення.

Заслуга Б. Хмельницького полягає в тому, що він створив власне Українську державу – **Гетьманщину, козацьку республіку з демократичним ладом**, що відрізнялася від федеральних держав Європи.

Його погляди на процес державотворення еволюціонували від козацького автономізму до створення власної незалежної держави, і всю свою діяльність він підпорядкував досягненню цієї великої мети.

Богдан Хмельницький – талановитий полководець, безперечною заслугою якого було те, що він протягом року зумів з розрізних загонів створити національно-визвольну армію, яка стала дисциплінованою, боєздатною силою.

Великим був військовий талант Богдана Хмельницького. Він не використовував тактики облоги замків, а йшов у наступ на головні сили ворога

БИТВА НА ЖОВТИХ ВОДАХ (5–6 травня 1648 р.)

У квітні 1648 р. в урочищі Жовті Води (тепер Дніпропетровська область) розпочалися воєнні сутички між польсько-шляхетськими військами і повстанцями.

До повстанців приєдналися реєстрові козаки, які перебували у складі королівської армії.

У травні того ж року Б. Хмельницький повністю оточив ворога і розгромив його. Близько 3 тис. поляків потрапили в полон

БИТВА ПІД КОРСУНЕМ (15–16 травня 1648 р.)

Поблизу Корсуня військо Б. Хмельницького оточило армію великого коронного гетьмана М. Потоцького і гетьмана М. Калиновського. Б. Хмельницький, керуючи 15-тисячним загоном, примусив 20-тисячну польську армію покинути вигідні позиції та прийняти бій на невідвигідній для польської кавалерії місцевості – у Гороховій Діброві.

Шеститисячний резерв М. Кривоноса вдарив із засідки і завершив розгром поляків.

М. Потоцький і М. Калиновський потрапили в полон

НАСЛІДКИ БИТВИ НА ЖОВТИХ ВОДАХ ТА ПІД КОРСУНЕМ

Перші успіхи, досягнуті в боях, розбудили всю Україну, сприяли зростанню визвольної боротьби, переростанню її в загальнонародну.

Навесні – влітку 1648 р. повстання перекинулося на Поділля, Київщину, Волинь і Лівобережжя.

3. Селяни проганяли польських панів і оголошували свободу, населення переходило на бік повсталих

Розгортання національно-визвольної боротьби в 1648–1649 роках

ПЛАНИ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО НА ПОЧАТКУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ

Після перемоги на Жовтих Водах і під Корсунем Б. Хмельницький перейшов під Білу Церкву. Це було останнє місто, де стояв реєстровий козацький полк, і козаки вважали Білу Церкву “старою границею” своїх земель. Тут гетьман відсвяткував свою перемогу і дав війську відпочинок.

На початку війни Б. Хмельницький та козацька старшина прагнули лише відновлення привілеїв, і тому почалися переговори з поляками. Б. Хмельницький вимагав:

12-тисячного реєстру;

поновлення прав і привілеїв козацтва;

захисту православної віри;

повернення православним церков, захоплених уніатами.

Поляки на поступки не йшли, а збирали нові сили. Було скликано шляхетські сеймики, на яких оголошено набір до нового війська, призначено нових воєначальників Д. Заславського, М. Остророга і О. Конецпольського, яких Б. Хмельницький називав “периною, латиною й дитиною”.

Б. Хмельницький розсилав універсали, закликаючи до всенародної боротьби проти поляків.

Народні повстання охопили Лівобережну і Правобережну Україну; скрізь створювалися повстанські загони, які громили польські маєтки, захоплювали міста і замки (Лубни, Пирятин, Переяслав, Чернігів, Новгород-Сіверський, Умань, Брацлав, Вінницю та багато інших).

Б. Хмельницький узявся за організацію регулярного війська. На осінь 1648 р. він уже мав 70–100-тисячну регулярну й добре озброєну армію

БИТВА ПІД ПИЛЯВЦЯМИ (11–13 (21–23) вересня 1648 р.)

Обидві армії (польська і козацька) зустрілися біля містечка Пилявці (тепер с. Пилява Хмельницької області) на Поділлі. Б. Хмельницький на березі річки Іква (Пилявка) наказав спорудити табір, який був укріплений ровом і возами, що стояли в шість рядів. Польське військо було велике (100 тис.), добре озброєне (мали 100 гармат), з великим обозом (100 тис. возів), яким командували Д. Заславський, О. Конецпольський і М. Остророг, але вони не змогли втримати дисципліну й лад у війську. Тричі поляки йшли в наступ, але козаки відбивали атаки. Через три дні Б. Хмельницький дав наказ до головного наступу. Козакам допомагали 3 тис. татар. Козацька артилерія завершила розгром ворога. Поляки в паніці тікали, покинувши корогви, зброю і вози. Повстанці взяли великі трофеї: рушниці, гармати, шаблі, військово спорядження, весь польський обоз

НАСЛІДКИ БИТВИ ПІД ПИЛЯВЦЯМИ

1. Битва закінчилася повним розгромом польської армії.
2. Правобережну Україну було визволено з-під польсько-шляхетського панування.
3. Відкривалася перспектива визволення західноукраїнських земель.
4. Ця перемога відкрила українському війську шлях у Галичину.
Перемога козацького війська ще більше запалила народні маси на боротьбу проти поляків

ОБЛОГА ЛЬВОВА І ЗАМОСТЯ

(жовтень–листопад 1648 р.)

Козацькі полки продовжували визвольний похід на західноукраїнські землі.

8–26 жовтня 1648 р. – облога Львова. Загони М. Кривоноса взяли штурмом фортецю Високий Замок, і місто було приречене.

Але гетьман, не бажаючи віддавати Львів на пограбування татарам, обмежився викупом від міських лихварів і шляхти.

Б. Хмельницький рушив далі до польської фортеці Замостя.

6–21 листопада 1648 р. – облога Замостя.

Дізнавшись про вибори нового польського короля, Б. Хмельницький дав згоду на перемир'я і повернув козацьку армію назад в Україну

ПРИЧИНИ УКЛАДЕННЯ ПЕРЕМИР'Я

ПІД ЗАМОСТЯМ У 1648 РОЦІ

Утрата боєздатності козацького війська внаслідок осінньої негоди, труднощів із постачанням, епідемії чуми, від якої помер один із соратників Б. Хмельницького М. Кривоніс.

Послаблення підтримки з боку татар, які після облоги Львова основні сили повернули до Криму, а з Б. Хмельницьким залишилися незначна кількість формувань Тугай-бея.

Козацькі війська вийшли на етнографічні кордони України. Перехід польського кордону означав би воєнні дії на території Польщі без підтримки місцевого населення

Б. Хмельницький та козацька старшина на той час обстоювали ідею “козацької автономії” у межах Речі Посполитої.

Вони ще не бачили перспективи створення незалежної Української держави

ОБЛОГА ЗБАРАЖА (липень 1649 р.)

1649 року війна розгорнулася з новою силою. Польські сили зосередилися в трьох місцях:

перше військо під проводом А. Вишневецького стало на кордоні Галичини й Волині;

друге – під проводом короля Яна II Казимира йшло їм на допомогу;

третє – з півночі наступала литовська армія Радзивілла.

Щоб не допустити дальшого просування польських військ углиб України, Б. Хмельницький та його союзник татарський хан Іслам-Прей з 80-тисячним військом обложили поляків на чолі з Яремою Вишневецьким у фортеці Збараж.

На підмогу обложеним вирушило 30-тисячне польське військо з королем Яном II Казимиром, але дійти до Збаража їм не дозволили повстанські загони. Б. Хмельницький зняв частину військ з-під Збаража й направив назустріч польському війську. Повстанці непомітно зайняли позиції поблизу міста Зборова

ЗБОРІВСЬКА БИТВА (5–6 (15–16) серпня 1649 р.)

5–6 (15–16) серпня 1649 р. – відбулася битва козаків проти головних сил польської армії на чолі з королем Яном II Казимиром під Зборовом.

Польське військо потрапило у скрутне становище, проте було врятоване завдяки зрадницьким діям кримського хана, який пішов на таємні переговори та уклав угоду з польським королем.

Не маючи можливості одночасно воювати проти польсько-шляхетських військ і татар, Б. Хмельницький був змушений почати переговори і укласти з польським королем договір, який отримав назву Зборівського

ЗБОРІВСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР (8 (18) серпня 1649 р.)

Згідно з договором, кількість реєстрових козаків збільшувалася до 40 тис.

Річ Посполита визнавала Козацьку Україну в межах Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств.

Влада на цій території належала гетьманові та козацькій старшині.

На цих територіях польський уряд не мав права розміщувати свої війська.

Державні посади могли обіймати лише православні.

Оголошувалася амністія всім учасникам війни. Шляхта поверталася до своїх володінь.

Селяни, які не потрапили до реєстрових списків, мали повертатися до своїх панів і виконувати довоєнні повинності.

Київський митрополит став членом сейму.

У Києві єзуїтам було заборонено засновувати єзуїтські школи

Утворення української козацької держави – Гетьманщини

Держава – основне знаряддя політичної влади, завдяки якому здійснюється управління суспільством, охороняються його внутрішні та зовнішні інтереси.

У період Національно-визвольної війни українського народу відбувся процес формування української державності

ОСОБЛИВОСТІ КОЗАЦЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

1. Формування Української Держави здійснювалося в умовах війни, і це зумовило її форму та складові частини.

2. Для виконання державних функцій було пристосовано полково-сотенну організацію козацтва Запорозької Січі.

3. Ця організація стала єдиною політико-адміністративною та судовою владою в Україні.

4. Особливістю козацької держави був її військовий характер, який зумовлювався:

необхідністю виборювати незалежність;

традиціями Війська Запорозького.

5. Вищі військові урядники обіймали і вищі державні посади.

6. Для формування держави бракувало сприятливих умов, територія вільної України не була стабільною

СКЛАДОВІ ЧАСТИНИ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ – ГЕТЬМАНЩИНИ

1. Політична влада.

Політична влада – це засіб організації та управління суспільством, чинник організованості й порядку.

Найвищий законодавчий орган – (Генеральна рада) – загальна рада всього війська (загальнокозацькі збори).

Згодом її роль почала виконувати рада козацької старшини, яка вирішувала всі питання державної ваги.

Голова виконавчої влади – гетьман, який:

очолював адміністрацію (полкову, сотенну);

скликав Генеральну та старшинські ради;

видавав універсали;

брав участь у судочинстві;

організовував фінансову систему;

за рішенням ради розпочинав війну;

вів переговори;

керував дипломатичними зв'язками;

був головнокомандувачем збройних сил.

При гетьмані діяв уряд – Рада генеральної старшини, яка допомагала гетьманові керувати державою, здійснювала адміністративне, фінансове й судове управління.

До Ради генеральної старшини входили:

генеральний писар;

генеральний суддя (їх було два);

генеральні осавули;

генеральний хорунжий;

генеральний бунчужний;

генеральний обозний;

генеральний підскарбій

2. Суд і судочинство.

Судова влада зосереджувалася в руках гетьмана, при ньому діяв Генеральний військовий суд.

Система судочинства складалася з найвищих представників судової влади:

генерального судді;

полкових суддів;

сотенних суддів.

У містах діяли міські, а також церковні суди (розглядали лише внутрішні справи духовництва).

Після Національно-визвольної війни судову владу було значно вдосконалено. У ній дедалі ширше використовувалися законодавчі акти Литовської держави.

3. Територія.

У перебігу Національно-визвольної війни формувалася територія козацької держави.

Територія держави за гетьмана Б. Хмельницького охоплювала Київське, Брацлавське і Чернігівське воєводства, частину Волинського і Подільського воєводств, а також частину території Білорусії.

4. Політико-адміністративний устрій.

Територію козацької держави було переділено на округи – полки, на чолі яких стояли полковники, які одночасно були головами адміністрації й суду в своїй окрузі.

Край було переділено на 16 полків:

на Правобережжі – 9 (Чигиринський, Черкаський, Канівський, Корсунський, Білоцерківський, Уманський, Брацлавський, Кальницький (згодом Вінницький), Київський);

Лівобережжі – 7 (Переяславський, Кропив'янський, Полтавський, Прилуцький, Миргородський, Ніжинський, Чернігівський).

Полки ділилися на сотні, сотник виконував такі самі функції, як полковник у своєму полку. Усього було 272 сотні.

Містами, що мали магдебурзьке право, керували *магістрати* – виборні міські старшини на чолі з війтом, якого обирали жителі міста, а затверджував гетьман

У селах справами відали старости, яких обирала сільська громада, а справами козаків – обрані ними отамани.

5. Фінансова система і податок.

Було створено фінансові органи – Державний скарб Війська Запорозького.

Керівництво фінансовою системою здійснював Богдан Хмельницький.

Головними джерелами прибутку держави були:

земля;

сільськогосподарські промисли (горілчані, млини, броварні тощо) та їх оренда;

торгівля (торгові збори з торгів і ярмарків, торгові мита);

загальні податки, якими обкладалося все населення (крім козаків). Щорічні прибутки Державного скарбу складали мільйон злотих.

1649 р. – почалося складання реєстру – перепис чоловічого населення, що спричинило великий селянський бунт.

6. Наявність грошової одиниці.

Серед грошових знаків в обігу були:

польські монети;

турецькі гроші;

згодом – московські гроші;

з 1649 р., на думку дослідників, розпочалося карбування власної монети.

7. Створення українського війська.

Українську армію було створено в перший рік Національно-визвольної війни об'єднанням розрізаних селянських і козацьких загонів.

Армія нараховувала 80–100 тис. козаків. Її було організовано за полково-сотенним територіальним поділом; певна територія виставляла кілька сотень козаків, які об'єднувалися в полк.

Військо складалося з різних верств населення:

ядро армії – реєстрове і запорозьке козацтво;

селянство, яке складало більшу частину;

міське населення

Б. Хмельницький створив також наймані частини із сербів, волахів, татар.

Структура української армії:

козацька піхота – основна ударна сила;

козацька кіннота;

артилерія, що нараховувала 60–100 гармат;

розвідувальна служба;

козацький обоз;

флот.

Армія була однією з найсильніших у Європі.

8. Символіка козацької держави – Гетьманщини.

Українська держава мала власну символіку:

прапор малинового кольору.

Полкові та сотенні знамена були різних кольорів – сині, жовті, білі, чорні, зелені, блакитні (було і жовто-блакитне поєднання);

герб – зображення козака з рушницею.

Це зображення містилося на багатьох печатках Війська Запорозького

СПОДВИЖНИКИ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Визвольна війна висунула низку індивідуальностей, талановитих полководців, які разом із Б. Хмельницьким вели боротьбу за волю, за правду, проти панів і чужоземного поневолення.

1. Максим Кривоніс – мужній соратник Б. Хмельницького, народний герой.

Одні вважали, що Максим був за походженням міщанином з Острога, інші – що він із Могилева. Деякі твердили, що він “чужинець, шотландець, який брав участь у Тридцятилітній війні, плавав багато по Середземному морю, а потім замандрував в Україну” (“Історія Війська Запорозького”).

Особливо прославився він у боях проти війська Яреми Вишневецького на Брацлавщині, якого розгромив ущент під Костянтиновом.

Максим Кривоніс – знаний полковник і селянський ватажок, який об’єднав місцеві повстанські загони у грізну силу і здобув низку блискучих перемог

Героїчними зусиллями загонів М. Кривоноса було взято штурмом Великий Замок поблизу Львова (8–26 жовтня 1648 р.), попри те, що самого полковника було поранено в лівий бік, вище серця, і рана не заживала.

Під час облоги польської фортеці Замостя (6–21 листопада 1648 р.) М. Кривоніс помер. Є різні версії про причини його смерті: помер від рани; його було отруєно польськими панами; помер від чуми.

2. **Іван Богун** – один з видних діячів Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. Вінницький полковник, прославився в боях під час оборони Вінниці. Виняткову хоробрість і винахідливість проявив І. Богун у битві під Берестечком 1651 р. Татари затримали Б. Хмельницького, а І. Богун зумів через болото вивести з оточення бойові сили, частину артилерії. Івана Богуну було розстріляно поляками біля м. Новгород-Сіверського на початку 1664 року.

3. **Данило Нечай.**

У лютому 1651 р. польське військо вчинило напад на Красне (тепер Вінницька область), де знаходилися під командуванням полковника Д. Нечая незначні сили повстанців, які мужньо оборонялися.

У цій битві Д. Нечая було смертельно поранено, але він бився з ворогом до останнього подиху. На смерть героя народ відгукнувся піснею “Ой з-за гори високої”, у якій оспівано його внесок у Національно-визвольну війну. У народних переказах і легендах Д. Нечай постає як людина хоробра і мужня. За переказами, вороги боялися Д. Нечая і після його смерті.

4. **Михайло Кричевський.**

За походженням – шляхтич, католик. Родина покатоличилася ще до його народження, хоча всі були українцями. Але шляхтич Кричевський прийняв несподіване рішення: перейшов на бік козаків, воював у їхньому війську за незалежність українського народу.

Перехід Кричевського на бік повстанців було проведено урочисто – переходом у православ'я та одержанням нового імені

Учорашній Станіслав став Михайлом на честь архангела Михаїла, який був захисником воїнства, а отже, і запорозького козацтва. Його було призначено полковником Київським у війську Б. Хмельницького. Гетьман доручав йому найскладніші й найвідповідальніші завдання.

М. Кричевський очолював дипломатичну місію до Криму для переговорів із ханом щодо спільної боротьби проти Польщі. Він став наближеною до Б. Хмельницького людиною. За розпорядженням гетьмана, Кричевський із 30-тисячним військом захищав північні рубежі України. Провів кілька успішних боїв біля Прип'яті проти литовського гетьмана Януша Радзивілла. В одній із битв М. Кричевський зі смертельною раною потрапив у полон. Зовсім відмовився говорити з Радзивіллом, який хотів вивідати у пораненого плани Б. Хмельницького.

М. Кричевський, вибравши момент, вдарився головою об колесо екіпажа, біля якого лежав, щоби прискорити собі смерть.

Вороги були вражені вчинком М. Кричевського. За наказом Радзивілла його поховали як людину виняткової мужності й видатного полководця. На його могилі насипали високий курган.

М. Кричевський ціною свого життя виконав наказ Б. Хмельницького, зупинив ворога, Я. Радзивілл зі своїми військом, зазнавши значних втрат, не пішов в Україну, а повернув назад.

5. Іван Золотаренко.

Полковник корсунський, а потім ніжинський Іван Золотаренко брав участь у багатьох важливих битвах. За рік до своєї смерті Б. Хмельницький поклав на нього обов'язки наказного гетьмана, І. Золотаренко повів 20-тисячне козацьке військо на Білорусію, щоби вигнати звідти польську шляхту.

Рішучим штурмом І. Золотаренко узяв кілька добре укріплених фортець. Одну за одною зазнавав поразок від військ І. Золотаренка прославлений литовський гетьман Януш Радзивілл, що виступав на боці польської шляхти. Але під час штурму фортеці Старий Бишів І. Золотаренка було смертельно поранено. Його поховали в Корсуні, у церкві святого Миколая

6. Іван Ганжа.

Уманський полковник, талановитий ватажок, що зібрав під своїм командуванням великі маси народу. Загинув у битві під Пилявцями.

7. Станіслав Морозенко (Морозовицький).

Корсунський наказний полковник. Проявив особисту хоробрість, винахідливість, військовий талант у битві під Пилявцями. Загинув під час облоги Збаража (1649 р.). Про нього народ склав пісню “Ой, Морозе, Морозенку, ти славний козаче”.

8. **Филон Джеджалій** (Джалалій) – прилуцький полковник, наближений Б. Хмельницького. Належав до тих сподвижників, які пройшли з ним від початку повстання і до смерті самого гетьмана.

9. **Федір Вешняк** – був радником Б. Хмельницького, супроводжував його у походах

Воєнно-політичні події 1651–1653 років

БЕРЕСТЕЦЬКА БИТВА (18 (28) – 20 (30) червня 1651 р.)

Головні сили польських військ (150 тис.) зосереджувалися на Волині поблизу Берестечка. Незабаром сюди підійшла 100-тисячна українська армія і 50-тисячна татарська орда.

Б. Хмельницький умілим маневром на початку битви почав заходити на правий фланг польського війська, але у вирішальний момент татари раптово відступили, не витримавши вогню польської артилерії, та залишили лівий фланг козацької армії. Б. Хмельницький хотів їх повернути, але його захопив у полон кримський хан. Козацьке військо залишилося без керівника. Командування перейшло Іванові Богуну. Десять днів тривала героїчна оборона козацького табору. У цих умовах, проклавши через болото з возів і сідел переправу, Іван Богун зумів вивести козацьке військо з оточення. Втрати козацького війська були великими. Тільки в болоті під час відступу загинуло 30 тис. вояків та обоз із гетьманською канцелярією. Козаки втратили 28 гармат, 7 бочок пороху, 20 корогов і т. д.

Залишки козацької армії відступили на Київщину. У той час із півночі на Україну наступала литовська армія на чолі з Радзивіллом,

яка захопила Чернігів, а згодом і Київ. Литовська армія нещадно пограбувала Київ, спалила Подол, багатьох людей було вбито.

Б. Хмельницький зібрав рештки полків, мобілізував свіжі сили і вже на початку осені стояв під Білою Церквою, де було споруджено укріплення проти об'єднаних польсько-литовських сил. Бої під Білою Церквою в середині вересня 1651 р. показали, що польська армія вже не може подолати козаків. Але й Б. Хмельницький мав замало сил для наступу. Усе це змусило обидві сторони почати переговори

БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР

(18 (28) вересня 1651 р.)

1. Козацькою територією було визнано лише Київське воєводство.
2. Козацький реєстр скорочувався до 20 тис. вояків.
3. В Україні відновлювалася влада польських панів, їм повертали їхні маєтки.
4. Гетьман не мав права відносин з іншими державами і зобов'язувався розірвати союз із Кримським ханством.
5. Підтверджувалися права православної церкви.
6. Було проголошено амністію всім учасникам повстання

ВИСНОВКИ

1. Договір був принизливим для України.
2. Умови Білоцерківського договору викликали масове незадоволення українського народу і спровокували численні стихійні виступи.
3. Договір не влаштував жодну зі сторін: кожна з них розуміла нетривкість миру і готувалася добитися своїх вимог за допомогою зброї

БАТОЗЬКА БИТВА

(22–23 травня (1–2 червня) 1652 р.)

У травні 1652 р. козацьке військо і загоны татар підійшли до урочища Батіг (тепер Вінницька область) і оточили табір поляків

Польське королівське військо за кілька годин було вщент розгромлене. Було знищено 20-тисячну польську армію, захоплено багато полонених, 57 гармат. У цій битві загинув польський гетьман М. Калиновський

ВИСНОВКИ

1. Річ Посполита зазнала найтяжчої поразки за всю свою історію.
2. Битва під Батогом показала зростаючу майстерність і міць козацьких полків, великий військовий талант Б. Хмельницького.
3. Значну територію України було визволено з-під польського ярма.
4. Білоцерківський договір втратив силу.
5. Козацька перемога сприяла розгортанню повстання проти відновлення польської влади на території України.
6. Загальне виснаження народу змусило Б. Хмельницького зав'язати відносини з Московією і шукати в неї опори

Українсько-московський договір 1654 року

УКРАЇНСЬКО-МОСКОВСЬКА МІЖДЕРЖАВНА УГОДА
1654 РОКУ (БЕРЕЗНЕВІ СТАТТІ)
(ПЕРЕГОВОРИ В МОСКВІ З 23 БЕРЕЗНЯ ПО 6 КВІТНЯ 1654 РОКУ)

Березень 1654 р. – договір України з Росією – Березневі статті. Унаслідок переговорів проект договору, який мав 23 пункти, скоротили до 11.

Статті договору передбачали визнання за козацькою Україною: створеного в межах її території політичного устрою; суду і судочинства; адміністративного поділу; армії; соціально-економічних відносин; незалежності в проведенні внутрішньої політики. Підтверджено права та привілеї Війська Запорозького на маєтності та землі.

Було встановлено 60-тисячний козацький реєстр

Передбачалося збереження за гетьманським урядом права контролю за фінансами та податками.

Залишалися недоторканими права та повноваження місцевих органів влади, права київського митрополита, право обрання гетьмана козацтвом.

Єдиною сферою, де частково обмежувалися права України, були її відносини з іншими державами, зокрема з Кримом і Туреччиною.

Україна повинна була виплачувати російській казні певну суму грошей від своїх прибутків.

Московський цар дістав право тримати в Києві залогу з воєводою.

Росія зобов'язувалася обороняти Україну від Речі Посполитої

РІЗНІ ПОГЛЯДИ ЩОДО ЮРИДИЧНОЇ СУТНОСТІ ПЕРЕЯСЛАВСЬКО-МОСКОВСЬКОГО ДОГОВОРУ

Учені по-різному пояснюють цей документ.

Одні вважають, що договір між Москвою та Україною – **персональна унія** (незалежні держави мають власні уряди, визнають владу одного царя).

Другі стверджують, що цей договір – **васальна залежність** України від Московської держави.

Треті зазначають, що договір став **тимчасовим перепочинком** для України у боротьбі проти Польщі, а метою Б. Хмельницького було залишатись правителем України.

Радянська історіографія наполягала на тому, що договір – **“возз'єднання України з Росією”**.

Інші дотримуються думки, що це – **“автономія України у складі Московської держави”**.

Є ще думка, відповідно до якої договір – це **військовий союз** між Україною та Московською державою (так вважає історик О. Оглоблін).

Такі різні погляди пов'язані з тим, що сам договір не зберігся, а до нас дійшли тільки його копії. Зрозуміло одне: обидві сторони мали вигідну для себе мету

ЗНАЧЕННЯ ПЕРЕЯСЛАВСЬКО-МОСКОВСЬКОГО ДОГОВОРУ

На міжнародній арені цей договір засвідчував відокремлення й незалежність України від Речі Посполитої.

Визнання Московською державою самостійності Української держави з її системою управління і соціально-економічними відносинами.

Відкривалася можливість довести до кінця війну з Річчю Посполитою і здійснити об'єднання українських земель. Цей договір сприяв національному і культурному відродженню, бо було покладено край ополяченню й наступові католицизму

ВИСНОВКИ

1. Московський договір було складено так незрозуміло, що й досі історична наука не може дійти однакових висновків, якими мали бути відносини між Україною і Московською державою за цим договором, а які були насправді.

2. Обидві сторони (Москва та Україна) розуміли по-різному суть цих відносин.

3. У Москві намагалися дедалі більше впливати на українське життя, зокрема обмежити економічні й політичні права гетьманського правління.

4. Правові взаємовідносини, закріплені договором між Україною і Московською державою, залишалися лише на папері і не були здійснені на практиці.

5. У складі монархічної Московської держави Україна з її республікансько-демократичною формою правління не мала можливості подальшого розвитку.

6. Багатовікова відсутність національної держави і тяжкі зовнішні умови штовхали Україну на об'єднання з державою, у складі якої вона не мала перспектив для самостійного розвитку.

7. З укладенням угоди почався поступовий процес спершу обмеження, а потім – повної ліквідації Української держави

ПРИЧИНИ НЕУСПІХУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

1. Соціальні протиріччя, повстання, різні конфлікти у таборі повсталих дуже ослаблювали повстанські сили.
2. Невизначеність у лідерів чітких політичних орієнтирів, чіткої мети. Погляди Б. Хмельницького під час Національно-визвольної війни змінилися від “автономізму” до створення самостійної держави.
3. Слабкість новоствореної держави та відсутність надійних важелів управління суспільними процесами.
4. Численні прорахунки керівництва, незгуртованість, боротьба між різними старшинськими групами за владу.
5. Постійний зовнішній тиск з боку Речі Посполитої, Туреччини, Московської держави, Кримського ханства.
6. Постійне втручання цих держав у внутрішні справи України

Україна в роки правління гетьмана Івана Виговського

СТАНОВИЩЕ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ СМЕРТІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

5–11 квітня 1657 р., ще за життя Б. Хмельницького, старшинська рада ухвалила рішення про передання влади після смерті гетьмана його 16-річному синові Юрію.

Але після смерті Б. Хмельницького між старшиною розпочалася боротьба за гетьманську булаву.

60–80-ті роки XVII ст. – доба Руїни.

Руїна – трагічна доба в історії України, період боротьби старшинських угруповань за гетьманську булаву, занепаду визвольних ідей, постійного втручання сусідніх держав в українські справи з метою досягнення власних загарбницьких планів.

Причини Руїни

Несприятливі міжнародні умови, прагнення сусідніх держав до загарбання України.

Соціальна неоднорідність українського народу, його небажання коритися шляхетсько-старшинській верхівці

Прагнення старшинської верхівки до власного збагачення, її боротьба за владу.

23–26 серпня 1657 р. в Чигирині відбувалася старшинська рада, на якій гетьманом до повноліття Юрія Хмельницького було обрано генерального писаря І. Виговського (1657–1659 рр.)

17 жовтня 1657 р. Чернігівський єпископ Л. Баранович освятив булаву, бунчук і шаблю, які раніше належали Б. Хмельницькому, і вручив їх І. Виговському

Іван Виговський

Іван Виговський – видатний український державний діяч, тонкий і розумний політик, військовий спеціаліст, визнаний дипломат, людина високого розуму та європейської освіченості.

Походив з українського шляхетського роду на Київщині. Закінчив Києво-Могилянську академію, був прихильником православ'я.

Перебуваючи на службі у польському війську, потрапив у полон до татар на Жовтих Водах (1648 р.). Б. Хмельницький викупив його з полону і невдовзі призначив Генеральним писарем Війська Запорозького.

Після смерті Б. Хмельницького його було обрано наказним гетьманом при Юрії Хмельницькому, а згодом він домігся гетьманської булави.

Головна мета діяльності І. Виговського – обстоювання повної самостійності України

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА ІВАНА ВИГОВСЬКОГО

1. І. Виговський спирався на старшинську верхівку, духовенство, українську шляхту, роздавав їм землі та привілеї.

2. Намагався утримати всі українські землі під гетьманським управлінням. В Україні розгорнулася боротьба за владу.

3. І. Виговський надав привілеї козацькій старшині і шляхті. Їхні великі землеволодіння викликали невдоволення незаможного козацтва і селянства. Не підтримали І. Виговського і запорозькі козаки. В Україні сформувалися значні опозиційні сили. Цим скористався полтавський полковник Мартин Пушкар, який сам прагнув гетьманської булави, і запорозький отаман Яків Барабаш

Опозиційні сили дістали підтримку з Москви та організували заколот.

1 червня 1658 р. – гетьманські війська і загони татар розгромили заколотників під Полтавою. М. Пушкар загинув у бою, а Я. Барабаша було захоплено козаками у полон і страчено.

Ця братовбивча боротьба коштувала Україні до 50 тис. жертв, ослабила її як військово, так і політично

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ВИГОВСЬКОГО

Завдання:

1. Обстоювати повну самостійність України.
2. Продовжувати політику Б. Хмельницького, спрямовану на розбудову незалежної козацької держави.
3. Зміцнити міжнародний авторитет козацької держави.
4. Установити дружні відносини з усіма сусідніми країнами

КОРСУНСЬКА РАДА (жовтень 1657 р.)

(Рада відбулася за участю козацької старшини, представників козацтва, міщанства і селянства.

Представники Січі на раду не прибули)

Генеральна козацька рада визнала гетьманом І. Виговського.

Було оформлено Корсунський договір (16 жовтня 1657 р.).

Прибули послы Швеції, Польщі, Австрії, Туреччини, Криму, Трансільванії, Молдови, Валахії.

Остаточо оформлено договір зі Швецією, який передбачав утворення українсько-шведського військово-політичного союзу, спрямованого на забезпечення незалежності й територіальної цілісності України.

Шведський король Карл X зобов'язався вимагати визнання Польщею незалежності України.

Західноукраїнські землі та Берестецьке і Полоцьке воєводства, які перебували під владою Речі Посполитої, мали увійти до складу Гетьманщини.

Ухвалено відновити союз із Туреччиною і Кримським ханством.

Укласти перемир'я з Польщею

ГАДЯЦЬКИЙ ДОГОВІР МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ПОЛЬЩЕЮ (6 (16) вересня 1658 р.)

Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства входили до складу Речі Посполитої як окрема держава під назвою Велике князівство Руське зі своїм гетьманом.

Україна, Польща й Литва утворювали федерацію трьох самостійних держав, об'єднаних лише спільно обраним королем. Федерація – це союзна держава, що складається з територій окремих держав, які мають обмежений суверенітет.

Сейм мав бути спільним для представників Польщі, Литви та України.

Законодавча влада в Україні мала належати Національним зборам, а виконавча – гетьманові.

Кожна держава повинна була мати власні судову й фінансову системи, діловодство, армію, монету.

Згідно з договором, військо гетьмана мало налічувати 30 тис. козаків і 10 тис. найманців.

Гетьманові заборонялося встановлювати зв'язки з іншими державами.

Церковну унію передбачалося скасувати.

Православна віра діставала рівні права з католицькою.

Православний митрополит і чотири єпископи отримували право на місце в сенаті.

Предбачалося заснувати два університети, гімназії, школи, друкарні; гарантувалися свобода друку, слова

ВІЙНА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА МОСКВОЮ

Після укладення договору з Польщею московський цар Олексій Михайлович видав грамоту до всього українського народу, у якій оголосив гетьмана І. Виговського зрадником.

Навесні 1659 р. понад 100 тис. московських солдат на чолі з князем С. Трубецьким рушили на Київ.

28–29 червня 1659 р. відбувся вирішальний бій під Конотопом між московським та українським військами, який закінчився повним розгромом московської армії

Про цей бій М. Грушевський писав: “Знищено ціле військо московське; двоє московських воєвод попали в неволю. Трубецькой покинув Конотоп і подався скоріше з України”

НАСЛІДКИ

1. Конотопська битва не поклала край розбрату в Україні.
2. У здійсненні державних планів І. Виговському перешкодив запорізький кошовий отаман Іван Сірко, який зацікавився на півдні війною з татарами (а з Кримським ханством І. Виговський уклав союз).
3. Проти гетьмана виступила опозиція, яку за допомогою московських воєвод організував Іван Беспалий.
4. Невдоволення політикою І. Виговського виявили козацькі полковники Іван Богун, Василь Золотаренко, Яким Сомко та ін.
5. Відчуваючи втрату підтримки, І. Виговський 11 вересня 1659 р. під Германівкою на Київщині скликав Генеральну раду, на якій:
 - козаки відмовилися визнати Гадяцький договір;
 - виступили проти підданства польському королю;
 - висловили недовіру гетьманові І. Виговському.

Іван Виговський зрікся булави, а гетьманом було обрано Юрія Хмельницького.

І. Виговський подався до Польщі.

Спершу дістав від польського уряду Київське воєводство, а в 1664 р. його поляки звинуватили у зраді та стратили під Вільхівцем (тепер Черкаська область)

Порушення територіальної цілісності України

ГЕТЬМАНСТВО ЮРІЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО (1659–1663 рр.)

Вересень 1659 р. – Білоцерківська рада, на якій козацька старшина вручила гетьманську булаву Юрію Хмельницькому, в якому хотіла бачити гідного продовжувача справи свого батька.

Через нього козацька старшина сподівалася відновити колишню роль України та її відносини з сусідніми країнами

Юрій Хмельницький мав добру освіту, але не мав здібностей ні політика, ні полководця і великим авторитетом не користувався. Він переймався долею України і прагнув вирвати з рук царського уряду низку поступок, але не спромігся.

Під загрозою застосування сили Ю. Хмельницький і старшина були змушені підписати Переяславські статті (у Переяславі в цей час перебувало велике московське військо)

**ПЕРЕЯСЛАВСЬКІ СТАТТІ (17 (27) жовтня 1659 р.)
ДОГОВІР З МОСКВОЮ,
ПІДПИСАНИЙ НА ПЕРЕЯСЛАВСЬКІЙ РАДІ**

1. Козацьку Україну було позбавлено права без дозволу царя переобирати гетьмана.

2. Гетьман втрачав право призначати і звільняти полковників, карати смертю старшин, виступати в похід без царського дозволу.

3. Заборонялися відносини з іншими країнами.

4. Царські воєводи разом із залогами мали розміститись у Переяславі, Ніжині, Чернігові, Брацлаві та Умані, причому утримувати їх повинно було місцеве населення.

5. Київська митрополія підпорядковувалася московському патріархові

ЧУДНІВСЬКА КАМΠΑНІЯ (1660 р.)

Щоб скасувати Гадяцьку угоду, яку ратифікував польський сейм, Москва була змушена знову воювати проти Польщі.

Літо 1660 р. – почалися воєнні дії між Московією і Польщею.

Україна стала театром воєнних дій. Командувачем військ в Україні було призначено В. Шереметьєва, який прийняв такий план дій:

московські війська та українські лівобережні полки виступлять проти польської армії (на чолі В. Шереметьєв);

Ю. Хмельницький з правобережними полками залишиться на Подніпров'ї для боротьби проти татар, аби не допустити їх об'єднання з поляками

Вересень 1660 р. – 70-тисячне польсько-татарське військо під Чудновом оточило 40-тисячне московсько-українське військо на чолі з В. Шереметьєвим.

Наприкінці вересня 1660 р. Ю. Хмельницький на чолі 20-тисячного війська прибув до Слободищ, що за 20 км від Чуднова. Тут він зазнав поразки від польсько-татарського війська і вирішив піти на переговори з Польщею, з якою було підписано договір, відомий в літературі під назвою “Слободищенський трактат”

СЛОБОДИЩЕНСЬКИЙ ТРАКТАТ

(Договір між Польщею та Україною 8 (18) жовтня 1660 р.)

Слободищенський трактат майже повторював Гадяцький договір, тобто Україна поверталася під владу Речі Посполитої на автономних засадах, але ще більше було обмежено політичну незалежність України:

було усунено статті про Велике князівство Руське;

гетьман зобов'язувався надавати допомогу Польщі у війнах проти інших держав;

польській шляхті й магнатам поверталися всі маєтності в Україні

ВИСНОВКИ

1. Слободищенський трактат означав розрив союзу з Москвою.
2. Україна визнала владу Польщі.
3. Політика Ю. Хмельницького викликала масове невдоволення населення.
4. Найтрагічнішим наслідком цього трактату став початок територіального розколу України на Правобережну і Лівобережну

ПОДІЛ ГЕТЬМАНЩИНИ НА ПРАВОБЕРЕЖНУ ТА ЛІВОБЕРЕЖНУ

1663 р. – позбавлений підтримки, Ю. Хмельницький відмовився від влади і постригся в ченці.

1663 р. – стався розкол України

На **Правобережжі** гетьманська булава дісталася зятеві Богдана Хмельницького, переяславському полковникові Павлу Тетері (1663–1665 рр.)

Павло Тетеря – людина освічена, розумна, здібна; обіймав важливі посади ще за Богдана Хмельницького, виконував важливі дипломатичні доручення.

Проводив в основному пропольську політику.

Народні повстання проти польської шляхти на Правобережжі та їх придушення перетворили цю територію на руїну. Багато людей загинуло. Втративши підтримку населення, П. Тетеря втік до Польщі, прихопивши клейноди й залишки архіву. Правобережжя залишилося на деякий час без гетьмана.

На **Лівобережжі** боротьбу за гетьманство розпочали наказний гетьман Яким Сомко і ніжинський полковник В. Золотаренко.

1662 р. – гетьманом Лівобережжя обрали Якіма Сомка. Це сталося тоді, коли гетьманом ще був Ю. Хмельницький.

Вересень 1663 р. – царський уряд звинуватив Я. Сомка у сепаратизмі і за судовим вироком його було страчено. Стратили і В. Золотаренка

“ЧОРНА” РАДА В НІЖИНІ (червень 1663 р.)

“**Чорними**” називали загальні ради, в яких брали участь не тільки козаки, а й селяни та міські жителі.

На цій раді лівобережним гетьманом було обрано Івана Брюховецького (1663–1668 рр.), на той час отамана Запорозької Січі.

Іван Брюховецький був наближеним до Б. Хмельницького, мав авторитет серед козаків, але прагнув більшого – гетьманства.

Гетьманом він став після інтриг і доносів російському цареві на своїх конкурентів, яких було страчено. Після цього І. Брюховецький почав війну з Правобережжям. Усі свої надії та сподівання покладав на царську допомогу. Серед народу І. Брюховецький стрімко втрачав колишню популярність, бо дозволив царським воєводам грабувати міста, обкладати їх високими податками. Дбав про власне збагачення, про зміцнення довіри царського уряду, за що платив долею України

Кінець І. Брюховецького був безславний. Поліг він не в бою за рідну землю й волю, а став жертвою розгніваних його політикою соратників, які не могли вибачити йому утисків, сваволі, непослідовності в діях

МОСКОВСЬКІ СТАТТИ

(осінь 1665 р.)

Договір, що його уклав І. Брюховецький з Москвою, передбачав:

вибори гетьмана України лише в присутності царського представника;

заборону гетьманові проводити зовнішньополітичну діяльність;

перебування воєвод і московських залог в усіх великих містах;

передачу збору податків до рук воєвод.

Березень 1666 р. – І. Брюховецький отримав з Москви наказ:

передати воєводам міські ключі, гармати й запаси продовольства у містах;

розпочати перепис населення та збирання податків до московської казни

АНДРУСІВСЬКЕ ПЕРЕМИР'Я МІЖ МОСКВОЮ ТА РІЧЧЮ ПОСПОЛИТОЮ БЕЗ УЧАСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПРЕДСТАВНИКІВ

(20 (30) січня 1667 р.)

Україну було поділено між двома державами – Польщею та Московською державою.

До складу Московської держави ввійшла Лівобережна Україна з Києвом.

Польща повертала Москві Смоленськ і Сіверщину.

До Польщі відійшла Правобережна Україна.

Запорізька Січ мала перебувати під владою обох держав

НАСЛІДКИ ДОГОВОРУ

Цей договір знехтував інтересами козацької України та української державності.

Андрусівським перемир'ям Москва остаточно відмовилася від свого зобов'язання 1654 р. про допомогу Україні в боротьбі проти Речі Посполитої.

Українське територіальне питання набуло міжнародного характеру

Правобережна та Лівобережна Гетьманщина в 60–80-х роках XVII століття

Після П. Тетері гетьманом Правобережної України було обрано П. Дорошенка (1665–1676 рр.).

Петро Дорошенко (1627–1698 рр.)

Петро Дорошенко народився в Чигирині у козацькій родині. Його батько був полковником у війську Б. Хмельницького, а дід, Михайло Дорошенко, – гетьманом, який прославився хоробрими походами на Крим. Загинув він 1625 р. під Кафою, і голову його, настромлену на спис, як “дорогоцінний трофей носили татари на вулицях, показуючи всім”.

П. Дорошенко закінчив Києво-Могилянську академію. Брав участь у національно-визвольній війні українського народу під проводом Б. Хмельницького, здобув значний військовий досвід.

Послідовний, упертий і наполегливий у своїх діях, спрямованих на досягнення великої мети – створення власної держави. Таким проявив він себе, ставши гетьманом Правобережної України (1665–1676 рр.).

Сміливий, енергійний, великий патріот України, борець за незалежну й територіально цілісну Україну. У боротьбі за здійснення цієї великої мети він шукав союзників і компромісів (із Туреччиною, Кримським ханством, Московською державою). Народ не розумів його прагнень, хитань від одного союзника до іншого

Його трагедія була відображенням великої трагедії українського народу другої половини XVII ст., коли він став жертвою агресивної політики Речі Посполитої, Московської держави, Туреччини, Кримського ханства, які руйнували українські землі. На жаль, його боротьба не дала результатів. Україна стала ще більшою руїною, ніж була. Помер у с. Ярополче Волоколамського повіту в Росії

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНА ПЕТРА ДОРОШЕНКА

Проводив політику на зміцнення своєї влади на Правобережжі. Щоб позбутися залежності від старшин, прагнув запровадити довічну гетьманську владу.

Послідовно захищав інтереси козацького стану. Виступав за звільнення від податків козаків, які брали участь у воєнних діях.

Почав систематично скликати загальну військову раду, прагнути цим досягти народної підтримки.

Створив постійне наймане військо, щоб забезпечити свою незалежність від козацької старшини.

Сприяв заселенню спустошених південних районів Правобережжя.

Виступав за створення окремого Українського патріархату, вбачаючи в ньому важливий політичний чинник утвердження самостійної козацької України.

Створив нову митну лінію на кордоні, організував карбування власної монети.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНА ПЕТРА ДОРОШЕНКА

Завдання:

Спираючись на підтримку татар і турків, намагався витіснити поляків з Правобережної України.

Задля цього уклав союз із Кримом і Туреччиною (1669 р.).

Одночасно проводив переговори з Московською державою, метою яких було повернення прав і вільностей Війську Запорозькому, возз'єднанню в кордонах єдиної держави всіх українських земель.

Однак ці переговори закінчилися безрезультатно

Вересень 1667 р. – об'єднане козацько-татарське військо, очолене П. Дорошенком, розпочало в Галичині воєнні дії проти Польщі. Було укладено перемир'я.

Тоді ж на Лівобережній Україні *спалахнуло антимосковське повстання.*

Початок березня 1668 р. – більшість міст було очищено від московських залог.

Події на Лівобережжі вплинули на подальші дії П. Дорошенка. Він вирішив скористатися антимосковським повстанням для об'єднання країни.

Червень 1668 р. – гетьман переправився через Дніпро.

У таборі під Опішнею Дорошенка обрали гетьманом обох боків Дніпра.

Перебуванню новообраного гетьмана на Лівобережжі перешкодили обставини:

вторгнення польських військ на Брацлавщину;

поява ще одного гетьмана – Петра Суходея, якого висунули за порожці й підтримали татари.

Це все змусило П. Дорошенка повернутися на Правобережну Україну. На Лівобережжі наказним гетьманом залишився чернігівський полковник Дем'ян Многогрішний, який незабаром став повноправним гетьманом на Лівобережжі (березень 1669 р.)

Дем'ян Многогрішний

Дем'ян Многогрішний служив осавулом у війську Б. Хмельницького: спершу в полку Данила Нечая, потім – у Івана Богуна. Згодом став полковником.

Дем'ян Многогрішний – постать складна і непослідовна у вчинках: як наказний гетьман Лівобережжя підтримував П. Дорошенка, а в березні 1669 р., після обрання його гетьманом Лівобережної України, присягнув на вірність московському цареві.

Він поведився самовладно і незалежно. Самовільно, без відома старшини, роздавав землі, урядові посади. Мав риси диктатора, через що конфліктував зі значною частиною старшини

Д. Многогрішний обстоював широку автономію України у складі Московської держави.

Гетьман швидко втратив популярність і підтримку своїх прихильників. Для своєї особистої охорони він використовував російські загони, бо не довіряв козакам.

У 1672 р. старшинська верхівка організувала змову і звинуватила Д. Многогрішного у зраді.

Після суду в Москві Д. Многогрішного відправили на заслання до Сибіру разом із родиною і всіма наближеними. Звідти ніхто з них та їхніх нащадків в Україну не повернувся

ГЛУХІВСЬКІ СТАТТІ ДЕМ'ЯНА МНОГОГРІШНОГО (березень 1669 р.)

На Глухівській раді Д. Многогрішного обрали гетьманом Лівобережжя і водночас затвердили Глухівські статті.

1. Московські гарнізони і воеводи залишалися лише в Чернігові, Острії, Ніжині, Переяславі, Києві.

2. Воеводам заборонялось втручатися у внутрішнє життя міст і сіл. Вони очолювали тільки залоги.

3. Збирання податків до московської казни закріплювалося за українською адміністрацією.

4. Чисельність козацького реєстру встановлювалась у 30 тис. душ.

5. Гетьманському уряду заборонялося проводити зовнішню політику.

6. Гетьман мав лише право посилати своїх представників на дипломатичні переговори, які стосувалися України

БУЧАЦЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР (18 жовтня 1672 р.)

1. Подільське воеводство Польща віддавала Туреччині.

2. Польща зобов'язувалася заплатити Туреччині контрибуцію.

3. Визнавалася влада П. Дорошенка на Брацлавщині й Південній Київщині.

4. П. Дорошенко проголошувався правителем України в давніх її кордонах (практично це були території Брацлавщини і Київщини).

5. З цих земель виводилися всі польські залоги

**БАХЧИСАРАЙСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1681 РОКУ
(МІЖ МОСКОВСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ, ТУРЕЧЧИНОЮ
І КРИМСЬКИМ ХАНСТВОМ)**

1. Південна Україна, Брацлавщина і Поділля залишалися під владою Туреччини.
2. Туреччина визнавала за Московською державою Лівобережну Україну і Запорозжя.
3. На території Середнього Подніпров'я від Дніпра до Бугу українцям не дозволялося ніякого поселення чи роботи (ці землі залишалися незаселеними)

**“ВІЧНИЙ МИР” 1686 РОКУ
(МІЖ ПОЛЬЩЕЮ ТА МОСКОВСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ)**

У Москві було підписано новий договір з Польщею – “Трактат про вічний мир”.

1. До Речі Посполитої відходили Правобережжя, Галичина, Північна Київщина і Волинь.
2. До Московської держави відходили Лівобережжя, Київ з навколишніми правобережними землями та Запоріжжя.
3. Терени Південної Київщини та Брацлавщини залишилися нейтральними.
4. Туреччина отримала Поділля, яке згодом захопила Польща

ВИСНОВОК

“Вічний мир” між Московською державою і Польщею закріплював основні положення Андрусівського перемир'я

Запорізька Січ у другій половині XVII століття

ЗАПОРІЗЬКА СІЧ У СКЛАДІ ГЕТЬМАНЩИНИ

Територія Запоріжжя склалась у XVI ст. Вона охоплювала південні та південно-східні землі України (сучасні Запорізька, Донецька, Херсонська, частково Луганська області). Ця територія належала Січі з XVI до XVIII ст., найчастіше змінювалися південні кордони.

Центром Запоріжжя у другій половині XVII ст. була Чортмлицька Січ (1653–1709 рр.), що розташувалася в гирлі річки Чортмлик на о. Базавлук.

Вищим органом влади на Січі, як і раніше, була загальна військова рада, в якій мали право брати участь усі козаки.

На чолі Січі був кошовий отаман, якого обирали на козацькій раді і який мав своїх помічників – писаря, суддю, осавулів.

Курінні отамани управляли куренями.

У другій половині XVII ст. на Запоріжжя тікало населення усієї України, рятуючись від воєн, руйнування, злиднів, спустошливих нападів татар і турків.

Частина з них ставала козаками, інші – наймитами; деякі осідали слободами, жили вільними селянами, вирощували хліб, розвивали скотарство, ремесла і повинні були виконувати певні обов'язки щодо забезпечення козацького війська.

Після смерті Б. Хмельницького Запорожжя почало відігравати значну роль у політичному житті України, часом і негативну.

1. На Запорожжі знаходились опозиційні сили щодо гетьманів і козацької старшини.

2. У запорожців не було твердої орієнтації на певного союзника.

3. Часто Запорожжя втручалось у боротьбу за владу на Гетьманщині.

4. Запорожці неодноразово нападали на татар у той час, коли вони виступали проти Речі Посполитої чи Московської держави, що вносило несподівані корективи у плани українських гетьманів.

5. Значною мірою запорожці заважали гетьманові П. Дорошенку в його спробах об'єднати Україну.

1668 р., коли П. Дорошенко став гетьманом обох сторін Дніпра, запорожці висунули свого претендента на гетьманство – П. Суховія.

1667 р. – Андрусівське перемир'я ввело Запорожжя під спільний протекторат Польщі та Московії. Запорозька Січ опинилася в найскрутнішому становищі.

1686 р. – “вічний мир” між Московією і Польщею передав Запорожжя під протекцію російського уряду

Українська Держава за гетьманування Івана Мазепи

КОЛОМАЦЬКІ СТАТТІ 1687 РОКУ (НОВИЙ ДОГОВІР І. МАЗЕПИ З МОСКВОЮ)

Складався з 22 пунктів:

- 1) гетьман не мав права звільняти з посад генеральну старшину без дозволу царя;
- 2) старшинам заборонялося обирати гетьмана;
- 3) для постійного контролю за гетьманським урядом мала по-стати московська застава в гетьманській столиці – Батурині;
- 4) у Батурині розміщувався полк московських стрільців. Цей полк повинен був бути в охороні гетьмана;
- 5) гетьману заборонялося мати дипломатичні відносини з іншими державами;
- 6) на південних кордонах мали будувати фортечні укріплення (запорожці сприйняли це як зазіхання на їх територію);
- 7) у декларативній формі підтверджувалися гетьмансько-старшинські права і привілеї та 30-тисячний реєстр;
- 8) козацька верхівка мала сприяти українсько-російським шлюбам;
- 9) російські воєводи, як і раніше, мали перебувати в Києві, Чернігові, Переяславі, Ніжині, Острі;
- 10) наголошувалося, що російські воєводи не мали права втручатися в українські справи

ВИСНОВКИ

1. Коломацькі статті фіксували автономію України в дуже обмеженому вигляді. Вони законодавчо утверджували всілякі заборони, обмежували економічну, соціальну та зовнішню політику України.
2. За рахунок обмеження гетьманської влади підкріплювалися позиції козацької старшини.
3. У Коломацьких статтях стверджувалося, що Гетьманщина є лише частиною “самодержавної держави”

ОСНОВНА МЕТА ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА МАЗЕПИ

1. Іван Мазепа прагнув об'єднати в єдиній державі всі українські землі: Лівобережжя, Правобережжя, Запорозжя, Слобожанщину.
2. Передбачав побудову в Україні станової держави загальноєвропейського зразка зі збереженням традиційного козацького устрою

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ІВАНА МАЗЕПИ

1. Орієнтувався на інтереси козацької старшини, роздавав їй землі. Гетьман роздав старшині понад тисячу дарчих на землі та залежних селян.

2. Здійснив низку заходів з упорядкування податків, земельної власності козацької старшини.

3. Увів нову категорію козацької старшини – “бунчукових товаришів”, що перебували безпосередньо при гетьманові для виконання різних доручень та безпосередньо від нього залежали. Крім “бунчукових товаришів”, в оточенні І. Мазепа були ще й “значкові” та “значні військові товариші”. Цими посадами гетьман закріплював значні привілеї.

4. Видав універсали для врегулювання системи грошової та натуральної ренти, відробітку панщини:

1691 р. – універсал, за яким старшинам-землевласникам і монастирям заборонялося обтяжувати селян повинностями і поборами;

1693 р. – нарада старшин у гетьмана ухвалила скасування оренди терміном на один рік (оренда – це коли збирання мит віддавалося на відкуп). Згодом оренди було відновлено, бо скарбниця втрачала важливе джерело доходів;

замість оренд було введено податок від гуралень і шинків;

1701 р. – універсалом було встановлено максимальну панщину – 2 дні на тиждень для селян Ніжинського полку.

Селянам було дозволено винокуріння для власних потреб, подавати скарги на панів до суду.

Заборонялося примушувати козаків переходити у селянство.

Гетьман намагався досягти чіткого розмежування козацтва й селянства, для чого прагнув отримати дозвіл від царя на перепис козаків

Перепис мав документально засвідчити кількість козацьких родин і перешкодити в майбутньому переходу селян до козацького реєстру.

Заборонялося забирати у простих козаків землю

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА МАЗЕПИ

Відмовився від орієнтації на Польщу.

Негативно ставився до планів союзу з Кримом і Туреччиною.

І. Мазепа сподівався на плідну співпрацю з Московією, відносини з якою, на його думку, мали будуватися на засадах Переяславсько-московської угоди Б. Хмельницького 1654 р., щоб:

поширити владу Гетьманщини на Правобережну Україну;

відібрати від Криму і Туреччини степову смугу над Чорним і Азовським морями.

Прихильником Москви гетьман залишався доти, доки Петро I не почав руйнувати підвалини української автономії. Імперська політика Петра I, його прагнення обмежити автономію України підштовхнули І. Мазепу до переходу на бік Швеції під час російсько-шведської Північної війни

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА МАЗЕПИ

У розвиток української освіти, науки, мистецтва, архітектури, літератури, книгодрукування гетьман вкладав величезні кошти з державної військової скарбниці та власні кошти, справедливо вважаючи, що тільки в такий спосіб Україна може зрівнятися з європейськими державами.

Особливо вимогливо ставився гетьман до освіти майбутніх державних діячів, тому заохочував навчання молоді зі свого оточення в Київській академії, а також за кордоном.

1701 року Києво-Могилянська колегія за його клопотанням дістала від Петра I титул академії.

Дбав І. Мазепа про створення нових осередків культури, одним з них була Чернігівська академія.

Будував школи, бурси, лікарні

Для Києво-Могилянської академії спорудив новий будинок. Стиль будівель його доби дістав назву мазепинського бароко.

Його коштом було збудовано 12 і реставровано 20 храмів. Збудував чимало церков у Києві, Переяславі, Батурині, Чернігові.

У Києві було споруджено Богоявленську церкву Братського монастиря на Поділлі, Миколаївський військовий собор, Феодосіївську церкву на Печерську, церкву Всіх святих над Економічною брамою Києво-Печерського монастиря.

1701 року І. Мазепа купив Пересопницьке Євангеліє, яке подарував Переяславському кафедральному собору (на ньому прийняли присягу три президенти незалежної України).

Гетьманським коштом було надруковано арабський переклад Євангелія

ПЕРЕХІД ІВАНА МАЗЕПИ НА БІК КАРЛА XII

1705 р. – І. Мазепа почав таємні переговори із союзником Карла XII польським королем С. Лещинським.

Через посередництво короля І. Мазепа мав намір вступити в союз із шведським королем Карлом XII.

Листування й переговори велися цілком таємно. Про них знало вузьке коло наближеної до гетьмана старшини. Петро І нічого не підозрював.

Були скарані на горло генеральний суддя В. Кочубей та полковник І. Іскра, які надіслали цареві донос на гетьмана.

1706 р. – І. Мазепа за посередництвом С. Лещинського розпочав таємні відносини з Карлом XII.

1708 р. – розпочався похід 35-тисячної шведської армії на Росію, очолюваної Карлом XII.

Карл XII повернув свої війська в Україну, щоб використати її як плацдарм для наступу на Москву.

24 жовтня 1708 р. Іван Мазепа залишив у Батурині гарнізон козацьких військ, а сам разом з однодумцями і 4 тис. козаків рушив назустріч Карлу XII та об'єднався зі шведською армією на р. Десні

ПОЛТАВСЬКА БИТВА (27 червня (8 липня) 1709 р.)

Квітень – червень – шведи оточили Полтаву.

До міста прибув Петро I з головними силами.

Карл XII виставив лише 18-тисячне військо, а Петро I мав 40-тисячне (за шведськими підрахунками).

Козаки в бою участі не брали. Росіяни мали значно більше артилерії. Карл XII не міг особисто керувати битвою, бо напередодні був тяжко поранений і його носили на ношах.

У ході битви були і жорстокі артилерійські обстріли, і атаки кінноти, і наступ піших полків, і рукопашний бій. Шведи програли цю битву.

Втрати шведів – 12 тис. убитих і полонених.

Лише Карлу XII та Мазепі з невеликою кількістю прибічників (50 душ старшини, 500 козаків Гетьманщини і 4 тис. запорожців) пощастило втекти до Туреччини

Ліквідація Гетьманщини

ТИМЧАСОВЕ ВІДНОВЛЕННЯ ГЕТЬМАНСЬКОГО ПРАВЛІННЯ КИРИЛОМ РОЗУМОВСЬКИМ

За часів правління дочки Петра I Єлизавети Петрівни, фаворитом якої був українець Олексій Розумовський, було дозволено вибори нового гетьмана.

1750 р. – новим гетьманом України став брат Олексія Розумовського – Кирило.

1750–1764 рр. – гетьманування Кирила Розумовського.

Навчався за кордоном. Людина високоосвічена, у 18 років став президентом Російської академії наук. К. Розумовський доручив управління старшині, більше проживав у Петербурзі, ніж в Україні, але завдяки своєму впливу при дворі домігся деяких перетворень в Україні.

1. Українські справи було передано з відання сенату до колегії закордонних справ.

2. Отримав право вести відносно самостійну зовнішню політику

3. У Гетьманщині було проведено судову реформу, відповідно до якої її було переділено на 20 судових повітів, кожен з яких мав власні суди (земський і підкоморський), що розглядали цивільні та земські справи.

Кримінальні справи вирішували Бродські суди, які були в кожному з 10 полкових міст.

4. В Україні було скасовано міністерську канцелярію.

5. Московські урядовці виїхали з України, було також виведено царські війська.

6. Запоріжжя і Київ знову підпорядковувалися гетьманові.

7. Було реформовано українські військові частини:

удосконалено артилерію;

створено систему шкіл з військовою наукою для козацьких дітей;

введено однакове озброєння та однострої.

8. Опікувався освітою, наукою, літературою, мистецтвом.

9. Розробляв плани відкриття університету в Батурині

ВИСНОВКИ

1. К. Розумовський спромігся розширити автономію України.

2. Судова реформа, затверджена 1763 р. Генеральними зборами, ще більше закріпила привілейоване становище старшини, дала їй змогу закріпити за собою землеволодіння і право на селянську працю.

3. Козацька старшина стала привілейованою козацькою верствою.

4. Було вжито заходів щодо обмеження переходу селянина від одного поміщика до іншого. Обмежуючи перехід селян, старшина робила значний крок до їх закріпачення.

5. Російський уряд уповільнив, але не припинив свого наступу на українську автономію.

6. Царський уряд намагався обмежити економічні й політичні права України:

1754 р. – було видано указ про контроль над фінансами Гетьманщини, який фактично ліквідував митну службу України;

1754 р. – було скасовано митний кордон між Росією та Україною, що позбавило гетьманський уряд значних прибутків (50 тис. крб. щорічно);

скарб України мусив подавати відомості про прибутки і видатки в Гетьманщині до столиці імперії.

7. Події тих часів свідчать, що існування гетьманства в Україні дедалі більше ставало несумісним із централізаторською політикою державного управління та з самодержавною владою російського царизму.

Царський уряд унеможливив розвиток української автономії

ПОСИЛЕННЯ АНТИУКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ УРЯДУ КАТЕРИНИ ІІ

1762 р. – до влади в Росії прийшла Катерина ІІ. Вона продовжила політику Петра І щодо України. Про це вдало висловився Тарас Шевченко: “...це той перший, що розпинав нашу Україну, а вторая доконала вдову-сиротину”.

Катерина ІІ, занепокоєна зростанням авторитету К. Розумовського, вирішила остаточно ліквідувати гетьманство “...щоб навіть назва гетьманів зникла”.

Прохання про спадок посади гетьмана родиною Розумовських стало приводом до ліквідації гетьманства.

Катерина ІІ примусила К. Розумовського подати у відставку, за що йому було пожалувано чин генерал-фельдмаршала, великі володіння в Україні та пожиттєве грошове утримання.

10 листопада 1764 р. було проголошено маніфест про ліквідацію гетьманства

ОСТАТОЧНА ЛІКВІДАЦІЯ ГЕТЬМАНСТВА І СТВОРЕННЯ ДРУГОЇ МАЛОРОСІЙСЬКОЇ КОЛЕГІЇ (1764–1781 рр.)

Згідно з маніфестом Катерини ІІ від 10 листопада 1764 р. в Україні замість гетьманства було створено другу Малоросійську колегію, якою керував президент і генерал-губернатор П. Рум'янець (із чотирьох російських чиновників і чотирьох колишніх старшин, прокурора, двох секретарів – росіянина та українця)

Основними завданнями колегії було остаточно ліквідувати автономні права, якими все ще користувалася Лівобережна Україна.

Було ліквідовано органи гетьманського управління – Генеральну військову канцелярію, Генеральний військовий суд, інші установи.

1765–1769 рр. – в Україні проведено Рум'янцевську ревізію – генеральний опис Лівобережної України – перепис населення і господарств:

натуральні повинності селян було замінено грошовим податком, сума якого складала 250 тис. крб. на рік;

було введено подушне оподаткування населення;

обмежено селянські переходи.

У судочинстві почали застосовувати норми російського законодавства.

Прапори України, гетьманські клейноди, військові печатки було відіслано до Санкт-Петербурга. Це свідчило, що Україну остаточно було позбавлено автономії у складі Росії

СКАСУВАННЯ КОЗАЦЬКОГО УСТРОЮ НА СЛОБОЖАНЩИНІ

1765 р. – Катерина II ліквідувала полковий устрій на Слобожанщині, а разом – автономію й самоуправління.

На місці козацьких було створено п'ять гусарських полків.

З колишніх полків-провінцій (Ізюмського, Охтирського, Острозького, Сумського, Харківського) було створено Слобідсько-Українську губернію з центром у Харкові.

Головним органом управління стала губернська канцелярія.

Старшини отримали російські військові чини.

1780 р. – Слобідсько-Українську губернію було реформовано і приєднано до складу Харківського намісництва

ЗРУЙНУВАННЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ. ПРИЧИНИ ЛІКВІДАЦІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ

1. Політика царизму була спрямована на зміцнення абсолютизму, а Запорозька Січ з її вільностями була йому перешкодою.

2. Царизм намагався ліквідувати особливості самоврядування запорожців, бо воно суперечило централізаторській політиці Росії

3. Царизм намагався остаточно придушити антифеодальну боротьбу народних мас (селяни-втікачі від кріпосного гніту мали підтримку запорожців, селилися на землях Запорізької Січі; запорожці брали участь в антифеодальній боротьбі (гайдамацький рух, Коліївщина та ін.).

4. Не було необхідності у допомозі запорожців після закінчення російсько-турецької війни 1768–1774 рр.

5. Турки й татари вже не становили загрози з півдня.

6. Зазіхання російських вельмож на багатющі чорноземи Запорожжя та його природні багатства.

Катерину II постійно непокоїла Запорізька Січ, у якій було майже 20 тис. козаків.

23 квітня 1775 р. на нараді у цариці з планом зруйнування Січі виступив новоросійський генерал-губернатор Г. Потьомкін.

Проти Запорізької Січі було використано війська, що поверталися з російсько-турецької війни на чолі з генерал-поручиком **П. Текелієм** (100 тис. вояків). Січ зайняли ці війська раптово і зненацька.

Значна частина козаків іще перебувала на турецькому фронті, а на Січі в той час був лише 3-тисячний гарнізон з 20 невеликими гарматами.

Війська П. Текелія блокували січову гавань на р. Підпільній і захопили судна, що стояли там. П. Текелій послав своїх представників до кошового отамана з вимогою прибути до нього.

Старшинська рада за участю духовенства через небажання проливати християнську кров вирішила здати Січ без опору.

Царські війська зруйнували курені, пушкарню, майстерні, вивезли боєприпаси, артилерію, прапори, клейноди та архів військової канцелярії.

3 серпня 1775 р. вийшов указ цариці, в якому зазначалося, що Запорізьку Січ нарешті зруйновано. Підкреслювалося, що повинна зникнути сама назва запорозьких козаків.

Вищу січову старшину було репресовано.

Січень 1776 р. – у Бельовській фортеці відбувся суд над старшинами

ЗАДУНАЙСЬКА СІЧ (1775–1828 рр.)

Після ліквідації Запорізької Січі близько 5 тис. запорожців втекли в межі турецьких володінь та оселилися за Дунаєм.

Устрій Задунайської Січі був такий самий, як і в Україні. Вона так само мала укріплення, церкву, 38 куренів.

На козацькій раді козаки обирали кошового отамана та старшину. Тут не було кріпацтва і сюди тікали селяни-кріпаки з України. Козаків турки намагалися використати в боротьбі проти сербів, румунів, греків, болгар.

Під час російсько-турецької війни **1828–1829 рр.** козаки Задунайської Січі з кошовим отаманом Й. Гладким перейшли на бік російської армії, допомогли їм переправитися на правий берег Дунаю і взяли участь у боротьбі проти Туреччини. За це турки жорстоко розправилися з тими козаками та їх сім'ями, які залишилися за Дунаєм.

Після російсько-турецької війни царський уряд поселив колишніх задунайських козаків на Азовському узбережжі між Маріуполем і Ногайськом, сформувавши з них **Азовське козацьке військо**, яке було ліквідовано **1865 р.**, а козаків переведено до селянського стану

Тема 7

УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Становище українських земель наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. Вплив революційних ідей на суспільно-політичну думку в Україні. Адміністративно-територіальний устрій українських земель під владою Російської та Австрійської імперій. Діяльність масонських організацій в Україні. Декабристський рух в Україні. “Руська правда” П. Пестеля. Різні погляди на долю України в цих програмах. Кирило-Мефодіївське товариство, його діяльність. Програмні документи товариства. “Руська трійця”, її діяльність. Альманах “Русалка Дністрова”. Маркіян Шашкевич.

Революція 1848–1849 рр. в Австрійській імперії. Національно-визвольний рух в Галичині. Головна Руська рада. Львівське збройне повстання. Наступ реакції. Значення революції 1848–1849 рр. Українська культура в першій половині XIX ст. М. О. Максимович. М. І. Костомаров. П. О. Куліш. Антиукраїнська політика царського самодержавства: Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р. Діяльність громад. Хлопомани. В. Б. Антонович. М. П. Драгоманов. Суспільно-політичні течії: москвофіли і народовці. Товариство “Просвіта”. Літературне товариство імені Т. Г. Шевченка та його реорганізація в наукове товариство. Радикальний рух у Галичині. І. Я. Франко.

Становище українських земель наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ТА АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЙ

1772 р. – **перший** поділ Польщі. До складу Австрійської імперії було включено Галичину, частину Волині та Поділля.

1775 р. – до Австрійської імперії приєднано Буковину, яка була частиною Османської імперії (Закарпаття у складі Австрії було ще з XVII ст.).

1793 р. – **другий** поділ Польщі. До Російської імперії відійшла Правобережна Україна (Київщина, Волинь, Поділля).

1795 р. – **третій** поділ Польщі. До Російської імперії відійшла Західна Волинь.

Отже, українські землі на зламі XVIII–XIX ст. опинилися у складі двох імперій:

Російської – Лівобережна Україна, Слобожанщина, Правобережна Україна, Південна (Степова) Україна. Тут проживало 8,2 млн душ;

Австрійської – Східна Галичина, Північна Буковина, Закарпаття. Тут проживало 3,5 млн душ

Адміністративно-територіальний устрій українських земель

ПІД ВЛАДОЮ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Наддніпрянську Україну було розділено на три генерал-губернаторства.

1. **Малоросійське** – землі Лівобережної України, колишні Гетьманщина і Слобожанщина.

До його складу входили три губернії:

Харківська;

Чернігівська;

Полтавська

2. **Київське** – землі Правобережної України. До його складу входили три губернії:

Київська;
Подільська;
Волинська.

3. **Новоросійсько-Бессарабське** – землі Північного Причорномор'я від Бессарабії до Криму.

До його складу входили три губернії:

Катеринославська;
Херсонська;
Таврійська.

До Бессарабської області увійшли після російсько-турецької війни нові повіті:

Ізмаїльський;
Аккерманський;
Хотинський.

На чолі генерал-губернаторств були військові генерал-губернатори, які користувалися майже необмеженою владою і проводили колонізаторську політику російського царизму.

Губернське управління здійснювали за підтримки станових органів-дворянських зборів на чолі з головами (предводителями) дворянства.

Губернії поділялися на повіті, на чолі яких були справники.

Судова і адміністративна влада над кріпосними селянами перебувала в руках поміщиків

ПІД ВЛАДОЮ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

1. На території Галичини та частині польських земель утворили **“Королівство Галичини і Лодомерії”** (столиця м. Львів). На чолі королівства був губернатор, якого призначав австрійський імператор.

2. Королівство поділялося на 12 округів (дистриктів).

3. Було створено **Галицький сейм** – законодавчий орган краю (до нього обирали лише дворян та верхівку духовенства)

4. На чолі округу стояв *староста*, якому підпорядковувалися чиновники.

5. Соціально-економічним життям міст керував *магістрат*, якого призначав імператорський уряд.

6. У селах влада належала *війтам* (старостам) і наглядачам (мандаторам).

7. На правах окремого округу до Галичини було приєднано Буковину (центр – Чернівці). Після 1849 р. їй надали статус окремої провінції.

8. Закарпаття було у складі Пожонського (Братиславського) намісництва Угорського королівства.

9. Закарпаття поділялося на чотири адміністративно-політичні регіони – *жупи*. Очолювали їх *жупани*, яких призначав імператор, здійснювали адміністративну, фінансову, судову, військову владу

ВИСНОВОК

Політика австрійського та російського урядів щодо українських земель та самих українців мала колоніальний характер

РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКА ВІЙНА (1806–1812 рр.). ПРИЧИНИ ВІЙНИ

1. Туреччина прагнула повернути під свій контроль Причорномор'я.

2. Росія прагнула:

убезпечити свої південні кордони;

захопити протоки Босфор, Дарданелли;

приєднати Кавказ і Закавказзя;

утвердити свій контроль на Балканах

РОЛЬ УКРАЇНИ У ВІЙНІ

Українські губернії повинні були забезпечувати російську армію продовольством, надати їй тисячі пар коней, волів тощо.

У шести губерніях (Чернігівській, Харківській, Полтавській, Київській, Херсонській, Катеринославській) було проведено мобілізацію українців до російського війська

Воєнні дії велися на Дунаї у Бессарабії, на землях, заселених українцями, на західному узбережжі Чорного моря

УКРАЇНА В РОСІЙСЬКО-ФРАНЦУЗЬКІЙ ВІЙНІ 1812 РОКУ

12 (24) червня 1812 р. – вторгнення наполеонівських військ у межі Російської імперії.

Наполеонівська армія налічувала 640 тисяч чоловік та 1 372 гармати.

Армія Олександра I – 547 тис. вояків.

Плани Наполеона щодо України

1. Наполеон прагнув передати частину українських земель союзникам у війні з Росією:

польському королю – Правобережну Україну;

австрійському імператору – Волинь та залишити йому всю Галичину;

турецькому султанові – Крим і Північне Причорномор'я.

2. Решту території України планувалося переділити на “наполеоніди” – три військово-адміністративні колоніальні області, очолені наполеонівськими генералами, які забезпечували б подальші військові походи французів матеріальними та людськими ресурсами.

3. У боротьбі проти Росії Наполеон мав намір використати Задунайську Січ. Задунайці залишилися осторонь

Український національний рух

МАСОНСТВО В УКРАЇНІ

Масони – члени релігійно-етичних організацій “вільних каменярів”, які зародилися в Західній Європі в період Середньовіччя, а найбільше поширились у зв’язку з французькою революцією кінця XVIII ст.

Завдання цих організацій:

удосконалення людини, її внутрішнього світу як спосіб удосконалення суспільства та виправлення його вад своєю високоморальною поведінкою;

об'єднання всіх народів світу в розумне суспільство на основі братерства, рівності, взаємодопомоги, “кожен член якого робить свій внесок, щоб воно було корисним і приємним для всіх”.

До Росії масонські організації проникли наприкінці XVIII ст.

В Україну масонство було завезено з Росії та Польщі.

Особливість діяльності масонських організацій – лож в Україні – їхній *політичний характер*

МАСОНСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ (ЛОЖІ) В УКРАЇНІ

1817–1819 рр. – масонські ложі виникли в Києві, Одесі, Полтаві, Житомирі, Кам'янці-Подільському.

1. 1817 р. – масонські ложі в Одесі:

“**Понт Євксинський**” (70 осіб). Її засновник – граф О. Ланжерон (француз за походженням, місцевий урядовець). Члени ложі – Іван Орлай, Іван Котляревський та ін.;

“**Трьох царств природи**”. Члени ложі Кирило і Петро Розумовські – онуки останнього українського гетьмана.

До складу цих лож входили представники різних національностей – росіяни, українці, поляки, французи, греки, євреї, італійці, німці.

2. 1818–1819 рр. – полтавська ложа “**Любов до істини**” (23 особи).

Заснована українськими урядовцями й поміщиками. Очолив її **Михайло Новиков** – правитель губернської канцелярії. Члени ложі: І. Котляревський, В. Лукашевич, С. Кочубей, С. Петровський, Г. Багаєвський та ін. Вона відіграла найбільшу роль у масонському русі.

3. 1818–1822 рр. – київська масонська ложа “**З'єднання слов'ян**” (80 осіб). Її засновники – В. Роснішевський, П. Харлинський, П. Олізар та ін.

Члени ложі – люди різних національностей: росіяни, українці, поляки. За фахом і родом занять – урядовці, вчителі, лікарі, військовики.

1822 р. – почалося переслідування масонських лож. Цар видав указ, яким повністю заборонялася діяльність організацій

“МАЛОРОСІЙСЬКЕ ТОВАРИСТВО” –
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ,
ЯКА ВИКОРИСТОВУВАЛА ДОСВІД
МАСОНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ (1821–1822 рр.)

Засновник товариства – Василь Лукашевич. Програмний документ – “**Катехізіс автономіста**”.

Завдання:

1. Вести пропагандистську роботу в масах, щоб сприяти піднесенню їх освітньо-культурного і політичного рівня.
2. Згуртувати маси навколо ідеї ліквідації кріпацтва та обмеження влади царського самодержавства.
3. Здобути незалежність України і вивести її зі складу Польщі.

Значення діяльності товариства

1. У цілому товариство не виробило чіткої програми дій, але засвідчило активізацію національного руху в Україні.
2. “Малоросійське товариство” помітно вплинуло на пробудження національної свідомості української інтелігенції.

Поява такої організації свідчила про зародження організованої політичної опозиції самодержавству

Діяльність декабристів в Україні

ТАЄМНІ ПОЛІТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В РОСІЇ

1. **1816 р.** – “**Союз порятунку**” або Товариство істинних і вірних синів Вітчизни (у Петербурзі).

2. **1818 р.** – “**Союз благоденства**” (у Москві). Виник на основі реорганізованого “Союзу порятунку”. Членами організації були брати Муравйови-Апостоли, П. Пестель, М. Орлов та ін.

Це дворянські організації, до яких входили в основному кадрові військові офіцери.

Завдання:

- упровадити конституційне представницьке правління;
- ліквідувати самодержавство;
- скасувати кріпосне право шляхом військового перевороту.

1818 р. – на службу до Києва прибув М. Орлов

Місто стало центром ділових зустрічей “Союзу благоденства”.
1821–1822 рр. виникли дві організації:

1. **“Південне товариство” (1821 р.) з центром у м. Тульчині**
(на чолі з П. Пестелем, який написав програму “Руська правда”).

2. **“Північне товариство” (1822 р.) з центром у Петербурзі**
(на чолі з Микитою Муравйовим, який написав програму товариства – “Конституцію”).

Діяльність Південного товариства зосередилась в Україні у місцях постійного розташування військ.

Декабристська організація в Україні мала три управи:

Тульчинську (на чолі – С. Пестель);

Кам’янську (на чолі – В. Давидов і С. Волконський);

Васильківську (на чолі – С. Муравйов-Апостол)

ПРОГРАМА “ПІВДЕННОГО ТОВАРИСТВА” “РУСЬКА ПРАВДА” П. ПЕСТЕЛЯ

1. Усі народи Роси об’єднуються в централізовану республіку з
однопалатним парламентом.

Верховна законодавча влада належить Народному віче, а вико-
навча – Державній Думі.

2. Кріпацтво скасовується.

3. Усі громадяни республіки рівні перед законом, знищуються
стани.

4. Зберігається приватна власність на землю. Половина землі
вважається громадською, окремі ділянки можна брати для обробітку.

5. Усі громадяни отримують особисту свободу, свободу слова,
друку, віросповідання тощо

ДЕКАБРИСТИ ПО-РІЗНОМУ БАЧИЛИ ВИРІШЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ

1. М. Муравйов передбачав створити на території України дві
автономії: Українську (зі столицею у Харкові) і Чорноморську (зі
столицею у Києві).

2. П. Пестель стояв на позиціях єдиної та неподільної централі-
зованої держави

3. Брати Борисови (засновники Товариства об'єднаних слов'ян) мріяли про федерацію слов'янських республік

“ТОВАРИСТВО ОБ'ЄДНАНИХ СЛОВ'ЯН” У НОВОГРАДІ-ВОЛИНСЬКОМУ (1823 Р.)

Засновники: брати Борисови, Ю. Люблінський, Л. Андрієвич, І. Горбачевський та ін. Зокрема А. Борисов склав програму “Правила”, яка:

пропагувала ідеї боротьби за визволення;
планувала встановити федерацію всіх слов'янських республік – від Білого моря до Адріатичного і від Балтійського до Чорного.

1825 р. – “Товариство об'єднаних слов'ян” увійшло до складу “Південного товариства”, реорганізувавшись у “Слов'янську управу” з центром у Новограді-Волинському

ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ ПОВСТАННЯ ДЕКАБРИСТІВ

1. Широкі народні маси були ізольовані від руху, пропаганда серед мас не велася.
2. Мета повстання залишалася незрозумілою для широких народних мас, вузькою залишалася соціальна база повстання.
3. Вузькість, ізольованість, замкненість декабристів.
4. Повстання не було як слід підготовлено, не розроблено чіткої програми дій повсталих.
5. Непідготовленість російського суспільства до політичних перетворень, нехтування традиційним обожненням царської влади

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПОВСТАННЯ ДЕКАБРИСТІВ

1. Повстання декабристів було першим організованим виступом збройної опозиції проти самодержавного деспотизму в Росії.
2. Це була перша спроба дворян повалити самодержавство, які були його опорою. Вони пожертвували всіма благами своєї верстви для прогресу суспільства

3. Досягнення мети повстанням, запропоноване декабристами, стало прикладом для наслідування для наступних поколінь революціонерів.

4. Мужність і героїзм, відданість визвольній справі, самопожертва учасників декабристів стали високим моральним зразком боротьби проти царизму для наступних поколінь.

5. Ідеї декабристського руху, особливо ті, що стосувалися прав народу на вільне життя, мали великий вплив на формування та розвиток українського визвольного руху

Кирило-Мефодіївське товариство (братство) (1846–1847 рр.)

Назване на честь відомих слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія.

Знаком члена братства став перстень або ікона із зображенням святих Кирила і Мефодія.

Засновники братства:

Микола Костомаров – історик, професор Київського університету;

Василь Білозерський – полтавський учитель;

Микола Гулак – службовець канцелярії Київського генерал-губернаторства, дослідник історії права.

Близько 100 осіб підтримували з братством активні зв'язки

ІДЕЯ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО БРАТСТВА

Ідеологія – система політичних, правових, моральних, релігійних, філософських поглядів та ідей.

Ідеологія Кирило-Мефодіївського братства – це поєднання трьох рухів в Україні:

українського автономістичного;

польського демократичного;

російського демократичного.

Ідеологія братства – це поєднання християнської та національної ідеї з ідеєю слов'янської єдності

Християнське спрямування братства відобразилось:
у виборі патронів товариства – св. Кирила і Мефодія;
формі самої організації, яка наслідувала старі українські церковні братства;
програмному документі, що визначив необхідність досягнення християнських ідеалів

ПРОГРАМНІ ДОКУМЕНТИ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО БРАТСТВА

У **“Книзі буття українського народу”** або **“Законі божому”**:

1. Викладено програму товариства, 109 положень релігійно-повчального та історико-публіцистичного характеру.

2. Показано основні події світової історії від давніх часів до середини XIX ст. (про визвольну боротьбу українського козацтва і розвиток деспотичного самодержавства в Росії, французьку революцію кінця XVIII ст. і подвиг декабристів, поділи Польщі сусідніми державами та ін.).

3. Підкреслено, що історичне покликання України полягає в тому, щоби підняти інших слов'ян на боротьбу за національне відродження в усіх сферах економічного, соціального і духовного життя, скасувати кріпацтво, стани, повалити самодержавство.

4. Висловлено сподівання, що прийде час, коли вся слов'янщина встане і “не залишиться в ній ні царя, ні царевича..., ні князя, ні графа, ні герцога..., ні пана, ні боярина, ні хлопа...”.

5. Братство ставило своїм завданням перебудову суспільства на засадах християнства, поступове поширення християнського ладу на весь світ

“СТАТУТ СЛОВ'ЯНСЬКОГО ТОВАРИСТВА СВ. КИРИЛА І МЕФОДІЯ” (СКЛАДАВСЯ З ДВОХ ЧАСТИН)

1. **“Головні ідеї”**:

необхідність об'єднання слов'янського народу в одну федеративну державу, в якій на принципах добровільності й виборності кожен народ зберігав би свою свободу і самостійність;

м. Київ має стати столицею федерації, де збирався б Загальний Сейм (1 раз на 4 роки);

досягнення Україною державної незалежності з демократичним ладом за зразком США або Французької республіки;

для захисту федерації від зовнішніх ворогів потрібно створити невелике регулярне військо;

кожен штат, окрім того, повинен мати і свої збройні сили;

кожна слов'янська держава повинна бути у цій федерації штатом або складатися з кількох штатів.

2. **“Головні правила”** (їх 11). У них передбачалося:

таємні знаки членства встановлюватимуться за зразком масонських організацій у вигляді обручки або ікони з зображенням святих Кирила і Мефодія;

метою створення товариства є поширення передових ідей через виховання юнацтва;

товариство буде намагатися усувати релігійну ворожнечу між слов'янами (православними і католиками);

товариство прагнучиме до викорінення рабства і будь-якого приниження бідних класів, до повсюдного поширення грамотності;

кожний вступник до товариства проголошуватиме присягу, згідно з якою, якщо довелось б “азнати утисків і навіть мук за прийнятті Товариством ідеї”, то “...він не видасть нікого з членів, своїх собратів”

ДІЯЛЬНІСТЬ КИРИЛО-МЕФОДІЇВЦІВ

1. Проводили пропагандистську діяльність:

а) писали прокламації, звернення до народу:

звернення до “братів-українців”;

звернення до “братів-великоросіян і поляків”;

б) пропагували свої ідеї в університеті, інших навчальних закладах Києва;

в) поширювали твори Т. Г. Шевченка.

2. Створювали в селах школи для народу.

3. Розробляли проекти запровадження в Україні мережі початкових навчальних закладів, склали шкільні підручники

4. Видавали книги та журнали.

5. Збирали кошти на культурні потреби, на видання популярних книжок

ДВІ ТЕЧІЇ СЕРЕД КИРИЛО-МЕФОДІЇВЦІВ

1. **Помірковано-ліберальна** (М. Костомаров, М. Маркевич, П. Куліш, В. Білозерський).

Схилялися до реформ і “м’яких”, еволюційних методів розвитку.

2. **Радикальна** (Т. Шевченко, О. Навроцький, М. Гулак, І. Посяда, Г. Андрузький).

Висловлювалися за революційний переворот і встановлення республіки, знищення царської сім’ї. Обстоювали соціальне та національне визволення українського народу

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА

1. Це була **перша політична організація української інтелігенції**, яка мала свою програму національного відродження з чіткими формами й методами досягнення поставленої мети.

2. Поява та діяльність товариства стала початком переходу від **культурного до політичного етапу боротьби за національний розвиток України**.

3. Кирило-Мефодіївці зробили значний внесок у розвиток української національної ідеї.

4. У програмних документах товариства вперше було здійснено спробу поєднати українську національну ідею із загальнолюдськими християнськими цінностями та ідеєю слов’янської єдності.

5. Діяльність Кирило-Мефодіївців пробуджувала суспільну думку, спонукала до пошуків шляхів для вільного розвитку України, була взірцем і дороговказом для наступних поколінь українських борців за соціальне і національне визволення

Українське національне відродження в західноукраїнських землях наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття

“РУСЬКА ТРІЙЦЯ” (1833–1837 рр.)

Руська трійця – громадсько-культурне об’єднання. За своїм характером – демократично-просвітительський гурток, що об’єднував 20 осіб.

Засновники гуртка – вихованці Львівської семінарії Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький.

Завдання “Руської трійці”:

за допомогою духовного слова та літературної творчості рідною мовою “підняти дух української нації та культури”;

допомогти народу усвідомити “гідність свою і свою силу”;

пропагувати ідеї відродження української нації та культури;

поширювати українські історичні традиції, фольклор, ідеї об’єднання українських земель;

популяризувати українську історію;

підтримувати й продовжувати на галицькій землі справу, розпочату літературними діячами Наддніпрянської України, налагодити і підтримувати з ними зв’язки;

перетворити народну мову і літературу, що повинно відкрити селянству доступ до знань і полегшити його долю

ДІЯЛЬНІСТЬ “РУСЬКОЇ ТРІЙЦІ”

1. Члени гуртка проводили велику фольклористично-збиральницьку роботу (“ходили в народ”, записували народні пісні й перекази, слова і вирази, які вживали прості люди).

2. Гуртківці підготували до друку збірку поезій народною мовою, у якій прозвучав заклик до єднання народних сил, до національного пробудження.

3. **1836 р.** І. Вагилевич переклав українською мовою “Слово о полку Ігоревім”. Це був перший в українській літературі переклад цієї історичної поеми (хоча надрукувати цей переклад він не зміг).

4. **1836 р.** М. Шашкевич підготував до друку “Читанку для дітей в народних училищах руських”. Світ вона побачила лише 1850 р. уже після смерті М. Шашкевича

5. Члени “Руської трійці” у церквах почали виголошувати промови українською мовою (промови виголошувалися тоді лише німецькою, польською або латинською мовами). М. Шашкевич виголосив свою промову українською мовою перед вищим духовенством і гостями у музеї семінарії.

6. Члени гуртка налагодили тісні стосунки з відомими діячами української культури – М. Максимовичем, І. Срезневським та з борцями за свободу Чехії, Словаччини, Словенії.

7. **1834 р.** гуртківці підготували до друку історико-літературний збірник “Зоря”, у якому було вміщено біографію Б. Хмельницького, вірш М. Шашкевича про С. Наливайка, про рух опришків.

Віденська цензура заборонила видавати “Зорю”

АЛЬМАНАХ “РУСАЛКА ДНІСТРОВА”

(видано наприкінці 1836 р. у Будапешті членами “Руської трійці”)

1837 р. львівська цензура заборонила альманах, було конфісковано близько тисячі примірників. До читачів дійшло лише 250.

У “Русалці Дністровій”:

друкувалися народні пісні, думи, перекази, історичні документи; звеличувалася боротьба українського народу за своє визволення, проголошувалася необхідність возз’єднання всіх українських земель;

засуджувалися іноземні поневоловачі українців та оспівувалася героїчна визвольна боротьба народу

ЗНАЧЕННЯ АЛЬМАНАХУ “РУСАЛКА ДНІСТРОВА”

Це була перша заява західних українців про своє існування, свою національну гідність.

Я. Головацький так визначив значення “Русалки Дністрової”: “Вона запалила вогонь, що його тільки гробова перста загасити може, спасла народ від загибелі й створила очі кожному письменному чоловікові, у якого лишилося ще серце, показала його положення, обов’язки для народу й спосіб, як ті обов’язки треба сповнити”.

Це була перша книга в Галичині, написана народною українською мовою

Було започатковано нову українську літературу у Східній Галичині.

Видання альманаху довело, що народна мова може бути літературною.

Альманах залишив помітний слід у розвитку національної свідомості західноукраїнських земель. Однак з тисячного накладу до читачів дійшли лише 200 примірників, решту було конфісковано владою, щоб не допустити в краї поширення національної ідеї

ЗНАЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ “РУСЬКОЇ ТРІЙЦІ”

Діяльність гуртка була кроком уперед у розвитку національного руху на західноукраїнських землях.

Учасники гуртка вперше в українському суспільному русі Західної України внесли до програмних документів ідею возз’єднання всіх українських земель у складі майбутньої федерації.

Патріотичні ідеї гуртка запалювали серця молодих галичан.

Члени “Руської трійці” започаткували новий етап у розвитку національного руху на західноукраїнських землях у дусі романтизму.

Вони виступали за впровадження української мови й культури в усі сфери громадського життя.

Гуртківці започаткували нову демократичну культуру в Галичині.

Під впливом гуртка західноукраїнська інтелігенція почала переорієнтовуватися на народні маси.

Учасники “Руської трійці” сприяли піднесенню освітнього рівня та пробудження національної свідомості народу Західної України.

Гуртківці перейшли від вирішення культурно-мовних до постановки соціально-економічних і політичних питань, їхню діяльність І. Я. Франко згодом назвав “явищем наскрізь революційним”

Маркіян Шашкевич (1811–1843 рр.)

Український поет, засновник “Руської трійці” разом із Я. Головацьким та І. Вагилевичем.

І. Франко про нього писав: “Поет, оповідач, кореспондент і провідник, як людина – наскрізь симпатична, щира і проста, пройнята

любов'ю до рідного народу і непохитно певна своєї роботи, як в мистецтві, так і в житті”.

Народився у с. Підлісся в Галичині. Його батько був священником. Учився Марк'ян у Золочеві, Бережанах, Львові. Після закінчення гімназії вступив до духовної семінарії у Львові, з якої його відрахували за пізнє повернення до гуртожитку. Дуже багато читав, вивчив кілька іноземних мов, захоплювався творами Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, фольклорними збірками М. Цертелєва, М. Максимовича. Сам збирав фольклор на своїй рідній Золочівщині.

1833 р. його було відновлено у семінарії, де він відразу ж організував “Руську трійцю”. М. Шашкевич був провідником тієї частини молоді, що бажала працювати для свого народу.

1833 р. М. Шашкевич склав перший альманах віршів, написаних українською мовою.

1835 р. опублікував широко відому оду “Голос галичан”. Водночас він готував до друку збірник “Зоря”, що містив народні пісні, життєпис Б. Хмельницького, оповідання з життя священників.

Випущена членами “Руської трійці” “Русалка Дністрова” (1837 р.) була “ясним блиском у темряві, серед якої блудили українці...”.

Сила таланту М. Шашкевича – у його ліричних поезіях, що відзначалися ширістю й простотою вислову. Основною темою лірики М. Шашкевича була скарга на гірку долю, на тяжкі умови життя. Найбільш відомою поезією М. Шашкевича є “Веснівка”, у якій поет висловився щодо майбутнього рідної культури. Поет бажав, щоб ця культура чаром і красою здивувала світ.

У своїх творах він звеличив українську народну пісню, писав про необхідність національної єдності усіх українців, що живуть над Чорним морем, Дністром і Дніпром.

Його поезії мали яскраво романтичний характер. М. Шашкевич започаткував українську повість на галицькому ґрунті твором “Олена”

Революція 1848–1849 років в Австрійській імперії та український національно-визвольний рух

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НАПЕРЕДОДНІ РЕВОЛЮЦІЇ 1848–1849 РОКІВ В АВСТРІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

1. Розширювались суспільно-політичні та культурні зв'язки з Наддніпрянською Україною.

2. У Західній Україні поширювали рукописні твори Т. Г. Шевченка “Сон”, “Кавказ”, “І мертвим, і живим”, “Заповіт” та ін.

3. Установлювали зв'язки з підпільним гуртком чеських демократів у Віденському університеті через брата Якова Головацького – Івана та з таємною організацією словацького національного відродження “Взаємність”, яка діяла у Братиславі.

4. **1846 р.** – у журналі “Щорічник із слов'янської літератури, мистецтва і науки”, що видався німецькою мовою у Лейпцигу, було надруковано статтю “Становище русинів у Галичині” (автор Гаврило Русин – псевдонім Якова Головацького), де йшлося про соціальний і національний гніт українців у Галичині.

5. **1846–1847 рр.** – вихід у Відні двох томів літературно-публіцистичного альманаху “Вінок русинам на обжинки”, до якого увійшли художні твори, 25 поезій щойно померлого М. Шашкевича, його життєпис, поданий Я. Головацьким, а також фольклорні записи, тексти історичних пам'яток, деякі матеріали із забороненої владою “Русалки Дністрової”. Упорядкував “Вінок” І. Головацький.

6. **1848 р.** – побачив світ публіцистичний твір “Слово перестороги”, написаний священником Василем Подолинським, який у Східній Галичині став першим пропагандистом політичної незалежності України як демократичної республіки чи то самостійної, чи у федерації з іншими слов'янськими державами.

В. Подолинський писав: “Минув той час, коли ми вкупі вагалися і виявити своє ім'я. Нині українець виявляє його світові, ніщо не зможе спинити нас у загальних стремліннях Європи; не замовкнемо, хіба Європа замовкне; всі хочемо бути вільні нарівні з іншими народами...”

РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ В АВСТРІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ТА ГАЛИЧИНІ

1848 р. у Франції, Німеччині, Австрії, Італії відбулися революції, які дістали назву “весни народів”. “Весна народів” – не тільки через те, що революційні події в основному почалися навесні 1848 р. Революція була надією народів на національне і соціальне відродження, на широку демократизацію суспільства, утвердження громадянських свобод.

17 березня 1848 р. в Австрійській імперії перемогла революція. Було створено новий уряд, який пообіцяв демократичні свободи і конституцію.

18 березня 1848 р. угорський сейм прийняв ряд демократичних законів щодо Закарпаття.

19 березня 1848 р. звістка про революційні події дійшла до Львова. Тут відбулися демонстрації. Українське населення радо вітало встановлення конституції та запровадження демократичних свобод.

У Львові, Станіславі, Тернополі, Бережанах, Яворові було сформовано національну гвардію

СКАСУВАННЯ ПАНЩИНИ І КРІПОСНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ СЕЛЯН

16 квітня 1848 р. уряд Австрійської імперії підписав указ про ліквідацію панщини.

22 квітня 1848 р. в Галичині було оголошено циркуляр губернського управління про те, що з 15 травня 1848 р. панщину ліквідовано (на 5 місяців раніше, ніж у всій Австрійській імперії).

9 серпня 1848 р. – поширення на Північну Буковину указу австрійського уряду про скасування кріпосного права.

7 вересня 1848 р. рейхстаг ухвалив скасування феодальних повинностей за викуп: дві третини викупу мали платити селяни, а третину – держава.

Березень 1853 р. австрійський імператор оголосив про скасування панщини в Закарпатті, про необхідність сплати селянами викупу

СУТЬ СЕЛЯНСЬКОЇ РЕФОРМИ

1. Ліквідація юридичної залежності селянина від поміщика.
2. Наділення селян землею.
3. Сплата селянами викупу за кріпосні повинності

НАСЛІДКИ РЕФОРМИ

1. Було скасовано панщину.
2. Було скасовано феодалні повинності.
3. Селянство отримало землю у власність (менше половини земельних угідь краю), проте більшість селян були малоземельними.
4. Частину селян було звільнено зовсім без землі, і вони відразу потрапили в економічну залежність від поміщиків.
5. У власність поміщиків перейшли майже всі ліси й пасовища, за користування якими селяни змушені були платити.
6. Селяни здобули громадянські права (обирати і бути обраними, самостійно визначати місце проживання і т. ін.).

Усе це:

сприяло перетворенню селянина на самостійну політичну силу;

започаткувало новий політичний етап боротьби населення Галичини, Буковини, Закарпаття за своє соціальне і національне визволення;

відкривало шлях до повільної модернізації сільського господарства та його переходу на ринкові відносини

ГОЛОВНА РУСЬКА РАДА (2 травня 1848–1851 рр.): 30 ПРЕДСТАВНИКІВ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ТА ДУХОВЕНСТВА

Головна руська рада – це український представницький орган, згодом – **українська політична організація Східної Галичини, яка перебрала роль представника населення перед центральним урядом.**

Її голова – єпископ **Григорій Яхимович**, потім – священник **Михайло Куземський**

Рада утворила відділи, які клопоталися освітою, фінансами, селянськими справами. На місцях було створено осередки Головної руської ради (близько 50 місцевих руських рад, у тому числі 12 округних), до складу яких входили селяни, міщани, інтелігенція, духовенство

ВИМОГИ ГОЛОВНОЇ РУСЬКОЇ РАДИ

1. Переділити Галичину на дві адміністративні одиниці (провінції): східну – українську, західну – польську з окремими адміністраціями.
 2. Національно-територіальна автономія Східної Галичини.
 3. Надання українцям права доступу до всіх державних установ.
 4. Проведення демократичних виборів.
 5. Навчання в усіх навчальних закладах рідною мовою.
 6. Зрівняння в правах духовенства всіх віросповідань.
 7. Забезпечення вільного національного розвитку українського населення Східної Галичини.
- Здійснення своєї програми діячі Головної руської ради пов'язували з відданістю австрійській конституційній монархії

ДІЯЛЬНІСТЬ ГОЛОВНОЇ РУСЬКОЇ РАДИ

1. У своєму першому маніфесті Рада оголосила, що галицькі українці – це частина великого українського народу, який мав славне минуле і власну державу.
2. Було встановлено контакти з українцями Буковини і Закарпаття.
3. За рішенням Ради було організовано українську національну гвардію.
4. Почали формуватися загони української селянської самооборони.
5. Рада відродила давньоукраїнську державну символіку – синьо-жовтий прапор і герб із зображенням золотого лева на синьому тлі.
6. Було засновано друкований орган – газету “Зоря галицька”

“ЗОРЯ ГАЛИЦЬКА” (з 15 травня 1848 р. до 1852 р.)

Це перша українська газета.

Ініціатор видання – Головна руська рада.

Газета проголосила національну єдність українців. Стала дуже популярною серед народу, сприяла піднесенню національної свідомості населення Галичини

РУСЬКИЙ СОБОР (1848 р.)

Під впливом польської Ради Народової частина ополяченої української шляхти, яка не бажала відокремлюватися від вищої верстви польського суспільства, утворила власну організацію – Руський собор. Її метою було розколоти єдність українського національного руху.

Руський собор обстоював незалежність Польщі, до складу якої, на його думку, мала входити Галичина. Хотіли підпорядкувати своєму впливу український національний рух і спрямувати його в інтересах поляків. Почали видавати газету “Дневник руський” (редактор – Іван Вагилевич)

СЛОВ’ЯНСЬКИЙ З’ЇЗД

(скликаний у червні 1848 р. у Празі)

У роботі з’їзду брали участь представники **Головної руської ради, Центральної Ради Народової та Руського собору**. З’їзд спробував примирити між собою всі три галицькі національні організації – Головну руську раду, Центральну Radу Народову і Руський собор.

Було вироблено програмний документ “**Вимоги українців у Галичині**”. З’їзд ухвалив рішення:

про рівноправність української мови у школах і державних установах;

рівноправність усіх національностей і віросповідань;

створення спільної українсько-польської гвардії та керівних органів.

Але всі ці рішення залишилися лише на папері, на практиці протистояння цих організацій не припинилося

“ГАЛИЦЬКО-РУСЬКА МАТИЦЯ”
(засновано 25 жовтня 1848 р. у Львові)

Товариство для просвітньої та літературно-видавничої справи. Основним його завданням було визначено видання популярних книг для народу, підручників українською мовою.

Перший голова – М. Куземський

ЛЬВІВСЬКЕ ЗБРОЙНЕ ПОВСТАННЯ
(1–2 листопада 1848 р.)

Повстання у Львові вибухнуло у відповідь на жовтневі бої у Відні. У Львові з’явилися барикади.

1 листопада 1848 р. урядові війська відкрили вогонь по цивільному населенню. Це стало сигналом до початку повстання.

2 листопада 1848 р. урядові війська протягом 2,5 годин вели артилерійський обстріл міста. Було вбито 55 осіб, поранено 75.

У місті почалися пожежі, згоріли:

будинок університету;

університетська бібліотека;

театр;

політехнічна академія;

міська ратуша.

О 15 годині повстанці капітулювали, бо сили були нерівні. На другий день місто було взято в облогу, почалися арешти. Декілька сотень осіб було віддано до військового суду, національну гвардію розпущено, заборонено збори і політичні товариства.

10 січня 1849 р. всю Галичину було оголошено в стані облоги

РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Галичина

Весна і літо 1849 р. – масові виступи селян проти несправедливої реформи, що охопили 100 сіл Галичини.

Північна Буковина

У Чернівцях було створено національну гвардію, до якої входили міщани, ремісники, студенти духовної семінарії та гімназії

1 листопада 1848 р. у Чернівцях відбулися збори представників сільських громад усієї Буковини (за ініціативою Л. Кобилиці та інших селянських депутатів). Учасники зборів виступали проти наміру австрійського уряду адміністративно відокремити Буковину від Галичини.

16 листопада 1848 р. депутат рейхстагу Л. Кобилиця у Вижниці на зборах 2 600 селян закликав їх до боротьби з панами.

Повстання охопило гірські села Винницького і Сторожинецького округів.

Кінний загін під проводом Лук'яна Кобилиці до літа 1849 р. вів боротьбу проти урядових військ. Відважного ватажка повсталих було схоплено в 1850 р. Після жорстоких катувань він помер у жовтні 1851 р.

Закарпаття

Літо й осінь 1848 р. – посилення селянського руху в Закарпатті. Селяни відмовлялися виконувати панщину, не платили податків, захоплювали поміщицьке майно.

Травень 1848 р. – уряд був змушений звільнити політичних в'язнів з мукачівської тюрми.

В Ужгороді, Мукачеві та інших містах Закарпаття було створено національну гвардію.

1848–1849 рр. – поширення в Закарпатті опришківського руху.

Опришківські загони Йосипа Кокоша та Івана Паляниці здійснювали напади на панські маєтки, нищили документи про кріпацькі повинності

НАСТУП РЕАКЦІЇ

Новий австрійський монарх Франц-Йосиф скасував усі завойовані на початку революції демократичні свободи. Було проголошено, що тільки імператор може надавати права і свободи громадянам.

Було скасовано конституцію і відновлено колишню централізаторсько-бюрократичну систему.

Березень 1849 р. – розігнано парламент.

До 1851 р. повністю відновлено абсолютизм.

Влітку 1851 р. розпущено Головну руську раду

1867 року австрійський уряд надав право самоврядування Угорщині та віддав їй Закарпаття.
Українські національні здобутки знову зійшли нанівець

ЗНАЧЕННЯ РЕВОЛЮЦІЇ 1848–1849 рр.

1. Було скасовано панщину і кріпосні повинності.
2. Аграрна реформа сприяла розвитку ринкових відносин.
3. Революція мала значний вплив на соціально-економічне і політичне становище західних українців.
4. Селяни вперше здобули громадянські права.
5. Широкі маси населення долучилися до політичного життя.
6. Зросла національна свідомість українців

Українська культура в першій половині XIX століття

ОСВІТА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ, ЩО ВХОДИЛИ ДО СКЛАДУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Царизм проводив антиукраїнську політику. Цій меті підпорядковувалася мережа освітніх закладів.

1803 р. – видано “**Попередні правила народної освіти**”.

1804 р. – видано “**Статут університетів**” та “**Статут навчальних закладів, підвідомчих університетам**”.

Згідно з цими документами в Україні відкрилися чотири типи навчальних закладів.

1. **Парафіяльні** – для дітей найнижчих станів. Вони відкривалися при церковних парафіях і були початковими. Навчання тривало 4–6 місяців у селах і до одного року в містах. Дітей навчали читати, писати, елементарних арифметичних дій, основ православної релігії. Навчання проводилось **російською мовою**.

У деяких селах діяли дяківські школи, які утримувалися на кошти батьків, діти у них навчалися **українською мовою**, читали буквар, часослов і псалтир, співали церковних пісень.

Для початкових шкіл характерна:

- нестача підручників;
- нестача приміщень;
- низька матеріальна забезпеченість

2. Повітові училища – це дво- і трикласні училища для дворян, купців, урядових службовців, ремісників.

Розвиток ринкових відносин вимагав розширення мережі професійних закладів. **1804 р.** – у Чернігові було відкрито перше в Україні ремісниче училище, у Полтаві – училище для підготовки службовців державних установ.

3. Губернські гімназії – у них навчалися діти дворян і чиновників. З 1828 р. навчання тривало 7 років.

У той час на Україні було 19 гімназій. Гімназії було відкрито в Одесі (2), Херсоні (2), Києві (2), Чернігові, Полтаві, Катеринославі та інших містах.

4. Університети – для дворян.

1805 р. – зусиллями місцевого дворянства на чолі з громадським діячем поміщиком-лібералом Василем Каразіним було засновано Харківський університет. Якщо у **1805 р.** тут навчалось лише 65 студентів, то у 1855 р. – 492. До середини XIX ст. університет підготував близько 3 тис. фахівців.

1834 р. – у Києві відкрито університет святого Володимира. У 1842 р. він одержав нове приміщення. Якщо в Київському університеті у 1834 р. навчалось 62 студенти, то у 1855 р. – 808.

Діяла ще Київська духовна академія, яку було створено на базі Києво-Могилянської академії у 1819 році

Михайло Олександрович Максимович (1804–1873 рр.)

Михайло Максимович – видатний учений, мислитель, просвітитель, перший ректор Київського університету. Виступав за духовне і культурне відродження українського народу, за його національне визволення. У своїй діяльності він обмежувався просвітительством, глибоко вірив у людський розум, вважав, що освіта потрібна народу і це – головне для його пробудження, зростання самосвідомості й національної гідності.

Народився на хуторі Тимківщина Золотоніського повіту на Полтавщині (тепер Черкаська область) у збіднілій дворянській сім'ї. Його батьки були вихідцями зі старшинських козацьких родів, які наприкінці XVIII ст. отримали дворянство

Початкову освіту здобув у Золотоніській монастирській школі, а 1812 р. вступив до Новгород-Сіверської гімназії. З дитинства захоплювався ботанікою, історією, фольклором, записував народні пісні, цікавився побутом і звичаями українського народу.

Вищу освіту М. Максимович здобув у Московському університеті, де два роки навчався на словесному факультеті, а два наступні – на природничому.

Після закінчення університету розпочав викладацьку діяльність. **1826 р.** 22-річний М. Максимович став завідувати університетським ботанічним садом і гербарієм. Сам багато працював: почав складати систематичний каталог рослин, збирав гербарії, писав наукові праці. Одночасно читав курси ботаніки й садівництва у рільницькій школі, ботаніку в комерційній академії в Москві.

1827 року М. Максимович успішно захистив дисертацію і здобув науковий ступінь магістра природознавства, став працювати на кафедрі ботаніки в Московському університеті. Написав підручники і посібники для студентів: “Основи зоології, або Наука про тварин”, “Основи ботаніки”, “Роздуми про природу” та багато інших.

1827 р. вийшла друком його збірка “Малоросійські пісні”.

За період з **1823 р.** до **1834 р.** М. Максимович опублікував 100 своїх праць, добре знані не лише в Росії, а й за її межами – у Варшаві, Празі, Берліні.

У **1833 р.** він дістав звання професора.

Майже 15 років М. Максимович прожив у Москві, але постійно прагнув повернутися в рідну Україну, мальовничу і прекрасну.

1834 р. йому пощастило перевестись до Києва, і у травні цього року його затвердили завідувачем кафедри російської словесності й деканом історико-філологічного факультету Київського університету, який тільки-но відкрився. У вересні того ж року його призначили першим ректором Київського університету.

М. Максимович багато працював над організацією процесу навчання. Постійна невтомна праця підірвала його здоров'я, 1835 р. він відмовився від ректорства, бо хотів працювати на викладацькій роботі. Після цього ще ціле десятиліття викладав філологію в Київському університеті. Одночасно провадив наукову діяльність. Підготував і видав збірки: “Українські народні пісні” (1834 р.),

“Збірник українських пісень” (1849 р.), видав низку історичних праць, альманах “Києвлянин”, куди ввійшли історичні й філологічні праці.

1843 р. М. Максимович став членом Археографічної комісії, створеної при канцелярії Київського генерал-губернатора. За його редакцією **1845 р.** вийшов перший том документів під назвою “Пам’ятники”.

1843 р. М. Максимович познайомився з Т. Шевченком, якого за його рекомендацією було призначено художником і співробітником Археографічної комісії.

Здоров’я М. Максимовича погіршилося, і **1845 р.** він пішов у відставку з Київського університету. Йому призначили невелику пенсію, якої не вистачало на прожиток. Жив М. Максимович у своєму маєтку на Черкащині, багато працював, писав наукові праці. Девізом його життя були його поетичні рядки: “Не покину, поки згину, мою Україну”.

Одружився М. Максимович у **1853 р.**, коли йому було вже 49 років, з 30-річною Марією Василівною Товбач, дочкою небагатих дворян, освіченою, розумною жінкою. У них було двоє дітей – син і дочка. М. Максимович високо цінував поезію Т. Шевченка, підтримував з поетом зв’язки після його заслання. **1859 р.** Т. Шевченко гостював у їхньому маєтку, намалював їхні портрети, зустрічався з селянами.

Упродовж свого життя М. Максимович написав і опублікував 200 наукових праць, дбав про освіту народу, виступив одним з ініціаторів побудови пам’ятника Б. Хмельницькому у Києві.

Його було обрано почесним членом Московського, Київського, Петербурзького, Одеського університетів та багатьох наукових і літературних товариств.

Життя М. Максимовича – приклад для кожного з нас. Невтомна праця, велика любов до знань, освіти, робота на благо народу учать, як потрібно жити. Лише освічений народ може піднятися на високий рівень самосвідомості, збагнути свої коріння, любити свою землю так, як любив її М. Максимович.

І в умовах сьогодення своєю спадщиною він вчить нас працьовитості, цілеспрямованості в досягненні мети

Микола Іванович Костомаров (1817–1885 рр.)

Видатний історик, фольклорист, поет і прозаїк, людина високої освіченості, великого розуму, наполегливої праці. “...Він став визначним просвітителем і будителем народного руху, національної свідомості”, – писав про М. І. Костомарова М. П. Драгоманов.

Народився **16 травня 1817 р.** в с. Юрасівці Острозького повіту Воронежської губернії.

Його мати була кріпачкою, а батько – її господар, поміщик Іван Петрович Костомаров, який одружився з нею після народження Миколи. Батька вбили кріпаки, після його смерті Микола лишився кріпаком, поки його не викупила з кріпацтва у спадкоємців чоловіка його мати.

Мати намагалася дати сину освіту, бо велика була у нього жадоба до знань. Після закінчення гімназії у **1833 році** вступив до Харківського університету, його учителем був великий учений, педагог І. Срезневський.

М. І. Костомаров захистив дисертацію, отримав звання магістра історичних наук. **1846 року** його було обрано професором кафедри російської історії Київського університету. У Київському університеті він зближився з передовими представниками інтелігенції: М. Гулаком, В. Білозерським, П. Кулішем та ін., і вони створили Кирило-Мефодіївське товариство. М. Костомаров брав активну участь в його роботі, складав програмні документи товариства, був одним з авторів Статуту та програми. Після розгрому товариства його заарештували і він потрапив до Петропавловської фортеці, а потім на заслання в Саратов.

Після заслання М. Костомаров поїхав до Петербурга, читав лекції у Петербурзькому університеті, багато працював як учений, дослідник. За своє життя він написав 300 наукових праць як з історії Росії, так і з історії України. Його історичні праці “Богдан Хмельницький”, “Руїна” увійшли до скарбниці української історичної науки. Велику цінність мають його дослідження про гетьманів Івана Виговського, Івана Мазепу, Юрія Хмельницького, Павла Полуботка та ін.

Помер М. І. Костомаров 19 квітня 1885 року в Петербурзі, похований на Волковому цвинтарі

Пантелеймон Олександрович Куліш (1819–1897 рр.)

Видатний український письменник, людина різнобічних інтересів і знань.

П. О. Куліш походив із стародавнього козацького роду. Народився в містечку Вороніж на Чернігівщині, навчався в гімназії в Новгороді-Сіверському, де ознайомився з творами П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка, оповіданнями М. Гоголя та ін. Захоплювався збіркою пісень М. Максимовича, яку вивчив напам'ять.

Навчався в Київському університеті. Велике враження було в нього від лекцій професора М. Максимовича, якому П. Куліш передав багато записаних ним українських народних пісень, що співала його мати.

Університет П. Кулішеві довелося покинути, бо сім'я потрапила у матеріальну скруту. П. Куліш шукав заробітку і влаштувався за допомогою М. Максимовича на посаду вчителя в м. Луцьку на Волині, а згодом – учителем у м. Києві, де познайомився з Т. Г. Шевченком, М. Костомаровим, який тоді був професором у Київському університеті, і студентом Василем Білозерським. Єднала їх усіх любов до народу й палке бажання визволити його від кріпацтва. До їх групи приєдналися й інші, які в 1846 р. з ініціативи М. Костомарова перетворили свій гурток на таємне Кирило-Мефодіївське братство.

Після розгрому братства П. Куліша було заарештовано і він попав до Петропавлівської фортеці, а згодом його вислали до Тули, де він пробув три роки і три місяці. Після звільнення із заслання П. Куліш проживав у Петербурзі, куди згодом повернулися із заслання М. Костомаров, Т. Шевченко та ін.

Тут багато працював, видав своїм новим правописом “кулішівкою” етнографічний збірник “Записки про Південну Русь”, роман “Чорна рада”, “Граматику” для народу, заснував власну друкарню та брав участь у виданні популярних книжечок для народної освіти.

1861 р. П. Куліш став головним співпрацівником журналу “Основа”, що його видавав В. Білозерський. Друкував у журналі поезії, драми, оповідання, повісті, статті літературно-історичного характеру

Після припинення видання журналу П. Куліш виїхав за кордон. У різні часи проживав в Італії, Німеччині, Відні, Празі.

1871 р. після чергового перебування за кордоном повернувся в Україну і видав два перших томи “Історії возз’єднання Русі” (1874 р.).

Із драматичних творів П. Куліша відомі “Байда, князь Вишневецький”, “Петро Сагайдачний”, “Цар Наливай”.

Перекладав Дж. Байрона, драми В. Шекспіра

Суспільно-політичне життя в Україні у другій половині ХІХ століття

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОГО ЦАРИЗМУ ЩОДО УКРАЇНИ

Проводилася цілеспрямована політика насильницької русифікації України.

У російській пресі постійно пропагувалася думка, що освіта українською мовою прищеплює населенню дух відчуження від Російської імперії.

Обов’язковою була цензура друкованої продукції.

Українську мову витіснили з освітніх навчальних закладів і державних установ.

Царизм не визнавав українського народу, переслідував національну культуру.

Уряд заборонив викладання української мови в початкових класах, забороняв діяльність громад.

У **червні 1862 р.** Олександр II видав указ про закриття недільних шкіл.

Було заборонено друкувати навчальну літературу українською мовою (Валуєвський циркуляр 1863 р.).

Заборонялося ввозити з-за кордону книги українською мовою, ставити театральні вистави (Емський указ Олександра II 1876 р.).

Вилучалося з уживання слово “Україна”, а запроваджувалося образливе поняття “Малоросія”.

Царський уряд провадив русифікацію українських міст

Царський уряд заохочував переїзд російських чиновників в Україну. 1884 р. усім чиновникам, які переїхали працювати в Україну, підвищили платню.

1894 р. царським указом було повторено заборону ввезення з-за кордону українських книг.

1895 р. спеціальним циркуляром було заборонено друкування українських читанок для дітей

ВАЛУЄВСЬКИЙ ЦИРКУЛЯР (1863 р.)

18 липня 1863 р. царський міністр внутрішніх справ Петро Валуєв видав циркуляр, за яким:

суворо заборонялося друкування українською мовою книг “навчальних і взагалі призначених для початкового читання народу”;

заборонялося видавати українською мовою педагогічну, церковну, наукову літературу й підручники;

саме навчання українською мовою визначалось як політична пропаганда, а тих, хто за неї брався, звинувачували у “сепаратистських задумках, ворожих Росії й погубельних для Малоросії”.

У циркулярі заявлялося, що “ніякої української мови не було, немає і не може бути”, що, мовляв, є тільки малоросійське “наріччя” російської мови.

Дозволялося писати “українським наріччям” тільки художні твори.

Завдання Валуєвського циркуляра:

не дати можливості українському національному рухові стати масовим, загальмувати його розвиток;

звужити сферу впливу патріотично настроєної української інтелігенції

УМОВИ ВИНИКНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

1. Селяни страждали від безземелля та грабінницьких викупних платежів.

2. Робітники були невдоволенні жахливими умовами праці та мізерною платнею

3. Інтелігенція бажала справжніх, а не декларованих політичних прав і свобод.

4. Після реформ 60–70-х рр. ХІХ ст. пришвидшився процес демократизації суспільства.

Усе це сприяло пробудженню національної самосвідомості та зростанню боротьби за національні й державно-правові свободи.

Національна самосвідомість – фактор самозахисту й виживання нації, її розвитку й утвердження серед інших рівноправних народів світу

ВИНИКНЕННЯ ГРОМАД ТА ЇХНЯ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ (діяли наприкінці 50 – на початку 60-х рр.)

Це – перший етап громадівського руху.

Громадівський рух влада назвала українофільством.

Громади – напівлегальні та легальні організації (гуртки), що об'єднували українську інтелігенцію, службовців, офіцерство, студентство, учнівську молодь, а також поміщиків-лібералів.

Повернувшись після амністії із заслання, колишні члени Кирило-Мефодіївського братства М. Костомаров, В. Білозерський, П. Куліш, а згодом і Т. Шевченко в Петербурзі створили першу українську громаду – культурно-освітню організацію, що мала на меті сприяти розвиткові освіти, свободі літературного слова, поширенню національної ідеї, формуванню національної свідомості.

Вони почали видання першого в Російській імперії українського часопису “Основа” (1861 р.), що публікував твори І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка та інших українських письменників.

Перша громада в Україні виникла у Київському університеті з таємного гуртка хлопоманів (**1861 р.**). Вона нараховувала 300 членів. Очолив громадівців Володимир Антонович, а одним із найвпливовіших серед них став Тадей Рильський

ПРОГРАМНІ ПОЛОЖЕННЯ ГРОМАДІВЦІВ

1. Малоруський (український) народ є окремою нацією.
2. Кожен свідомий українець має віддати всі свої сили для піднесення самосвідомості народу.
3. До всіх братів-слов'ян українець повинен ставитися дружньо і допомагати їм у боротьбі проти гнобителів.
4. Солідарність із політичними й соціальними ідеалами прогресивної російської інтелігенції.

Дві течії у Київській громаді:

1. **Ліберальна** (В. Антонович, Б. Познанський, П. Чубинський, Т. Рильський та ін.).

Головну увагу вони приділяли вивченню української культури, мови, історії, культурно-просвітницькій діяльності серед народу.

2. **Револьюційно-демократична** (підполковник Потоцький, В. Пилипенко та ін.). Ставили метою народне повстання проти царизму.

Весна 1861 р. – громади були в Києві, Одесі, Харкові, Полтаві та Чернігові

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ ХАРАКТЕР ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАД

Громадівці:

відкривали недільні та щоденні школи, працювали в них учителями;

читали слухачам “Кобзар” Т. Г. Шевченка;

виступали з лекціями;

організували публічні бібліотеки;

були ініціаторами створення гімназій, шкіл тощо;

поширювали серед населення твори Т. Г. Шевченка, Марка Вовчка та ін.;

організували складання і видання популярних книжечок українською мовою

Самі громадівці розмовляли українською мовою, дотримувалися звичаїв українських селян (особливо в одязі), співали українських пісень, ідеалізували запорожців і гайдамаків.

Діяльність громад викликала серйозну тривогу серед урядових кіл.

1862 р. – активних членів кількох громад було заарештовано, закрито недільні школи, припинено діяльність “Основи”.

Друга половина 60-х рр. XIX ст. – громадівський рух припинився, бо посилювалися репресії

ВІДНОВЛЕННЯ ГРОМАДІВСЬКОГО РУХУ НА ПОЧАТКУ 70-Х РР. XIX СТ.

Це другий етап громадівського руху.

Він став більш організованим і цілеспрямованим.

Початок 70-х рр. – відновлювалися громади у Києві, Полтаві, Чернігові та інших містах.

У Києві за підтримки М. Драгоманова, О. Русова відновилася громада під назвою Стара громада на чолі з В. Антоновичем.

Громадівці працювали над підготовкою й виданням: кількох томів “Народних південноруських казок”, зібраних Іваном Рудченком;

байок М. Глібова;

збірок народних пісень із мелодіями, опрацьованими М. Лисенком.

Громадівці:

встановлювали зв'язки із Західною Україною, де громади почали активно використовувати можливості місцевої преси;

з ініціативи громади було створено Південно-Західний відділ Російського географічного товариства. Громадівці цікавилися археологією, етнографією, статистикою, географією, історією, активно шукали моделі майбутнього суспільного розвитку.

Січень 1873 р. – громадівці заснували історичне товариство Нестора-літописця.

1873 р. – громадівці сформулювали свою політичну програму, основою якої була вимога перетворення Росії на федерацію і надання широкій автономії Україні

1874–1875 рр. – друкованим органом Київської громади стала газета “Київський телеграф”.

1876 р. – було закрито газету “Київський телеграф”, розігнано Південно-Західний відділ Російського географічного товариства.

Активні діячі громадського руху зазнали переслідування. Рятуючись від них, Павло Чубинський виїхав до Петербурга, Федір Вовк, Сергій Подолинський, Михайло Драгоманов – за кордон

ЕМСЬКИЙ УКАЗ 1876 РОКУ ТА ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УКРАЇНОФІЛІВ

1875 р. – створено комісію для розгляду засобів боротьби з українофільством. У висновках комісії зазначалося: “Допустити окрему літературу простонародною говіркою означало б закласти міцні підвалини для переконання можливості виокремлення України від Росії хай навіть у далекому майбутньому”.

18 травня 1876 р. – ознайомившись із цими рекомендаціями комісії під час лікування на німецькому курорті Емс, Олександр II підписав розпорядження (Емський указ), згідно з яким:

заборонялося видання українською мовою як оригінальних творів, так і перекладів (навіть текстів для нот);

заборонялося завезення до імперії українських книг і брошур, надрукованих за кордоном;

не дозволялося ставити п’єси й влаштовувати концерти “малоросійською говіркою”;

як виняток допускалося видання українською мовою художньої літератури та історичних документів.

Нагляд за виконанням Емського указу здійснювало головне управління у справах цензури.

1881 р. – Олександр II, не скасовуючи Емського указу, вніс до нього деякі послаблення:

було дозволено друкувати українською мовою словники, але російською абеткою;

питання про українські вистави тепер вирішувала місцева влада

МОЛОДІ ГРОМАДИ

У 70-х рр. XIX ст. з'явилися громадівські гуртки, учасниками яких була патріотично налаштована молодь (студенти, вчителі гімназій і народних шкіл, гімназисти, семінаристи) – **Молоді громади**.

Такі громади виникли в Харкові, Полтаві, Чернігові, Києві, Єлизаветграді, Одесі.

Молодогромадівці прагнули якнайшвидше розв'язати пекучі політичні проблеми, тому не хотіли обмежуватися культурно-освітньою діяльністю.

Поступово багато хто з них переходив на позиції народників, віддаючи свій молодий запал, сили і навіть життя справі повалення самодержавства, ліквідації залишків кріпосництва й завоювання політичних свобод

Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895 рр.)

М. Драгоманов – видатний український історик, літературознавець, фольклорист, економіст, філософ, учений з широким кругозором і різнобічними знаннями, видатна постать в українській історії епохи боротьби за свободу і незалежність України.

Народився в м. Гадячі на Полтавщині у сім'ї збіднілих дворян козацького походження. Навчався у Полтавській гімназії, а згодом вступив на історико-філологічний факультет Київського університету, після закінчення якого працював у 2-й київській гімназії.

1863 р. вступив до Київської громади, де познайомився з В. Антоновичем, П. Житецьким, М. Лисенком та ін. Написав низку статей, у яких відкрито виступив проти політики русифікації школи та обстоював необхідність навчання рідною українською мовою.

Першу працю з історії України М. Драгоманов присвятив “Малороссии и ее словесности”, у якій намагався довести, що український народ – це спадкоємець Київської Русі, Галицького князівства, козаків.

1870 р. М. Драгоманов став доцентом Київського університету. Для підвищення кваліфікації він виїхав за кордон, де навчався у великих університетських центрах Заходу (Берліні, Римі, Відні та ін.)

Тут він досліджував місцеві архіви, знайомився з політичним устроєм європейських країн, з передовою думкою і політичними теоріями. Він поділяв погляди Оуена, Сен-Сімона, Фур'є і Прудона про соціалізм і відкидав вчення К. Маркса про науковий соціалізм і класову боротьбу. **1873 р.** повернувся в Україну, протягом двох років М. Драгоманов активно працював у Київській громаді, редагував газету “Київський телеграф”, налагоджував зв'язки з російськими народниками, критикуючи терористичну тактику народників кінця 70-х рр. Водночас він досліджував відтворення історичних подій у народній творчості.

М. Драгоманов намагався налагодити зв'язки між українським рухом Наддніпрянщини і Західної України. Його статті друкувались у галицьких газетах і журналах “Правда”, “Діло”, “Друг” та ін.

1875 р. М. Драгоманова було звільнено з університету за політичну неблагонадійність він виїхав за кордон. У Женеві він разом із С. Подолинським, М. Зібером, Д. Вовком та ін. створив гурток.

Заснував вільну українську друкарню, коштом Київської громади почав видавати журнал “Громада”. Протягом 1878–1881 рр. вийшло п'ять номерів часопису, в яких друкувалися матеріали про гнобительську суть царизму, тяжке становище селянства, про селянські й робітничі виступи.

У журналі “Громада” М. Драгоманов остаточно сформулював ідею федералізму як справедливого суспільного устрою українського народу. Майбутню державу він бачив як федерацію вільних громад, які були б автономними національними одиницями. М. Драгоманов намагався розробити програму українського руху

Володимир Боніфатійович Антонович (1834–1908 рр.)

Народився в містечку Махнівка Бердичівського повіту Київської губернії в сім'ї збіднілого польського шляхтича – нащадка князів Любомирських.

1850 р. після закінчення Одеської гімназії В. Антонович вступив на медичний факультет Київського університету, але зрозумів, що медицина – не його покликання. Після першого року навчання залишив університет

1856 р. знову вступив до Київського університету на історико-філологічний факультет, який закінчив **1860 р.** з кандидатським ступенем. В. Антонович захоплювався творами французьких просвітителів XVIII ст. – Монтеск'є, Руссо, Вольтера та ін., а також поезією Т. Г. Шевченка, українськими козацькими літописами XVII ст.

В. Антонович був переконаний, що український народ має право на власне національне відродження. На сторінках журналу “Основа” опублікував статтю “Моя сповідь” (**1862 р.**), у якій закликав шляхтичів-поляків, що жили в Україні, служити українському народу.

1862 р. В. Антонович дістав посаду вчителя латинської мови в 1-й київській гімназії, а згодом – викладача історії в кадетському корпусі.

З **1863 р.** до **1880 р.** працював у Київській археологічній комісії. Під його редакцією вийшло 15 томів “Архіву Південно-Західної Росії”, з них 8 склалися з матеріалів, зібраних та опрацьованих ним особисто.

1870 р. В. Антонович розпочав викладацьку діяльність на кафедрі російської історії. Його учнями були М. Грушевський, Д. Багалій, В. Данилевич та ін.

1878 р. В. Антонович захистив докторську дисертацію “Очерк історії Великого князівства Литовського до смерті великого князя Ольгерда”.

В. Антонович – активний учасник громадівського руху, належав до угруповання хлопоманів, був першим з організаторів і головою Старої громади в Києві. Він уважав, що слід насамперед проводити культурно-просвітницьку роботу, пропагував українську національну ідею.

В. Антонович захоплювався археологією, нумізматику, етнографією, історією культури. Підтримував зв'язки з Галичиною. За його рекомендацією М. Грушевський переїхав до Львова і створив там український науковий центр.

В. Антонович постійно вів дослідницьку роботу, вивчав архівні документи, написав багато праць з історії України та етнографії

Піднесення національно-визвольного руху на західноукраїнських землях у другій половині XIX століття

ТЕЧІЇ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

1. Москвофільська.
2. Народовська.
3. Радикальна (від середини 70-х рр.)

МОСКВОФІЛИ

Москвофіли – це реакційна суспільно-політична течія, яка покладала надії на допомогу від Росії та прагнула єдності з Російською імперією.

Вони заперечували існування східнослов'янських націй (української, білоруської та російської і обстоювали тезу “про єдиний загальноросійський народ”, до якого зараховували й населення Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпаття).

Москвофіли об'єднували консервативну інтелігенцію, духовенство та сільську буржуазію.

Ідеологи москвофілів – Д. Зубрицький, Г. Купченко, А. Добрянський.

Видавали російською мовою свою газету “Слово”, журнали “Галичина” і “Лада”.

1866 р. – орган москвофілів “Слово” заявив, що немає українців, є єдиний великий російський народ від Карпат і до Камчатки і єдина російська мова.

Москвофіли (їх спершу називали “старорусами”, “твердими русинами”) одержували фінансову підтримку від офіційних і деяких громадських кіл Росії.

Передумови виникнення москвофільства:

- утрата українським народом власної державності;
- багатовікове іноземне поневолення;
- роздробленість і відокремленість окремих земель;
- низький рівень національної самосвідомості мас

НАРОДОВЦІ

Народовці – суспільно-політичний рух молодшої західноукраїнської інтелігенції, які були прихильниками національного розвитку на народній основі.

60-ті рр. XIX ст. – виник народівський рух (це – вчителі, студенти, письменники). Вони орієнтувалися на український народ, присвятили себе служінню йому. Представники – Володимир Шашкевич (син Маркіяна Шашкевича – засновника “Руської трійці”), Федір Зоревич, Євген Згорський та ін.

1862 р. – народівці заснували у Львові першу нелегальну молодіжну організацію – громаду (за зразком Київської громади). Організувалися учнівські громади, із середовища яких вийшли визначні діячі національного руху: Іван Франко, Остап Терлецький, Іван Пулюй та ін.

Народівці виступали:

за єдність усіх українських земель;

розвиток єдиної української мови на основі народної говірки.

Діяльність народівців:

заснували часописи (“Мета”, “Вечорниці”, “Нива”, “Русалка”), що користувалися успіхом у молоді, але через нестачу коштів виходили недовго;

заснували народні бібліотеки;

1861 р. створили товариство “Руська бесіда”, при якому виник перший український професійний театр (1864 р.);

організували гуртки художньої самодіяльності;

влаштували концерти і творчі вистави;

у Львові відкрили друкарню;

1867 р. заснували журнал “Правда”, у якому друкувалися твори П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, М. Драгоманова та ін.

ВИСНОВОК

Народівський рух 60-х рр. зміцнив свої позиції в культурно-освітній сфері

70–80-ті рр. XIX ст. – народівський рух поширив свою діяльність на політику, заснувавши політичні часописи: “Батьківщина” (1879 р.) – для селян, “Діло” (1880 р.) – для інтелігенції

Редактором “Діла” був визначний публіцист Володимир Барвінський.

1880 р. – за ініціативою В. Барвінського у Львові було проведено всенародне віче.

Це була перша спроба єднання народівців з народними масами.

Було створено першу політичну народовчу організацію – “Народну Раду”.

90-ті рр. XIX ст. – народівці проголосили “нову еру” в громадському житті Галичини і польсько-українських відносинах. Народовські депутати у Галицькому сеймі взяли зобов’язання бути лояльними до влади. І. Франко про це висловився так: “Мовчати про кривди народних мас”.

Народівці одержали кілька чиновницьких посад в адміністративно-управлінському апараті Галичини і стали служити монархії Габсбургів. І. Франко закликав боротися з “ною ерою”, з політикою народівців, які зрадили інтереси народу

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ ТОВАРИСТВО “ПРОСВІТА”

1868 р. – народівці заснували товариство “Просвіта”, яке спершу видавало популярні книжки, а потім організовувало читальні та охопило своїм впливом широкі кола селян.

Завдання товариства

Поширювати освіту.

Утверджувати національну свідомість. Перший голова “Просвіти” – Анатолій Вахнянин.

Діяльність товариства

Видавали твори українських письменників.

Видавали шкільні підручники.

Готували і друкували популярні наукові альманахи.

Випускали щорічний “Науковий календар”.

Товариство “Просвіта” мало всеукраїнський характер. У його роботі брали участь В. Дорошенко, І. Крип’якевич, І. Раковський, С. Рудницький та ін.

З ініціативи “Просвіти” було створено друкований орган народівців “Діло”

ЛІТЕРАТУРНЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА
(з 1892 р. – НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА)

1873 р. – засновано Літературне товариство імені Т. Шевченка (реорганізовано в Наукове у **1892 р.**) за допомогою меценатів із Наддніпрянщини.

Завдання товариства – сприяти розвитку української мови й літератури. У товаристві працювали М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк, Ф. Вовк, І. Раковський та ін.

За час своєї діяльності (**1873–1939 рр.**) воно видало понад 1 100 наукових і літературних праць.

Головою Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка з **1897 р.** до **1913 р.** був М. Грушевський

ЗНАЧЕННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

1. Наприкінці XIX ст. Наукове товариство імені Т. Г. Шевченка було вже не місцевою організацією, а загальноукраїнським науковим центром.

2. Товариство видавало праці українських учених, письменників, громадських діячів як Східної, так і Західної України.

3. Товариство охоплювало всі галузі науки і наприкінці XIX ст. фактично відіграло роль української Академії наук.

4. Згуртувало навколо себе інтелектуальні сили українського народу, сприяло розвитку української культури

РАДИКАЛЬНИЙ РУХ У ГАЛИЧИНІ

Радикали – прихильники рішучих методів у вирішенні певних завдань, насамперед політичних.

Середина 70-х рр. XIX ст. – започатковано радикальну течію в національному русі Галичини на чолі з І. Франком, М. Павликом, О. Терлецьким. Вони намагалися надати цьому руху модерного європейського характеру.

Радикали стояли на теоретичних засадах соціалізму, виступаючи на захист соціальних інтересів селян та національних інтересів українців Галичини

Іван Якович Франко (1856–1916 рр.)

Іван Франко – видатний представник українського демократичного руху кінця XIX – початку XX ст. Це була людина величезного таланту, різномірної діяльності і творчої праці. Політика, проза й поезія, публіцистика й філософія, економіка, етнографія, літературна критика та історія, література перекладна і редагування часописів – усе це було притаманне І. Франкові.

“Як син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обов’язку віддати працю простому народові”, – писав І. Франко, не приховуючи свого селянського походження.

Упродовж усього свого життя І. Франко боровся за права народу. Він видавав (частково коштом М. Драгоманова) журнал “Громадський друг”, який через переслідування властей змінив назву на “Дзвін”, а потім на “Молот”. Після заборони журналу І. Франко був змушений, щоб якось прожити, працювати в польських газетах і народовському “Ділі”.

1877–1978 рр. відбувся перший львівський судовий процес проти українських соціалістів (І. Франка та його товаришів). Доказів проти І. Франка у поліції не було, і після дев’ятимісячного ув’язнення його випустили з тюрми.

Уже після процесу І. Франко познайомився із соціалістичною літературою, у тому числі з працями К. Маркса і Ф. Енгельса. І. Франко підтримував ідею ліквідації класових відмінностей, виступав за широке самоврядування сільських громад, повітів і країв. Але на початку XX ст. у низці філософських і суспільно-політичних статей І. Франко критикував марксизм. У статті “Що таке поступ?” він прозріливо зазначав, що “Енгельсова народна держава стала би величезною народною тюрмою”.

1880 р. І. Франка було знову заарештовано, він перебував у Коломийській тюрмі, де написав вірш “Вічний революціонер”.

1886 р. через розбіжності з народовцями перейшов до польської газети демократичного напрямку “Львівський кур’єр”.

Улітку **1889 р.** І. Франка знову заарештували, і він провів у тюрмі два з половиною місяці. Слідство через нестачу доказів його вини було припинено

90-ті рр. були найбільш успішними у творчому політичному житті І. Франка.

З **1890 р.** редагував новий журнал “Народ” і був одним з організаторів і керівників Русько-української радикальної партії, яка висувала соціалістичні гасла. У **середині 90-х рр.** ця партія прийняла програмну вимогу надати Україні державну незалежність.

1899 р. праве крило партії об’єдналося з оновленими народовцями та утворило Національно-демократичну партію, але вже без соціалістичних гасел. І. Франко став одним із лідерів партії. Одночасно він плідно працював у Науковому товаристві імені Т. Г. Шевченка, очоливши філологічну секцію.

Найвидатніший провідник національно-визвольного руху на західноукраїнських землях І. Франко віршем “Розвивайся ти, високий дубе” висловив тверде переконання, що ідея соборності України, виплекана віковічними сподіваннями і прагненнями народних мас, колись втілиться в життя. Уважав своїм ідеалом “національну самостійність” і в культурному, і в політичному житті

Тема 8

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ НА РУБЕЖІ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ

Поява перших політичних партій на західноукраїнських землях, їх програми. Братство тарасівців. Загальна українська організація. Діяльність М. Грушевського в Галичині. Товариство українських поступовців. Земельна реформа П. Столипіна. Події революції 1905–1907 рр. в Україні. Виникнення рад робітничих депутатів, профспілок. I та II Державна дума. Причини поразки і значення революції. Політична реакція. Україна в період Першої світової війни: геополітичний і національний аспекти під час перебігу основних подій. Союз визволення України. Бойовий шлях українських січових стрільців. Головна руська рада. Наслідки Першої світової війни для України.

Наростання національного руху в Україні

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ

Основні риси українського національного руху початку ХХ ст.

1. Національний рух був не тільки культурно-освітнім – він політизувався і став більш організованим.
2. Активно розгортався процес створення українських партій.
3. Посилювалася земсько-ліберальна опозиція влади.
4. Проводилися масові культурно-освітні заходи, що набули характеру опозиційних виступів.

1903 р. – у Польщі під час відкриття пам'ятника І. Котляревському було заборонено виголошувати публічні привітання українською мовою. Делегати відмовилися виступати і поклали на стіл президії тексти своїх промов

1903 р. – з великим піднесенням і активністю було відзначено 35-річчя творчої діяльності М. Лисенка у Львові та Києві.

1903 р. – відзначено 35-річчя літературної діяльності письменника І. Нечуя-Левицького у Києві.

Такі заходи сприяли зростанню національної свідомості, зміцненню контактів між українцями у складі Австро-Угорської монархії та Російської імперії

ЛІБЕРАЛЬНИЙ РУХ

Початок ХХ ст. – набув великої активності **земський рух**, хоча земства діяли в той час лише на Лівобережжі й півдні України.

Вони вимагали:

скликання загальноросійського земського собору;

рішучого оновлення законодавства;

надання всім громадянам політичних прав і свобод.

1901 р. – у Полтаві було скликано з'їзд умільців кустарних промислів діячами Полтавського, Чернігівського, Харківського і Курського губернських земств.

З'їзд ухвалив резолюцію з вимогою повної заборони тілесних покарань у всій країні.

1904 р. – зросла роль земств під час відзначення 40-річчя судової реформи. У містах і містечках відбулися мітинги, демонстрації опозиційного характеру, нерідко з гаслами, спрямованими проти самодержавства.

Листопад 1904 р. – царський уряд був змушений дозволити скликати Земський з'їзд, на якому делегати знову вимагали “народного представництва” із законодавчими правами.

Царська влада переслідувала та звільняла з роботи прогресивних земських діячів і службовців

СТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

1. **Революційна українська партія (РУП)** – заснована 29 січня 1900 р. у Харкові діячами студентських громад з ініціативи Д. Антоновича, М. Русова, О. Коваленка, М. Каменського

Перший програмний документ – брошура “Самостійна Україна”, написана адвокатом М. Міхновським, у якій проводилася ідея боротьби за єдину Україну: “Одна, єдина; нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат аж до Кавказу”. Партія мала організації в Києві, Харкові, Полтаві, Лубнах, Прилуках і Катеринославі та закордонний комітет у Львові.

2. Українська народна партія (УНП) – заснована 1902 р. М. Міхновським, який з невеликою групою відокремився від РУП. Програму партії сформулював М. Міхновський у “10 заповідях”.

Виступала за побудову самостійної демократичної держави. Основне гасло – “Україна для українців”.

3. Український соціал-демократичний союз – спілка, яка вийшла з РУП у 1904 році.

Лідери – М. Маленевський, А. Скоропис-Йолтуховський. Вони хотіли, щоби партія представляла всіх робітників України незалежно від їхньої національності. Приєдналася до російських меншовиків на правах автономної організації.

4. Українська демократична партія (УДП) – заснована 1904 р. На чолі партії – О. Потоцький, В. Чеховський, С. Чикаленко. Метою оголосили встановлення конституційного правління; здобуття національних прав України в межах Російської держави. Українська демократична партія близька до російської партії кадетів.

5. Українська радикальна партія (УРП) – створена 1904 р. Очолили партію Б. Грінченко, С. Єфремов, Ф. Матушевський, Д. Дорошенко.

Виступала за встановлення в Росії конституційної монархії, за право України на автономію.

6. Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП) – утворилася у грудні 1905 р. з частини РУП на чолі з В. Антоновичем, В. Винниченком, С. Петлюрою, М. Порш.

Програма УСДРП передбачала ідею автономії України. Вважали можливим об’єднання з РСДРП на федеративних засадах, хоч і не поділяли революційного екстремізму цієї партії.

7. Українська демократично-радикальна партія (УДРП) – виникла 1905 р. на основі об’єднання Української демократичної та Української радикальної партії

1907 р. було перейменовано в **Українську трудову партію**. Виступала за демократичну Україну

БРАТСТВО ТАРАСІВЦІВ

(1892 р. – за іншими даними у 1891 р.)

Братство тарасівців – перша українська політична організація, що стояла на засадах самостійності України.

Виникло у Харкові.

Мета організації – згуртувати всі національні сили на боротьбу за самостійну Україну, єдність, соборність України.

Засновники – Іван Липа, Микола Байздренко, Михайло Базькевич (студенти Харківського університету) та Віталій Боровик (студент Київського університету).

1892 р. – здійснили подорож до Канева і на могилі Т. Шевченка проголосили себе **Братством тарасівців** та поклялися поширювати серед українського народу безсмертні ідеї Великого Кобзаря.

Очолював братство Іван Липа.

Найбільш активно тарасівці працювали у Харкові. Громади тарасівців з'явилися в багатьох містах України: Києві, Полтаві, Чернігові, Одесі, Херсоні.

Їх об'єднувала спільна програма, яку, супроводжуючи словами Т. Г. Шевченка “Борітеся – поборете, Вам Бог помагає”, надрукував Львівський журнал “Правда” (1893 р.). Програма тарасівців – це політична декларація “**Кредо молодих українців**”.

Головні ідеї цього документа

Російську імперію визнано окупантом України, який знищив усі політичні й культурні надбання українського народу й далі поневолює його.

Вимога повної державно-політичної незалежності України.

Справедливе розв'язання соціальних питань можливе тільки за умови досягнення державної суверенності України.

Ідеї нерозривної єдності всіх українських земель незалежно від їх перебування у складі Австро-Угорської чи Російської імперії.

У кожній українській студентській громаді діяв осередок Братства тарасівців. Усі вони намагалися виконати програму братства

Свої ідеї тарасівці поширювали у літературних творах і статтях, які друкувалися в галицькій пресі, а потім нелегально надходили до Наддніпрянщини.

1893 р. – організацію було викрито поліцією та розгромлено. Частину тарасівців заарештували, над іншими членами братства встановили поліцейський нагляд

ЗНАЧЕННЯ. Братство тарасівців було перехідною сходинкою від громадівського руху 60–80-х рр. до організації національних українських партій

ЗАГАЛЬНА УКРАЇНСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ

(виникла у серпні 1898 р. у Києві)

У зв'язку з активізацією студентського громадівського руху виникла потреба в його координації в межах всієї України.

Серпень 1898 р. – за ініціативою В. Антоновича відбувся загальноукраїнський з'їзд студентських громад.

Він об'єднав 25 громад в одну – **Загальну українську організацію** та створив Виконавчий комітет, який мав координувати діяльність громадівських організацій.

1899 р. – у Києві відбувся другий всеукраїнський студентський з'їзд. На ньому також були представлені українські студентські громади Юр'єва (нинішнього Тарту в Естонії) та Петербурга.

Всеукраїнську студентську спілку І. Франко назвав “Молодою Україною”, вбачаючи в ній носія майбутнього України

НАРОДНА РАДА

(політична організація народовців, заснована 1885 р.)

На чолі – Юліан Романчук, редактор часопису “Батьківщина”.

Проголошувала: розвиток народності, поступ і лібералізм, демократію і федералізм.

Виступала за автономію для української території в межах Австро-Угорщини, за національний розвиток західноукраїнських земель

НАУКОВА І ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ГАЛИЧИНІ

1894 року з Києва до Львова за рекомендацією В. Антоновича переїхав молодий учений, історик Михайло Грушевський, який очолив кафедру історії у Львівському університеті.

Галицький період М. Грушевського тривав до початку Першої світової війни. М. Грушевський не тільки займався викладацькою і науковою роботою, а й брав активну участь у політичному житті Галичини, ставши разом з І. Франком ідейним лідером українського національного руху. Постійно виступав за єдність українського народу.

1894 р. М. Грушевського обрано головою історико-філософської секції Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка, а з **1897 р.** він очолює все Товариство. Співпрацює з І. Франком, який займався історією літератури та літературною критикою, з В. Гнатюком, який цікавився етнологічними дослідженнями.

1895–1913 роках М. Грушевський редагував “Записки” товариства, яких вийшло понад 100 томів.

1898 р. М. Грушевський та І. Франко заснували літературний та науковий часопис “Літературно-науковий вісник”, на сторінках якого друкувалися твори видатних українських письменників, учених.

Одночасно М. Грушевський писав ґрунтовну історичну працю “Історія України-Руси”.

Багато зробив М. Грушевський для розвитку української освіти Галичині, був почесним членом Львівської “Просвіти”, яка багато робила для поширення української мови та літератури на західноукраїнських землях

ВИНИКНЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ

1890 р. – під впливом М. Драгоманова з ініціативи І. Франка і М. Павлика, навколо яких об’єдналася група студентської молоді, було засновано першу західноукраїнську політичну партію – Русько-українську радикальну партію.

Програма партії складалася з двох частин.

1. **Програма-мінімум** – накреслювалися найближчі завдання партії

Економічні:

підвищення матеріального добробуту трудящих;
усунення економічного гноблення та будь-якої експлуатації;
економічне піднесення краю.

Для цього радикали пропонували перебудувати суспільство за допомогою виробничих спілок.

Національні:

запровадити українську автономію в Австро-Угорській монархії (ще не ставилося питання про державну самостійність України).

Політичні:

запровадження загального, безпосереднього таємного голосування;

скасування політичних привілеїв для панівної верхівки;

ліквідація постійної армії та заміна її ополченням;

проведення мирної зовнішньої політики.

2. Програма-максимум – ішлося про соціалізм, необхідність забезпечення колективної праці й колективної власності на засоби виробництва. Зазначалося, що цього можна досягти еволюційним шляхом.

1895 р. прийнято важливе доповнення до програми партії: “Здійснення соціальних ідеалів можливе лише за повної самостійності політичної русько-українського народу”.

Діяльність партії на першому етапі:

керівництво селянським рухом;

намагання надати йому організованості й політичної зрілості;

прагнення виховати серед селян талановитих організаторів і пропагандистів;

видання політичної літератури, в якій розкритиковано політичний устрій Австро-Угорської монархії

УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ

Вересень 1899 р. – частина радикально налаштованих членів Русько-української радикальної партії (РУРП) вийшла з партії та створила окрему **Українську соціал-демократичну партію (УСДП)**

Лідери партії – М. Ганкевич, Ю. Бачинський, С. Вітик.

Кінцева мета партії – створення вільної держави українського народу – Української Республіки.

20 грудня 1899 р. створено **Українську національно-демократичну партію (УНДП)**.

Засновники партії – І. Франко, Є. Левицький, М. Грушевський.

Програма-мінімум:

виховання почуття єдності з російськими українцями, які виборювали автономію у складі майбутньої конституційної федералістичної Росії;

утворення окремої національної провінції з окремою адміністрацією і національним сеймом.

Програма-максимум (кінцева мета) – національна соборність і незалежність України

Україна в роки революції 1905–1907 років

ПРИЧИНИ РЕВОЛЮЦІЇ

1. Пережитки феодалізму:
самодержавна політика правління;
поміщицьке землеволодіння;
станові привілеї.

Російська імперія була економічно відсталою, рівень життя населення залишився низьким. Царизм не бажав і не міг продовжувати реформи.

2. Самодержавна форма правління нищила будь-які прояви вільнодумства; політичні та профспілкові організації було заборонено, демократичних свобод – не було.

3. Потребувало вирішення аграрне питання: зберігалось поміщицьке землеволодіння, селяни були безземельними. Селян пригнобляли старими, феодальними методами.

4. Жорстока експлуатація робітників, довгий робочий день, низька заробітна платня, погані умови праці, безробіття.

5. Тяжкий національний гніт, жорстоке визискування національних меншин

6. Утрата авторитету й послаблення царизму у зв'язку з поразкою в російсько-японській війні 1904–1905 рр., невдоволення політикою царя Миколи II

Характер революції – демократична.

Завдання революції

1. Повалення самодержавства і встановлення демократичної республіки.

2. Проголошення політичних прав і свобод громадян.

3. Ліквідація поміщицького землеволодіння і перерозподіл земель, докорінна зміна умов життя селян.

4. Установлення 8-годинного робочого дня, мінімальних розмірів заробітної платні, пенсій, необхідного соціального захисту.

5. Ліквідація національного гніту.

Рушійні сили революції: робітники, селяни, підприємці, студенти, інтелігенція російська і національних меншин, армія.

Привід до початку революції – розстріл мирної демонстрації в Санкт-Петербурзі 9 (22) січня 1905 р., подія “Кривавої неділі”

ОСНОВНІ ЕТАПИ РЕВОЛЮЦІЇ

(революція тривала 2,5 роки)

I. 9 (22) січня 1905 р. – вересень 1905 р. – початок і розвиток революції, її наростання.

II. Жовтень – грудень 1905 р. – найвище піднесення революції, перехід до збройного повстання.

III. Січень 1906 р. – 3 червня 1907 р. – період спаду революції, коли вона повільно відступала під натиском царизму

РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ В УКРАЇНІ НАВЕСНІ ТА ВЛІТКУ 1905 РОКУ

Січень – лютий 1905 р. – у відповідь на події в Петербурзі по всій Україні прокотилася хвиля страйків. Страйкували робітники Києва, Житомира, Катеринослава, Горлівки, Юзівки, Єнакієве, Маріуполя, Бердичева та інших міст. В Україні страйкували 170 тис. осіб

Квітень – серпень 1905 р. – в Україні відбулося понад 300 робітничих страйків, у яких узяло участь понад 110 тис. робітників. У багатьох місцевостях підприємці та царська влада були змушені піти на поступки: поліпшити умови праці, збільшити заробітну плату, скоротити робочий день тощо.

Травень 1905 р. – перші політичні страйки і демонстрації у Харкові, Катеринославі, Миколаєві, які закінчилися сутичкою з поліцією та військами

СЕЛЯНСЬКИЙ РУХ

За масштабами селянського руху Україна посідала одне з перших місць у Російській імперії.

Лютий 1905 р. – виступи селян мали стихійний характер. Селяни Чернігівської губернії, озброївшись сокирами, вилами й косами, нападали на поміщицькі маєтки, забирали зерно й худобу, організували масові вирубки поміщицьких лісів. На придушення селянських виступів царська влада посилала війська.

Червень 1905 р. – відбулося 1 857 селянських виступів, що охопили 64 з 94 повітів України.

Літо 1905 р. – в Україні виникли місцеві організації Всеросійської селянської спілки. Найбільшого поширення ці об'єднання набули на Лівобережжі та на Півдні. Усього в Україні було створено 120 селянських і волосних організацій спілки, 12 повітових і 7 губернських комітетів.

Восени 1905 р. прокотилася хвиля селянських повстань. Одним з найбільших було повстання селян у с. Великі Сорочинці на Полтавщині, над учасниками якого було вчинено жорстоку розправу. Ці події змалював В. Короленко у творі “Сорочинська трагедія”.

Жовтень 1905 р. – у с. Вихвостів на Чернігівщині селяни розгромили маєток місцевого поміщика, спалили його горілчаний завод. Найзаможніші селяни, боячись, що біднота добереться до їх майна, організували самосуд над 15 найактивнішими учасниками антипоміщицького виступу і по-звірячому вбили їх.

Вихвостівську трагедію змалював М. Коцюбинський у повісті “Фата моргана”.

Під час селянських виступів зростали політична свідомість селян, їх організованість і активність, масовість

РЕВОЛЮЦІЙНІ ВИСТУПИ В АРМІЇ ТА НА ФЛОТІ

14–25 червня 1905 р. – повстання на броненосці “Потьомкін”. Організаторами повстання були Григорій Вакуленчук і Панас Матюшенко, вихідці з України. Більшість команди корабля було укомплектовано українцями. До складу комітету, який готував повстання, увійшли матроси – члени різних політичних партій, у тому числі більшовики, анархісти тощо. Повстання вибухнуло раніше наміченого строку під впливом вістей з Одеси, де розпочався політичний страйк, а також унаслідок знущання офіцерів над матросами.

14 червня 1905 р. під час сутички між офіцерами і матросами було вбито Г. Вакуленчука і командування кораблем узяв на себе П. Матюшенко. Кілька днів повсталий корабель плавав Чорним морем. Проти нього було вислано ескадру Чорноморського флоту, але матроси відмовилися стріляти у товаришів. Лише нестача вугілля, харчів і прісної води примусила команду повсталого корабля здатися румунським властям. Більшість потьомкінців не повернулися до Росії. Через два роки нелегально повернувся П. Матюшенко, де його у Миколаєві заарештували і за вироком військово-морського суду повісили в Севастополі.

15–16 листопада 1905 р. у Севастополі повстали моряки 12 кораблів Чорноморського флоту. Їх очолив лейтенант П. Шмідт.

Повсталі висунули вимоги до царя – скликати Установчі збори. Після 13-годинного бою виступ було придушено. П. Шмідта і його найближчих помічників було заарештовано і за вироком військово-морського суду розстріляно.

18 листопада 1905 р. – збройний виступ саперів у Києві на чолі з Б. Жаданівським. Майже до тисячі військовиків приєдналися 4 тис. робітників міста. Проти повсталих було кинуте регулярні війська та місцеву поліцію. Загальні втрати з обох боків становили 250 вбитих і поранених

ЖОВТНЕВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ СТРАЙК

У Жовтневому політичному страйку в Україні взяли участь 120 тис. робітників. Він проходив під гаслами “Геть самодержавство”, “Хай живе всенародне повстання!”

10 жовтня 1905 р. у Харкові відбувся загальноміський мітинг, на який зібралося 20 тис. страйкарів. Наступного дня в центрі міста робітники і студенти спорудили 8 барикад.

12 жовтня 1905 р. – страйк залізничників в Одесі, до яких приєдналися робітники інших підприємств міста.

13 жовтня 1905 р. – масова похоронна процесія з поховання загиблих у збройній сутичці страйкарів із поліцією та царськими військами в Катеринославі 10 жовтня.

Револьюційну хвилю жовтня 1905 р. царизм не зміг придушити силою та був змушений піти на поступки.

17 жовтня 1905 р. Микола II підписав маніфест, у якому народу обіцяли громадянські свободи:

- недоторканість особи;
- свободу совісті, зборів, союзів;
- свободу слова і друку.

Декларувалося скликання російського парламенту – законодавчої Державної думи із залученням до виборів усіх верств населення.

Наслідки маніфесту

1. Розширив рамки легальної політичної та культурно-освітньої діяльності.

2. Створив передумови для переходу Росії від самодержавної форми державного устрою до конституційної монархії.

3. Маніфест розколов опозиційні сили:

а) на представників *ліберального руху*, які виступали: за недоторканість особи;

проголошення демократичних прав і свобод;

обмеження самодержавної влади;

скликання парламенту;

б) представників *радикального руху*, які виступали:

за подальше продовження боротьби (особливо більшовики);

підготовку збройної боротьби проти уряду.

4. Третя сила складалася з тих, хто заперечував будь-які нововведення і захищав усталену політичну та економічну систему (чорносотенні організації)

ВИНИКНЕННЯ РАД РОБІТНИЧИХ ДЕПУТАТІВ

У багатьох містах виникли *ради робітничих депутатів для керівництва революційною боротьбою*.

Протягом жовтня – грудня 1905 р. ради виникли у восьми містах України – Катеринославі, Києві, Миколаєві, Одесі, Єнакієвому, Маріуполі, Юзівці та Кременчуці.

Депутатів рад обирали на основі загальних, рівних, прямих виборів за відкритого голосування всіх учасників. Згодом ради стали *органами загальнореволюційної боротьби з урядом*. Вони:

уводили на заводах 8-годинний робочий день;

установлювали ціни на товари у фабрично-заводських крамницях;

організували охорону населення від погромників;

надавали матеріальну допомогу страйкарям;

вийжджали в села, де закликали селян приєднуватися до боротьби робітничого класу

РЕВОЛЮЦІЙНІ ЗБРОЙНІ ПОВСТАННЯ

Грудень 1905 р. – найбільше піднесення збройної боротьби проти царизму в Україні.

1. Збройне повстання робітників Донбасу. Центром події стала Горлівка.

16 грудня 1905 р. у Горлівці поліція і війська відкрили вогонь по беззбройних страйкарях машинобудівного заводу. Було вбито 18 і поранено понад 50 робітників. На допомогу повсталим робітникам прийшли робітничі дружини Донбасу (4 тис. душ), а також селяни з навколишніх сіл. З них було сформовано три повсталі загони.

17 грудня 1905 р. – повсталі загони пішли в наступ проти царських військ. Сили були нерівними. Після 6-годинного бою, втрапивши вбитими близько 300 людей, дружинники залишили Горлівку. Грудневе повстання в Донбасі зазнало поразки. У повсталих не було необхідного досвіду і зброї.

2. Збройні виступи робітників сталися також у Харкові, Катеринославі, Олександрівську (12–13 грудня 1905 р.)

ВИНИКНЕННЯ ПРОФСПЛОК

Під час революції в Україні виникли профспілки. Однією з перших організувалася профспілка залізничників Південно-Західної залізниці.

Профспілки виникли у Миколаєві, Одесі, Києві, Катеринославі, Харкові та інших містах.

До кінця **1905 р.** в Україні було близько 80 професійних об'єднань

КООПЕРАТИВНИЙ РУХ

Пожвавився під час революції **1905–1907 рр.**

У Київській губернії в **1904 р.** було лише 4 кооперативи, а **1907 р.** їх стало 193.

У Харківській губернії в **1905 р.** було лише 2 кооперативи, а **1907 р.** – 50.

Зросло число кооперативів і в інших губерніях України

СПАД РЕВОЛЮЦІЇ

1. Зменшувалася кількість учасників страйкової боротьби:

1905 р. – 500 тис. страйкарів;

1906 р. – 100 тис.;

1907 р. – 60 тис.

2. Зменшувалася кількість великих підприємств, робітники яких брали участь у страйках; зростала кількість дрібних підприємств, робітники і службовці яких вступали у страйкову боротьбу.

3. Зменшувалася кількість виступів селян, хоча боротьба селян і в ті роки тривала. Селяни організовували продовольчу допомогу страйкарям.

4. Зміцнювалися зв'язки міста і села.

5. Основною темою, що обговорювалася на мітингах у період спаду революції, було ставлення робітників і селян до Державної думи

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАД У ПЕРШІЙ ТА ДРУГІЙ ДЕРЖАВНИХ ДУМАХ РОСІЇ

Розмах революції змусив царський уряд піти на поступки.

Перша Державна дума почала працювати навесні 1906 р. у Петербурзі.

Склад депутатів від губерній України:

поміщиків – 24;

інтелігентів – 26;

селян – 42;

робітників – 8;

священиків – 1.

Ліві партії бойкотували Першу Державну думу і не брали участі в її роботі.

45 депутатів об'єдналися в українську парламентську громаду, друкованим органом якої був “Український вісник”. Голова громади – депутат із Чернігова І. Шрага.

Політична платформа громади:

вимога автономії України;

українізація державного управління та освіти.

Велике значення мало оприлюднення з найвищої державної трибуни національних і соціальних вимог та інтересів українського народу.

8 липня 1906 р. Першу Державну думу розігнав царський уряд.

Друга Державна дума. Вибори до неї було проведено в січні 1907 р.

Склад депутатів від губерній України:

поміщиків – 16;

інтелігентів – 17;

селян – 6;

робітників – 59;

священиків – 4.

Україну репрезентували 102 депутати, з яких 47 об'єдналися в українську громаду і видавали часопис “Рідна справа – вісті з Думи”.

Більшість депутатів – це представники лівих партій, які цього разу взяли участь у виборах

Для допомоги в роботі української громади в Думі до Петербурга переїхав М. Грушевський.

3 червня 1907 р. – Другу Державну думу було розігнано.

Новий виборчий закон обмежував права робітників, селян, національних меншин. Тому в Третій і Четвертій Державних думах українських парламентських груп уже не було

ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА ТРУДЯЩИХ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

1905–1907 рр. – у Галичині відбулося 211 страйків робітників, виступи студентів Львівського й Чернівецького університетів.

Листопад 1905 р. – для керівництва революційним рухом було створено “Народний комітет”, який очолили К. Левицький, Ю. Романчик.

Січень 1906 р. – у Галичині відбулося близько 300 мітингів, у яких узяли участь 600 тис. осіб.

Літо 1906 р. – великий страйк сільськогосподарських робітників 380 галицьких сіл. Страйкарі висували економічні й політичні вимоги. Проти учасників виступів чинилися жорстокі репресії. Було заарештовано близько 12 тис. осіб.

Початок 1907 р. – під тиском виступів робітників і селян австрійський імператор підписав закон, за яким більшості дорослих громадян (за винятком жінок і військовослужбовців) було надано право обирати депутатів рейхстагу.

Вимоги про відкриття середніх шкіл з українською мовою навчання, українського університету так і не було задоволено

ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ РЕВОЛЮЦІЇ

1. У революційному русі не було єдності демократичних опозиційних сил (робітничого класу, селян, національної інтелігенції).

2. Неорганізованість демократичних сил, слабкість керівництва.

3. Армія (загалом, окрім деяких підрозділів і кораблів) не підтримала революційні сили, її було використано для придушення руху.

4. Закордонна матеріальна й фінансова допомога царизму

ЗНАЧЕННЯ РЕВОЛЮЦІЇ

Революція була важливим кроком у національно-визвольній боротьбі українського народу (було скасовано Емський указ, з'явилася україномовна преса, розгорнулася діяльність різноманітних організацій).

Революція сприяла пробудженню національної свідомості.

Українські партії набули необхідного досвіду політичної боротьби.

Революція сприяла активізації соціально-політичного життя. Українці Наддніпрянщини вперше набули досвіду парламентської діяльності.

Для селян було скасовано викупні платежі 1861 р.

Досвід революції і в наступні роки привертав увагу політичних діячів та учасників масових визвольних рухів

Україна в 1907–1914 роках

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ УЧАСНИКІВ РЕВОЛЮЦІЇ

3 червня 1907 р. – видано Маніфест, підписаний царем, про розпуск II Державної думи.

Це був акт державного перевороту, бо цар порушив Маніфест 17 жовтня 1905 року і статтю 86 “Основних державних законів” 1906 року, за якими жоден новий закон не може з'явитися без схвалення його Думою. *Це початок політичної реакції*

ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКИХ ПОСТУПОВЦІВ

(створено 5 вересня 1908 р.)

Цей *міжпартійний політичний блок* об'єднав чимало діячів національного руху. На чолі товариства стояла Рада (М. Грушевський, С. Єфремов, Є. Чикаленко), яку обирали кожного року.

Товариство українських поступовців (ТУП) стояло на федеративних позиціях – надання Україні автономії.

Найближчі завдання:

а) зкоординувати діяльність різних українських груп;

- б) об'єднати всі українські політичні сили у боротьбі за національне відродження;
- в) українізувати освіту, церкву;
- г) відстоювати права українців через трибуну Державної думи

ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА ПЕТРА СТОЛИПІНА

П. Столипін вважав головним гальмом розвитку товарно-грошових відносин на селі “общину”, до якої були прикріплені селяни.

В Україні не було на той час общинного землеволодіння, а було “подвірне господарство” (земля вважалася власністю великої родини, і її не можна було продавати і ділити).

9 листопада 1906 р. – указ про початок аграрної реформи:

1. Дозволялося усій сільській громаді переходити на хутори і ставати землевласниками.

2. Дозволялося селянам переселятися на вільні землі за Уралом і на Далекий Схід. Проведенню реформи мав сприяти Селянський банк, який скуповував землі у поміщиків і продавав селянам, а також видавав їм позику на 55 років (переважно заможним селянам).

14 червня 1910 р. Микола II затвердив прийнятий Третьою Думою законопроект аграрної реформи

Завдання аграрної реформи П. Столипіна:

- подолати важке економічне і політичне становище в країні;
- підняти ефективність сільськогосподарського виробництва;
- підвищити товарність сільського господарства;
- створити на селі міцну групу заможних господарств, які могли б протистояти революційним рухам і були опорою царизму

В УКРАЇНІ РЕФОРМА МАЛА НАЙБІЛЬШИЙ УСПІХ

Якщо у 40 % губерніях європейської Росії вийшло з общини близько 24 % господарств, то в Україні:

на Правобережній закріпили землю 50,7 %;

Південній – 34,2 %;

Лівобережній – 13,8 %

З України виїхало на нові землі Сибіру і Далекого Сходу понад 1 млн чоловік, хоча близько 70 % повернулися назад; найбільше число переселенців у Російській імперії дали українські губернії – Чернігівська і Полтавська

ЗНАЧЕННЯ РЕФОРМИ

Реформа:

відкрила шлях для приватного селянського землеволодіння; забезпечила розвиток товарно-грошових відносин у сільському господарстві й перетворення України в житницю Європи. Українська пшениця складала понад 40 % загальноросійського експорту;

сприяла розвитку особистої ініціативи та конкуренції. Завдяки концентрації земельної власності заможні селяни стали широко використовувати у великих господарствах машини, сільськогосподарську техніку, добрива;

забезпечила підвищення врожайності у селянських господарствах у 1912 р. на 20 %. Середньорічний збір зернових зріс з 775 млн пудів у 1896–1902 рр. до 1 070 млн пудів у 1909–1913 рр. Українська пшениця складала понад 40 % загальноросійського експорту;

прискорила перехід українського села на індустріальну основу

НЕДОЛІКИ РЕФОРМИ

Було встановлено високі ціни на поміщицькі землі, що робило їх недоступними для багатьох селян.

Посилилось соціальне розшарування на селі.

Реформа загострила боротьбу безземельних і малоземельних селян проти поміщиків і сільських багатіїв.

Збільшилася кількість селян, які змушені були йти в місто, повноючи ряди робітничого класу

Україна в період Першої світової війни (1914–1917 років)

Липень 1914 р. – початок Першої світової війни.

1 серпня 1914 р. – Німеччина оголосила війну Росії.

Характер війни – загарбницька, несправедлива з боку всіх ворогуючих держав як Троїстого союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія – 1882 р.), так і Антанти (Великої Британії, Франції, Росії – 1904–1907 рр.).

Кожна зі сторін мала свої цілі, намагаючись досягти їх за рахунок інших

ПРИЧИНИ ВІЙНИ

1. Загострення протиріч між провідними державами світу в економічній, військовій і політичній сферах унаслідок нерівномірності їхнього розвитку.

2. Прагнення провідних держав світу загарбати чужі території, установити контроль над ринками збуту і джерелами сировини, домогтися світового панування.

3. Розвиток науково-технічного прогресу, який привів до модернізації систем озброєння, гонки озброєння, появи новітніх засобів винищення людей, милітаризації економіки.

4. Прагнення правлячих кіл провідних країн світу подолати внутрішньополітичні кризи, наростання революційного та національно-визвольного рухів, знешкодити опозиційні політичні сили, перенести увагу народів із внутрішніх проблем на зовнішню загрозу

СТРАТЕГІЧНІ ПЛАНИ ВОЮЮЧИХ ДЕРЖАВ ЩОДО УКРАЇНИ

Плани Німеччини:

розгромити Російську імперію та відірвати від неї Україну;
приєднати Україну разом із Прибалтикою, Польщею і Кавказом до складу майбутньої Великонімецької світової імперії;

створити під своєю зверхністю Пангерманський союз, у якому Україна мала стати частиною німецького протекторату;

перетворити Україну в сировинну базу Великонімецької імперії

Плани Австро-Угорщини:

навічно зберегти своє панування у Східній Галичині, Північній Буковині, Закарпатті;

захопити Волинь і Поділля;

придушити національно-визвольний рух українців.

Плани Росії:

російський царизм мав намір за допомогою воєнної сили розширити територію Російської імперії до Карпатських гір, захопити під прикриттям ідеї “об’єднання всіх руських земель” Східну Галичину, Північну Буковину, Закарпаття;

використати воєнний стан, щоби назавжди покінчити з національно-визвольним рухом українців

СТАВЛЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ВЛАСТЕЙ ДО УКРАЇНЦІВ

На території України, що була під владою Російської імперії, на початку війни було:

- 1) введено воєнний стан;
- 2) закрито всі українські видавництва (“Рада”, “Дзвін”, “Україна”, “Рідний край”, “Літературний вісник” тощо);
- 3) заборонено друкування поліграфічної продукції українською мовою;
- 4) припинено діяльність “Просвіти”;
- 5) припинено діяльність усіх самодіяльних творчих українських організацій;
- 6) почалися репресії проти активних учасників українського національного руху (наприклад, Михайла Грушевського, якого заарештували і вислали під “нагляд поліції” у Поволжя. Згодом йому дозволили перебраться до Москви, але без права на педагогічну та громадську діяльність).

Урядові утиски активно підтримала преса правого російського націоналістичного напрямку

ДІЇ РОСІЙСЬКОЇ ВЛАДИ НА ОКУПОВАНИХ ЗЕМЛЯХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

1. На окупованих землях західної України створено генерал-губернаторство на чолі з графом О. Бобринським

2. Проводилася насильницька русифікація.
3. Обмежувалося вживання української мови.
4. Було закрито українські громадські установи, школи, гімназії, “Просвіти”.
5. Проводилися арешти неблагонадійних (за 4 місяці окупації Галичини проведено 1 000 обшуків, 1 200 арештів).
6. Проводилася масова депортація на Схід (із Галичини було вивезено 12 тисяч осіб, у тому числі 578 діячів українського руху, 34 греко-католицьких священики).
7. Почалося переслідування греко-католиків, примушення їх переходити до православної віри. Було заарештовано і вивезено до Суздаля митрополита греко-католицької церкви А. Шептицького.

Депортація – примусове виселення з місця постійного проживання за наказом органів державної влади

ДІЇ АВСТРО-УГОРСЬКИХ ВЛАСТЕЙ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

Тільки-но розпочалася війна, як австро-угорські власті почали розправу над українцями за їхнє прагнення до возз’єднання з тією частиною українського народу, що проживала під владою Російської імперії:

тисячі українців було кинуте до в’язниць та запроторено в концентраційні табори;

запідозрених у шпигунстві відправляли на шибеницю (у вересні 1914 р. у Мукачеві було повішено трьох чоловік – священика, писаря, селянина);

у Закарпатті власті проводили мадяризацію українців, перевівши всю шкільну освіту на угорську мову навчання

СТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПАРТІЙ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ДО ВІЙНИ

На захист Російської держави виступили:

1. Карпатсько-руський визвольний союз.
2. Товариство українських поступовців (ТУП) та його орган “Рада” – перегодом вони відійшли від цих позицій.

3. Група членів Української соціал-демократичної партії на чолі із С. Петлюрою та газета “Українське життя”, редактором якої він був.

4. Місцеві організації загальноросійських партій (окрім більшовиків).

5. Для підтримки російської армії було створено комітет Південно-Західного фронту Всеросійського союзу земств і міст, у складі якого працювали відомі діячі українського руху А. Ніковський, Д. Дорошенко, А. В'язлов та інші.

1916 р. Симона Петлюру було призначено помічником уповноваженого цього союзу на Західному фронті

НА ПІДТРИМКУ АВСТРО-УГОРЩИНИ ВИСТУПИЛИ

Союз визволення України.

Головна Українська Рада, спираючись на легіон січових стрільців.

Частина Української соціал-демократичної партії на чолі з В. Дорошенком.

Усі політичні партії Австро-Угорщини

ЗАСУДЖУВАЛИ ВІЙНУ

Невелика група українських соціал-демократів (Л. Юркевич, А. Лола, П. Дятлов) на сторінках газети “Боротьба”, що видавалась у Женеві.

Значна частина українських соціал-демократів за участю В. Винниченка проводила антивоєнну агітацію під гаслами “Геть війну!”, “Хай живе автономія України!”

КАРПАТСЬКО-РУСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ КОМІТЕТ
(створений 29 липня 1914 р. у Києві з емігрантів, галицьких ватажків-москвофілів, які виступали за возз'єднання українських земель зі Східною Україною у складі Російської імперії)

1. Видав відозву до галицьких українців, закликаючи їх зустрічати царські війська хлібом-сіллю як визволителів.

2. Поширював серед українців Галичини пропагандистсько-інформаційну літературу.

Микола II привітав Карпатсько-руський визвольний комітет телеграмою. Відомий москвофіл В. Дудикевич мав навіть особисту розмову з царем у Петербурзі

ГОЛОВНА УКРАЇНСЬКА РАДА (ГУР)

Це – міжпартійний блок соціал-демократичної, національно-демократичної та радикальної українських партій.

Очолит ГУР Кость Левицький.

3 серпня 1914 р. члени ГУР звернулися до населення з маніфестом, у якому йшлося, що “Росія є історичним ворогом України”, агітували стати на бік Австро-Угорщини. Вони закликали населення формувати українські військові підрозділи для допомоги австрійській армії.

Травень 1915 р. – Головну українську раду перейменовано у Загальну українську раду (ЗУР). До неї приєдналися представники від Буковини та Союзу визволення України.

1915 р. – Загальна українська рада звернулася з декларацією, в якій заявила про свою мету – створити самостійну Українську державу з тих українських земель, які залишилися в Російській імперії, а з українських земель у складі Австро-Угорщини планувалося створити автономну область.

5 листопада 1916 р. – Австро-угорський та німецький уряди проголосили про створення Польського королівства із земель, які раніше входили до складу Російської імперії, з наданням йому широких прав на Галичину. Стало зрозуміло, що плани Загальної української ради не буде втілено в життя.

1916 р. – Загальна українська рада оголосила про саморозпуск

СОЮЗ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ (СВУ)

Заснований **4 серпня 1914 р.** у Львові невеликою групою східноукраїнських емігрантів, які перед початком Першої світової війни проживали у Львові, разом із галицькими політичними лідерами. Проіснував до червня 1918 р.

Організатори СВУ – Андрій Жук, Володимир Дорошенко, Дмитро Донцов, Маркіян Меленевський (Басок), Олександр Скоропис-Йолтуховський, Микола Залізняк та інші.

Голова СВУ – Дмитро Донцов.

Кінець серпня 1914 р. центром СВУ став Відень, оскільки російські війська зайняли Львів.

Жовтень 1914 р. – у Відні оприлюднено платформу СВУ (“Наша платформа”), у якій проголошувалося:

- утворення самостійної Української держави;
- установлення конституційної монархії;
- заснування демократичного устрою;
- надання рівних прав і свобод представникам усіх національностей;
- забезпечення самостійності української церкви;
- згуртування навколо СВУ коаліції непримиренних ворогів Російської імперії.

Головну ставку СВУ робив на німецьку армію, вбачаючи в ній силу, спроможну подолати Російську імперію. Від Німеччини та Австро-Угорщини СВУ отримував матеріальну допомогу

ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

1. Видали відозву “До українського народу в Росії”, у якій закликали українців зустрічати австро-угорські війська як визволителів.

2. Видали відозву “До громадської думки Європи”, у якій запевняли, що Україна, ставши самостійною державою, буде для Європи твердиною проти експансії Росії.

3. Союз визволення України мав своїх повноважних представників у Берліні, Софії, Стамбулі, Женеві, Римі, Стокгольмі, Осло.

4. Від **кіncia 1914 р.** у Відні виходив “Вісник Союзу визволення України”

5. **1915 р.** почали видавати у столиці Болгарії (Софії) українською мовою газету “Робітничий прапор”.

6. Проводили агітаційно-пропагандистську роботу в таборах військовополонених українців з російської армії в Німеччині та Австро-Угорщині.

7. Домоглися від німецьких та австро-угорських властей організації окремих таборів для військовополонених українців, у яких:

засновували школи, бібліотеки, читальні, хори, оркестри, театри, церкви;

організовували курси з вивчення української історії та літератури;

організовували каси взаємодопомоги, кооперативні крамниці; активно клопоталися вихованням української національної самосвідомості, неприйняття Російської імперії.

8. Діячі СВУ:

виступали з лекціями й доповідями в Австро-Угорщині, Німеччині, Болгарії;

друкували статті на українську тематику;

налагодили регулярне видання науково-популярних брошур про історичне минуле та сучасність України (друкували українською, німецькою, болгарською, турецькою, румунською, чеською, хорватською, італійською, шведською мовами);

видали різними мовами праці історика Миколи Костомарова, географа Степана Рудницького, літературознавця Богдана Липського та ін.

9. Реалізацію національно-політичних та економічних прагнень українського народу члени СВУ пов’язували з поразкою Росії у війні.

Із набраних солдатів та офіцерів у таборах для військовополонених було створено українські військові дивізії – сірожупанна (в Австро-Угорщині) та синьожупанна (у Німеччині).

Однаке використати цей значний воєнний потенціал у боротьбі за українську державність не судилося

УКРАЇНСЬКІ СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ (УСС) (створено у серпні 1914 р.)

Назва походить від формувань запорізьких козаків, які несли строкову і розвідувальну службу.

Серпень 1914 р. – Головна українська рада створила Центральну бойову Раду, яка звернулася до уряду Австро-Угорщини з проханням дозволити сформувати легіон Українських січових стрільців. Згоду було отримано. Легіон було сформовано на добровільних засадах у м. Стрий на Львівщині на основі організованих українських організацій:

спортивно-громадської – “Сокіл”;

пожежної – “Січ”;

учнівсько-шкільної – “Пласт”.

Добровольців було 28 тисяч.

Австро-Угорська монархія хоч і мала гостру потребу в живій силі, чинила перешкоди формуванню легіону. Було дано дозвіл на створення легіону УСС чисельністю лише 2,5 тис. Їм видали рушниці, зняті з озброєння ще 1888 р. Військову присягу приймали двічі:

перший раз – загальну для всього австрійського війська;

другий раз – “свою”, національно-патріотичну, на вірність Україні.

Командувачем Українських січових стрільців був **Михайло Галущинський**.

Українських січових стрільців називали “усусами” (похідна від аббревіатури УСС). Одними з перших вступили до загону січових стрільців **сини Івана Франка – Петро і Тарас**. Вони в подальшому брали безпосередню участь у боях

БОЙОВИЙ ШЛЯХ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

24 вересня 1914 р. – перше бойове хрещення УСС, які захищали Ужоцький перевал Карпатських гір. Проти них наступала дивізія кубанських козаків. За героїчну оборону перевалу українські частини було відзначено австрійським командуванням, що рідко траплялося щодо неавстрійських вояків

Квітень – травень 1915 р. Битва “усусів” з російськими частинами на горі Маківка у Карпатах. Вони проявили масовий героїзм. Бої за Маківку визначили перемогу у воєнних операціях німецько-австрійських військ, які перейшли в наступ. У їхньому складі “усуси” вже в **червні 1915 р.** першими увійшли до Галича, піднявши тут на знак перемоги жовто-блакитний прапор.

Липень 1915 р. Створено 1-й полк УСС у кількості 2 200 вояків на чолі з отаманом **Грицем Коссаком**, який у серпні 1915 р. уже був на фронті.

2 листопада 1915 року зусиллями січовиків було ліквідовано прорив росіян на Бережани. Тут полк УСС втратив убитими, полоненими й пораненими більше тисячі старшин і стрільців.

Серпень – вересень 1916 р. Битва “усусів” з російськими військами в районі г. Лисоня під Бережанами. Полк УСС опинився в оточенні, 150 старшин і стрільців полягли у бою, близько тисячі потрапили в полон. Залишки полку було відведено в тил.

Липень 1917 р. Шість відновлених сотень полку УСС під командуванням **Мирона Тарнавського** знову вступили в бій з російськими військами на Березанщині. Під час боїв січові стрільці показали себе дисциплінованими воїнами, які проявляли масовий героїзм і взаємодопомогу.

Після Лютневої революції в Росії почалося братання січових стрільців і українців, які воювали в російській армії.

Після підписання Брестського миру січові стрільці разом з військами Українського національного руху воювали проти більшовиків, білогвардійців, поляків.

Згодом з офіцерів-січовиків **Євген Коновалець** створив **Українську воєнну організацію**, яка стала основою Організації українських націоналістів (ОУН)

ВОЄННІ ДІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Українськими землями проходили два фронти – Південно-Західний і Румунський. Тут перебувало 3 млн 500 тис. солдатів та офіцерів (близько 50 % усього складу діючої армії)

У тилових гарнізонах в Україні перебувало 400 тис. солдатів та офіцерів. Наприклад, гарнізон Одеси нараховував 50 тис. бійців, Харкова – 40 тис., Києва – 35 тис., Миколаєва – 35 тис.

Чорноморський флот нараховував 40 тис. моряків.

18 серпня – 21 вересня 1914 р. Галицька битва. Російський Південно-Західний фронт генерала Іванова силами чотирьох армій завдав удару по Галичині. За 33 дні російські армії просунулися на 200 км (оволодівши Львовом, Перемишлем, Чернівцями), відкинули австро-угорські війська за річки Сан і Дунаєць, вийшовши до Карпат. Наступ було припинено через нестачу артилерійських снарядів. Австрійці втратили 400 тис. солдатів, росіяни – 230 тис. Російські війська захопили Східну Галичину, Буковину, північно-східну частину Словаччини і Закарпаття.

Кінець 1914 р. – початок 1915 р. Позиційна війна на Східному фронті. Активних бойових дій не велося.

Квітень 1915 р. Початок наступу австро-німецьких військ у Галичині.

Травень – червень 1915 р. Галицька операція німецьких військ. Вісім армій під командуванням генерала Макензена прорвали оборону російських військ і змусили противника залишити Галичину. Під тиском австро-німецьких військ російське командування віддало розпорядження про великий відступ по всій лінії фронту.

Осінь 1915 р. Російська армія була змушена залишити Польщу, Литву, Буковину, Східну Галичину, частину Латвії та Білорусі, п'ять повітів Волині.

Кінець 1915 р. – початок 1916 р. Фронт стабілізувався. Війна стала позиційною. Вивести Росію з війни Німеччина та її союзники не спромоглися. Росія скористалася з перепочинку, бо на початку 1916 р. німецьке командування активізувало бойові дії на Західному фронті.

Весна 1916 р. Війська Південно-Західного фронту під командуванням генерала О. Брусилова знову зайняли Буковину і південні райони Галичини

3 (4) червня 1916 р. “Брусиловський прорив”. Війська Південно-Західного фронту під командуванням генерала О. Брусилова прорвали австрійську оборону і знову захопили східну частину Галичини, усю Буковину, Волинь. Це була остання успішна операція російських військ. Резервів, щоб закріпити успіх, у російського командування не було, і війська були змушені знову перейти до оборони. Лінія фронту залишалася незмінною до літа 1917 р.

Червень 1918 р. Тимчасовий уряд Росії розпочав новий наступ на Південно-Західному фронті, який завершився крахом

НАСЛІДКИ ВІЙНИ

1. Війна завдала українським землям руйнування господарства, спричинила гальмування розвитку, деформацію структури виробництва:

у Галичині за роки війни було зруйновано 40 % господарських та житлових будинків, більше 1,5 тис. фабрик і заводів, нафтова промисловість зменшилась на третину;

на Буковині поголів'я коней і свиней зменшилося на 60 %, овець – на 47 %.

2. Великі руйнування народного господарства були і в Наддніпрянській Україні:

кількість промислових підприємств зменшилась на 532;

скоротилось промислове виробництво, особливо в харчовій та легкій промисловості;

зростала залежність Росії від іноземного капіталу. 74 % інвестицій у розвиток кам'яновугільної промисловості Російської імперії було зроблено у підприємствах Донбасу;

на 1 млн 880 тис. десятин скоротилися посівні площі;

на 200 млн пудів знизився врожай зернових порівняно з 1913 р.;

у селах залишилося лише 38,7 % працездатних чоловіків.

3. Зростаюче зубожіння призвело до посилення боротьби трудящих мас України:

1915 р. в Україні відбулося 113 страйків, у яких узяли участь 48 тис. робітників, а 1916 р. – 218 страйків, причому кількість учасників зросла до 193 тис.;

протягом другої половини 1914 р. в Україні відбулося 10 селянських виступів, 1915 р. – 99, 1916 р. – 110

НАСЛІДКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Негативні	Позитивні
<p>Людські втрати – понад 500 тис. загиблих. Розорення західноукраїнських земель: зруйновано 40 % житлових і господарських будівель, близько 2 тис. підприємств; скорочено на третину видобуток нафти. Поголів'я худоби скоротилося на половину.</p> <p>Утримання за рахунок місцевих ресурсів 50 % діючої російської армії (3,5 млн осіб) та тилових гарнізонів (400 тис. осіб), що знаходилися на території України.</p> <p>Виникнення проблеми біженців, депортованих, переміщених осіб. Загальні витрати Росії за війну склали 41 млрд рублів. Інфляція зросла в 4–8 разів.</p> <p>Падіння виробництва, кризовий стан економіки (на початок 1917 р. у Наддніпрянщині скоротився видобуток залізної руди на 46 %, марганцевої – на 29 %, виплавка чавуну – на 32 %, сталі – на 33 % порівняно з 1913 р.; зростання залежності промисловості від іноземного капіталу. Диспропорція у розвитку промисловості (швидке зростання галузей воєнного виробництва, занепад цивільного виробництва).</p> <p>Скорочення посівних площ (на 1,880 млн десятин), зменшення збору зернових на 200 млн пудів, скорочення виробництва цукру (із 85 млн пудів у 1913 р. до 50 млн пудів у 1917 р.); загострення продовольчої проблеми в містах, поява черг.</p> <p>Скорочення працездатного населення на селі (у 1917 р. залишилось 38,7 % працездатного чоловічого населення). Загострення соціальних проблем. Перебої в роботі транспорту.</p> <p>Посилення страйкової боротьби робітників (1914 р. – 30 тис. осіб, 1915 р. – 50 тис. осіб, 1916 р. – 200 тис. осіб) і виступів селян (протягом 1914–1916 рр. – 160 тис. людей)</p>	<p>Зростання національної самосвідомості населення.</p> <p>Створення українських збройних формувань, набуття воєнного досвіду.</p> <p>Підняття “українського питання” на міжнародний рівень</p>

Тема 9

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ І ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ 1917–1920 РОКІВ: НАСЛІДКИ Й ІСТОРИЧНІ УРОКИ

Наслідки Лютневої демократичної революції в Росії. Повалення самодержавства. Причини і передумови революції в Україні. Утворення Тимчасового уряду. Ради робітничих та солдатських депутатів у Петрограді та Україні. Утворення Центральної Ради, її лідери, політична програма. Структура органів влади Центральної Ради. Розгортання національно-визвольного руху. Українізація армії. Проголошення автономії України. I і II Універсали Центральної Ради. Утворення Генерального секретаріату. Загострення кризи у взаємовідносинах Тимчасового уряду та Центральної Ради. Жовтневий переворот у Петрограді. III Універсал Центральної Ради, проголошення Українського національного руху. Війна Радянської Росії проти УНР. Інтервенція російських більшовиків в Україну. IV Універсал. Центральної Ради. Бій під Крутами. Брестський мирний договір. Здобутки і прорахунки Центральної Ради. Історичне значення Центральної Ради.

Українська Гетьманська держава та проголошення П. Скоропадського гетьманом. Внутрішня і зовнішня політика уряду П. Скоропадського. Причини краху Гетьманату. Утворення Директорії. Боротьба за відновлення УНР. Організація держави на західноукраїнських землях. Утворення ЗУНР. Створення Української Галицької армії. Акт злуки (об'єднання) ЗУНР і УНР. Внутрішня і зовнішня політика Директорії. Помилки та причини поразки Директорії. Варшавська угода. Установлення радянської влади в Україні. Радянсько-польська війна та її наслідки для України. “Нота Керзона”. Ризький мирний договір.

Діяльність Центральної Ради (7 (17) березня 1917 року – 29 квітня 1918 року)

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ

Характер революції – національно-демократична, визвольна.

Завдання революції:

– **на першому етапі:**

позбутися імперської залежності;

національно-територіальна автономія України у демократичній Російській Федеративній Республіці;

– **на другому етапі:**

національне і соціальне визволення України;

створення власної соборної самостійної демократичної держави.

Рушійні сили революції:

1. Нечисленна національна інтелігенція.

2. Багатомільйонне селянство

ЛЮТНЕВА ДЕМОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ В ПЕТРОГРАДІ (27 лютого 1917 р.)

Зміст революції – боротьба народних мас проти самодержавства, за демократичну республіку

Дві влади

Створення Тимчасового уряду
2 (15) березня 1917 р.

Уряд очолив Георгій Львов – голова Всеросійського союзу земств і міст.
Зречення царя Миколи II з престолу.

До складу Тимчасового уряду входили представники партій:

конституційно-демократичної партії ліберальної буржуазії;
октябристської;
соціал-демократичної (меншовиків);
есерівської (у т. ч. трудовиків)

Створення рад робітничих і солдатських депутатів з представників есерів і меншовиків (27 лютого (12 березня) 1917 р.).

На перехідному етапі, який мав тривати до Установчих зборів, ради зобов'язані були бути гарантом демократичного розвитку, збереження й поглиблення Лютневої революції

ПОДІЇ В УКРАЇНІ

У Києві від імені Тимчасового уряду оформився Виконавчий комітет Ради громадських організацій (4 (17) березня 1917 р.), який існував до 4 вересня 1917 р.

На території України ліквідовано органи царської адміністрації, вся влада була в руках призначених Тимчасовим урядом губернських та повітових комісарів

Створено ради робітничих і солдатських депутатів.

Керівна роль у радах належала російським меншовикам та есерам.

Ради виникли у Києві, Харкові, Катеринославі, Кременчуці, Луганську, Полтаві тощо.

У середині 1917 р. в Україні діяли 252 ради

ЦЕНТРАЛЬНА РАДА – представницький орган української демократії, який очолив національно-визвольний рух в Україні; загальногромадська організація 7 (17) березня 1917 р.

Голова (обраний заочно) – Михайло Грушевський повернувся до Києва 12 (25) березня 1917 року

ГОЛОВНІ ПОЛІТИЧНІ СИЛИ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ

Одна – прагнула збереження й розбудови незалежної Української держави:

Українська Центральна Рада;

гетьман П. Скоропадський (до 14 листопада 1918 р.);

директорія УНР;

національно-комуністична меншість у КП(б)У.

Верстви населення – інтелігенція, селяни.

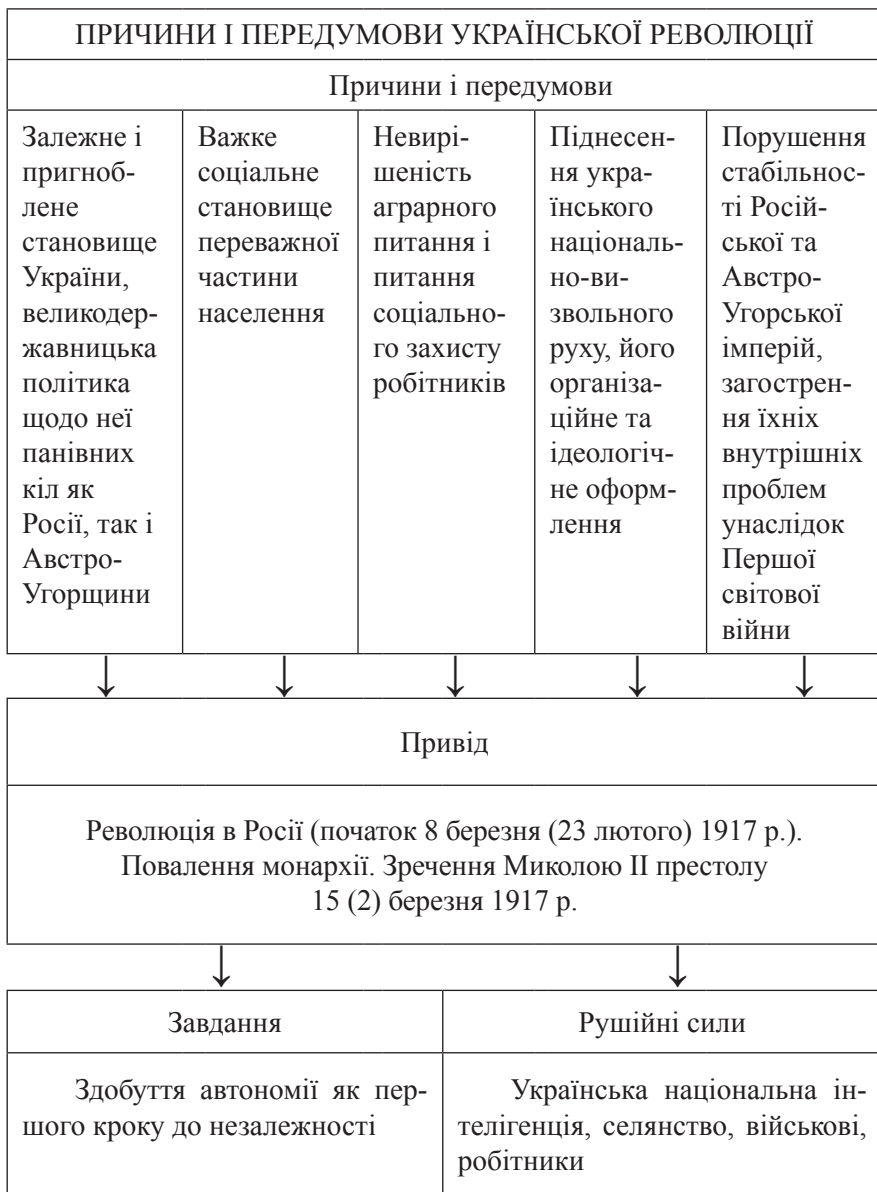
Друга – боролася за долучення України до складу інших держав (брали участь верстви в основному неукраїнського населення, які прагнули опертися на певні соціальні та національні групи, політичні партії всередині України):

білогвардійці (боролися за прилучення України до Росії) – спиралися на сили країн Антанти, які не визнавали незалежності України;

правлячі кола Польщі, які прагнули розширити свої кордони за рахунок України;

більшовики

Українська революція 1917–1918 років

**ЗАГАЛЬНОРОСІЙСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ,
ЩО ДІЯЛИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ**

Назва	Місце в політичному спектрі	Головні програмні положення щодо українського руху
Чорносотенні організації	Ультраправі, російські націоналісти, шовіністи	Відновлення монархії, сильної Російської імперії. Не визнавали українського народу і, відповідно, України
Октябристи	Праві, консерватори	Заперечення автономії України
Конституційні демократи (кадети)	Центристи, ліберали	Проголошення демократичних свобод. Заперечували автономію України. Виступали за надання національно-культурних прав українцям
Російська соціал-демократична робітничка партія (меншовиків) (РСДРП(м))	Центристи, соціал-демократи	Проголошення демократичних свобод. Запровадження широкого соціального законодавства. Заперечення автономії України
Партія соціалістів-революціонерів (есерів)	Ліві, народники	Передача землі селянам. Не заперечували автономії України
Російська соціал-демократична робітничка партія (більшовиків) (РСДРП(б))	Ліві, комуністи	Здійснення соціалістичної революції. Усупільнення власності. Установлення “диктатури пролетаріату”. Не заперечували автономії України на період буржуазно-демократичної революції

УКРАЇНСЬКІ ПАРТІЇ

1. Товариство українських поступовців (ТУП).

Згодом ТУП перейменували в Союз автономістів-федералістів (*голова* – Сергій Єфремов), потім – в Українську партію соціалістів-федералістів (УПСФ).

2. Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП).

Лідери – Володимир Винниченко, Симон Петлюра. Підтримувала гасло автономії України.

3. Українська партія соціалістів-революціонерів (УПРС).

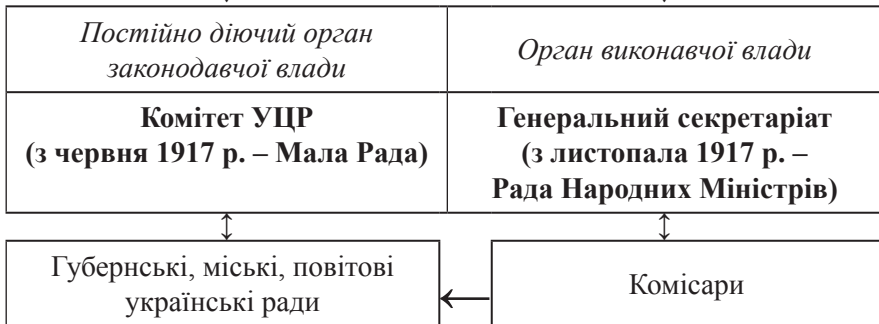
Лідер – Микола Ковалевський. Вимагали національно-територіальної автономії

СТРУКТУРА ОРГАНІВ ВЛАДИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (УЦР)

20 (7) березня 1917 р. було обрано керівний склад УЦР. *Головою* було обрано М. Грушевського, заступниками – В. Винниченка і С. Єфремова.

Ця дата є датою заснування Української Центральної Ради

Українська Центральна Рада

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ СТАТУТУ ГЕНЕРАЛЬНОГО
СЕКРЕТАРІАТУ І “ТИМЧАСОВИХ ІНСТРУКЦІЙ...”

Назва	Територія, на яку поширювалася влада Генерального секретаріату	Підпорядкованість. Механізм реалізації повноважень	Компетенції
Статут Генерального секретаріату	Київська, Волинська, Подільська, Полтавська, Херсонська, Катеринославська, Харківська, частина Чернігівської і Таврійської областей	Генеральний секретаріат формував УЦР, був їй підзвітний, але затверджував його Тимчасовий уряд. При петроградському уряді мав працювати статс-секретар у справах України, якого мали призначати за погодженням з УЦР	Генеральний секретаріат повинен був передавати на розгляд Тимчасового уряду законопроекти та фінансові обрахунки видатків на потреби України, розглянуті й затверджені УЦР. Усі урядові установи в Україні повинні бути узгодженими з Генеральним секретаріатом, що встановлював, які органи і в яких межах та випадках могли вступати у відносини безпосередньо з Тимчасовим урядом. Усі невиборні посади урядовців в Україні заміщувалися Генеральним секретаріатом

Тимчасові інструкції	Київська, Волинська, Подільська, Полтавська, частина Чернігівської областей	Генеральний секретаріат – орган Тимчасового уряду, а не Центральної Ради	До сфери компетенції Генерального секретаріату не належали військові та продовольчі справи, пошта, телеграф, суд, право призначати на державні посади. Тимчасовий уряд міг здійснювати зв'язки з місцевими органами влади в Україні, минаючи Генеральний секретаріат. Усі ініціативи Генерального секретаріату мали затверджуватися в Петрограді, так само як і кандидати на посади генеральних секретаріатів, пропонувані УЦР
----------------------	---	--	---

СКЛАД РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ
(24 (11) січня 1918 р.)

Посада	Прізвище
Голова Ради Народних Міністрів, міністр внутрішніх справ	В. Винниченко
Заступники	І. Красковський, О. Карпинський, Л. Абрамович
Народний міністр закордонних справ	О. Шульгін

Народний міністр військових справ і праці	М. Порш
Народний міністр судових справ	М. Ткаченко

ДВІ ГРУПИ НАЦІОНАЛЬНИХ СИЛ

1. Автономісти (М. Грушевський, В. Винниченко)	Прибічники автономії України у складі демократичної Росії
2. Самостійники (М. Міхновський)	Прибічник негайного проголошення незалежності України

ПОГЛЯДИ МИХАЙЛА СЕРГІЙОВИЧА ГРУШЕВСЬКОГО

Михайло Грушевський – перший президент України, найвидатніший її історик і вчений зі світовим ім'ям. М. Грушевський писав історію і водночас творив її, обіймаючи найвищі державні посади. Виносивши у своїй дослідницькій діяльності ідею Української держави, він безпосередньо реалізував її в умовах народно-демократичної революції в Україні (1917–1918 рр.).

М. Грушевський 12 березня 1917 р. повернувся до Києва і як ідеолог та провідник національно-визвольного руху очолив Українську Центральну Раду, яка під його керівництвом проіснувала 14 місяців.

Центральна Рада, до складу якої входили представники інтелігенції, селяни, робітники і військові, мала на меті проголошення національно-територіальної автономії України. М. Грушевський хотів законним способом домогтися автономії від Тимчасового уряду. Він підкреслював, що тільки державність може бути запорукою вільного народу. М. Грушевський закликав не чекати Установчих зборів, щоб від них одержати автономію України. Він уважав, що це питання життя або смерті для українського народу неприпустимо ставити в залежність від того, якою виявиться більшість на Установчих зборах. Борці за національну справу мають самі будувати автономію України, створюючи нові органи місцевого самоврядування разом з іншими народностями.

М. Грушевський гнівно відкидав гасло “Україна для українців”, підкреслюючи, що Україна – для всіх, хто тут живе. Він виступав за те, щоб Центральна Рада перетворилася на дієвий орган державної влади

Після Жовтневого перевороту в Петрограді М. Грушевський виступив за негайне утворення Української національної держави, і її було проголошено в III Універсалі Центральної Ради (7 (20) листопада 1917 р.).

Центральна Рада під проводом М. Грушевського розпочала своїми чотирма Універсалами велику справу розбудови держави українського народу – від автономії в складі Росії до повної державної незалежності. Погляди М. Грушевського змінилися від вимог національно-територіальної автономії до проголошення самостійності України. IV Універсалом Центральної Ради проголосила створення самостійної, суверенної Української держави – Української Народної Республіки.

Аж до перевороту, здійсненого гетьманом П. Скоропадським, і приходу німецьких військ М. Грушевський разом зі своїми сподвижниками послідовно закладав підвалини української державності. 29 квітня 1918 р. було затверджено Конституцію УНР, змінено земельне законодавство. Але Центральної Рада під ударами німецьких військ припинила існування.

Михайло Грушевський був великим сином українського народу, незалежної соборності України

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНГРЕС (6–8 (19–21) квітня 1917 р.)

На конгресі зібралося 900–1 000 представників усіх регіонів України від політичних партій і різних політичних організацій – селянських, військових, робітничих, економічних, культурних.

1. Конгрес заслухав і обговорив низку доповідей:

про принципи федералізму;

про способи утворення автономного устрою;

про забезпечення прав національних меншин.

2. Делегати конгресу прийняли постанову про необхідність домагання національно-територіальної автономії для України і перебудови Російської держави на Федеративну Демократичну Республіку.

3. Конгрес визнав Центральну Раду як революційний парламент

4. Конгрес обрав новий склад Центральної Ради зі 118 осіб (2/3 місць було відведено представникам міст і губерній, 1/3 – політичним партіям).

5. Делегати конгресу обрали керівництво Центральної Ради: голову – М. Грушевського, заступників – В. Винниченка і С. Єфремова.

6. Центральна Рада обрала виконавчий орган – Комітет (згодом його було названо Малою Радою з 20 осіб) для постійної роботи між сесіями

І ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ З'ЇЗД (5–8 (18–21) травня 1917 р.) 700 делегатів

Головним пунктом роботи з'їзду стало питання про ставлення до війни. Було вирішено домагатися миру без анексій і контрибуцій, але до настання такого миру пропонувалося обороняти здобутки революції від ворогів за лінією фронту.

З'їзд уповноважив Центральну Раду узгодити з Тимчасовим урядом питання про надання Україні національно-територіальної автономії.

На з'їзді було обрано Військовий генеральний комітет із 18 осіб на чолі зі С. Петлюрою.

На з'їзді було прийнято резолюцію про необхідність українізації армії, відкриття українських шкіл, готування українських військових статутів і підручників.

Делегати з'їзду зажадали повернення козацьких клейнодів з музеїв Петрограда і Москви.

На виконання постанов І Всеукраїнського військового з'їзду Центральна Рада відрядила до Петрограда делегацію з 10 осіб на чолі з В. Винниченком (середина травня 1917 р).

Делегація везла до російської столиці “Записку Центральної Ради до Тимчасового уряду”, де зазначалося про таке:

1. Центральна рада є “голосом українського народу” і вже здійснює культурно-національну автономію.

2. Тимчасовий уряд має визнати автономію України.

3. Україна проголошує своє право на участь у мирних переговорах

4. Росія не повинна чинити перешкоди українізації військ.

Поїздка успіху не мала, Тимчасовий уряд погоджувався лише на культурно-освітню автономію для України

І ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ СЕЛЯНСЬКИЙ З'ЇЗД

(28 травня – 2 червня 1917 р.)

На з'їзді були присутні представники з 9 губерній.

Делегати з'їзду вирішили:

1. Доручити Центральній Раді скласти статут автономії України та запровадити автономний лад.

2. Скликати з'їзд представників інших народів та областей Росії.

3. Українізувати всі адміністративні й самоврядні установи в Україні.

4. Обрати Раду селянських депутатів та її виконавчий орган – Центральний комітет селянської спілки.

5. Увести Раду селянських депутатів до складу Центральної Ради

ІІ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ З'ЇЗД

(5 (18) – 10 (23) червня 1917 р.)

На з'їзд прибуло 2 300 делегатів від 1,6–1,8 млн українських вояків.

Напередодні з'їзду Тимчасовий уряд надіслав до Києва дві телеграми про те, що військовий міністр Корейський забороняв з'їзд, а Тимчасовий уряд відкинув усі домагання Української Центральної Ради щодо автономії України.

Політика Росії спонукала Українську Центральну Раду до активних дій. 3 (16) червня 1917 р. Центральна Рада прийняла резолюцію:

1) звернутися до всього українського народу із закликом організувати і розпочати побудову автономії;

2) негайно видати Універсал до українського народу, в якому роз'яснити сутність домагань української демократії щодо автономії

Делегати II Всеукраїнського військового з'їзду перед початком роботи зібралися на Софійському майдані. У присутності десятків тисяч селян, після молебню та урочистого виконання українського гімну вони заприсяглися не повертатися до своїх частин без автономії України.

З'їзд запропонував Центральній Раді розробити у згоді з національними меншинами основи автономного устрою та зобов'язався надати Центральній Раді найактивнішу підтримку.

Було підтверджено постанову I Всеукраїнського військового з'їзду про українізацію армії та затверджено статут Військового генерального комітету на чолі із С. Петлюрою.

З'їзд обрав Раду військових депутатів і ухвалив, щоб вона увійшла складовою частиною до Центральної Ради.

Рада військових депутатів обрала постійну президію у складі українських соціал-демократів П. Войтенка, М. Врублевського, П. Гермайзе, М. Панченка, а також безпартійного П. Куцяка (Чалого).

10 (23) червня 1917 р. в останній день з'їзду Центральна Рада урочисто проголосила I Універсал

I УНІВЕРСАЛ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

(10 (23) червня 1917 р. В. Винниченко оголосив текст I Універсалу на засіданні II Всеукраїнського військового з'їзду)

Проголошено національно-територіальну автономію України.

Найвищим державним органом в Україні визнано Центральну Раду.

Проголошено необхідність скликання Українських установчих зборів – законодавчого органу Української держави.

Закликано народ переобрати органи влади, запрошено до спільної праці національні меншини, визнано їх право на вільний розвиток на території України. Висловлено надію, що у самостійній побудові нового життя візьмуть участь і неукраїнські народи, які проживають в Україні

Наказано всім громадським управам установити з 31 липня 1917 р. податок на населення на розбудову української автономії й пересилати кошти до скарбниці Української Центральної Ради.

Визнано необхідність розробити закон про землю, згідно з яким право порядкувати українськими землями, право користуватися ними належало тільки народові України

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРІАТ – КРАЙОВИЙ УРЯД УКРАЇНИ (створено 15 (28) червня 1917 р.)

У складі уряду було 9 представників від УСДРП, УПСР, УПСФ.

На чолі уряду – В. Винниченко, генеральний писар – П. Христю.

В уряді відповідали:

за фінанси – Х. Барановський;
міжнародні справи – С. Єфремов;
продовольчі справи – М. Стасюк;
земельні справи – Б. Мартос;
військові справи – С. Петлюра;
юстицію – В. Садовський;
освіту – І. Тешенко

ЗМІНИ В КЕРІВНИЦТВІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (кінець червня 1917 р.)

Замість В. Винниченка і С. Єфремова, обраних до уряду, заступниками голови Центральної Ради стали:

М. І. Шрага – есер;
С. Ф. Веселовський – соціал-демократ;
Ф. І. Крижановський – трудовик;
А. В. Ніковський – соціаліст-федераліст

II УНІВЕРСАЛ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (3 (16) липня 1917 р.)

29 червня 1917 р. до Києва прибула делегація міністрів Тимчасового уряду у складі:

- I. Церетелі (міністра внутрішніх справ);
- О. Керенського (тодішнього міністра юстиції);
- М. Терещенка (міністра закордонних справ).

Делегація провела переговори з керівництвом Центральної Ради, результатом яких були взаємні поступки, компроміс.

З українського боку участь у переговорах брали М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра.

Підсумки компромісу викладено у II Універсалі

ЗМІСТ II УНІВЕРСАЛУ

1. Тимчасовий уряд зобов'язався визнати Генеральний секретаріат “найвищим крайовим органом управління в Україні”.
2. Склад Генерального секретаріату затверджено Тимчасовим урядом.
3. До складу Центральної Ради входили національні меншини, у тому числі російські кадети, меншовики та есери.
4. Центральна Рада зобов'язувалася відмовитись від самочинного введення автономії та погоджувалася чекати затвердження автономного статусу всеросійськими Установчими зборами.
5. Уряд не відмовлявся від українізації військ, але вона повинна була відбуватися під контролем російського командування

ЗНАЧЕННЯ II УНІВЕРСАЛУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

II Універсал закріпив компроміс взаємовідносин між Центральною Радою і Тимчасовим урядом на перехідний період до створення автономії України.

З боку Петрограда визнано Центральну Раду і певну автономію України

II УНІВЕРСАЛ СПРИЧИНИВ НОВУ КРИЗУ В РОСІЇ

На знак протесту проти поступок українцям три міністри-кадети, які не погоджувалися на визнання навіть обмеженої автономії України, вийшли з уряду.

Урядова криза започаткувала загальну політичну кризу в Росії, викликану:

- а) поразками на фронті;
- б) погіршенням продовольчого становища;
- в) загостренням міжпартійної боротьби.

3 (17) липня 1917 р. під впливом більшовиків у Петрограді відбулася півмільйонна демонстрація працівників. Уряд доручив керівництву військового округу навести порядок. Викликані з фронту частини розігнали демонстрацію. Під час розгону демонстрацій, унаслідок провокаційних обстрілів з боку контрреволюціонерів, десятки демонстрантів загинули, сотні були поранені. Було видано розпорядження про арешт лідерів більшовиків.

7 (20) липня 1917 р. прем'єр-міністр князь Львов подав у відставку. Уряд очолив О. Керенський. Після тривалих зусиль він порозумівся з кадетами й утворив другий коаліційний уряд, у якому портфелі міністрів розподілилися порівну між соціалістичними та буржуазними партіями

СКЛАД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (після II Універсалу)

Дотримуючись домовленості з Тимчасовим урядом, Центральна Рада до свого складу ввела 30 % представників меншин, до Малої Ради – 18 від національних меншин, до Генерального секретаріату – 5 осіб.

12 (25) липня 1917 р. – перше засідання Малої Ради у поповненому складі (40 членів – від українських організацій, 18 – від національних меншин).

Повний склад Центральної Ради збільшився до 822 осіб.

- 1. Представники від рад – 520, а саме:
 - Всеукраїнської ради селянських депутатів – 212;
 - Всеукраїнської ради військових депутатів – 158;

Всеукраїнської ради робітничих депутатів – 100;
Загальноросійських рад робітників і солдат – 50.

2. Від соціалістичних партій:

загальноросійських – 40;

єврейських – 35;

українських – 20;

польських – 15.

3. Представники професійних, просвітніх, економічних і національних (молдавських, німецьких, грецьких, білоруських тощо) організацій.

4. Представники міст і губерній.

Центральна рада стала національно-територіальним органом

У середині липня 1917 р. В. Винниченко, Х. Барановський і М. Рафес (члени Генерального секретаріату) виїхали до Петрограда, щоб узгодити з Тимчасовим урядом повноваження Генерального секретаріату як крайового органу влади. Їм довелося чекати, поки сформується другий склад коаліційного Тимчасового уряду, а відтак почалися переговори. Найбільш конфліктною виявилася проблема території, на яку поширювалася автономія. Українська делегація повернулася до Києва без жодного результату. Тимчасовий уряд на початку серпня 1917 р. затвердив для Генерального секретаріату “Тимчасову інструкцію”

**“ТИМЧАСОВА ІНСТРУКЦІЯ ГЕНЕРАЛЬНОМУ
СЕКРЕТАРІАТОВІ ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ НА УКРАЇНІ”**

(4 (17) серпня 1917 р.)

1. Дії українського уряду поширюються лише на п’ять губерній – Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і частково Чернігівську.

2. Тимчасовий уряд оголошував Генеральний секретаріат своїм органом, а не органом Центральної Ради.

3. Генеральний секретаріат має призначати Тимчасовий уряд за поданням Центральної Ради

4. Кількість членів Генерального секретаріату зменшується з 14 до 9, причому 4 з них були неукраїнцями.

5. Зі сфери компетенції Генерального секретаріату вилучалися військові, продовольчі справи, пошта, телеграф, суд, шляхи, транспорт

ЗАКОЛОТ КОРНІЛОВА – НАМАГАННЯ ПРАВИХ СИЛ УСТАНОВИТИ ВІЙСЬКОВУ ДИКТАТУРУ (25–30 серпня (7–12 вересня) 1917 р.)

25 серпня (7 вересня) 1917 р. – новопризначений верховний головнокомандувач генерал Л. Корнілов надіслав до військового міністерства телеграму з вимогою передати йому всю повноту влади.

Корнілов сподівався на підтримку в Україні, а саме:

на командувачів Південно-Західного та Румунського фронтів генералів Денікіна і Щербакова;

штаби Київського та Одеського військових округів, з якими підтримував тісні зв'язки;

перетворення Києва та Одеси в опорні пункти перевороту.

Центральна Рада запропонувала українським частинам і організаціям не виконувати наказів Корнілова. Було створено комітет з охорони революції у складі всіх організацій і партій революційної демократії, який придушив заколот.

Серпневий заколот військовиків провалився завдяки єдності дій усіх лівих сил.

У розгромі корніловщини брали активну участь трудящі України. У містах організовувалися революційні комітети, комітети порятунку революції.

28 серпня 1917 р. у Бердичеві було заарештовано командувача Південно-Західного фронту Денікіна, начальника штабу Маркова та багатьох штабних офіцерів.

У Житомирі солдати заарештували групу генералів та офіцерів. У Києві було заарештовано начальника штабу округу генерала Оболешева і відомого монархіста-чорносотенця Шульгіна

З'ЇЗД ВІЛЬНОГО КОЗАЦТВА В ЧИГИРИНІ (жовтень 1917 р.)

Делегати представляли 60 тис. організованих вільних козаків. Вільне козацтво визнавало лише владу Центральної Ради.

Було утворено Генеральну раду. Очолив її, ставши почесним отаманом Вільного козацтва, генерал П. Скоропадський

22 вересня 1917 р. Центральна Рада одностайно ухвалила скликати Установчі збори України. Скликання планувалося на 8 жовтня 1917 р. Міністр юстиції Тимчасового уряду порушив слідчу справу проти Центральної Ради. Депутація Центральної Ради виїхала до Петрограда для переговорів. У столиці для них було приготовлено камери в тюрмах. Секретарів врятувало падіння Тимчасового уряду

25 жовтня (7 листопада) 1917 р. – збройне повстання у Петрограді, унаслідок якого більшовики скинули Тимчасовий уряд.

II Всеросійський з'їзд рад робітничих і солдатських депутатів утворив новий російський уряд – Раду народних комісарів на чолі з В. Леніним

У КИЄВІ УТВОРИЛИСЯ ТРИ ТАБОРИ

1. Табір прибічників поваленого Тимчасового уряду складався з усіх загальноросійських партій, крім більшовицької. Його опорою був штаб Київського військового округу.

2. Більшовики, які спиралися на раду робітничих і раду солдатських депутатів.

3. Центральна Рада, яка протистояла штабові округу, відстоюючи власне право на владу

ЖОВТНЕВІ ПОДІЇ В КИЄВІ

27 жовтня 1917 р. Більшовики скликали розширений пленум рад робітничих і солдатських депутатів за участю представників військових частин. Було утворено революційний комітет – орган керівництва збройним постановням

28 жовтня 1917 р. Ревком заарештували вояки Київського військового округу.

29 жовтня 1917 р. Більшовики обрали новий ревком.

29–31 жовтня 1917 р. Початок більшовицького повстання. Почалися бої, переважно на Печерську та в районі заводу “Арсенал”. На вулицях міста з’явилися барикади. Київські робітники загальним страйком підтримали більшовицьке повстання.

Сили сторін

На боці більшовиків були збільшовизовані військові частини і червоногвардійські загони (6 500 душ).

Війська, вірні Тимчасовому урядові, становили 10 тис. (юнкери, курсанти шкіл прапорщиків, солдати й офіцери частин Київського військового округу).

Позиція Центральної Ради

Спочатку Центральна Рада зайняла позицію нейтралітету щодо більшовицького повстання, а згодом підтримала його і змусила прихильників Тимчасового уряду залишити місто. Забезпечення порядку в місті було покладено на сили Центральної Ради, які контролювали всі головні пункти, у тому числі пошту і телеграф

ІІІ УНІВЕРСАЛ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

(прийнято 7 (20) листопада 1917 р. на засіданні Малої Ради.

Текст оголосив М. Грушевський)

Проголошено Українську Народну Республіку як складову автономну частину Російської Республіки.

Заявлялося, що Україна не відокремлюється від Росії, але влада в Україні відтепер належить лише Українській Центральній Раді та Генеральному секретаріату.

Скасовувалося право власності на землю поміщицьких та інших нетрудових господарств.

Землю визнано власністю всього трудового народу. Передбачено, що вона повинна перейти до нього без викупу.

Проголошено 8-годинний робочий день та встановлення державного контролю за виробництвом.

Визначено необхідність негайного початку мирних переговорів між воюючими сторонами

Проголошено свободи слова, друку, зібрань, союзів, страйків, недоторканність особи і помешкання.

Скасовано смертну кару і проголошено амністію для політичних в'язнів.

Призначено вибори до українських Установчих зборів на 27 грудня 1917 р., а їх скликання – на 9 січня 1918 р.

Центральна Рада зобов'язувалася охороняти свободу національного розвитку всіх національностей, визнавала національно-персональну автономію для меншин.

Українська Народна Республіка поширювалася на 9 губерній (Київська, Волинська, Подільська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Таврійська (без Криму), Катеринославська).

Визнано, що остаточно питання про приєднання до України Курщини, Холмщини, Воронежчини та інших суміжних з Україною губерній, де переважна більшість українців, потрібно вирішувати шляхом переговорів

9 (22) листопада о 2-й годині дня на Софійському майдані у присутності членів Центральної Ради, Генерального секретаріату, представників іноземних місій було проголошено III Універсал усьому народу. У цей святковий день не було занять у школах і гімназіях. Після оголошення Універсалу духівництво відправило молебень (українською мовою). Насамкінець відбувся військовий парад. Його приймали В. Винниченко і С. Петлюра

Усупереч положенням III Універсалу Центральна Рада поступово відмовилася від негайного вирішення аграрного питання.

10 (23) листопада 1917 р. на нараді представників поміщицьких організацій, київських цукрозаводчиків і банкірів В. Винниченко заспокоїв поміщиків, заявивши, що питання про землю буде вирішено українськими Установчими зборами.

Центральна Рада опублікувала роз'яснення Універсалу з аграрного питання, яке заборонило “свавільне захоплення земель та іншої власності”

Тих, хто зважувався на такі захоплення, рекомендувалося притягати до кримінальної відповідальності, використовуючи при цьому військову силу.

Було оголошено, що у землевласників, які мають менше 40 десятин, землі взагалі не відбиратимуть.

Не підлягали розподілу землі під виноградниками, хмелем тощо

ВІЙНА РАДЯНСЬКОЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Керівництво більшовицького Раднаркому в Росії розуміло, що без матеріальних і людських ресурсів України справа пролетарської революції приречена на поразку. Необхідно було встановити диктатуру пролетаріату у формі радянської влади і в Україні. З цією метою:

1) було розгорнуто роботу зі створення більшовицьких рад на всій території УНР, проведення Всеукраїнського з'їзду рад;

2) у Києві створено військово-революційний комітет для підготовки повстання;

3) Раднарком Росії протиправно проголосив Україну в стані облоги і зобов'язав місцеві революційні гарнізони діяти рішуче проти ворогів революції, не чекаючи вказівок згори;

4) Раднарком Росії сприйняв як виклик домовленість між Центральною Радою та Донським військовим урядом генерала О. Каледіна про взаємний пропуск військових частин.

Конфлікт загострювався

МАНІФЕСТ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ З УЛЬТИМАТИВНИМИ ВИМОГАМИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ РАДИ (3–4 (16–17) грудня 1917 р., підписаний В. Леніним і Л. Троцьким)

Раднарком заявляє:

1. Визнання Української Народної Республіки, але більшовицької. Це означало, що Центральна Рада повинна визнати радянську владу і саморозпуститися

2. Негайне припинення формування української армії.
 3. Обов'язкове сприяння більшовицьким військам у їх боротьбі з кадетсько-каледінським повстанням на Дону.
 4. Заборону пропуску ворожих Раднаркомові військових частин з фронту на Дон або в інші райони.
 5. Припинення спроб роззброєння радянських полків і робітничої Червоної гвардії на території України.
- Раднарком заявляв, що у разі невиконання ультиматуму протягом двох діб він уважатиме Центральну Раду в стані відкритої війни з “радянською владою в Росії та в Україні”

ПОЗИЦІЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

1. Відхилила всі вимоги Раднаркому.
2. Було вирішено припинити транспортування хліба, вугілля, металу, продовольчих товарів до Росії.
3. Негайно організувати власну грошову систему.
4. Розпочати активну підготовку виборів до українських Установчих зборів

І ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ З'ЇЗД РАД (4–6 (17–19) грудня 1917 р. в Києві)

На з'їзді були присутні 2,5 тис. делегатів, більшовиків – трохи більше 100.

Незважаючи на спроби більшовиків рішенням з'їзду передати всю владу радам та проголосити радянську владу в Україні, з'їзд:

- 1) підтвердив волю українського народу, виявлену на виборах до Установчих зборів;
- 2) висловив вотум довіри Центральній Раді;
- 3) передав керівництво есерам та обрав головою з'їзду М. Грушевського

IV УНІВЕРСАЛ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.
ПЕРЕДУМОВИ ПРИЙНЯТТЯ IV УНІВЕРСАЛУ

Брутальний наступ більшовицьких військ, що позбавив керівництво Центральної Ради ілюзій щодо можливості перетворення Росії в Демократичну Федеративну Республіку.

Необхідність проводити самостійні мирні переговори з Німеччиною та її союзниками, що вже почалися у Брест-Литовську

IV УНІВЕРСАЛ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ
(9 (22) січня 1918 р.)

Затверджено на засіданні Малої Ради.

Універсал оголосив М. Грушевський на відкритому засіданні у будинку Педагогічного музею.

Проголошувалася самостійна, вільна, суверенна держава українського народу – УНР. Стверджено, що влада в УНР належить тільки народу України.

Заявлено, що з усіма сусідніми державами, зокрема Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною та іншими Україна хоче жити у злагоді та приязні.

Проголошено, що жодна сусідня держава не може втручатися в життя самостійної Української Республіки.

Пропонувалося реорганізувати армію в народну міліцію. Підтверджено всі демократичні права та свободи, проголошені у III Універсалі, з доповненнями, їх правом меншин на національно-персональну автономію.

Генеральний секретаріат перейменовано у Раду народних міністрів.

У день проголошення IV Універсалу Центральна Рада прийняла Закон про національно-територіальну автономію. Незабаром під тиском міжпартійних незгод В. Винниченко подав у відставку, Раду народних міністрів сформував український есер В. О. Голубович

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ІV УНІВЕРСАЛУ

1. Універсал проголосив Україну незалежною державою.
2. Універсал завершив важливий етап складного й суперечливого розвитку українського національно-визвольного руху, що відтоді позбувся ілюзорного сподівання на можливість формування Української держави на засадах автономії та федералізму.
3. У документі рішуче заявлено, що метою боротьби українського народу є незалежна держава, яка стоїть на захисті інтересів народу.
4. Відповідно до універсалу, молода Українська держава виступила як самостійна сторона у мирних переговорах у Брест-Литовську з Німеччиною та її союзниками

НАСТУП БІЛЬШОВИЦЬКИХ ВІЙСЬК НА КИЇВ

(5 (18) січня 1918 р. – початок наступу радянських військ на Київ)

Радянськими військами, що просувалися на Київ, командував колишній полковник царської армії М. Муравйов.

Сили сторін, які діяли в Україні

1. Білшовиків:
 - а) регулярні військові частини (60 тис. матросів і червоногвардійців під командуванням В. Антонова-Овсієнка);
 - б) 100 тис. місцевих червоногвардійців у містах Донбасу, Катеринославщини, Одеси.
2. Центральної Ради:
 - а) український гайдамацький кіш Слобідської України (15 тис. вояків), яким командував С. Петлюра;
 - б) Галицько-буковинський курінь січових стрільців під командуванням Євгена Коновальця;
 - в) підрозділи генералів Удовиченка, Сальського, Ковенка та ін.

БІЙ ПІД КРУТАМИ

(16 (29) січня 1918 р.)

Спробу зупинити радянські війська здійснив загін студентів, військових курсантів, гімназистів-старшокласників (500 душ) під Крутами (між Ніжином та Бахмачем) під командуванням

сотника Омельченка. Вони були озброєні рушницями, десятком кулеметів, однією гарматою на залізничній платформі. Маючи багаторазову перевагу в чисельності, червоні банди зім'яли оборону і знищили багатьох. Деякі історичні джерела свідчать, що:

260 київських студентів і гімназистів загинули;

28 потрапили у полон та потім їх було закатовано;

4 вивезли на допити до Харкова, і доля їх невідома.

Ті, хто врятувався, спромоглися розібрати залізничну колію і все-таки на кілька днів затримати радянські війська. Бій під Крутами ввійшов у історію України як символ національної честі.

17 березня 1918 р., коли більшовики залишили Київ, а в столиці знову перебувала Центральна Рада, тіла 27 юнаків, які загинули в бою під Крутами, було перевезено до Києва і переховано на Аскольдовій горі

ВСТУП ВІЙСЬК МУРАВЙОВА ДО КИЄВА

Заволодівши лівобережним передмістям столиці – Дарницею, Муравйов не досяг успіху під час першого штурму. Тоді він дав наказ відкрити по місту вогонь із важких гармат. 5 діб гармати обстрілювали місто. Центральна Рада винесла рішення про евакуацію, виїхавши до Житомира, а потім до Коростеня.

26 січня 1918 р. більшовицькі військові частини ввійшли до Києва. У місті почався червоний терор.

1. Знищено 5 тис. людей, зокрема просто на вулиці розстрілювали тих, хто розмовляв українською мовою.

2. Розпочалися масовий вивіз продовольчих товарів, грабунок банків, продовольчих та промислових магазинів і складів

СКЛАД ДЕЛЕГАЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Голова – Всеволод Голубович;

члени делегації – М. Левитський, М. Любинський, М. Полоз, О. Севрюк, С. Остапенко.

Пізніше делегацію УНР у Бресті очолив Олександр Севрюк

ПРИЧИНИ УКЛАДЕННЯ МИРНОГО ДОГОВОРУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ З НІМЕЧЧИНОЮ ТА ЇЇ СОЮЗНИКАМИ

1. Украй загрозлива для України ситуація у зв'язку з вторгненням до неї трьох більшовицьких армій (М. Муравйова, Р. Березіна та І. Кудинського) вимагала від українського керівництва вивільнення сил, що перебували на Східному фронті, для відсічі агресії.

2. Підписання Росією у Бресті перемир'я з Німеччиною та її союзниками мало великий пропагандистський вплив, і керівники УНР, аби не втратити підтримки українських вояків і цивільного населення, змушені були із запізненням наслідувати більшовиків і домагатися миру.

3. Спроби Центральної Ради порозумітися з Антантою, якій вона симпатизувала, остання не підтримала

Брестський мир. Падіння радянської влади в Україні

БРЕСТСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР (27 січня (9 лютого) 1918 р.)

Умови договору

1. Українська Народна Республіка виходила з Першої світової війни, стан війни між УНР і Німеччиною та її союзниками припинявся, її було визнано незалежною рівноправною державою.

2. Кордони УНР встановлювалися на довоєнних кордонах Росії.

3. Кордон із Польщею мав бути визначений спільною комісією з урахуванням етнічного складу населення.

4. Холмщина, Посяння й Підляшшя визнавалися за Україною.

5. Договір забезпечив установлення дипломатичних відносин УНР із Центральними державами.

6. Німеччина та Австро-Угорщина зобов'язалися допомогти УНР відновити контроль над усією територією України.

Зобов'язання уряду УНР

Протягом першої половини 1918 р. доставити Німеччині та Австро-Угорщині 60 млн пудів хліба, 2 750 тис. пудів м'яса, 400 млн штук яєць, багато картоплі, цукру, сала, іншої сільськогосподарської продукції та промислову сировину

Зобов'язання Німеччини

Постачати Україні сільськогосподарські машини, вугілля, сіль та інші дефіцитні в Україні промислові товари.

Взаємні поставки були регламентовані Господарським договором між УНР, Німеччиною та Австро-Угорщиною, підписаним 23 квітня 1918 р.

Зобов'язання Росії

1. Вивести свої війська з території України.
2. Припинити будь-яку діяльність, спрямовану проти уряду УНР

ЗНАЧЕННЯ БРЕСТСЬКОГО ДОГОВОРУ

1. Договір дозволив Україні стати повноправним суб'єктом міжнародного права.

2. Він був значним здобутком української дипломатії, який започаткував міжнародне дипломатичне визнання Української Держави

ЗДОБУТКИ І ПРОРАХУНКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ. ІІ ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Здобутки	Прорахунки
Створено передумови для національно-культурного розвитку України	Ігнорування такого важливого чинника в державотворчому процесі, як армія
Національні меншини отримали право національно-персональної автономії	Не вдалося налагодити рівноправні відносини із сусідніми і великими державами, домогтися справжнього міжнародного визнання
Було продовжено державотворчі традиції українського народу	Непоследовність у реалізації соціально-економічної політики

<p>Залучення до політичного життя великих мас українства, набуття досвіду політичної боротьби</p>	<p>Сліпе слідування соціалістичній доктрині</p>
<p>Пробудження національної самосвідомості</p>	<p>Не вдалося сформувати дієвого державного апарату, налагодити постачання міст продовольством, забезпечити порядок і законність</p>
<p>Розпочато процес соціально-економічних перетворень</p>	<p>Не вдалося нейтралізувати соціальну демагогію більшовиків</p>
<p>Демократизація суспільно-політичного життя</p>	<p>Захопленість ідеєю федералізму, намагання втілити її в життя за будь-яких обставин</p>
<p>Було закладено основи мирної зовнішньої політики України</p>	
<p><i>Історичне значення Української Центральної Ради</i></p>	
<p>Підняла на новий шабель ідею української державності. Діяльність Центральної Ради була підтримана численними представниками різноманітних верств населення України. Центральна Рада практично здійснила одвічні прагнення українського народу до свободи і незалежності. Боротьба під прапором Української революції на своїх героїчних прикладах підготувала покоління, які вибороли незалежність України</p>	

УКРАЇНСЬКА ГЕТЬМАНСЬКА ДЕРЖАВА
ТА ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ
(29 квітня 1918 р. – 14 грудня 1918 р.
Проїснувала сім з половиною місяців)

Лютий – березень 1918 р. Окупація України німецькими військами. Центральна Рада виявилась неспроможною забезпечити вивезення до Німеччини продовольства згідно з підписаним договором. Українські політичні групи консервативного спрямування (партії “Українська громада”, “Українські хлібороби-демократи”) й офіцери українізованих частин та Вільного козацтва вступили в контакт з німецьким командуванням для встановлення в Україні твердої влади, а це було б для Німеччини гарантією успішного вивезення продовольства.

Загострюється конфлікт між окупаційною адміністрацією і Центральною Радою. **6 квітня 1918 р.** головнокомандувач німецьких військ в Україні Ейхгорн видав наказ про засівання усіх полів. Центральна Рада розцінила це як грубе втручання в економічне життя України.

Центральна Рада закликала український народ не підтримувати незаконні дії німців

ГЕТЬМАНСЬКИЙ ПЕРЕВОРОТ

28 квітня 1918 р. до залу засідання Центральної Ради увірвалися німецькі солдати, наказали всім підняти вгору руки, обшукали їх і заарештували двох міністрів.

29 квітня 1918 р. загін німецьких військ зайняв приміщення, де засідала Центральна Рада.

29 квітня 1918 р. відбувся Конгрес хліборобів (Всеукраїнський з'їзд землевласників), на якому були присутні 6 432 делегати.

Було вирішено встановити монархічну форму державного правління і проголосити Гетьманат.

Гетьманом України обрали генерала Павла Скоропадського.

Напередодні перевороту німці роззброїли 1-шу дивізію синьожупанників, інші частини, які підтримували Центральну Раду

Під час перевороту було розформовано галицький корпус січових стрільців, що охороняв приміщення Центральної Ради і намагався дати відсіч німецьким частинам.

У ніч проти 30 квітня 1918 р. прибічники Гетьманату захопили державні установи. Переворот відбувся майже безкровно, лише в сутичці із січовими стрільцями загинуло троє вірних гетьманові офіцерів.

Українська Народна Республіка припинила існування

ПОГЛЯДИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Павло Скоропадський зробив спробу побудувати Українську державу на монархістсько-поміщицьких засадах. Намагався реалізувати у ХХ ст. українську державницьку ідею не як соціалістично-федералістську мрію, а як міцний державний лад на чолі з монархом.

Гетьманський режим був помірковано-консервативним. Павло Скоропадський сподівався, що переворот дасть можливість побудувати нову за формою Українську державу, яка, спираючись на заможні верстви суспільства, утвердить стабільний політичний лад, що ґрунтуватиметься на засадах приватної власності та зуміє забезпечити національне відродження.

Під впливом обставин погляди Павла Скоропадського змінилися на федералістські. **14 листопада 1918 р.** Павло Скоропадський задекларував федеративну спілку з Росією. Він на той час уважав Україну рівноправною часткою майбутньої Російської Федерації, але без більшовиків, і готовий був використати всі ресурси України задля створення такої федерації, не зупиняючись навіть перед війною з більшовиками.

Федералістські погляди П. Скоропадського, з одного боку, були підставою для критики Українським національним союзом гетьманського режиму. З іншого боку, деякі міністри Української держави, діячі об'єднань промисловців, торговців і фінансистів, земельних власників сприймали їх як імпульс для боротьби з українізацією і подавали гетьману численні протести та ультиматуми.

Відмовою від державної самостійності гетьман розраховував здобути якщо не допомогу, то хоча б прихильність з боку Антанти, але того не сталося

В еміграції Павло Скоропадський відмовився від федералістських ілюзій щодо Росії. Він знайшов у собі сили повернутися до активного політичного життя, ставши спершу своєрідним прапором, а потім – провідником українського монархістського руху. Очолюваний ним Союз гетьманців-державників став в еміграції досить впливовою політичною силою, яка мала на меті об'єднання зусиль українського руху для боротьби за незалежність України. Гетьманські організації були в Німеччині, Франції, Великій Британії, Польщі, США, Канаді, інших країнах.

У внутрішній політиці Павло Скоропадський обстоював першість принципу приватної власності як у промисловості, так і в сільському господарстві, тому всі соціалістичні експерименти він рішуче припинив.

Зважаючи на надзвичайну важливість установа ладу на селі, гетьман розпочав підготовку до справедливої реформи, щоб створити прошарок дрібних і середніх власників, які стали б міцною опорою на селі. Проте реальний стан на місцях був далекий від сподівань П. Скоропадського.

Удалою виявилась національно-культурна політика П. Скоропадського, спрямована на українізацію. Гетьманат здобув широке міжнародне визнання

ПЕРШІ КРОКИ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

1. Установлено **Гетьманат Української держави** замість Української Народної Республіки, проголошеної Центральною Радою.

2. Владу зосереджено в руках гетьмана (законодавчу, виконавчу і судову).

3. **29 квітня 1918 р.** новий гетьман дістав благословення митрополита.

4. Було створено гетьманський уряд – Раду міністрів (гетьман призначав голову і склад уряду).

5. Проголошено недоторканність приватної власності.

Гетьман негативно ставився:

до більшовиків;

анархістів;

лівих есерів

Склад уряду Гетьманату – Ради міністрів

Голова уряду – Ф. Лизогуб – походив зі славного козацького роду, великий поміщик з Лівобережжя, октябрист. Його батько був одним із найближчих друзів Т. Г. Шевченка.

Члени уряду:

Д. Дорошенко – міністр закордонних справ. Походив із козацько-дворянського роду на Глухівщині. Здобув освіту історика. У студентські роки брав участь у діяльності Революційної української партії (РУП), під час Першої світової війни дістав призначення крайового комісара Галичини та Буковини з правами генерал-губернатора.

У поглядах розходився з М. Грушевським, через що відмовився формувати за дорученням Центральної Ради Генеральний секретаріат;

М. Василенко – міністр освіти. Виходець із селян Чернігівської губернії, історик, викладав у Київському університеті. Написав наукові праці з історії Гетьманщини. Деякий час був членом Тимчасового уряду Росії;

М. Чубинський – очолив міністерство юстиції. Син автора українського національного гімну **“Ще не вмерла України...”**, український діяч і знаний правник. Стояв на правих позиціях, але до політичних партій не належав;

О. Рогоза – військовий міністр, бойовий генерал, представник старовинного українського роду;

А. Ржепецький – міністр земельних справ, відомий київський фінансист;

В. Колокольцев – спершу державний секретар, згодом міністр внутрішніх справ.

В уряді не було жодного представника українських соціалістичних партій.

Уряд спирався:

на кваліфікованих чиновників царських часів, з-поміж яких було чимало прихильників “єдиної і неділимої Росії”;

великих землевласників;

буржуазію

Перші документи Української держави

“Грамота до всього українського народу”.

“Закони про тимчасовий державний устрій України”.

Ці документи стали конституційним підмурком нової влади.

Основні причини гетьманського перевороту

1. Криза соціальної політики Центральної Ради й неприйнятність цієї політики поміщиками і промисловцями.

2. Утрата авторитету Центральної Ради серед широких верств населення в умовах окупації.

3. Ослаблення Центральної Ради розбіжностями між українськими партіями в самій Центральній Раді.

4. Зацікавленість окупаційної адміністрації у владі, спроможній виконати зобов'язання щодо постачання продовольства Німеччині.

Заходи уряду Гетьманату – Ради міністрів

Розігнано органи місцевого самоврядування.

Переформовано військові частини.

Функції поліції та державної безпеки надано Державній варті (поліції).

Відновлено козацтво в Чернігівській, Полтавській губерніях і Слобожанщині, яке захищало прикордонні губернії України.

Жорстока цензура газет, заборона критики уряду, проведення зборів, мітингів та маніфестацій

АГРАРНА ПОЛІТИКА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

1. Відновлено приватну власність на землю.

2. Видано “Тимчасовий закон про заходи боротьби з розрухою в сільському господарстві”, завдяки якому:

а) великі землевласники відновлювали свою власність на землю і майно, часом вдаючись до насильства;

б) селянам довелося повернути поміщикам землі й реманент, відшкодовувати витрати, яких зазнали поміщики;

в) поміщикам надавалося право використовувати примусову працю

3. У липні 1918 р. було опубліковано “Проект загальних основ земельної реформи”. Основні його положення:

земля за викуп надавалася “справжнім хліборобам”, які мали власне господарство з робочою худобою і реманентом із державних, удільних, а також викуплених у великих приватних власників земель; розмір земельного наділу обмежувався 25 гектарами на одну особу;

лісові ягоди залишалися за власником і в розподіл серед селянства не потрапляли.

Завдання аграрної реформи – створення міцного прошарку дрібних і середніх власників, тобто продовження столипінської реформи, від якої гетьман був у захваті.

Підготовка земельної реформи просувалася дуже повільно. Її відкидала більшість селянства. Негативно поставилися до реформи і великі землевласники

БАНКІВСЬКО-ФІНАНСОВА СИСТЕМА

1. Організовано діяльність міністерства фінансів.
2. Введено національну валюту, яка була забезпечена природними ресурсами України та цукром.
3. Організовано збалансування державного бюджету, конвертацію національної валюти тощо

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА

1. Здійснено спробу українізувати державний апарат (вимога – вести діловодство українською мовою, яку визнано державною).
2. Поряд із російськими гімназіями створювалися українські, яких восени 1918 р. було 150.
3. Прийнято закон про обов’язкове вивчення української мови і літератури, історії та географії України.
4. Заснувалися нові українські університети – у Києві та Кам’янець-Подільському.
5. У російських університетах (Київському, Харківському, Одеському) почали працювати кафедри української мови та літератури, історії та права

6. Відкрито Українську Академію наук (листопад 1918 р.). Очолив її В. Вернадський.

Перші академіки: Д. Багалій, А. Кримський, М. Петров, С. Смаль-Стоцький, В. Вернадський, М. Кащенко, С. Тимошенко, М. Туган-Барановський, О. Левицький, П. Тутковський, В. Косинський, Ф. Тарнавський.

7. Було організовано:

Національну бібліотеку;

Національний архів;

Національну галерею мистецтв;

Національний історичний музей;

Український національний театр під керівництвом О. Саксаганського;

“Молодий театр” Л. Курбаса.

8. Видано кілька мільйонів примірників українських підручників

ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Збройні сили гетьмана:

1. Запорізька дивізія.

2. Дві дивізії синьожупанників.

3. Дивізії сірожупанників, сформовані в Австро-Угорщині з полонених українців.

Загальна кількість збройних формувань – 65 тис. військовиків.

Уряд П. Скоропадського намагався:

1. Створити національну армію (300 тис. вояків), яка мала складатися:

з восьми армійських корпусів;

гвардійської дивізії сердюків (із полтавських і лубенських хліборобів);

чотирьох кавалерійських дивізій;

спеціальних частин, а також військово-морського флоту.

2. Відновити козацький стан в Україні та ополчення на випадок воєнних дій (Універсал від 16 жовтня 1918 р.)

БОРОТЬБА ПРОТИ ГЕТЬМАНСЬКОГО РЕЖИМУ

1. Загальноукраїнський страйк залізничників (**липень 1918 р.**, 200 тис. страйкарів).

2. Селянські виступи у Звенигородському і Таращанському повітах на Київщині. Повстання охопило десятки тисяч селян (**влітку 1918 р.**).

3. Повстанська боротьба на Чернігівщині. Керував повстанням штаб на чолі з полковником М. Кропив'янським.

4. Повстанський рух на Катеринославщині та в Північній Таврії, який мав анархістський характер. Виник у районі Гуляйполя Олександрійського повіту під керівництвом Н. Махна.

Вони виступали за відновлення радянської влади, але їх розуміння рад мало особливості: ці органи в усьому мали бути підзвітними місцевому населенню і повністю визначати політику на місцях без будь-якого впливу центру

БОРОТЬБА ЗА ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

У серпні 1918 р. у Києві було створено **Український національний союз (УНС)** для боротьби проти гетьманського режиму.

До його складу ввійшли:

українські есери;

українські соціал-демократи;

українські соціалісти-федералісти;

низка дрібних громадсько-політичних організацій.

Головою УНР став В. Винниченко.

Початок жовтня 1918 р. Переговори гетьмана П. Скоропадського з УНР. (Делегацію УНС представляли В. Винниченко, А. Ніковський, Ф. Швець).

Український національний союз поставив вимоги:

проведення аграрної реформи, зокрема ліквідацію великого землеволодіння і забезпечення землею трудового селянства;

установлення демократичних свобод;

прийняття демократичного виборчого закону.

Наприкінці жовтня 1918 р. Гетьман погодився на входження до складу Ради міністрів Української держави представників УНС

14 листопада 1918 р. П. Скоропадський видав грамоту про федерацію України з найбільшовицькою Росією.

Відреченням від державної самостійності гетьман розраховував отримати як не допомогу, то хоча б прихильність з боку дипломатів Антанти.

Було призначено новий уряд, у якому переважали політики проросійської орієнтації.

У ніч на **14 листопада 1918 р.** на засіданні УНС для керівництва збройною боротьбою було утворено Директорію УНР – Тимчасовий Верховний Уряд Української Народної Республіки.

Мета створення Директорії – ліквідація гетьманського режиму.

15 листопада 1918 р. Директорія звернулася до населення України із закликом до збройної боротьби проти Гетьманату.

Директорія обіцяла:

демократичні свободи;

8-годинний робочий день;

передання поміщицьких земель селянам.

Центром повстання стала Біла Церква.

Ядро військ Директорії – полк Євгена Коновальця, командира січових стрільців.

17 листопада 1918 р. Директорія підписала угоду з представниками окупаційних військ про їхній нейтралітет у подіях.

18 листопада 1918 р. Було розгромлено гетьманські війська (полк сердюків та офіцерську дружину) під Мотовилівкою

ПЕРЕХІД ВІЙСЬК ГЕТЬМАНА НА БІК ДИРЕКТОРІЇ

Полк Запорізької дивізії під командуванням П. Балбачана захопив Харків. Інші полки Запорізької дивізії зайняли Полтаву.

Сірожупанна дивізія контролювала Чернігівщину.

20 листопада 1918 р. повстанські війська підійшли до Києва і почали його облогу.

14 грудня 1918 р. П. Скоропадський зрікся влади.

18 грудня 1918 р. Директорія Української Народної Республіки урочисто вступила до Києва

СКЛАД ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Голова – В. Винниченко (член УСДРП).

Члени Директорії:

С. Петлюра (член УСДРП), головний отаман армії УНР;

Ф. Швець (член УПСР), професор геології;

А. Макаренко (представник об'єднаної ради залізничників України), безпартійний;

П. Андрієвський (член Української партії самостійників-соціалістів), адвокат

ПРИЧИНИ КРАХУ ГЕТЬМАНАТУ

1. Невдала аграрна політика.
2. Жорсткі заходи проти селянства задля повернення поміщицької власності, що викликали невдоволення численних власників чужого майна.
3. Цілковита залежність гетьманської влади від Німеччини та Австро-Угорщини.
4. Поразка держав Центрального блоку (Німеччини, Австро-Угорщини та їх союзників).
5. Незавершеність формування повноцінних збройних сил.
6. Гетьман не спромігся стати національним лідером

Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР)

Напередодні поразки Австро-Угорщини у Першій світовій війні активізувався національно-визвольний рух на західноукраїнських землях.

Червень 1918 р. Депутат від Галичини Кость Левицький заявив у австрійському парламенті, що “українці вимагають... повної національно-територіальної автономії...”. Питання про західноукраїнські землі було одним із головних на переговорах у Бересті.

Переговори завершилися зобов'язанням Австро-Угорщини та Німеччини передати більшу частину Холмщини й Підляшшя УНР, а іншим західноукраїнським землям надати автономію

16 жовтня 1918 р. Маніфест австрійського імператора “До моїх вірних австрійських народів” обіцяв федеративну перебудову держави.

18 жовтня 1918 р. у Львові утворено Українську національну раду з 150 осіб – представників політичних партій, церковних ієрархів, українських парламентаріїв з Галичини й Буковини.

19 жовтня 1918 р. Українська національна рада оголосила про намір об’єднати західноукраїнські землі в єдину Українську державу (мирними методами за сприяння австрійських властей Галичини).

Виник конфлікт Української національної ради з поляками, які претендували на територію Західної України.

28 жовтня 1918 р. у Кракові виникла польська Ліквідаційна комісія, яка заявила про свій намір узяти владу в усій Галичині

УТВОРЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

8 листопада 1918 р. Українська національна рада призначила перший уряд Української держави – Тимчасовий державний секретаріат.

Головою уряду став Кость Левицький.

10 листопада 1918 р. Уряд склав присягу.

13 листопада 1918 р. Українська національна рада затвердила “Тимчасовий основний закон”. Було прийнято назву нової держави – Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР)

ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

22–26 листопада 1918 р. Вибори депутатів Української народної ради (наділені представницькими і законодавчими функціями).

Президентом ЗУНР став голова Української Народної Ради Євген Петрушевич.

Герб ЗУНР – золотий лев на синьому тлі, повернутий праворуч.

Прапор – жовто-блакитне полотнище

Прийнято важливі закони:
про організацію війська;
про тимчасову адміністрацію;
про тимчасову організацію судочинства;
про державну мову (вивчення української мови в школах стало обов'язковим);
про громадянство;
про земельну реформу;
про національні меншини (їм було гарантовано широкі права, обіцяно до 30 % місць у майбутньому парламенті й право користуватися власними мовами).
Територія ЗУНР становила 70 тис. км², 71 % населення – українці

АГРАРНА РЕФОРМА

Квітень 1919 р. – розпочалася аграрна реформа.

Усі маєтки великих землевласників (переважно поляків) ліквідовувалися, а їхні землі передбачалося розподілити між малоземельними та безземельними селянами

СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ

Уряд ЗУНР звернувся по допомогу до УНР, яка рекомендувала для роботи з організації регулярних військ ЗУНР генерала М. Омеляновича-Павленка і полковника С. Мишковського.

У **другій декаді грудня 1918 р.** офіційно було створено Українську Галицьку армію.

Було розпочато загальну мобілізацію. До **весни 1919 р.** збройні сили ЗУНР нараховували понад 100 тис. військовиків.

Зовнішньополітична діяльність ЗУНР була спрямована на міжнародне визнання ЗУНР. Було відкрито посольства в Австрії, Угорщині, Німеччині; дипломатичні представництва – у Чехословаччині, США, Канаді, Італії, Бразилії. Війна з Польщею була припинена

ЗЛУКА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ
І ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ.
ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

До Фастова прибула делегація ЗУНР.

1 грудня 1918 р. у Фастові укладено договір між ЗУНР і УНР про об'єднання двох українських держав.

Від **ЗУНР** договір підписав Л. Цегельський – секретар внутрішніх справ, Д. Левицький – голова секретаріату і секретар фінансів; від **УНР** – В. Винниченко, П. Андріївський, Ф. Швець, С. Петлюра.

3 січня 1919 р. Українська національна рада у Станіславі проголосила підтвердження укладеного у Фастові договору і ратифікувала акт міждержавного об'єднання:

- а) війська ЗУНР і УНР об'єднувалися;
- б) громадянам гарантувалися демократичні права і свободи;
- в) об'єднувалися сили для боротьби проти окупантів.

22 січня 1919 р. у Києві на майдані біля Софійського собору було проголошено об'єднання ЗУНР і УНР. ЗУНР дістала назву Західна область Української Народної Республіки (ЗОУНР) і повну автономію. Декларацію про об'єднання УНР і ЗУНР оголосив В. Винниченко. Золотого лева на прапорі ЗУНР було замінено єдиним державним гербом – тризубом.

До скликання установчих зборів єдиної України УНР і ЗУНР продовжували утримувати власні уряди, армії та законодавчі органи.

Ця подія засвідчила споконвічне прагнення українського народу до створення незалежної соборної держави

СЕЛЯНСЬКИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ В УКРАЇНІ

Отаманщина – засилля різноманітних збройних формувань в умовах відсутності реальної державної влади. Відомі такі отамани:

Зелений (Д. Терпило) – Київщина;

М. Григор'єв – Херсонщина, Миколаївщина, Черкащина, частина Катеринославщини;

Ангел – Чернігівщина;

Божко – Катеринославщина;

Н. Махно – північна Таврія, Катеринославщина

ПОЗИЦІЯ ДЕРЖАВ ЩОДО ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ НА ПАРИЗЬКІЙ МИРНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ

Січень 1919 р. – на Паризьку мирну конференцію прибула об'єднана делегація УНР і ЗУНР, але послі обох держав діяли окремо.

Жодна з делегацій не заручилася підтримкою країн Антанти. Особливо ворожою щодо ЗУНР була позиція Франції, яка була зацікавлена у зміцненні Польщі як противаги Німеччині на Сході.

25 червня 1919 р. – представники Антанти визнали права Польщі на окупацію Східної Галичини з наданням їй автономії до вирішення її долі в майбутньому.

Рішення про злуку УНР і ЗУНР було скасовано після укладення С. Петлюрою Варшавської угоди (квітень 1920 р.) з Ю. Пілсудським, яка передбачала визнання прав Польщі на Галичину.

Уряд ЗУНР упродовж **1920–1923 рр.**, перебуваючи у вигнанні, неодноразово намагався домогтися від західних держав відновлення ЗУНР, але ці спроби успіхом не увінчалися.

15 березня 1923 р. уряд склав повноваження

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПРОГОЛОШЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Західноукраїнська Народна Республіка увійшла в історію як героїчний епізод у боротьбі українського народу за незалежність, за вільний, демократичний розвиток.

На жаль, в Австро-Угорщині українці виявилися єдиним народом, який не зміг реалізувати принципу національного самовизначення і створити після Першої світової війни власну державність

ДИРЕКТОРІЯ

(існувала в Києві та на більшій частині території України 1,5 місяця)

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА

Доступившись до влади, Директорія відновила закони України.

Призначила свій перший уряд – Раду народних міністрів на чолі з В. Чеховським

Найвища виконавча влада належала Директорії з п'яти осіб, вища законодавча – Трудовому конгресу, який обрало трудове населення України.

Після формальної злуки УНР і ЗУНР до складу Директорії увійшов представник ЗУНР Є. Петрушкевич.

Прийнято низку відозв проти поміщиків та буржуазії, постанову про негайне звільнення всіх призначених за Гетьманату чиновників, закон про автокефалію Української православної церкви.

Відновлювалися 8-годинний робочий день, права на колективні договори, страйки, права профспілок.

23 січня 1919 р. у приміщенні Київського оперного театру скликано Трудовий конгрес народу (400 делегатів). Висловлено довіру Директорії.

Директорія вже готувалася до евакуації, тому конгрес припинив роботу і самоліквідувався

АГРАРНА РЕФОРМА ДИРЕКТОРІЇ

Задекларовано про вилучення землі у поміщиків без викупу.

Щоб заспокоїти поміщиків, їм було обіцяно:

компенсацію затрат на різноманітні (агротехнічні, меліоративні тощо) удосконалення, раніше проведені у маєтках;

за землевласниками залишилися будинки, де вони досі жили, породиста худоба, виноградники тощо;

оголошено про недоторканність земель промислових підприємств і цукрових заводів, що належали промисловцям і поміщикам-цукрозаводчикам;

конфіскації не підлягали землі іноземних підданих;

у руках заможних селян залишилися ділянки площею до 15 десятин землі.

Більшість селян розцінили ці заходи як поміщицькі та прокуркульські. Поміщики та буржуазія в Україні теж були невдоволені політикою Директорії, яка ігнорувала їхні інтереси

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДИРЕКТОРІЇ

Директорія змогла розширити міжнародні зв'язки УНР. Україну визнали Угорщина, Чехословаччина, Голландія, Ватикан, Італія.

Водночас Директорія:

не домовилася про мир з радянською Росією, хоча переговори про його укладання велися від кінця **грудня 1918 р.**

Радянська сторона відкинула звинувачення у веденні неоголошеної війни, лицемірно заявивши, що ніяких регулярних військ в Україні вона не має;

не погодилася на об'єднання з українським радянським урядом і відмовилася прийняти інші вимоги, що означали самоліквідацію УНР;

не спромоглася домовитися з країнами Антанти про допомогу

ЄВРЕЙСЬКІ ПОГРОМИ

У єврейських погромах брали участь отаманські загони, не контрольовані командуванням армії УНР.

С. Петлюра намагався зупинити погроми, віддавши до суду і стративши отамана Семесенка та деяких інших командирів. Директорія УНР прагнула налагодити дружні стосунки з єврейським населенням України, зокрема:

було відновлено знищену гетьманським урядом національно-культурну автономію;

єврейські діячі Арнольд Марголін і Соломон Гольдельман увійшли до складу уряду УНР;

видано значні грошові суми на допомогу жертвам погромів;

у складі Катеринославської групи армії УНР на **початку 1919 р.** діяв єврейський підрозділ.

Єврейські погроми тривали і після відступу з України військ Директорії.

Їх чинили як більшовицькі війська, так і денікінці

ДИРЕКТОРІЯ І МАХНОВЦІ

Директорія прагнула не допустити конфлікту з Н. Махном, за яким стояли широкі маси селянства Катеринославщини та Північної Таврії.

Представники С. Петлюри офіційно звернулися до штабу Н. Махна з пропозицією укласти “спілку” проти білогвардійців.

У той час махновці нерозважливо діяли як союзники більшовиків, тому пропозицію С. Петлюри Н. Махно відхилив.

15 грудня 1919 р. представники Н. Махна прибули до Катеринослава, де домовилися з петлюрівцями про спільні дії проти білогвардійців, а також про забезпечення махновських частин зброєю, одягом і продовольством. Махновці отримали вагон патронів і піввагона гвинтівок.

Отримавши зброю, Н. Махно підступно виступив проти Директорії, знищив роту петлюрівців і захопив Синельникове.

Наприкінці грудня 1919 р. Н. Махно, домовившись про спільні дії з більшовиками, спробував вибити частини УНР з Катеринослава. Але тут махновці зазнали поразки, багато їх загинуло.

Після цих подій про союз махновців з Директорією годі було й думати

ПОМИЛКИ ДИРЕКТОРІЇ

Проголосивши закон про скасування приватної власності на землю, Директорія мало що зробила для його здійснення. Результатом стало невдоволення селян.

Директорія не змогла створити на своїй території дійового адміністративного апарату.

Реальна влада зосереджувалася в руках виборних органів, які запроваджували цензуру, забороняли збори, нерідко здійснювали репресивні дії щодо робітників і селян, придушували страйки, навіть розганяли профспілки. Це викликало масове невдоволення.

Директорія не зуміла зберегти армію, яка під час падіння гетьманського режиму нараховувала 100 тис. військовиків. Унаслідок розпаду й дезертирства армія скоротилася до 21 тис. чоловік, розпорошених по окремих партизанських загонах на чолі з отаманами, які намагалися уникнути контролю головнокомандувача С. Петлюри

Посилилася анархія та сваволя, яку називали отаманщиною. Значних масштабів набули єврейські погроми. Проголосивши державу, уряди обох її частин так і не змогли її захистити.

Орієнтація на країни Антанти не виправдалася

ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ ДИРЕКТОРІЇ

1. Неспроможність Директорії створити життєздатний і стабільний політичний режим, державний апарат, армію, органи охорони громадського порядку, систему законодавчих і виконавчих органів як у центрі, так і на місцях.
2. Нехтування впливу облудної більшовицької агітації та пропаганди на населення.
3. Нерішучість у проведенні внутрішньої політики, яка мала би створити широку соціальну основу режиму.
4. Пошук підтримки серед зовнішніх сил.
5. Втручання радянської Росії, яка готувала на своїй території військові частини та направляла їх в Україну.
6. Серед членів Директорії, зокрема між В. Винниченком і С. Петлюрою, не було згоди щодо напрямку найближчої політики.
7. Широкі маси населення України не усвідомлювали необхідності створення і зміцнення власної держави

ОРГАНІЗАЦІЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

6 січня 1919 р. Проголошено Українську Соціалістичну Радянську Республіку (УСРР). Після прийняття конституції 1937 р. цю назву змінили на Українську Радянську Соціалістичну Республіку.

1. Створено військово-революційні комітети (ревкоми) як органи диктатури пролетаріату. Ревкоми ліквідували старий апарат влади і створили новий – радянський.
2. На селі створено комітети бідноти (комбіди).
3. Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів через погану підтримку їх з боку населення створювалися лише в губернських центрах України (Україну було поділено на 11 губерній), а на місцях керували ревкоми, військкоми і комбіди. Створювалися народні суди та революційні трибунали

4. **7 січня 1919 р.** прийнято постанову Раднаркому про поширення на територію України декретів і розпоряджень уряду РРФСР з питань військового будівництва.

5. **29 січня 1919 р.** Тимчасовий робітничо-селянський уряд України перейменовано в *Раду народних комісарів*.

Склад Ради народних комісарів:

Голова – Х. Раковський, болгарин за походженням.

Члени Ради:

К. Ворошилов – нарком внутрішніх справ;

В. Затонський – нарком освіти;

З. Мещеряков, О. Шліхтер – наркоми сільського господарства;

Е. Квірінг – голова Української ради народного господарства;

М. Скрипник – нарком державного контролю;

В. Антонов-Овсієнко – командувач українського фронту.

6. Для управління господарським життям на території республіки створено *Українську раду народного господарства (УРНГ)*.

7. Для придушення опору противників радянської влади було створено Всеукраїнську надзвичайну комісію (ВУНК) на чолі із І. Шварцем, а з 2 квітня 1919 р. його замінив М. Лаціс.

8. В Україні було поширено російську грошову систему.

9. Україна не мала права створювати власний бюджет.

10. **10 березня 1919 р.** з'їзд прийняв першу конституцію УСРР. Так завершилося формування радянської державності.

Згідно з конституцією, найвища влада в Україні належала *Всеукраїнському з'їздові рад*, а в період між з'їздами – *Всеукраїнському центральному виконавчому комітету (ВУЦВК)*.

Голова ВУЦВК – Г. Петровський

РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКА ВІЙНА ТА ЇЇ НАСЛІДКИ
ДЛЯ УКРАЇНИ. ВАРШАВСЬКА УГОДА (МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ
НАРОДНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ І ПОЛЬЩЕЮ)
(21 квітня 1920 р.)

Польська держава визнавала право УНР на незалежність.

Директорію і головного отамана С. Петлюру було визнано найвищою владою в Україні

Польща одержувала території Східної Галичини, Західної Волині, Холмщини, Підляшшя, Полісся.

Польща зобов'язувалася не укладати міжнародних угод, спрямованих проти України.

Гарантувалися національно-культурні права українського населення в Польщі, а польського – в Україні.

24 квітня 1920 р. між Польщею та УНР було підписано військову конвенцію, яка стала складовою Варшавської угоди і передбачала спільні дії проти більшовицьких військ в Україні:

збройні сили С. Петлюри підпорядковувалися польському командуванню;

Українська Народна Республіка давала згоду на підпорядкування залізниць польському управлінню і на спільну валюту;

утримання польських військ на території України покладалося на український уряд, а озброєння петлюрівців – на польський.

С. Петлюра пожертвував долею ЗУНР задля продовження боротьби проти більшовиків

НАСТУП ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬК

25 квітня 1920 р. Наступ Польщі на радянську територію.

Взяли участь:

1. Три польські армії (40 тис. вояків).

2. Українська армія (15 тис. вояків):

а) дві дивізії під командуванням полковників Удовиченка та Безручка;

б) 5-тисячна військова група на чолі з Ю. Тютюнником, яка на **початку травня 1920 р.** повернулася із зимового походу.

Об'єднаним польсько-українським військам протистояли радянські частини Західного (Білорусія) та Південно-Західного (Україна) фронтів.

Фронт було прорвано польсько-українськими військами, радянські війська відступили в напрямку Києва.

6 травня 1920 р. польська армія та частини УНР вступили до Києва.

9 травня 1920 р. польська армія та частини УНР форсували Дніпро

Наступ польсько-українських військ було зупинено на лінії Вишгород – Бровари – Бориспіль.

На Одеському напрямку польські війська зупинено на лінії Ямпіль – Гайсин – Литовець – Біла Церква.

Сподівання С. Петлюри на антибільшовицьке повстання українського селянства не виправдалися, бо селянство не хотіло підтримувати нових окупантів

КОНТРНАСТУП РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬК

14 травня 1920 р. – контрнаступ радянських військ силами військ Західного фронту в Білорусії. Поляки підтягнули резерви, перекинули частину сил з України і зуміли виправити становище.

26 травня 1920 р. – наступ радянських військ на Південно-Західному фронті (командувач О. Єгоров). Червона армія зайняла Житомир, Київ (12 червня 1920 р.), Новоград-Волинський (27 червня 1920 р.), Рівне (4 липня 1920 р.). С. Петлюра був змушений залишити Вінницю, Жмеринку, Кам'янець-Подільський. Бойові дії було перенесено на територію Західної України.

4 липня 1920 р. – наступ радянських військ на Західному фронті (під командуванням М. Тухачевського). Наприкінці липня 1920 р. радянські війська вступили на територію Польщі

НОТА КЕРЗОНА

(складена міністром закордонних справ Англії і проголошена 11 липня 1920 р. за дорученням Верховної ради Антанти радянському уряду)

1. Пропонувалося Росії перемир'я з Польщею.

2. Польські війська мали відійти за “лінію Керзона”, визнану в **грудні 1919 р.** Антантою східним кордоном Польщі.

17 липня 1920 р. Відповідь радянського уряду на ноту:

1. Радянський уряд відкинув вимоги Керзона.

2. Заявлено, що польський уряд має сам звернутися до уряду РРФСР.

22 липня 1920 р. Польський уряд від свого імені запропонував розпочати мирні переговори, але наступ радянських військ тривав

На початку серпня 1920 р. війська Західного фронту наступали на Варшаву, Південно-Західного – на Львів.

27 серпня 1920 р. Польські війська почали наступ з району Любліна і завдали удару у фланг Західного фронту. Почався відступ Західного і Південно-Західного фронтів.

12 жовтня 1920 р. Перемир'я між Польщею та Росією.

Це означало розрив з УНР.

Українські війська продовжували вести боротьбу самостійно.

Листопад 1920 р. Контрнаступ Червоної Армії проти українських військ, які були змушені відступити за Збруч.

На польській території рештки української армії було роззброєно й вони перестали бути організованою військовою силою

РИЗЬКИЙ МИР (18 березня 1921 р.)

1. Польща визнавала Українську Соціалістичну Радянську Республіку.

2. Було анульовано Варшавські угоди між Польщею та урядом УНР.

3. До Польщі відійшли Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь і Західне Полісся.

4. Інші частини Правобережжя ввійшли до складу УСРР.

5. Східна Галичина залишилася за Польщею

РОЗГРОМ ВРАНГЕЛЯ

Кримське угруповання білогвардійців очолив командир Кавказького корпусу барон П. Врангель. Він створив уряд Півдня Росії та проголосив себе правонаступником Денікіна.

Завдання – відновлення “єдиної і неділимої” Росії. Загальна кількість його військ – 30 тис. вояків.

Його підтримували військові кораблі Антанти.

6 червня 1920 р. – початок наступу білогвардійців проти радянських військ (13-ї армії чисельністю 12,5 тис. вояків).

Радянські війська було витіснено з Північної Таврії.

Врангеля зупинили на лінії Херсон – Нікополь – Бердянськ

УРОКИ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ (1917–1921 рр.)

Необхідність єдності усіх національно-патріотичних сил для досягнення спільної мети – незалежності.

Важливість взаємних поступок, компромісів різних національно-патріотичних сил, без чого неможлива єдність їхніх дій та зусиль.

Досягнення незалежності неможливе без глибоких соціально-економічних реформ, які відкриють перспективу поліпшення життя основної маси населення.

Необхідність урахування зовнішньополітичної ситуації, підтримки незалежності України великими державами світу

ОСНОВНІ ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ І ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

1. Низький рівень національної самосвідомості українців. Інтелекція, яка очолила українську революцію, була нечисленною, а селянство – політично несвідоме, неорганізоване.

2. Відсутність єдності в діях українських національних сил, які не пішли на компроміс в ім'я загальнонаціональних інтересів; українські комуністи визнавали лише радянську форму правління; не було єдності між ЗУНР і УНР.

3. Неприятлива міжнародна ситуація, відсутність зовнішньої підтримки

Тема 10

УКРАЇНА У 20–30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Становище українських територій на початку 20-х років ХХ ст. Радянська Україна. Адміністративно-територіальний устрій України. Голодомор 1921–1923 років. Проведення непу. Становлення однопартійної системи та диктатури комуністичної партії. Суть політики українізації, її наслідки. Перешкоди українізації. Юридичне оформлення СРСР. Колективізація сільського господарства України, її наслідки. Голодомор, геноцид 1932–1933 рр. Причини тоталітарного режиму Сталіна в 30-х рр., його основні риси та наслідки для України.

Західноукраїнські землі у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини. Національне гноблення українського населення під владою цих країн. Політичні партії в Західній Україні. Організація українських націоналістів (ОУН), їх програма і методи боротьби за відродження держави. Пошуки союзників ОУН. Утворення Карпатської України та проголошення її незалежності.

Українська Радянська Соціалістична Республіка в умовах нової економічної політики 1921–1928 років

ВНУТРІШНЄ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ

Економічна криза

1920 р. Україна одержала лише 10 % довоєнної промислової продукції, 5 % довоєнного виробництва металу, з 57 доменних печей працювала лише одна. Повністю знищено 4 тис. км залізничного полотна, не працювали чорноморські порти.

1922 р. З 11 тис. підприємств в Україні працювало лише 2 552, чисельність промислових робітників скоротилася наполовину

Загальна сума збитків, завдана Україні війнами 1917–1920 рр., склала 12 млрд крб.

Голод 1921–1923 рр.

Причини голоду

1. Політика “воєнного комунізму”. Воєнно-комуністичні принципи господарювання призвели до економічного занепаду і кризи. Проведення економічної політики, яка повністю ігнорувала специфіку економічного розвитку українського села, мало для України трагічні наслідки: скорочення посівних площ, руйнація сільсько-господарського виробництва.

2. Посуха 1921 р. на півдні України.

3. Антиукраїнська політика центру. Директиви з центру глибоко суперечили національним інтересам України. Замість того, щоб спрямувати надлишки хліба у спустошені губернії (з Лівобережжя і Правобережжя, де урожай виявився непоганим), українська радянська влада відправляла їх за межі України:

13,5 млн пудів українського зерна у 1922 р. було продано за кордон;

від серпня 1922 р. до січня 1923 р. з України у промислові центри Росії та інші республіки було вивезено 9 млн пудів зерна.

Наслідок голоду – 2–3 млн загиблих

ПОЛІТИЧНА КРИЗА ПОЧАТКУ 1921 Р.

Причина політичної кризи – несприйняття широкими масами політики “воєнного комунізму”, зокрема продовольчої розкладки.

Наприкінці 1920 р. – на початку 1921 р. більшовицька партія знову зіткнулася з масовим опором її політиці комуністичного будівництва.

На той час у складі повстанських формувань на території України нараховувалось 40 тис. душ.

Тільки в **лютому 1921 р.** в Україні вибухнуло 11 селянських повстань.

У **березні 1921 р.** Н. Махно, під командуванням якого було 15 тис. бійців, розділив свою армію на три групи, ускладнивши боротьбу радянських військ проти нього

На підприємствах Харкова, Катеринослава, Києва, Одеси виникли страйки, де поряд з економічними вимогами ставились і політичні – “ради без більшовиків”.

Нещадне придушення робітничо-селянських виступів не вирішувало проблеми

НОВА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА (НЕП)

(з 1921 р. до 1928 р.)

Неп – це відмова радянської влади від спроб створити економіку, яка не ґрунтується на товарно-грошових відносинах.

Березень 1921 р. X з’їзд РКП(б). Взято курс на проведення нової економічної політики (непу).

Суть непу

1. Продовольча розкладка замінювалася продовольчим податком, який мав бути меншим, ніж розкладка.

2. Після внесення податку селянин мав право вільно розпоряджатися плодами своєї праці, продавати їх. Це було економічним стимулом для розвитку селянського господарства.

3. Відродження знищеної свого часу більшовиками грошово-фінансової системи, введення стабільної валюти та ринкових відносин.

4. Ліквідовано заборону на приватні підприємства і торгівлю.

5. Частину націоналізованих підприємств було передано в оренду.

6. Допускалася оренда землі й застосування вільнонайманой праці в селянських господарствах, промислових і торговельних закладах.

7. Замість зрівнялівки в оплаті праці запроваджувалася система відрядної оплати, яка враховувала кількість та якість праці, а отже, відновлювалися матеріальні стимули виробництва.

8. Розвиток сільської, кредитної, збутової, продовольчої кооперації.

Реорганізація апарату державного управління господарством країни. Систему главків було ліквідовано, державні підприємства об’єднувалися в трести, які працювали на господарсько-розрахункових засадах

Залучення іноземного капіталу для відродження промисловості й дозвіл на іноземні концесії.

Розширення торгівлі з іншими країнами, але лише на основі державної монополії на неї.

Завдання непу

Подолання економічних труднощів.

Досягнення кінцевої мети – побудови соціалізму.

Неп – це тимчасові поступки приватному капіталу. Основними складовими непу були:

жорсткий однопартійний режим у політико-ідеологічній сфері;

адміністративно-ринкова система господарства в економіці

ДЕРЖАВНИЙ СТАТУС УКРАЇНИ У 1921–1922 РОКАХ

Українську Соціалістичну Радянську Республіку було проголошено юридично незалежною державою. Вона мала власну конституцію, органи державної влади та управління, видавала республіканські закони і стежила за їх виконанням. Насправді державний суверенітет був досить вузьким.

1. Усі радянські республіки мали спільне політичне керівництво – більшовицьку партію.

2. Місцеві республіканські організації більшовицької партії не мали автономії.

3. Керівництво радянських республік було абсолютно залежним від центру.

4. Була єдина для всіх республік армія (сформована 1919 р.) з єдиним військовим керівництвом.

5. Єдина фінансова система.

6. Керівництво найважливішими галузями народного господарства здійснювалося з єдиного центру – ВРНГ РСФРР.

7. Найважливіші закони РСФРР діяли на території всіх республік.

Це засвідчив *двосторонній договір* між РСФРР і УСРР, укладений наприкінці грудня 1920 р.

Договір підписали В. Ленін і Х. Раковський

Зміст договору

1. Оголошувалося об'єднання семи наркоматів (військових і морських справ, ВРНГ, зовнішньої торгівлі та фінансів, праці, шляхів, пошти і телеграфу).

2. Об'єднані наркомати входили до складу РНК РСФРР і мали в РНК УСРР своїх уповноважених.

Укладення цього договору означало фактичне узаконення “воєнно-політичного союзу” від 1919 р.

Аналогічні договори було підписано між РСФРР та іншими республіками, внаслідок чого утворилася договірна федерація радянських республік. Отже, формально незалежні республіки фактично ввійшли до складу Російської Федерації на правах автономії.

На практиці ж центральні органи не визнавали республіки як незалежні держави. Це викликало невдоволення місцевих республіканських керівників, які прагнули бути вільними у своїх діях від російських чиновників, що намагалися контролювати кожен їх крок.

За ініціативою Х. Раковського ЦК КП(б)У в **березні 1922 р.** звернувся до ЦК РКП(б) з пропозицією конкретизувати відносини між РСФРР і УСРР у межах договірної федерації

УТВОРЕННЯ

СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

Жовтень 1922 р. Пленум ЦК РКП(б) затвердив план утворення єдиної держави, запропонований В. Леніним.

Створено конституційну комісію у складі Й. Сталіна, М. Калініна, Г. П'ятакова, Х. Раковського, Г. Чичеріна.

Комісія мала виробити конституційні засади єдиної держави.

10 грудня 1922 р. VII Всеукраїнський з'їзд рад у Харкові схвалив декларацію про утворення СРСР, проект союзного договору і проект конституції СРСР, затвердив повноваження української делегації на з'їзді рад у Москві.

23–27 грудня 1922 р. X Всеросійський з'їзд рад. У його роботі взяли участь делегації республік. На з'їзді було запропоновано назву нової держави – **Союз Радянських Соціалістичних Республік** (уперше цю назву запропонував Г. Чичерін)

30 грудня 1922 р. I з'їзд рад СРСР. З доповіддю про декларацію і договір про утворення СРСР виступив Й. Сталін. Ці документи було прийнято делегатами з'їзду.

Остаточні тексти цих документів з урахуванням зауважень і пропозицій союзних республік мав затвердити наступний з'їзд рад. Було утворено комісію для підготування остаточних документів.

Було обрано ВЦВК у складі 371 члена і 138 кандидатів (від республік пропорційно до кількості населення в них). Було обрано президію ВЦВК у складі 19 членів і 13 кандидатів, а також 4 голови президії ВЦВК, які мали по черговою головувати на засіданнях:

від РСФРР – М. Калінін;

УСРР – Г. Петровський;

БСРР – Черв'яков;

ЗСФРР – Наріманов.

На пропозицію делегата Миши Цхакая з'їзд ухвалив 30 грудня вважати святковим днем (за 69 років існування СРСР це рішення так і не було виконано). До складу СРСР увійшли Російська Федерація, Українська СРР, Білоруська СРР, а також Закавказька Федерація (створена в березні 1922 р.) у складі трьох закавказьких республік, зокрема Грузії, Вірменії та Азербайджану

ЮРИДИЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

Січень 1923 р. ЦВК СРСР утворив конституційну комісію, яку очолив М. Калінін.

Січень 1924 р. II з'їзд рад СРСР затвердив першу конституцію СРСР.

Травень 1925 р. IX Всеукраїнський з'їзд рад затвердив новий текст конституції УСРР. У ній законодавчо закріплювалося вхождение радянської України до складу СРСР та утворення Молдавської АСРР у складі УСРР

ТЕРИТОРІАЛЬНО-АДМІНІСТРАТИВНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ

На той час Українська республіка була другою за розмірами в Союзі, її площа становила 450 тис. км², населення – 28 млн осіб, з них 22 млн – українці, 6 млн – росіяни, євреї, поляки, греки, представники інших національностей. Був новий адміністративно-територіальний поділ республіки. **1923 р.** замість повітів і волостей було утворено округи та райони, а **1925 р.** ліквідовано губернії та встановлено триланкову систему управління (центр – округ – район). Було утворено 41 округ, 706 районів. У місцях компактного проживання національних груп було 12 національних районів і 538 сільських рад – болгарських, грецьких, єврейських, німецьких, польських, чеських тощо

КУРС НА УКРАЇНІЗАЦІЮ

У **квітні 1923 р.** XII з'їзд РКП(б) виробив політику коренізації (в Україні – українізації). Основні напрямки та завдання українізації було визначено в Декреті Раднаркому УСРР від 27 липня 1923 р. “Про заходи у справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ”, Декреті всеукраїнського ЦВК і Раднаркому від 1 серпня 1923 р. “Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови”.

Суть цієї політики – посилити (укоренити) вплив радянської влади і комуністичної партії серед населення національних республік.

Вона передбачала:

1. Виховання кадрів із представників корінної національності.
2. Упровадження в роботу партійного, радянського і господарських апаратів рідної для населення мови.
3. Розширення мережі шкіл та інших навчальних закладів із навчанням рідною мовою.
4. Розвиток національних культур.
5. Сприяння розвитку культур і мов національностей.

Наркоматом освіти у 20-ті рр. керували прихильники національного відродження – Г. Гринько, О. Шумський (1925–1927 рр.), М. Скрипник (1927–1932 рр.)

Завдяки їх діяльності українська мова поширювалася в освіті й науці. Діяли державні курси вивчення української культури з випускними іспитами.

Відбувалася українізація церкви, окремих військових частин (дві офіцерські школи і кавалерійська дивізія).

Українізація сприяла залученню до культурного будівництва багатьох представників національної інтелігенції, які щиро прагнули служити народу, сприяти його соціально-економічному та духовному піднесенню. В Україну з еміграції повернулося чимало відомих діячів, зокрема: М. Грушевський – професор історії, видатний діяч української революції, який розгорнув наукову роботу; С. Рудницький, А. Ніковський, П. Христюк, М. Шарага та ін. Вони долучилися до процесу українського відродження

НАСЛІДКИ УКРАЇНІЗАЦІЇ

1. 1927 р. на українську мову навчання перейшло 25 % вузів, 59 % технікумів, 4/5 загальноосвітніх шкіл.

2. 75 % місцевих державних установ і організацій провадили діловодство українською мовою.

3. Українці в складі керівних кадрів усіх галузей становили на початку 30-х рр. понад 50 %.

4. Українською мовою володіло 60 % робітників.

5. 1927 р. в апараті ЦК КП(б)У 42 % працівників володіли українською мовою.

6. Частка українців у складі КП(б)У зросла з 23 % у 1923 р. до 52 % у 1927 р.

7. 90 % газет і 59 % книжок у 20-ті рр. видавалося українською мовою.

8. 1928 р. кіностудії випустили 36 кінофільмів лише українською мовою.

9. Радіомовлення, що виникло 1924 р., здійснювалося лише українською мовою.

10. На території України діяли національні школи. У 1925 році нараховувалося: 1 214 російських, 625 німецьких, 457 єврейських, 337 польських, 74 болгарські, 31 татарська, 17 чеських шкіл

РОЗПРАВА З УКРАЇНІЗАЦІЄЮ

Секретар ЦК КП(б)У Л. Каганович розглядав українізацію як відступ від ленінської національної політики. Він організував переслідування відомих партійних, радянських і громадських діячів України.

1925 р. розгорнулася широка дискусія щодо напрямків розвитку української літератури. Започаткував дискусію М. Хвильовий (його справжнє прізвище – Фітільов). Микола Хвильовий – член більшовицької партії, учасник громадянської війни, талановитий поет і прозаїк, критик і публіцист. Він щиро вірив, що більшовицька революція приведе до справжнього визволення українського народу, сприятиме розвитку його культури, мистецтва.

М. Хвильовий зрозумів необхідність орієнтації на Європу. Він активно боровся проти російського шовінізму, закликав діячів української культури відмежовуватися від його згубного впливу. Проголосив гасло “Геть від Москви. Дайош Європу!” Ідеї М. Хвильового знайшли підтримку в українській інтелігенції.

Червневий пленум ЦК КП(б)У (1926 р.) засудив погляди М. Хвильового, звинувативши його в націоналізмі, ворожості офіційному курсу партії. На **початку 1927 р.** колишні товариші М. Хвильового під тиском владних структур вивели його зі складу “ВАПЛІТЕ”, а пізніше ця організація розпалася.

Офіційним поштовхом для компанії боротьби проти “націонал-ухильництва” в Україні став лист Й. Сталіна “Тов. Кагановичу та іншим членам політбюро ЦК КП(б)У” від 26.04.1926 р. Почалося цькування наркома освіти О. Шумського, який свого часу критикував Л. Кагановича. X з’їзд КП(б)У (1927 р.) осудив “націоналістичний” курс О. Шумського, якого 1933 р. було заарештовано і засуджено на 10 років позбавлення волі.

Керівників партії та уряду республіки, які свого часу входили до складу комісії політбюро ЦК КП(б)У з українізації, – С. Косіора, В. Чубаря, В. Затонського та ін., у 30-х роках було оголошено “ворогами народу” і розстріляно. Було репресовано велику кількість рядових учасників процесу українізації.

1933 р. почався відхід від українізації, а радянська влада повернулася до політики русифікації

Колективізація сільського господарства України

ТИПИ КОЛЕКТИВНИХ ГОСПОДАРСТВ У 1917–1920 РОКАХ

1. Товариство спільного обробітку землі (ТСОЗи) – колективізувалися лише посіви.
2. Артіль – колективізувалися посіви та майно, але залишалася присадибна ділянка та необхідний для обробітку реманент.
3. Комуни – селянські господарства повністю розчинялися у колективному

НАСЛІДКИ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

1. Голодомор 1932–1933 рр. і страшні людські втрати.
2. Порушено баланс у розвитку промисловості й сільського господарства.
3. Постійне відставання сільськогосподарського виробництва.
4. Руйнування продуктивних сил на селі.
5. Цілковите підпорядкування сільського господарства командно-адміністративній системі управління.
6. Знищення товарності сільського господарства.
7. Фізичне винищення справжніх господарів, грубе насильство.
8. Державне закріпачення селян.
9. Селянство втратило вироблені століттями риси: хазяйновитість, ініціативність, працелюбність.
10. У життя ввійшли зрівнялівка, безгосподарність, відсутність економічних стимулів розвитку, незацікавленість селян в ефективній продуктивній праці.
11. Почався розвал сільського господарства.
12. Зубожіння селянства

Голодомор 1932–1933 років в Україні

ПРИЧИНИ ГОЛОДУ

Голод був штучно створений сталінським керівництвом, щоб зламати опір колективізації через винищення українського селянства

Трагедія голодомору – це прямий наслідок хибної концепції соціально-економічних перетворень, які впроваджувалися методами адміністративно-командного примусу:

1931 р. у багатьох селян вилучили все зерно, у тому числі посівний фонд;

фізично ослаблене селянство не могло ефективно провести весняну посівну компанію 1932 р. Посіяно було трохи більше половини запланованих площ;

політика примусових, із застосуванням репресій, хлібозаготівель.

1932 р. Україна не виконала план хлібозаготівель. В Україну було надіслано надзвичайну комісію на чолі з головою Раднаркому СРСР В. Молотовим. У 1933 р. до організації голодомору в Україні доклали руку:

Лазар Каганович, який прибув в Україну слідом за В. Молотовим;

генеральний секретар ЦК КП(б)У Станіслав Косіор;

голова Раднаркому України Влас Чубар;

уповноважений ЦІС ВКП(б) Павло Постишев, який очолив кампанію репресій проти тих комуністів, які вилучали недостатню кількість хліба у селян. Протягом 1933 р. з КП(б)У виключили 100 тис. комуністів, більшість із яких або розстріляли, або вислали.

7 серпня 1932 р. було прийнято закон про охорону соціалістичної власності, який в народі назвали “законом про п’ять колосків”.

За крадіжку колгоспної власності передбачався розстріл із конфіскацією майна або позбавлення волі строком не менше 10 років із конфіскацією майна.

Було заборонено будь-яку допомогу з боку міжнародної або радянської громадськості. Жодна інформація про голод не пропускала. На кордонах України стояли загороджувальні загони внутрішніх військ, щоби перешкоджати самовільним втечам голодуючих за межі республіки.

Сталінське керівництво продовжувало відправляти хліб на експорт, незважаючи на трагедію голоду всередині країни

НАСЛІДКИ ГОЛОДОМОРУ

1. Голодомор забрав мільйони життів. Кількість жертв голодомору (дослідники називають різні цифри) – від 3,5 до 5 млн душ, є й інші дані – 8–9 млн душ.

За підрахунками Роберта Конквеста (США), у 1926 р. у СРСР проживало 31,2 млн українців, а за переписом 1939 р. – лише 28 млн.

2. Зламано опір колгоспно-феодальній системі.

3. Підірвано сили в обстоюванні споконвічних національних прав. Це була трагедія народу, наслідки якої відчуваються упродовж багатьох десятиліть. Голод – прямий наслідок злочинної політики геноциду проти українського народу

ТЕРОР 30-Х РОКІВ В УКРАЇНІ

Головна мета сталінського терору в Україні 30-х рр. – придушення руху за самоутвердження української нації й недопущення формування опозиції режиму.

1928 р. Було сфабриковано “Шахтинську справу” над інженерно-технічними працівниками Донбасу. Й. Сталін використав цю справу для обґрунтування необхідності боротьби з ворогами, які, на його думку, перешкоджали соціалістичному будівництву.

1929 р. Звинувачення проти “класово ворожих елементів” почали розглядати “трійки” у складі першого секретаря райкому партії, голови райвиконкому і начальника місцевого відділення Демократичної партії України (ДПУ).

Березень – квітень 1930 р. У Харкові судили 45 членів міфичної “Спілки визволення України”. Судили інтелектуальну еліту українського народу (серед засуджених – 2 академіки, 11 професорів, 2 письменники, науковці, викладачі вишів, учителі, юристи), її керівником оголосили колишнього діяча Центральної Ради, знаного літературознавця С. О. Єфремова.

Червень 1930 р. Надзвичайна комісія Верховного суду УСРР розглянула кримінальну справу “Контрреволюційні організації в сільському господарстві України”. 29 прихильників М. І. Бухаріна та О. В. Чайнова, які виступали за багатоукладність економіки та всебічний розвиток сільськогосподарської кооперації, було звинувачено в антиурядових діях. Вони загинули в таборач

1933 р. Суд над “Українською військовою організацією”. Було звинувачено 148 осіб.

Масова кампанія “викриття” ворогів і репресій проти них розгорнулася після вбивства С. М. Кірова (1 грудня 1934 р.).

1 грудня 1934 р. Президія ЦВК СРСР прийняла постанову про порядок розгляду звинувачень у підготовці чи здійсненні терористичних актів, яка відводила на слідство в цих справах не більше 10 діб. Справи розглядалися без прокурора та адвокатів. Оскарження чи помилювання не допускалося. Найвищу міру покарання виконували відразу після винесення вироку. 1937 р. подібний порядок розгляду судових справ було поширено на звинувачених у шкідництві та диверсіях. Слідство провадилось із застосуванням жорстоких тортур. Цю практику було узаконено у 1937 р., коли Й. Сталін особисто від імені ЦК ВКП(б) дав указівку органам НКВС застосовувати до арештованих фізичні методи впливу.

Середина грудня 1934 р. Засуджено до розстрілу 28 представників творчої та наукової інтелігенції у справі “Українського центру білогвардійців-терористів”.

1935 р. Оголошено про викриття “Всеукраїнського боротьбистського центру”.

1936 р. Сфабриковано справи “Українсько-троцькістського центру”, “Соціал-демократичної партії України” та ін.

1937–1938 рр. Терор став всеохопним і масовим. Репресії охопили всі категорії населення: представників партійного і державного апарату, військових, інтелігенцію, робітників, селянство. Терор посилювався 1937 р. після візиту особистих представників Й. Сталіна в Україну – В. Молотова, М. Єжова, М. Хрущова. Було репресовано 170 тис. людей. В Україні зазнали репресій більшість керівників КП(б)У і РНК. Серед них Є. Квірінг, В. Затонський, Ю. Медведєв, Ю. Коцюбинський, Х. Раковський, С. Косіор, В. Чубар.

Голова Раднаркому УРСР П. Любченко, за вкрай сумнівною офіційною версією, буцімто застрелив свою дружину і застрілювався сам. Майже повністю було знищено ЦК КП(б)У, обраний на XIII з’їзді КП(б)У (із 62 членів ЦК було знищено 55, з 11 членів політбюро загинуло 10)

З 1933 р. по 1938 р. кількісний склад КП(б)У зменшився на 266,3 тис. членів – майже на половину. Жахливим репресіям було піддано і командний склад Червоної армії. І. Якіра, командувача Київським військовим округом в 1937 р., звинуватили у підготованні замаху на Ворошилова і стратили. Було повністю знищено штаби Київського та Харківського (командувач – І. Дубов) військових округів (150 офіцерів). Удари по командному складу спричинили кадровий голод в армії. Напередодні війни лише 7 % командирів мали військову освіту, а 37 % не пройшли повного курсу навчання навіть у середніх військових закладах. У такій ситуації конституція Української РСР (**30 січня 1937 р.**) не гарантувала здійснення прав і свобод громадян, які вона декларувала, і фактично перекреслювалася реальною політикою тоталітаризму. Репресії не припинялися і після того, як у січні 1938 р. партійну організацію республіки очолив Микита Хрущов.

Репресії були наслідком цілеспрямованої політики, яка мала на меті: ліквідацію проявів українізації; позбавлення українців історичної пам'яті; нейтралізацію їхніх устремлінь до самостійного, національного і культурного життя

Тоталітарний режим 30-х років (сталінізм)

ПРИЧИНИ СТАЛІНІЗМУ

1. Установлення політичної диктатури більшовицької партії.
2. Ліквідація політичного плюралізму опозиційних партій та рухів.
3. Знищення демократичних інститутів (ради і громадські організації фактично перетворилися у придаток владних структур).
4. Позбавлення людей прав реальної участі у соціально-політичному житті

ОСНОВНІ РИСИ ТОТАЛІТАРИЗМУ 30-Х РОКІВ

1. Культ особи Й. Сталіна. Зміцнення режиму абсолютної влади.
2. Підпорядкування йому і централізованому партійно-бюрократичному апарату всіх сфер суспільного життя

3. Засилля бюрократизму, що характеризує відокремлення влади від її апарату від суспільства.
4. Заборона діяльності партій та громадських організацій.
5. Одержавлення керівної ролі більшовицької партії.
6. Панування партійно-державної еліти, наділеної недосяжними для інших благами і привілеями, перетворення її в особливу силу, що підвищувалася над суспільством і державою.
7. Панування лише однієї офіційної ідеології для суспільства, де основним носієм цієї ідеології є одна-єдина більшовицька партія.
8. Абсолютна підпорядкованість громадян та всіх організацій і спілок правлячій партії.
9. Повна монополія більшовицької партії на засоби масової інформації.
10. Оголошення вищою цінністю служіння ідеї комуністичного будівництва, укорінення якої у свідомості людей покладалося на пропаганду.
11. Повна відсутність прав і свобод громадян.
12. Відчуження людини від влади і держави. Незахищеність, безсилля громадян перед політичною владою.
13. Всеваддя каральних органів (ДПУ, НКВС), застосування політичних переслідувань і репресій.
14. Природним станом сталінського режиму була агресивність (внутрішня і зовнішня), жертвами якої ставали цілі народи

НАСЛІДКИ ТОТАЛІТАРИЗМУ ДЛЯ УКРАЇНИ

1. Було знищено українську державність.
2. Фізично знищено мільйони українців.
3. В українського селянина було відібрано землю, знищено в ньому почуття власника і його перетворено на кріпака.
4. Невідновних втрат зазнали національна культура й духовність. Письменники, митці, священики – усі, хто був носієм національних традицій, стали “ворогами народу”

5. Сформовано цілі покоління українського народу, чимало представників яких і тепер є носіями тоталітарної свідомості, що проявляється:

у нетерпимості до іншої думки;
національній незрілості;
вбачанні порятунку в диктатурі, сильній владі;
постійній апеляції до минулого, де все “було краще” тощо.

6. Гинули ідеали честі, совісті, добра, заохочувалися негідницькі діяння, доноси й наклепи

Західноукраїнські землі в 1920–1939 роках

СТАТУС ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У 20–30-Х РОКАХ

Західноукраїнські землі опинилися під владою трьох держав:

1. Польщі:

Східна Галичина (до 1918 р. була під владою Австро-Угорщини), де було утворено три воєводства – Львівське, Тернопільське, Станіславське;

Західна Волинь;

Полісся;

Холмщина.

Три останні до Першої світової війни були під владою Російської імперії, а після радянсько-польської війни 1920 р. перейшли під владу Польщі.

2. Чехословаччини – Закарпаття (офіційно називалося Підкарпатською Руссю).

3. Румунії:

Північна Буковина;

Придунайські землі (Ізмаїльський, Аккерманський, Хотинський повіти Бессарабії) або Південна Бессарабія;

Смітщина у Закарпатті.

Чисельність жителів України під владою:

Польщі – 6 млн;

Румунії – 790 тис.;

Чехословаччини – 455 тис. осіб.

Усі ці територіальні зміни було закріплено рішеннями Антанти. Українські землі в Польщі, Румунії, Чехословаччині не мали самоврядування та власного автономного устрою.

Під владою Польщі

1. Польський уряд скасував Галицький автономний сейм.
2. Було ліквідовано місцеве самоврядування, функції якого почали виконувати урядові комісари.
3. Конституція Польщі 1921 р. не передбачала права на територіальну автономію українських земель.

Під владою Румунії

1. Прийнято закон, згідно з яким законодавство старого королівства поширювалося на приєднані землі.
2. Замість 11 повітів стало 5. Вони ділилися на волості, волості – на громади.
3. Було ліквідовано самоврядування громад.
4. Замість старост румунські адміністративні органи призначали “примарів”.
5. На чолі повіту стояли “префекти” – ставленики міністерства внутрішніх справ.

Під владою Чехословаччини

Не було надано автономії Закарпаттю, хоч українське населення не відчувало такої сильної національної дискримінації, як в Румунії та Польщі

НАЦІОНАЛЬНЕ ГНОБЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Під владою Польщі

1. Польський уряд переділив українців на лемків, бойків, гуцулів, поліщуків, волинян, русинів та інших і прагнув до насильної асиміляції, створення однорідної польської національної держави.
2. **1924 р.** було видано закони про заборону української мови в усіх державних і муніципальних установах.
3. У **березні 1920 р.** для Східної Галичини було офіційно запропоновано нову назву – *Східна Малопольща*.
4. Українські імена та прізвища змінювалися на польські

5. Польський уряд закривав українські школи. Якщо у 1911–1912 навчальному році в Західній Україні працювали 3 622 українські початкові школи, то в 30-х рр. – лише кількасот.

Із 138 середніх загальноосвітніх шкіл у 1939 р. було лише 15 українських.

6. Діяла процентна норма прийняття до вишів молоді української національності (до університету, політехнічного інституту, ветеринарної академії, академії зовнішньої торгівлі), зокрема у Львівському університеті – 5 %.

7. 70 % населення Західної України були неписьменними або малописьменними.

Під владою Румунії

1. На окупованих землях румунську мову оголосили державною.

2. У **лютому 1919 р.** було видано закон, за яким на роботу до державних установ приймали лише тих, хто знав румунську мову.

3. Декретом румунського уряду від **21 липня 1919 р.** перейменовано українські назви міст і сіл на румунські.

4. Українські імена та прізвища змінювалися на румунські.

5. У Північній Буковині до її загарбання Румунією було 218 українських початкових шкіл, а в 1926–1927 навчальному році – не залишилося жодної.

6. Було закрито всі гімназії та професійні школи з українською мовою навчання. У Чернівецькому університеті ліквідовано українські кафедри.

7. Накладено заборону на ввезення українських книжок і музичних творів.

8. Близько 80 % дорослого населення Північної Буковини та придунайських українських земель були неписьменними або малописьменними.

Під владою Чехословаччини

1. Рішенням адміністративного суду від 28 червня 1925 р. українську мову визнано “чужою” для населення Закарпаття, хоча становище української школи дещо поліпшилося.

2. Звужувалося викладання в школі української мови і розширялося викладання чеської

3. Урядовців прислали з Чехословаччини, ігноруючи корінне населення.

4. Неписьменними або малописьменними було 60 % дорослих громадян Закарпаття

ПАРТІЇ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) – об'єднання партій і груп центристського спрямування. Виникло в 1925 р., до нього входили літератори, журналісти, вчителі, діячі кооперації, священники, адвокати.

Програма

1. Здобуття Україною самостійності, але без застосування терористичних методів.

2. Демократичний розвиток Української Держави.

3. Соціальна справедливість.

У другій половині 30-х рр. відбувалося зближення УНДО з польськими правлячими колами. Між польським урядом та УНДО було укладено угоду “нормалізації”. УНДО відмовилося від боротьби за територіальну автономію Західної України, а польський уряд припинив переслідування українських демократичних організацій, збільшилось українське представництво у польському сеймі.

Радикальна партія (виникла в 1890 р.).

До неї входили селяни, сільськогосподарські робітники, сільська інтелігенція. Вони прагнули поєднати ідеї демократичного соціалізму з перспективою відродження України.

Програма

1. Справедлива аграрна реформа.

2. Обмеження приватної власності.

3. Відокремлення церкви від держави.

4. Незалежність України.

Комуністична партія Західної України (КПЗУ) – заснована 1919 року.

Виступала за соціальне і національне визволення трудящих через соціалістичну революцію і приєднання Західної України до радянської України

1923 р. під тиском Комінтерну КПЗУ ввійшла до складу комуністичної партії Польщі як автономна її частина.

1938 р. Комінтерн за прямою вказівкою сталінського керівництва ВКП(б) виніс рішення про розпуск компартії Польщі, отже, й КПЗУ як її складової. Частину західноукраїнських комуністів було викликано до СРСР і репресовано.

Українська соціал-демократична партія (УСДП). Видавала часописи “Вперед”, “Професійний вісник”.

Українська соціал-радикальна партія (УСРП).

Українська католицька партія.

Руська селянська партія.

Руська аграрна партія.

Українська католицька національна партія (партія греко-католицької церкви).

Організація українських націоналістів (ОУН)

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Створена **1929 р.** у Відні на з’їзді офіцерського об’єднання – Української військової організації, яка існувала з **1920 р.**, і радикальних студентських груп.

Керував ОУН лідер Української військової організації Є. Коновалець, колишній командир корпусу січових стрільців. **1938 р.** його вбив агент НКВС, і керівником ОУН став А. Мельник.

Напередодні 1939 р. ОУН нараховувала близько 20 тис. членів.

Мета ОУН:

1. Утворення самостійної соборної Української держави.
2. Приватна власність в обмежених розмірах.
3. Багатоукладна (як приватна, так і кооперативна) економіка.

Методи боротьби:

1. Демонстрації.
2. Студентські страйки.
3. Бойкоти.
4. Терористичні акти (найважливіші).
5. Акти саботажу.
6. Акти експропріації

1934 р. у Варшаві було вбито польського міністра внутрішніх справ В. Перацького. Поліція розгромила крайовий провід ОУН у Галичині та арештувала організаторів замаху, у тому числі С. Бандеру та М. Лебеда. Трьох підсудних було засуджено до смертної кари (яку замінили на довічне ув'язнення), інших – до різних термінів ув'язнення.

Ідеологія ОУН – український інтегральний (чинний) націоналізм (від слова чин, тобто дія, справа), що його розробив Д. Донцов. На думку його та прихильників, Україна повинна стати самостійною державою на чолі з верховним провідником. Вони заперечували необхідність в суспільстві політичних партій, крім ОУН. Підкреслювали значну роль релігійних організацій у суспільстві та значення розвитку української національної церкви.

Основне гасло “Україна – для українців!” М. Міхновського Д. Донцов пропонував замінити на “Українці для України!”

ПРОГОЛОШЕННЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ НЕЗАЛЕЖНОЮ

1938 р. після Мюнхенської змови західних держав із Гітлером почалося розчленування Чехословаччини.

11 жовтня 1938 р. Закарпаттю було надано автономію. Крайовий уряд очолив А. Волошин (лідер українофілів).

У **січні 1939 р.** було створено Українське національне об'єднання (УНО) – політичну організацію закарпатського населення, яка виступала за створення суверенної Карпатської України.

На **13 лютого 1939 р.** призначили вибори до парламенту – сейму Карпатської України (92 % усіх виборців, які взяли участь у голосуванні, віддали голоси за суверенітет Закарпаття).

15 березня 1939 р. на засіданні сейму було проголошено самостійність Карпатської України. Сейм ухвалив закон, у якому:

- 1) Карпатська Україна є незалежною державою;
- 2) назва держави – Карпатська Україна;
- 3) Карпатська Україна є республікою з президентом, вибраним сеймом Карпатської України на чолі;
- 4) державна мова Карпатської України – українська;
- 5) кольори державного прапора Карпатської України – синій та жовтий

Президентом Карпатської України став А. Волошин.

Це рішення приймалося під гуркіт гармат. **14 березня 1939 р.** угорські війська вдерлися в Закарпаття.

Героїчний опір чинила Карпатська Січ – воєнізована організація, створена для охорони краю.

Закарпатська Україна була окупована Угорщиною за підтримки фашистської Німеччини.

А. Волошин разом з урядом змушений був емігрувати. У **травні 1954 р.** радянська військова контррозвідка силоміць захопила у Празі А. Волошина і вивезла його до Москви. 70-річний священник не витримав допитів і на 52-й день після арешту помер.

Історичне значення проголошення незалежної держави в Закарпатті: воно продемонструвало непереборне прагнення українського народу до створення власної держави, його готовність до жертв заради цієї мети

ВИСНОВОК

У центрі політичного життя західноукраїнських земель були такі головні питання:

- 1) визначення способів національного визволення України;
- 2) побудова суверенної Української держави;
- 3) утвердження справедливого соціально-економічного ладу.

У визвольному русі було дві політичні сили:

ліві – основна частина яких були комуністи, що прагнули визволення українців від панування Польщі, Румунії, Чехословаччини та за приєднання західноукраїнських земель до радянської України;

незалежники – боролись за звільнення від ярма Польщі, Румунії, Чехословаччини, Росії та створення незалежної соборної Української держави

Тема 11

УКРАЇНА НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Зближення СРСР та Німеччини в 1939 році. Умови пакту Молотова – Ріббентропа, його таємний протокол. “Договір про дружбу та державний кордон” між Німеччиною та СРСР, його зміст. Початок Другої світової війни. Захоплення радянськими військами земель Західної України. Приєднання Північної Буковини і Південних областей Бессарабії до СРСР. Радянізація західноукраїнських земель, депортація населення. Окупація України військами Німеччини та її союзників. Розчленування України на чотири частини. Особливості нацистського “нового порядку”. План “Ост”.

Розкол ОУН на ОУН-Б (Організація українських націоналістів Бандери) та ОУН-М (Організація українських націоналістів Мельника), різний шлях здобуття української державності. Україна в планах німецького керівництва. Ліквідація Німеччиною Української держави та арешт її лідерів. Репресії проти ОУН-Б. Спроба співпраці ОУН-М з окупантами та її провал.

Початок боротьби з фашистськими загарбниками. Партизанський та підпільний рух. Створення Української повстанської армії та її діяльність. Відносини між ОУН, УПА і Армією Крайовою.

Визволення Лівобережної України від німецької окупації у 1943 році. Україна на завершальному етапі війни (1944–1945 рр.). Військові операції за визволення Правобережної України. Втрати України в роки Другої світової війни.

Радянсько-німецькі договори 1939 року

ПРИЧИНИ ЗБЛИЖЕННЯ НІМЕЧЧИНИ І РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

1. А. Гітлер хотів перекроїти карту Європи на свою користь.
2. **1939 р.** німецький уряд був зацікавлений у тому, щоб під час воєнних кампаній “третього рейху” проти Польщі та західних держав Радянський Союз тримався нейтралітету.
3. Прагнення Німеччини запобігти зближенню СРСР із західними державами. Виникнення антигітлерівської коаліції могло поставити під загрозу всю нацистську стратегію війни.
4. Радянський Союз сподівався через посередництво Німеччини врегулювати збройний конфлікт з Японією на Далекому Сході.
5. СРСР сподівався на територіальні придбання за рахунок Прибалтики, Фінляндії, Польщі та Румунії

ЯК ВІДБУВАЛОСЯ ЗБЛИЖЕННЯ МІЖ КОМУНІСТИЧНИМ (СРСР) ТА НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІСТИЧНИМ (НІМЕЧЧИНА) РЕЖИМАМИ

Травень 1939 р. Статс-секретар Міністерства закордонних справ Німеччини Вайцзекер заявив радянському повіреному у справах у Берліні Г. Астахову про можливість поліпшити радянсько-німецькі відносини.

Червень 1939 р. Статс-секретар Міністерства закордонних справ Німеччини Вайцзекер відповідно до особистої інструкції А. Гітлера поставив радянську сторону перед альтернативою: “Ви можете бути або нашими друзями, або нашими ворогами”.

Кінець липня 1939 р. У Берліні відновлено економічні переговори.

15 серпня 1939 р. В. Молотов запропонував Ф. Шуленбургу укласти пакт про ненапад між двома країнами (від Лондона і Парижа ці контакти було приховано).

23 серпня 1939 р. До Москви прибув міністр закордонних справ Німеччини Ріббентроп із узгодженим текстом договору, який було підписано. Цей договір увійшов в історію як радянсько-німецький пакт про ненапад, розрахований на 10 років (*пакт Молотова – Ріббентропа*)

Договір містив 7 статей і передбачав зобов'язання обох сторін:
утримуватися від агресивних дій;
утримуватися від будь-якого нападу одна на одну як нарізно, так і спільно з іншими державами;
усі суперечки між країнами повинні здійснюватися в мирний спосіб;
проводити консультації з питань, що стосуються спільних інтересів.

Додатково до цього договору підписано таємний протокол, яким “розмежовувалися” сфери інтересів сторін у Східній Європі.

Він унеможлилював продовження англо-франко-радянських переговорів та участь СРСР у боротьбі проти нацистської агресії.

Про існування таємного протоколу тривалий час замовчувалося в радянській історіографії. Він зберігся лише в копіях. Оригінали не збереглися ні в німецьких, ні в радянських архівах.

28 вересня 1939 р. укладено “Договір про дружбу та державний кордон” між Німеччиною та СРСР:

уточнював розмежувальну лінію між СРСР і Німеччиною по території Польщі;

кордон відсунули на схід від р. Вісли до р. Буг;

засвідчував згоду Гітлера передати до радянської “сфери впливу” Литву;

підтверджував включення західноукраїнських і західнобілоруських земель до складу СРСР.

Отже, договори встановлювали сфери впливу. Уряд Німеччини давав згоду на приєднання до СРСР польської частини Західної України, Західної Білорусі, Бессарабії, Литви та Естонії.

Унаслідок поділу Польщі до СРСР відходило 51,4 % її території

НАСЛІДКИ РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКИХ ДОГОВОРІВ

Для Німеччини:

1. Дістала повну свободу дій проти Західної Європи.
2. Забезпечила собі надійний тил для воєнних дій проти Західної Європи.
3. Здобула собі підтримку з боку СРСР у війні проти Польщі

4. Одержала у своє розпорядження значні територіальні та людські ресурси.

5. Забезпечила собі постачання із СРСР продовольства та військово-стратегічних матеріалів. За період з лютого 1940 р. до червня 1941 р. СРСР поставив Німеччині близько:

- 1,6 млн тонн зерна;
- 140 тис. тонн марганцю;
- 26 тис. тонн хрому;
- 1,5 млн тонн лісоматеріалів;
- 2 млн тонн нафтопродуктів;
- 100 тис. тонн бавовни та ін.

Поставки Німеччині становили більше 40 % усього радянського експорту.

6. Німеччина та її союзники могли без перешкод розв'язати агресію і втягнути людство у Другу світову війну.

Для Радянського Союзу ці договори були:

частиною більш загальних планів убезпечення західних кордонів СРСР;

формою поширення впливу СРСР у західному напрямку;

досягненням тимчасового нейтралітету, що за нього Німеччина платила територіальними поступками;

можливістю зміцнити обороноздатність країни.

Для України:

1. Західноукраїнські землі возз'єдналися з радянською Україною.

2. До складу України увійшла Північна Буковина і частина Бессарабії.

3. Сталінська тоталітарна система поширилася на всі приєднані українські землі, почався масовий терор

ПРИЄДНАННЯ РАДЯНСЬКИМ СОЮЗОМ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ, БЕССАРАБІЇ ТА ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ

1 вересня 1939 р. Німеччина напала на Польщу. Англія і Франція, пов'язані з Польщею союзними договорами, оголосили війну Німеччині. **Це був початок Другої світової війни**

17 вересня 1939 р. Польсько-радянський кордон перетнула Червона Армія на території Західної України та Західної Білорусії.

СРСР офіційно виправдовував свою агресію необхідністю “надати допомогу українцям перед навислою загрозою”.

Для здійснення операції радянське командування створило могутнє угруповання військових частин – 54 стрілецькі й 13 кавалерійських дивізій, 18 танкових бригад, 14 артилерійських полків.

На двох фронтах (Українському та Білоруському) нараховувалося 600 тис. вояків, 4 тис. танків, 5 500 гармат, 2 000 літаків.

До складу Українського фронту входило 28 стрілецьких, 7 кавалерійських дивізій, 10 танкових бригад, 7 артилерійських полків. Командувачем Українського фронту був С. Тимошенко.

Радянським військам протистояли 25 польських батальйонів, які зосереджувалися на польсько-радянському кордоні.

22 вересня 1939 р. Радянські війська увійшли до Львова.

До рук радянської влади потрапило багато полонених польських військовослужбовців, яких було відправлено у табори в Путивлі, Козельці та Старобільську в Україні, а також на територію Російської Федерації.

У **квітні – травні 1940 р.** у Катинському лісі під Смоленськом, а ще раніше – у Старобільську під Харковом та в інших місцях було розстріляно 21 857 польських вояків.

Місця поховання ще 7 262 розстріляних польських офіцерів невідомі.

22 жовтня 1939 р. проведено вибори до Народних зборів.

Наприкінці жовтня 1939 р. народні збори прийняли Декларацію про возз’єднання Західної України з радянською Україною у складі СРСР.

У **листопаді 1939 р.** відбулися сесії Верховної Ради СРСР та Української РСР, які ухвалили закони про доручення Західної України до складу СРСР і возз’єднання її з Українською РСР.

На території Західної України було створено 6 областей – Львівську, Станіславську, Волинську, Тернопільську, Рівненську, Дрогобицьку

У червні 1940 р. уряд СРСР зажадав від Румунії виведення її військ із Бессарабії, а також із тієї частини Північної Буковини, де проживало переважно українське населення. Не маючи підтримки від Німеччини, уряд Румунії віддав наказ своїм військам залишити вказані в ультиматумі території.

Там було встановлено радянську владу.

Законодавче закріплення нових територій у складі Радянського Союзу відбулося через створення нової союзної республіки – Молдавської РСР та розподілу території Бессарабії між Молдавською та Українською РСР.

До складу Молдавської РСР увійшла також частина українських історичних земель Придністров'я, де ще 1924 р. у складі УРСР було створено Молдавську автономну радянську республіку.

У складі УРСР було створено дві нові області – Чернівецьку та Ізмаїльську

РАДЯНІЗАЦІЯ ЗАХІДНИХ ЗЕМЕЛЬ УКРАЇНИ

Радянізація – це насадження в усіх сферах життя західноукраїнських земель радянських порядків, радянського способу життя (націоналізації, колективізації, культурної революції), що супроводжувалися масовими репресіями та депортаціями.

Депортація – це масове виселення населення без правових підстав.

1. Було ліквідовано стару систему управління, упроваджувалася нова, радянська.

2. Поляків-чиновників звільняли. На їхнє місце ставили або колишніх членів КПЗУ, або відряджених з радянської України працівників партійного, державного та господарського апарату. Було арештовано 26 тис. польських урядовців, представників інтелігенції.

3. Націоналізовано 2 тис. промислових підприємств.

4. Поміщиків і заможних селян позбавляли землі, реманенту і худоби.

5. Відбувалася примусова колективізація. До червня 1941 р. у колгоспи було об'єднано 15 % господарств

6. Заборонялася діяльність усіх українських партій. Закривалися громадські, культурні, наукові, промислові та кооперативні товариства.

7. Утисків зазнавала греко-католицька церква. Священиків зобов'язали мати спеціальні паспорти, церква повинна була платити високі податки. Церковні землі конфісковувалися, викладання релігії в школах було заборонено.

8. Протягом короткого часу було відкрито 25 в'язниць.

9. Почалися репресії та арешти. Протягом 1939–1940 рр. у Західній Україні було ув'язнено 10 % населення.

10. Було проведено широкомасштабну масову депортацію населення. До червня 1941 р. з краю вислали до Сибіру 1 млн 200 тис. людей

ПОЗИТИВНІ ЗМІНИ

1. Розширилася мережа українських шкіл (6 тис.).

2. Зросла кількість початкових шкіл.

3. Здійснювалася українізація вищої освіти.

4. Українська мова стала офіційною у Львівському університеті. У 1940 році університету присвоєно ім'я І. Франка.

5. Уведено безкоштовне навчання і медичне обслуговування населення. За перший рік радянської влади тут почали діяти 184 лікарні, 492 амбулаторії та поліклініки.

6. Поліпшувалося медичне обслуговування у сільській місцевості.

7. Надано житло в містах для бідноти, що мешкала у підвалах.

8. Пресу було переведено на друк українською мовою.

9. Ліквідувалася неписьменність і малописьменність серед дорослого населення

ВИСНОВКИ

1. Об'єднання всіх українських земель у складі УРСР мало велике позитивне значення. Уперше за кілька століть своєї історії українці опинилися в межах однієї держави, хоча це було здійснено в умовах протистояння двох тоталітарних систем (гітлерівської

і сталінської) та насильницькими методами зі зневажанням національної гідності, застосуванням масових репресій, з порушенням норм міжнародного права.

2. В економічному, політичному і культурному житті Західної України відбулися певні позитивні зрушення, але вони супроводжувалися знищенням багатьох невинних людей, поступовим укоріненням сталінського тоталітарного режиму.

3. Принесений на багнетах Червоної Армії режим репресій остаточно переконав населення Західної України в тому, що його майбутнє не у входженні до СРСР, а в створенні самостійної незалежної соборної Української держави

Велика Вітчизняна війна 1941–1945 років

Союзники Німеччини – Фінляндія, Угорщина, Румунія, Словаччина, Італія.

22 червня 1941 р. – початок Великої Вітчизняної війни.

План “Барбаросса” – воєнна операція проти СРСР. В її основу покладено ідею “блискавичної війни”.

Передбачалося:

швидке просування танкових дивізій німецької армії у глиб території Радянського Союзу;

прорив фронту радянських військ, їх оточення та знищення; захопити Україну у перші тижні війни.

На початку війни радянські війська було об’єднано у два фронти – Південно-Західний і Південний під командуванням М. Кирпоса та І. Тюленева.

Із сухопутними військами взаємодіяли моряки Чорноморського флоту

ОКУПАЦІЯ УКРАЇНИ ВІЙСЬКАМИ НІМЕЧЧИНИ ТА ЇЇ СОЮЗНИКІВ

1. З перших днів війни на західних кордонах України розгорілися кровопролитні бої. Головний удар німці завдали в напрямку

Львова і Луцька. У тяжких умовах раптового нападу німецьких військ прикордонники і війська Південно-Західного фронту чинили відчайдушний опір.

Героїчно захищалися прикордонні застави:

О. Лопатіна під Сокалем, які 11 днів і ночей відбивали атаки ворога;

О. Кіжеватова у Раві-Руській;

М. Слюсарова у Перемишлі та ін.

У прикордонних битвах гітлерівська Німеччина завдала першої поразки Червоній Армії. За короткий час німці захопили Галичину, Західну Волинь, Буковину, Бессарабію.

2. Величезні втрати на початку війни:

3,8 млн солдатів і офіцерів загинули або потрапили в полон; протягом першого дня війни на радянських аеродромах було знищено 1 200 бойових літаків;

за 3 тижні війни розгромлено 28 радянських дивізій;

у середині липня 1941 р. Південно-Західний фронт утратив 2 648 танків із 4 200;

в авіаційних частинах до 11 липня 1941 р. залишилося всього 249 літаків.

3. 23–29 червня 1941 р. – найбільша танкова битва початкового періоду війни в районі Луцьк – Броди – Рівне – Дубно. З обох боків брало участь 2 тис. танків. Війська Південно-Західного фронту втратили в боях і на марші понад 80 % бойових машин.

4. 7 (11) липня – 19 вересня 1941 р. – Київська оборонна операція радянських військ.

На початку липня фронт біля Житомира і Новограда-Волинського тимчасово стабілізувався, але через прорахунки радянського командування Південно-Західний фронт потрапив в оточення. Проти нього наступали 40 німецьких дивізій групи армій “Південь”.

Трагічні наслідки для Південно-Західного фронту мала заборона верховного головнокомандувача залишити напівоточений Київ. Лише **17 вересня** Ставка винесла рішення про здачу Києва. Проте було вже пізно – вороже кільце замкнулося. **19 вересня** гітлерівці зайняли Київ. Під Києвом було втрачено чотири радянські армії. У полон потрапило 665 тис. радянських солдатів та офіцерів, багато загинуло

20 вересня 1941 р. у нерівному бою на Полтавщині загинули командувач Південно-Західного фронту М. Кирпонос, член військової ради М. Бурмистренко та багато інших командирів і рядових бійців. Новим командувачем Південно-Західного фронту призначили С. Тимошенка.

5. 5 серпня – 16 жовтня 1941 р. – оборона Одеси радянськими військами (стримували наступ німецьких і 18 румунських дивізій).

6. Вересень – жовтень 1941 р. – Донбаська оборонна операція радянських військ, яка закінчилася їх відступом і захопленням ворогом м. Харкова, південно-західної частини Донбасу та його виходом до Ростова-на-Дону.

25 жовтня 1941 р. німецькі війська захопили м. Харків.

7. 30 жовтня 1941 р. – 4 липня 1942 р. – оборона Севастополя.

16 листопада 1941 р. під тиском противника війська 51-ї армії змушені були залишити Крим та евакуюватися на Таманський півострів. Неокупованим залишився лише невеликий клаптик кримської землі із Севастополем.

8. 12 травня 1942 р. – контрнаступ радянських військ у районі Харкова, який закінчився поразкою. Противник оточив три радянські армії, у полон потрапили 240 тис. червоноармійців. Німці знищили або захопили понад 2 тис. гармат і майже 1 400 танків.

9. 22 липня 1942 р. радянські війська залишили м. Свердловськ Ворошиловградської області, після чого вся територія України виявилась окупованою німецько-фашистськими військами

Окупаційний режим

РОЗЧЛЕНУВАННЯ УКРАЇНИ

Німецькі власті переділили українські землі на чотири частини.

1. Чернівецьку та Ізмаїльську області було передано Румунії.

Одещину, південні райони Вінницької, західні – Миколаївської областей, лівобережні – Молдови об'єднали в губернаторство "Трансністрія" і також оголосили частиною Румунського королівства

2. Західноукраїнські землі – Львівську, Дрогобицьку, Станіславську й Тернопільську області на правах окремого дистрикту (округу) під назвою “Галичина” було долучено до складу генерал-губернаторства, яке охоплювало польські землі з центром у Кракові.

3. Чернігівщину, Сумщину, Харківщину й Донбас як прифронтові області підпорядкували військовому командуванню.

4. Інші українські землі входили до складу рейхскомісаріату “Україна” з центром у Рівному.

Рейхскомісаріат поділявся на шість генеральних округів з центрами у Дніпропетровську, Мелітополі, Миколаєві, Києві, Житомирі та Рівному.

Рейхскомісаром Гітлер призначив Еріха Коха

НАЦИСТСЬКИЙ “НОВИЙ ПОРЯДОК”

Гітлерівський **план “Ост”** передбачав перетворення України на колоніальну країну, аграрно-сировинний придаток рейху, “життєвий простір” для колонізації представниками “вищої раси”.

На власній території українці перетворювалися на людей “третього ґатунку”.

На окупованих територіях було заборонено всяку політичну діяльність і політичні партії. Німці нещадно винищували мирне населення.

Протягом 103 тижнів окупації кожного вівторка і п’ятниці у Бабиному Яру в Києві розстрілювали людей різних національностей: українців, євреїв, росіян, циган та ін. Жертвами масових розстрілів у Києві стали 195 тис. осіб, у Рівному – 99 тис., сотні тисяч людей було знищено у Вінниці.

Винищення європейського населення отримало назву Голокост. У перші місяці окупації жертвами нацистів стали 850 тис. євреїв (усього за роки війни загинуло 1,4 млн євреїв). На сьогодні відомо 248 місць їх масового знищення: Яновський табір у Львові, Жандармська балка у Дніпропетровську, Дробицький Яр у Харкові та ін.

Під час проведення каральних заходів було знищено 256 сіл, зокрема 97 – на Волині, 32 – на Житомирщині тощо, а такі з них, як Ряски на Київщині, Кортеліси, Дубове, Окурівка та багато інших сіл на Волині було спалено вщент

Усього в Україні було вбито й закатовано 3,9 млн мирного населення, 1,3 млн військовополонених. 180 концентраційних таборів, створених в Україні, стали страхітливими “фабриками смерті”.

До Німеччини вивозили устаткування, сировину, метали, продовольство, твори мистецтва і навіть родючі українські чорноземи.

Для забезпечення безперервного вивезення продовольства з України Гітлер зберіг у видозміненій формі колгоспи.

Найбільші промислові підприємства оголошувалися власністю Німеччини та були переділені між німецькими економічними магнатами.

Каральними органами окупаційної влади були:

гестапо – державна таємна поліція;

СС – озброєні загони націонал-соціалістичної партії Німеччини;

СД – служба безпеки.

На окупованих землях розгорнула роботу нацистська пропаганда: видавалося українською мовою 120 газет, діяло 16 радіостанцій, які викривали більшовицький режим і пропагували “новий порядок” в Україні

Розгортання руху опору в Україні

РАДЯНСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ І ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ

Рух Опору – антифашистський патріотичний рух народних мас, що розгорнувся на території України під час її окупації.

До **1941 р.** сталінське керівництво СРСР, розраховуючи у майбутній війні вести бойові дії “на ворожій території”, не подбало про підготовку організаторів підпілля і партизанської боротьби. Ця робота розгорнулася в перебігу війни, велася поспішно і не завжди кваліфіковано.

У **червні – вересні 1941 р.** в Україні було створено 33 підпільних обкоми, багато районних комітетів, первинних організацій і груп ВКП(б).

За перший рік війни на території України для партизанської та диверсійної роботи було залишено 3 500 груп, багато з яких було розгромлено. До червня 1942 р. їх залишилося лише 22

У червні 1942 р. почав діяти Український штаб партизанського руху під керівництвом Т. Строкача.

Після перемоги під Москвою (грудень 1941 р.) комуністичне крило руху опору в Україні активізувалося. Ширився партизанський рух.

Наприкінці серпня 1942 р. в Україні діяло 5 партизанських з'єднань (під командуванням С. Ковпака, М. Наумова, О. Сабурова, О. Федорова та ін.), близько 900 дрібних загонів. Тільки на Київщині їх налічувалося близько 20. Усього за роки війни на окупованій території діяло понад 60 партизанських з'єднань та близько 2 тис. загонів.

Наприкінці серпня – на початку вересня 1942 р. відбулася нарада командирів і комісарів партизанських з'єднань, секретарів підпільних парткомів. Учасники наради схвалили пропозицію щодо проведення глибоких рейдів на Правобережжя, де вплив більшовицьких підпільних і партизанських груп був незначним.

У жовтні 1942 р. в рейд на Правобережну Україну вирушили з'єднання С. Ковпака та О. Сабурова. Протягом війни з'єднання С. Ковпака здійснило 7 рейдів, пройшло тилами ворога 18 тис. км. Усього протягом війни партизанські загони України провели 19 рейдів.

На боротьбу проти партизанського руху німецьке командування кинуло 120 тис. вояків.

Активно діяли радянські партизани у період визволення України, допомагаючи Червоній Армії у форсуванні водних перешкод і здійснюючи диверсії на залізницях і в тилу ворожих військ, що відступали.

Усього в Україні в партизанській війні взяли участь 220 тис. партизанів, 9 тис. із них загинули.

Діяльність антифашистських підпільних організацій в Україні

На окупованій ворогом території діяли підпільні центри, організації і групи у складі 103 тис. осіб. Зокрема:

у с. Кримки Миколаївської області “Партизанська іскра”, яку очолював вчитель В. Моргуненко. До складу “Іскри” входили старшокласники місцевої школи. Проіснувала до лютого 1943 р.;

у м. Сталіно (Донецьк) на чолі з учителем історії С. Матьокі-
ним;

у Краснодоні – “Молода гвардія”;

у Ніжині – очолював Я. Батюк.

Підпільники інформували населення про події на фронтах, зри-
вали відправлення молоді до Німеччини, організовували саботаж на
підприємствах, диверсії, збройні напади на поліцію та німецьких
військовиків

УКРАЇНСЬКИЙ САМОСТІЙНИЦЬКИЙ ПІДПІЛЬНИЙ І ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ

Організація українських націоналістів напередодні радян-
сько-німецької війни розкололася на дві фракції:

Мельниківці – прибічники А. Мельника, який заступив Євгена
Коновальця після його вбивства у 1938 р. Перед війною вони взяли
курс на зближення з гітлерівцями. Виходили з того, що більшовизм
був спільним ворогом як для ОУН, так і для націонал-соціалістів, і
проти нього вони можуть діяти спільно;

Бандерівці – прибічники Бандери, який з 1933 р. був головою
ОУН на західноукраїнських землях. Він виступав за створення влас-
ної армії та розгортання активної боротьби за незалежність Укра-
їни, спираючись в основному на сили й можливості українського
народу.

Нацистське керівництво Німеччини, відкидаючи ідею україн-
ської державності, усе ж таки погодилося на співпрацю з ОУН, щоб
використати її для боротьби проти Червоної Армії.

Ще до нападу на СРСР ОУН у німецькій армії створила укра-
їнське збройне з'єднання “Легіон українських націоналістів”, який
складався з двох підрозділів – “Нахтігаль” і “Роланд”. Після того,
як фашисти утвердилися на окупованій території, ці частини було
розформовано.

30 червня 1941 р. після відступу радянських військ у Львові
було скликано Українські національні збори, які ухвалили відновити
державну незалежність України та сформувати національний уряд
(Українське державне управління), прем'єром якого став Я. Стецько

Було обнародовано “Акт проголошення відновлення Української держави” та благословення митрополита Андрея Шептицького, видатного релігійного діяча ХХ століття.

Німеччина не підтримала проголошення Української держави.
9 липня 1941 р. уряд Я. Стецька було розігнано.

15 вересня 1941 р. за наказом Гітлера було взято за ґрати С. Бандеру і Я. Стецька, а також деяких членів уряду. Тоді ж заарештували близько 300 членів ОУН, а 15 керівних діячів організації було розстріляно.

ОУН перейшла до саботажу політики нацистських властей, підготовки власних збройних сил для боротьби проти окупантів, розгортання підпільної боротьби.

Підпільні оунівські організації було створено в багатьох містах України, у тому числі в Донбасі та Криму. Особливо активно вони діяли в Дніпропетровській області, де їх членами у 1943 р. було до 5 тис. чоловік.

Оунівці сподівалися, що війна ослабить і Німеччину, і СРСР, та ці держави не зможуть перешкодити відродженню української державності.

На Правобережжі та в Західній Україні самостійницький рух набув збройного характеру. Перші партизанські загони на Поліссі та Волині створив Т. Боровець (Бульба). Сформований ним військовий загін “Поліська Січ” боровся проти залишків Червоної Армії та німців.

Наприкінці 1942 р. було створено Українську повстанську армію (УПА).

14 жовтня 1942 р. – офіційна дата утворення УПА. Згодом цей день став святом українського війська.

Українська повстанська армія діяла на Волині, Поліссі, у Галичині. Боролася як проти німців, так і проти радянських партизанів. Її командиром був **Роман Шухевич**.

У липні 1944 р. на таємних зборах у м. Самборі ОУН і представники політичних партій Західної України заснували Українську Галицьку визвольну раду (УГВР), яка очолила боротьбу як проти більшовицького, так і проти фашистського режимів

ВІДНОСИНИ МІЖ РАДЯНСЬКИМИ ПАРТИЗАНАМИ, УПА І АРМІСІЮ КРАЙОВОЮ

Наприкінці 1941 р. – на початку 1942 р. на Волині та Поліссі діяли радянські розвідувальні диверсійні й партизанські групи, а також польські формування, що вели боротьбу за відновлення довоєнної Польщі.

ОУН і УПА в радянських партизанах убачали ворогів незалежної України і прагнули витрутити їх з районів своєї дії. Утім були й спроби налагодити контакти з радянськими партизанами, особливо під час карпатського рейду С. Ковпака, щоб вони приєдналися до спільної боротьби за створення вільної соборної незалежної України. Між загонами УПА і радянськими партизанами відбувалися сутички, навіть жорстокі бої, що призводило до великих втрат з обох сторін.

Армія Крайова була підпорядкована польському еміграційному урядові в Лондоні. У **1943–1944 рр.** частини Армії Крайової тільки на Холмщині знищили близько 5 тис. українців та спалили десятки сіл.

Керівництво УПА попервах намагалося досягти з поляками порозуміння, але без успіху.

ОУН і УПА доводилося вести боротьбу на три фронти – проти: німецьких окупантів;

радянських партизанів;

польських формувань Армії Крайової.

Отже, СРСР був зацікавлений у тому, щоби придушити національно-визвольний рух в Україні й Польщі

Визволення України від німецької окупації в 1943 році

ВИЗВОЛЕННЯ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ 1943 РОКУ

Кінець грудня 1942 р. – початок вигнання гітлерівців з території України.

Першим населеним пунктом, визволеним від німецько-фашистських військ військами Південно-Західного фронту (командувач М. Ватутін), було село Півнівка Ворошиловградської (тепер Луганської) області.

29 січня – 18 лютого 1943 р. – наступальна операція військ Південно-Західного фронту. Було визволено північну частину Донбасу

2 лютого – 3 березня 1943 р. – наступальна операція військ Воронежського фронту. Визволення Харкова (11 лютого) та східної частини Донбасу.

19 лютого – 25 березня 1943 р. – контрнаступ німецьких військ. Радянські війська були змушені залишити Харків та північно-східні райони Донбасу.

17 липня – 22 вересня 1943 р. – наступальні операції радянських військ на Лівобережній Україні.

11 серпня 1943 р. – наказ гітлерівського командування про будівництво “східного валу” (лінії укріплень), що мав проходити по річках Дніпро та Молочна.

Вересень – листопад 1943 р. – героїчна битва за Дніпро, яка розпочалася захопленням плацдармів на правому березі ріки.

29 вересня 1943 р. Ставка верховного головнокомандування поставила завдання визволити Київ. Спершу було вирішено завдати удару на південь від Києва – з району **Великого Букрина**, а допоміжний – з **Лютізького плацдарму** на північ від міста. Але ворожу оборону на півдні подолати не змогли.

20 жовтня 1943 р. Ставка перейменувала Воронежський, Степовий, Південно-Західний та Південний фронти на 1, 2, 3 та 4-й Українські фронти.

1-й Український фронт під командуванням *генерала М. Ватутіна* спрямував свої удари проти ворога в районі Києва.

2-й Український фронт під командуванням *генерала І. Конєва* сконцентрував свої сили нижче по Дніпру біля Черкас.

3-й Український фронт під командуванням *Р. Малиновського* зосереджував свої удари в районі Дніпропетровська.

4-й Український фронт під командуванням *генерала Ф. Толбухіна* наступав у напрямку Кримського півострова.

3 листопада 1943 р. після артилерійської підготовки та ударів авіації почався наступ радянських військ на північ від Києва.

У ніч проти 6 листопада 1943 р. бої розгорнулися на північних околицях міста, а вже о 4-й годині ранку столицю було визволено.

У визволенні Києва брала участь Перша окрема чехословацька бригада полковника Л. Свободи.

1943 р. ознаменувався розгромом гітлерівських військ на Лівобережжі

Україна на завершальному етапі війни (1944–1945 років)

ВИЗВОЛЕННЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Грудень 1943 р. – середина 1944 р. – бої за визволення Правобережної України.

24 грудня 1943 р. – 14 січня 1944 р. – Житомирсько-Бердичівська операція.

Війська 1-го Українського фронту генерала М. Ватутіна визволили Житомирщину, більшу частину Київщини, Вінницької та Рівненської областей. Німці втратили 72 тис. солдатів і офіцерів.

26 січня – 17 лютого 1944 р. – Корсунь-Шевченківська наступальна операція.

Було оточено 10 німецьких дивізій. Противник утратив 55 тис. убитими й пораненими. Понад 18 тис. потрапили в полон.

Водночас із Корсунь-Шевченківською операцією силами правого крила 1-го Українського фронту було проведено Рівненсько-Луцьку операцію. Під час якої було визволено 200 населених пунктів, у полон захоплено 2 тис. солдатів і офіцерів противника.

30 січня – 29 лютого 1944 р. Нікопольсько-Криворізька наступальна операція здійснена військами 3-го та 4-го Українських фронтів. Було розгромлено 12 дивізій противника, у тому числі 3 танкові.

22 березня – 16 квітня 1944 р. – наступальні операції на півдні України, у результаті яких було визволено Херсон (13 березня), Миколаїв (28 березня) та Одесу (10 квітня).

4 березня – 8 квітня 1944 р. – Проскурівсько-Чернівецька наступальна операція: 20 березня було визволено Вінницю, 25 березня – Проскурів, 26 березня – Кам'янець-Подільський, 29 березня – Чернівці.

Війська 2-го Українського фронту форсували спершу Південний Буг, а потім Дністер і вийшли на кордон з Румунією (26 березня 1944 р.). 1-й Український фронт 8 квітня вийшов на кордон із Чехословаччиною.

8 квітня – 12 травня 1944 р. – Кримська наступальна операція силами 4-го Українського фронту і Окремої Приморської армії.

12 квітня 1944 р. – Крим було повністю визволено від гітлерівців.

13 липня – 29 серпня 1944 р. – Львівсько-Сандомирська наступальна операція

Червона Армія зайняла західні області України (27 липня 1944 р. було визволено м. Львів) і вступила на територію Польщі.

20–29 серпня 1944 р. – Яссько-Кишинівська наступальна операція 2 і 3-го Українських фронтів. Було визволено Ізмаїльську область України та Молдавію.

8 вересня – 28 жовтня 1944 р. – Східнокарпатська наступальна операція.

Останній населений пункт УРСР с. Лавочне Дрогобицької області визволили від гітлерівців **8 жовтня 1944 р.** Офіційним днем завершення вигнання військ Німеччини та її союзників є **14 жовтня 1944 р.** Тоді відбулося урочисте засідання в Києві.

Війська 4-го Українського фронту *визволили Закарпатську Україну* від гітлерівців **28 жовтня 1944 р.**

УТРАТИ УКРАЇНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Україна була центральним плацдармом бойових дій у роки Великої Вітчизняної війни.

Україна втратила п'яту частину населення. На фронті загинуло 1,3 млн українців, знищено окупантами 1 млн 366 тис. військовополонених і 3,9 млн мирних жителів, примусово вивезено до Німеччини 2,4 млн людей.

10 млн осіб залишилося без даху над головою. На території України було знищено 16 150 підприємств, 27 910 колгоспів, 872 радгоспи, 1 300 машинно-тракторних станцій.

Лише за 1943–1944 рр. німці вивезли з України 9 млн 200 тис. тонн зерна, 622 тис. тонн м'яса і м'ясних виробів, 950 тис. тонн олії, 2 млн 500 тис. тонн фуражу та інше. Викопали та вивезли до Німеччини 1 млн фруктових дерев.

Було зруйновано і спалено 714 міст і селищ, понад 28 тис. сіл, 647 тис. житлових будинків.

Для транспортування всього добра, вивезеного до Німеччини за роки окупації, знадобилося 1 млн 418 тис. вагонів та річкових і морських суден.

Тільки прями збитки, заподіяні німецько-фашистськими загарбниками, становили 285 млрд крб.

Тема 12

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х – У СЕРЕДИНІ 1980-Х РОКІВ

Україна у післявоєнні роки. Міжнародна обстановка після закінчення війни. Відбудовчі процеси в народному господарстві. Процес урегулювання кордонів, операція “Вісла”. Проведення 2-ї радянізації в західноукраїнських землях. Ліквідація греко-католицької церкви. Причини і наслідки голоду 1946–1947 років.

Тактика боротьби ОУН-УПА у повоєнні роки. Політична реакція 1945–1953 рр. Ідеологія “ждановщини”. Урегулювання кордону з Польщею та Румунією. Вирішення питання про Закарпатську Україну.

Смерть Сталіна. Зміни в керівництві СРСР. Викриття культу особи Сталіна. Передання Кримської області від РРФСР до України. “Відлига” та її вплив на суспільно-політичне життя. Десталінізація суспільно-політичного життя.

Шістдесятництво. Самвидав. Активізація національно-визвольного руху. Характеристика дисидентського руху, його основні течії. Період застою. Репресії проти інакомислячих у 1970–1980-х роках.

Соціально-економічні та політичні процеси в Україні в другій половині 1940-х – у середині 1980-х років

ВІДБУДОВА НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

Відбудова розпочалася з визволення українських земель. Відбудова народного господарства в Україні ускладнювалася такими причинами:

1) командно-адміністративні методи управління господарством, панування колгоспно-радгоспної системи в сільському господарстві, низька економічна зацікавленість працівників у розвитку виробництва і тотальний ідеологічний контроль;

2) напружена міжнародна обстановка (почалися “холодна війна” і гонка озброєнь);

3) відновлення репресій в Україні, а в західних областях – війна радянської влади проти загонів УПА;

4) неповернення вивезених на схід з України в роки війни підприємств (з України було евакуйовано 550 промислових підприємств, з яких потім повернули лише близько 150);

5) Союзний уряд не надав Україні достатніх коштів, необхідного обладнання і транспорту.

Союзне керівництво виділило 24 % від загальної суми – 75 млрд крб., призначених на відбудову всіх радянських територій, а матеріальні збитки України в роки війни склали 42 % загальних збитків СРСР;

6) різко скоротилася чисельність людських ресурсів. Демографічні втрати України протягом січня 1941 р. – липня 1945 р. склали більше як 22 % загальної кількості населення. Навіть у 1950 р. населення України склало 36,6 млн людей, тоді як 1940 р. – 41,3 млн;

7) бракувало кваліфікованих кадрів. Погіршився якісний склад робітничого класу, адже чимало висококваліфікованих робітників загинуло;

8) широко залучали до тяжкої праці жінок та підлітків, зокрема у 1947 р. у вугільній та металургійній галузях промисловості працювало 35 % жінок, а на багатьох роботах використовувалася праця підлітків. Це призводило до травмування, каліцтва, людських втрат на виробництві;

9) вироби для задоволення елементарних побутових потреб не виготовляли взагалі або виробляли у мізерних кількостях;

10) повільно відбудовувалося сільське господарство;

11) карткова система, яка діяла до 1947 р., забезпечувала лише напівголодне існування населення;

12) суттєво ускладнився процес відбудови в Україні голодом 1946–1947 рр.

ГОЛОД 1946–1947 РОКІВ

Причини голоду

1. Посуха і неврожай 1946 р.
2. Незбалансована економічна політика державно-партійного керівництва у центрі й на місцях, нехтування сільськогосподарським сектором економіки.
3. Зменшення внаслідок війни посівних площ, занепад матеріально-технічної бази колгоспів, низька продуктивність колгоспно-радгоспного виробництва, нестача спеціалістів та робочої сили.

Ситуація ускладнювалася розоренням війною підсобних господарств колгоспників:

- 43 % колгоспників на початку 1946 р. не мали корів;
- 20 % – не мали ні худоби, ні птиці;
- надзвичайно низька врожайність культур і в колгоспах, і на присадибних ділянках;
- надміру високий податок на городні культури, фруктові дерева, кущі ягідників тощо.

4. Позиція державно-партійного керівництва була злочинною, воно:

- знало про злиденне становище в сільському господарстві України і не вжило запобіжних заходів;
- нехтувало долею мільйонів українців заради імперських інтересів;
- намагалось голодом придушити національну самосвідомість українців.

5. Надмірно високі й нереальні плани хлібозаготівель, що постійно збільшувалися (у липні 1946 р. плани хлібозаготівель було збільшено з 340 до 360 млн пудів).

6. Посилення кримінального переслідування “розкрадачів хліба”, яких згідно зі статтею 131 Конституції СРСР 1936 р. кваліфікували “ворогами народу”.

Тисячі колгоспників, у тому числі підлітків і жінок, було засуджено як “саботажників”, “розкрадачів соціалістичної власності”, “підричників основ соціалізму”

4 червня 1947 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла указ “Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна”. За зрізання та збирання голодними людьми колосків передбачалося ув’язнення від 7 до 10 років із конфіскацією майна.

7. Великі обсяги експорту хліба і продуктів тваринництва за кордон. **1946 р.** було вивезено за кордон 1,7 млн тонн хліба, причому значну частину передавали іншим країнам безкоштовно у формі “братської допомоги”. СРСР надавав продовольчу підтримку країнам Східної Європи, навіть Франція отримала 600 тис. тонн зерна.

Наслідки голоду

1. Один мільйон людських жертв.
2. Голод додатково ускладнив і без того тяжкий процес відбудови.
3. Негативно вплинув на моральний стан суспільства.
4. Почався масовий перехід селян, особливо молодих, на промисловість, транспорт, новобудови

ПЕРЕМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ВНАСЛІДОК УРЕГУЛЮВАННЯ КОРДОНІВ

40 тис. чехів і словаків виїхали до Чехословаччини.

9 вересня 1944 р. – голова Ради народних комісарів УРСР М. Хрущов та голова Польського комітету національного визволення Є. Осубка-Моравський підписали угоду про взаємну евакуацію українського населення з території Польщі до УРСР і польського – з України до Польщі.

1944–1946 рр. – 800 тис.–1 млн поляків, а також євреїв та українців, які визнали себе поляками, переселилися до Польщі з Галичини, Волині, Рівненщини. З Польщі до УРСР було переселено понад 520 тис. українців.

28 березня 1947 р. на Лемківщині загін сотника Хріна знищив заступника міністра оборони Польщі Кароля Сверчевського.

29 березня 1947 р. у відповідь рішенням політбюро ЦК ПРП започатковано операцію “Вісла” – переселення українських і змішаних українсько-польських сімей з Надсяння, Лемківщини, Холмщини, Підляшшя і поселення їх у так званих повернутих західних

і північних районах Польщі з обов'язковим розпорошенням серед польського населення (усього переселено 140–150 тис. українців).

Під час цієї операції було вбито 655, взято в полон 1 466 вояків ОУН-УПА, 2 274 українців заарештовано.

Переселення здійснювали шість піхотних дивізій Війська Польського під командуванням генерала Мосора за блокування кордону військами НКВС і чехословацької прикордонної охорони. Ця операція підірвала бази дій УПА в Лемківщині та інших районах Закерзоння (назва походить від “лінії Керзона”, за якою перебували землі Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя) та різко погіршила соціально-економічне і політико-правове становище українців у Польщі.

1990 р. польський сенат засудив акцію “Вісла”.

23 квітня 1947 р. політбюро ЦК ПРП ухвалило рішення про створення спеціального концтабору для “підозрілих українців” у Явожно поблизу Кракова.

Від **1947 р. до початку 1949 р.** там побувало 4 тис. в'язнів-українців, з них 200 осіб загинуло (у тому числі жінки, діти, люди похилого віку від недоїдання, тортур і хвороб)

ТРУДНОЩІ ВІДБУДОВИ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ

Причини

1. Значні руйнації, завдані війною.
2. Слаборозвинена промисловість краю. У промисловості Галичини було зайнято лише 4 % населення.
3. Пасивний та активний опір з боку значної частини населення соціалістичним перетворенням, що відбувався паралельно з процесом відбудови.
4. Процесу радянських перетворень протидіяли УПА й підпілля ОУН

Радянiзацiя захiдних областей України

ЯК ВiДБУВАЛАСЯ РАДЯНiЗАЦIЯ ЗАХIДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

7 травня 1945 р. ЦК КП(б)У та уряд СРСР прийняли постанову “Про заходи з вiдбудови i дальшого розвитку господарства Львiвської, Станiславської, Дрогобицької, Тернопiльської, Волинської, Чернiвецької областей на 1945 р.”.

У **груднi 1945 р.** ЦК ВКП(б)У створив спецiальний вiддiл щодо захiдних областей України. Згодом пiдроздiли такої спрямованостi було органiзовано в галузевих наркоматах. За “допомогу” захiдним областям вiдповiдав один iз заступникiв голови уряду, а в наркоматах – один iз заступникiв наркома.

Для забезпечення радянiзацiї Захiдної України широко залучалися працiвники партiйно-комсомольського, державного апаратiв, службовцi правоохоронних органiв, державної безпеки, культури та освiти з iнших районiв СРСР, переважно iз Схiдної України. Лише до сiльських шкiл Захiдної України було направлено 44 тис. вчителiв, на пiдприємства – 20 тис. квалiфiкованих робiтникiв, чимало iнженерно-технiчних працiвникiв, спецiалiстiв сiльського господарства.

У захiдних областях України створювалася мережа бiльшовицьких i комсомольських органiзацiй, формувалися професiйнi спiлки.

З рiзних районiв СРСР i Нiмеччини сюди направляли обладнання, технологiчнi лiнii, навить цiлi пiдприємства

ПОЗИТИВНI ЗМIНИ В ЗАХIДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ

1. Було побудовано заводи-гiганти: Жидачiвський паперовий комбiнат (найбiльший у Європi), Калуський хiмiчний комбiнат, автобусний завод у Львовi, заводи автoнавантажувачiв, кiнескопiв, телевiзорiв у Львовi.

2. **1945–1946 рр.** у Львовi стали до ладу електроламповий, iнструментальний заводи, завод сiльськогосподарських машин.

3. **1949 р.** у захiдних областях України дяло 2 500 великих i середнiх промислових пiдприємств

4. На **початку 50-х рр.** промислове виробництво Західної України становило 10 % республіканського.

5. Виникли такі галузі промисловості, як металообробна, швейна, трикотажна, машинобудівна, приладобудування.

6. На повну потужність запрацювали і нарощували можливості заводи лісопильної та деревообробної промисловості.

7. Було здійснено реконструкцію старих заводів і фабрик.

8. Швидкими темпами зростало число промислових робітників.

Кількість робітників за роки повоєнної п'ятирічки зросла у 7 разів, а валова продукція промисловості – у 10 разів.

9. Було організовано виробництво меблів.

10. Організовувалися геологорозвідувальні роботи щодо пошуку нових запасів нафти, газу, а також інших сировинних і мінеральних ресурсів (вугілля, сірки, мінеральних вод).

11. Розширилися видобуток і переробка нафти.

12. **1948 р.** завершено будівництво найпотужнішого у ті часи в СРСР та Європі магістрального газопроводу Дашава – Київ.

13. Розширилася мережа початкової, середньої та вищої освіти, велась активна боротьба з неграмотністю. Початковою освітою було охоплено всіх дітей шкільного віку. Кількість учнів у 5–10-х класах збільшилася майже у 3 рази. **1950 р.** у Західній Україні діяло 25 вишів (зокрема 3 університети), у яких навчалося близько 34 тис. студентів, було відкрито 110 спеціальних навчальних закладів, у яких навчалося 29 тис. учнів.

14. **1945 р.** в Ужгороді вперше в історії Закарпаття відкрито університет.

15. **1950 р.** у 24 вишах західної України навчалося близько 24 тис. студентів денного і 9 тис. заочного відділення

НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ РАДЯНІЗАЦІЇ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

1. Майже всі головні посади в керівництві обіймали вихідці з інших регіонів країни.

2. Здійснювалася насильницька колективізація сільського господарства, антинародна податкова політика. Використовувалися командні методи хлібозаготівель

3. Чинилися репресії щодо мирних жителів.
4. Нормою були адміністрування, грубість, порушення законів і прав людини, упереджене ставлення до місцевих кадрів, штучне розмежування українців на “східняків” і “західників”.
5. По-хижацьки винищували багаті природні ресурси краю.
6. Поширеним було відставання легкої й харчової промисловості.
7. Повоєнне розмежування кордонів супроводжувалося переміщенням великої кількості населення.
8. Насаджувалася комуністична ідеологія.
9. Посилився процес русифікації.
10. Було ліквідовано Українську греко-католицьку церкву

ДОЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ (УГКЦ)

Для зміцнення радянської влади у західних областях України було вирішено ліквідувати Українську греко-католицьку церкву.

Це стало можливим, оскільки:

у повоєнний період ослабла греко-католицька церква;
помер лідер УГКЦ митрополит А. Шептицький;
загострилися відносини між Заходом і Сходом (“холодна війна”).

До встановлення радянської влади в Західній Україні діяло:

3 040 парафій;

4 440 церков;

духовна академія;

5 духовних семінарій;

2 духовні школи;

127 монастирів.

Церкву очолював митрополит А. Шептицький, який перебував на митрополичій посаді від **17 січня 1901 р. до листопада 1944 р.**

З 31 листопада УГКЦ очолив митрополит Й. Сліпий.

Митрополиту підпорядковувалось 10 єпископів, 2 950 священників.

Церква мала свою пресу: випускалося 6 місячних часописів і 3 тижневі.

Було 1 090 ченців, 540 семінаристів, 5 млн вірян

У грудні 1944 р. митрополит Й. Сліпий послав до Москви делегацію УГКЦ, щоб знайти спільну мову з радянською владою. Делегацію УГКЦ прийняв голова ради у справах релігійних культур при Раднаркомі СРСР полковник державної безпеки І. Полянський. Під час зустрічі представники УГКЦ ознайомили І. Полянського з життям церкви, оголосили звернення Й. Сліпого “До духовенства і віруючих” про підтримку радянської влади, передали 100 тис. крб на оборону країни. Не бажаючи вступати у конфлікт з УГКЦ під час війни, московське керівництво пообіцяло, що греко-католикам буде забезпечено вільне відправлення богослужіння. Але це тривало недовго.

У березні 1945 р. Й. Сталін особисто схвалив інструкцію про ліквідацію УГКЦ.

У Західній Україні було розгорнуто широку пропагандистську роботу. На сторінках газет, журналів, по радіо, на різних зібраннях твердилося, що УГКЦ – це “слуга Риму”, знаряддя “українських буржуазних націоналістів”, “ворог народу”, колаборант із німецькою окупаційною владою тощо.

У квітні 1945 р. органи державної безпеки заарештували українських греко-католицьких єпископів на чолі з Й. Сліпим.

Органи НКВС створили “ініціативну групу”, до якої увійшли релігійні діячі Г. Костельник, М. Мельник, А. Пельвешський. Група виступила з ініціативою про ліквідацію церковної унії 1596 р., повний розрив з Ватиканом та приєднання до Російської православної церкви.

У березні 1946 р. скликали Львівський церковний собор, згідно з рішенням якого (проголосували 216 делегатів священників і 19 мирян) Брестську унію 1596 р. було скасовано, греко-католицька церква “возз’єднувалася” з Російською православною церквою. Цей собор вважається незаконним через відсутність більшості єпископів, значну частину яких на той час заарештували.

Було ліквідовано церковні освітні установи, проведено арешти понад 2 тис. монахів і духівництва. У Києві відбувся закритий судовий процес проти греко-католицької ієрархії на чолі з митрополитом Й. Сліпим

Настрої вірних були іншими. Вони продовжували свої обряди. Лише невелика частина духівництва підкорилася рішенню собору. Греко-католицьку церкву було розпущено, але її не знищили; вона продовжувала діяти в підпіллі.

Подібні події розгортались і в Закарпатті. Тут було закрито всі греко-католицькі церкви. Багатьох священників репресували.

У серпні 1949 р. Московський патріарх проголосив про “добровільне возз’єднання” греко-католицької церкви Закарпаття з Російською православною церквою

Боротьба ОУН-УПА у повоєнний період на західноукраїнських землях

Головні завдання ОУН-УПА:

1. Боротьба проти сталінського тоталітарного режиму та “радянізації” західних областей України.
2. Створення незалежної Української держави

ПЕРІОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОУН-УПА У ПОВОЄННИЙ ЧАС

Перший період – 1944–1946 рр.

Для цього періоду були характерні:

1) найбільший розмах боротьби.

Загони ОУН-УПА контролювали територію площею в 150 тис. км² з населенням до 15 млн чоловік; чисельність УПА складала більше 100 тис. вояків;

2) діяли великі формування УПА;

3) створювалися нелегальні національно-державні структури, альтернативні органам більшовицької влади;

4) масовою була моральна і матеріальна підтримка населення;

5) високий патріотичний та бойовий дух сил опору.

Загони УПА і групи ОУН протистояли:

примусовій мобілізації до лав радянської армії;

арештам;

вивезенням населення;

здійснювали збройні акції (за перше півріччя 1945 р. було вчинено 2 207 збройних акцій);

1946 р. було організовано противиборчу кампанію; проводились акції проти колективізації.

У боротьбі проти ОУН-УПА було використано:

1. **Військову силу** (регулярні війська, авіацію, дивізії з Кавказу, 5 бронепоездів з Росії та ін.):

1944 р. проти УПА на Волинь було відправлено стрілецьку дивізію та бригаду військ НКВС чисельністю понад 5 тис. карателів; у Рівненську область на боротьбу із загонами УПА було кинуто 9 тис. солдатів та офіцерів, у Львівську – 6,5 тис., у Тернопільську – понад 3 тис.

Почалися прочісування місцевості, де зосереджувалися загони УПА та оунівські партизани.

2. **Репресивно-каральні органи** (органи внутрішніх справ і держбезпеки. У семи західних областях нараховувалося 22 тис. штатних працівників).

3. **Агентурно-інформаційну мережу**, якою були вкриті міста і села Західної України.

1944–1945 рр. у західних областях діяло:

359 резидентів;

1 473 агенти;

13 085 інформаторів.

1944–1945 рр. війська НКВС провели 39 773 каральні операції, у яких було розгромлено 379 формувань УПА.

Тільки за перше півріччя 1945 р. було проведено 9 238 таких операцій, під час яких було вбито 34 тис. повстанців і 46 тис. захоплено в полон

ТЯЖКІ ВТРАТИ ВИМАГАЛИ СУТТЄВОЇ ЗМІНИ ТАКТИКИ

З другої половини 1945 р.:

1) великі підрозділи повстанців (курені) було переформовано в дрібніші (сотні), добре озброєні, рухливі. Основне зосередження цих дрібних загонів повстанців – лісові масиви;

2) створено велику мережу підпільних груп (“криївок” по 10–15 чоловік), переважно у сільській місцевості;

3) чимало партизанських загонів було розформовано і вони злилися з оунівським підпіллям

Наприкінці 1946 р. Українська головна визвольна рада ухвалила докорінно реорганізувати УПА, а саме:

- демобілізувати частину повстанців;
- відправити певну частину вояків на захід;
- створити підпілля з найбільш стійких і витривалих людей.

Закордонний провід ОУН на чолі зі С. Бандерою, що перебував на території Західної Німеччини, ухвалив рішення про виведення окремих груп і загонів УПА з України до Німеччини та Австрії.

Восени 1945 р. і навесні 1946 р. двома рейдами було виведено значні сили територією Словаччини.

Протягом 1947–1948 рр. було здійснено ще кілька таких великих рейдів, під час яких значні сили повстанців вийшли з України на Захід.

Другий період – 1947–1950 рр.

ОУН-УПА змінили тактику ведення дій:

- 1) завершувався розпуск загонів УПА;
- 2) партизанська війна здійснювалася малими рухливими групами;
- 3) зміцнювалися підпільні організації;
- 4) використовувалися партизанські форми боротьби:
 - саботаж;
 - наскок;
 - засідки;
 - терористичні акції;
 - диверсії;
 - антирадянська пропаганда.

За офіційними даними українське підпілля вчинило 14,5 тис. диверсій і терористичних акцій, у яких загинуло майже 30 тис. представників партійних і радянських працівників, військовослужбовців, місцевих жителів

МЕТОДИ БОРТЬБИ СТАЛІНСЬКОГО РЕЖИМУ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ

1. Блокада і прочісування великих територій, де зосереджувалися оунівські партизани. Каральні загоони спалювали та вирубували значні лісові масиви

2. Вивезення до концтаборів або просто висилання у східні області тисячі місцевих жителів.

За період з **1944 р.** до **1953 р.** було депортовано 600 тис. осіб.

3. Демонстрування трупів убитих повстанців, щоб налякати населення.

4. Фізичне знищення командування УПА. Загинули такі лідери ОУН-УПА:

“Клим Савур” – член Центрального проводу ОУН;

“Карпович” – заступник командувача УПА;

Роман Шухевич – голова генерального секретаріату Української головної визвольної ради, командир УПА та ін.

5. Винищення цілих сіл за зв'язки з “бандерівцями”.

6. Численні арешти. За період з **1944 р.** до **1953 р.** було заарештовано 104 тис. учасників ОУН.

Арештовували й мирне населення, яких підозрювали у зв'язках з ОУН-УПА, у тому числі було заарештовано 36 340 осіб віком до 25 років.

7. Для дискредитації ОУН-УПА створювалися спецбоївки народного комісаріату внутрішніх справ, які під виглядом “бандерівців” чинили різні злочини.

До 1952 р. ОУН-УПА як масова організація перестала діяти.

Рештки підпілля діяли до середини 50-х рр.

1953 р. – ще тривали окремі епізодичні дії ОУН-УПА.

1956 р. – радянські засоби масової інформації повідомляли, що на Волині ще діють “озброєні банди”

Ідеологічний наступ тоталітарного режиму “Ждановщина” (кінець 40-х – початок 50-х років)

“Ждановщина” – політика масових репресій проти творчої інтелігенції.

Насаджувалися недовіра, підозрілість, критиканство, великоросійський шовінізм, продовжувався пошук “ворогів народу”, здійснювалися погромні ідеологічні кампанії

Назва “ждановщина” походить від прізвища секретаря ЦК ВКП(б) з ідеології А. Жданова, який очолив ідеологічний відділ ЦК ВКП(б) з 1946 р. та був провідником політики посилення ідеологічного тиску на суспільно-політичне і культурне життя.

Причини погромних ідеологічних кампаній

1. Розгортання й поглиблення ідеологічної боротьби між Сходом і Заходом (посилення “холодної війни”).
2. Намагання ізолювати країну від культурних процесів, що відбувалися на Заході, перешкодити проникненню в СРСР передових ідей та культурних досягнень Заходу.

Складові чинники цих кампаній

1. Боротьба з інакомисленням, новаторством, заборона свободи творчості в суспільстві.
2. Посилення репресій проти патріотичної національної інтелігенції, яка прагнула відродження української культури.
3. Утвердження в суспільстві марксизму-ленінізму як єдиної, обов’язкової для всіх ідеології.
4. Посилення пропагандистської обробки населення

МЕТОДИ ІДЕОЛОГІЧНОГО НАСТУПУ

1. Ідеологічний вплив на населення через засоби масової інформації (радіо, газети, журнали).
2. Посилення ідеологічного контролю над трудовими, громадськими та навчальними колективами.
3. Посилення наступу на інтелігенцію, її утиски та репресії.
4. Боротьба в середовищі інтелігенції проти вільнодумства, “ідеологічних помилок”, “ворожості радянському ладу”, “націоналізму”, “космополітизму”, “низькопоклонства” перед Заходом.

“Буржуазні націоналісти” – термін, що його використовував комуністичний режим до тих, хто виступав за розвиток національної культури, мови, збереження звичаїв, історичних традицій українського народу.

Космополітизм (відсутність патріотизму) – теорія, що проповідує байдуже ставлення до історії свого народу, своєї Батьківщини, національної культури

ЯК ЗДІЙСНЮВАВСЯ
ІДЕОЛОГІЧНИЙ НАСТУП

ЦК ВКП(б) постановив:

14 серпня 1946 р. – “Про журнал “Звезда” і “Ленінград”, де розкритиковано творчість А. Ахматової та М. Зошенка;

26 серпня 1946 р. – “Про репертуар драматичних творів і заходи його покращення”;

4 вересня 1946 р. – “Про кінофільм “Велике життя”;

1948 р. – “Про оперу “Велика дружба” В. Мураделі”

Завершення об’єднання українських земель

ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ
ПРО КОРДОН ІЗ ПОЛЬЩЕЮ

16 червня 1945 р. підписано радянсько-польський договір про державний кордон, за яким:

лінія кордону пролягла на 5–6 км від “лінії Керзона” на користь Польщі;

до Польщі додатково переходила 30-кілометрова територія в районі р. Солокія і м. Крилів, тобто значна частина українських етнічних земель (Надсяння, Лемківщина, Холмщина, Підляшшя).

Уточнення кордонів між двома державами відбувалось згодом:

на початку 50-х рр. Україна поступилася Устриківським районом Дрогобицької області;

до Львівської області увійшла територія навколо м. Кристонополя (нині Червонограда)

УРЕГУЛЮВАННЯ КОРДОНУ З РУМУНІЄЮ

10 лютого 1947 р. було підписано радянсько-румунський договір. Він юридично зафіксував кордони України в рамках радянсько-румунської угоди **28 червня 1940 року**

ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ПРО ЗАКАРПАТСЬКУ УКРАЇНУ (після вигнання із Закарпаття угорських військ)

19 листопада 1944 р. – конференція комуністичних організацій краю, яка об'єднала їх у Комуністичну партію Закарпатської України.

26 листопада 1944 р. – I з'їзд народних комітетів Закарпатської України, який прийняв Маніфест про возз'єднання Закарпаття з УРСР.

19 червня 1945 р. – договір між СРСР і Чехословаччиною про злиття Закарпатської України з радянською Україною.

Кордони, що склалися між Словаччиною, Угорщиною та Закарпатською Україною до 29 вересня 1938 р., стали кордонами між СРСР і Чехословаччиною.

Компартію Закарпаття було включено до складу КП(б)У.

22 січня 1946 р. у складі УРСР було створено Закарпатську область із центром у м. Ужгороді

ПЕРЕДАННЯ КРИМСЬКОЇ ОБЛАСТІ УКРАЇНИ

1954 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла постанову про передання Кримської області зі складу Росії до України.

Таке рішення аргументувалося спільністю економіки, територіальною близькістю, тісними господарськими і культурними зв'язками між Кримом та Україною.

Фактично для здійснення відбудови на той час Крим не мав необхідних умов. Економіка була зруйнована під час німецької окупації, яка тривала з **осені 1941 р. до травня 1944 р.**

Унаслідок втрат у роки війни та депортації радянською владою татар, вірменів, греків, болгар та ін. населення Криму скоротилося з 1 млн 196 тис. до 351 тис. чоловік.

Не вистачало трудових ресурсів для піднесення економіки Криму.

Посівні площі скоротилися на 70 тис. га.

До Криму почали переселяти населення з Росії та інших регіонів

Багато переселенців, не пристосувавшись до нових умов життя, почали тікати з Криму.

Не вистачало шкіл, лікарень, дитячих садків, житла.

РРФСР не мала спільного кордону з Кримською областю і не надавала необхідної допомоги для її відбудови. У такому занедбаному стані Крим було передано Україні.

Після **1954 р.** на території Криму було:

збудовано нові промислові підприємства, школи, лікарні;

споруджено багато житла;

прокладено велику кількість комунікацій;

забезпечено півострів водою, газом, електроенергією.

Саме після 1954 р. Крим став головною всесоюзною здравницею.

Населення Криму почало швидко зростати, особливо за рахунок переселенців з Росії.

У **травні 1992 р.** Верховна Рада Росії визнала рішення Президії Верховної Ради 1954 р. як таке, що не має юридичної сили. Ці дії Росії Україна рішуче засудила і відкинула. Уряд незалежної України виходив і виходить з того, що Крим є невід'ємною складовою частиною України. Така позиція відповідає вимогам міжнародного права, Гельсінській угоді 1975 р., яка передбачає непорушність кордонів

Україна в умовах десталінізації 1953–1964 років

ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ 50-Х РОКІВ

5 березня 1953 р. помер Й. Сталін.

Під прикриттям розмов про створення “колективного керівництва” у партійно-державній верхівці точилася гостра боротьба за владу.

Л. Берія спробував захопити владу. Він намагався встановити повний контроль правоохоронних органів над партійними.

В Україну було переведено найближчих помічників Л. Берії – генерал-полковника П. Мешика і генерал-лейтенанта С. Мільштейна,

які обійняли посади відповідно міністра й заступника міністра внутрішніх справ.

Начальники обласних управлінь МВС отримали таємну вказівку встановити нагляд за роботою партійних органів. (Начальник львівського управління МВС генерал Т. Строкач піддав сумніву доцільність виконання такої директиви і доповів про це першому секретареві львівського обкому компартії З. Сердюку, який, у свою чергу, повідомив про це першого секретаря компартії України Л. Мельникова).

Л. Мельников після цього повідомлення не вжив ніяких заходів. За наказом Л. Берії Т. Строкача звільнили з роботи і відкликали до Москви. Він зумів вручити наявні в нього матеріали М. С. Хрущову, першому секретареві ЦК КПРС, які засвідчували наміри Л. Берії та його прибічників в Україні.

У липні 1953 р. відбувся пленум ЦК КПРС, на якому Л. Берію та його поплічників звинуватили в антипартійних та антиурядових діях, позбавили всіх посад, заарештували. У Києві було заарештовано П. Мешика і С. Мільштейна. П. Строкач став новим міністром внутрішніх справ України.

Подолавши противників, всю повноту влади в СРСР отримав М. Хрущов

“ВІДЛИГА” 1953–1964 РОКІВ

Нову атмосферу в суспільстві, яка склалася після смерті Й. Сталіна, почали сприймати як “відлигу” після суворих і тиранічних порядків.

“Відлига” – це певний відхід від жорстокої сталінської тоталітарної системи, спроби її реформування в напрямку лібералізації, демократизації, гуманізації, десталінізації. Це надії суспільства на кращі часи, “потепління” нових відносин у суспільстві, відхід від сталінської політики самоізоляції і розгортання “холодної війни”.

Термін “відлига” з’явився після виходу у світ повісті І. Еренбурга “Відлига”

ПРИЧИНИ “ВІДЛИГИ”

1. Розгортання науково-технічної революції вимагало змін у радянському суспільстві.
2. “Змагання двох систем” потребувало нових темпів і прискорення економічного розвитку на базі науково-технічного прогресу, підвищення життєвих стандартів.
3. Необхідно було скоротити відставання від західних держав.
4. Нагальною була потреба вирішити соціально-економічні проблеми, вивести промисловість і сільське господарство з кризи.
5. Треба було змінити політичний курс “на загострення класової боротьби”, а з цим курсом і припинити масові репресії.
6. Належало частково лібералізувати громадянське і культурне життя.
7. Частина партійно-державної еліти намагалася усунути від влади зверхників сталінської епохи.
8. Загострилася боротьба за владу між прихильниками М. Хрущова та сталіністами у верхах

ТИМЧАСОВА ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ В СОЮЗІ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

Лібералізація – скасування або послаблення державного контролю над усіма сферами життя суспільства.

Перші ознаки процесу лібералізації

1. Проголошення курсу на відновлення й розширення законності й демократії.
2. Припинення репресій.
3. Часткова реабілітація жертв репресій.
4. Послаблення ідеологічного контролю.
5. Послаблення жорсткої регламентації духовного життя.
6. Критика культу особи Й. Сталіна.
7. Послаблення політики самоізоляції.
8. Необхідність принципових змін у всіх сферах життя суспільства.
9. Пом’якшення політичного режиму

В умовах збереження основ командно-адміністративної системи лібералізація суспільно-політичного життя повною мірою так і не відбулася

ВИСНОВКИ

1. “Відлига” торкнулася лише окремих аспектів життя радянського суспільства.
2. Вона дещо розкріпачила творчу активність українського народу.
3. “Відлига” сприяла піднесенню національної самосвідомості.
4. Вона сприяла відновленню духовних сил українського народу для боротьби за справжню демократію.
5. “Відлига” відновлювала моральні сили, національну гідність, духовну свободу.
6. Вона породила нову хвилю українізації

Суспільно-політичне життя і політична боротьба в Україні в 1953–1964 роках

XX З’їзд КПРС (14–25 лютого 1956 р.)

1. На з’їзді було прийнято план шостої п’ятирічки на 1956–1960 рр.
2. На закритому засіданні з’їзду з доповіддю виступив М. С. Хрущов. У цій доповіді він викрив культ особи Й. Сталіна. Основні положення доповіді в дещо пом’якшеному вигляді стали основою постанови ЦК КПРС від 30 червня 1956 р.
У країні почався процес десталінізації.
Десталінізація – одна з характерних рис “відлиги”, процес очищення радянського суспільства від культу особи Й. Сталіна. Це зникнення почуття страху і довголітнього мовчання, перегляд цінностей, поворот у суспільній свідомості

ОСОБЛИВОСТІ ДЕСТАЛІНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

В Україні процес десталінізації відбувався повільніше, ніж у центрі.

У пресі матеріали з'являлися із запізненням.

Зміст критики був стриманішим.

Процес десталінізації був непослідовним та неповним

ПОЧАТОК ПОЛІТИЧНИХ РЕАБІЛІТАЦІЙ

Реабілітація – це політичний процес із відновлення історичної правди і справедливості щодо необґрунтовано репресованих осіб у часи сталінізму.

Види реабілітації

Юридична – зняття звинувачення карного характеру, припинення карної справи через відсутність складу злочину.

Політична – поновлення в партії та зняття заборони на згадування імені репресованого в літературі та мистецтві.

Етапи реабілітації

Перший етап – 1953 р.

Наприкінці березня 1953 р. оголосили амністію, яка стосувалася осіб, засуджених на строк до п'яти років, а також за посадові, господарські та деякі військові злочини. На волю вийшли в основному кримінальні елементи, оскільки політичні в'язні мали довші терміни ув'язнення. Це спровокувало ріст злочинності в країні.

Восени 1953 р. було ліквідовано військові трибунали МВС та Особливу нараду МВС, яка мала право застосовувати в адміністративному порядку висилку, заслання та ув'язнення.

Другий етап – 1954–1955 рр.

У **1954 р.** було створено комісію президії ІДК КПРС із розслідування злочинів Й. Сталіна за часів “великої чистки” (1936–1939 рр.).

У **1955 р.** упроваджено положення про прокурорський нагляд.

Вересень 1955 р. – оголошено амністію громадян, які співробітничали в роки війни з німцями.

Від **1954 р. до лютого 1956 р.** верховна колегія Верховного суду СРСР реабілітувала 7 679 чоловік з України

Третій етап – 1956–1959 рр.

Було створено 90 спеціальних комісій, які мали право розглядати справи безпосередньо в таборах. До їх складу входили працівники прокуратури, представники апарату ЦК КПРС, уже реабілітовані члени партії.

У цей період було здійснено першу спробу сказати правду про масштаби трагедії 1930-х рр. і відповідальності за них Й. Сталіна та його найближчого оточення.

На **кінець 50-х рр.** було переглянуто справи 5,5 млн чоловік, які перебували на обліку репресивних органів. З цього обліку було знято 58 % справ, що свідчить про величезні масштаби репресій.

За **1956–1959 рр.** було повністю реабілітовано 250 тис. чоловік (переважно посмертно). Серед них – В. Затонського, С. Косіора, Є. Квірінга, П. Постишева, В. Чубара, Леся Курбаса, М. Куліша та ін.

До **1957 р.** було звільнено понад 65 тис. депортованих членів сімей українських націоналістів

ОПІР СТАЛІНСЬКИХ СИЛ ДЕСТАЛІНІЗАЦІЇ

Курс М. Хрущова на викриття “культу особи Й. Сталіна” не подобався багатьом бонзам з вищого партійного керівництва та консервативним соратникам Й. Сталіна, яких у “верхівці” було вдосталь. Вони прагнули загальмувати процес десталінізації суспільства.

Група осіб на чолі з Г. Маленковим, Л. Кагановичем, В. Молотовим, Д. Шепіловим спробували усунути М. С. Хрущова з поста першого секретаря на червневому пленумі ЦК КПРС у **1957 р.**

М. С. Хрущов спромігся відбити атаку сталіністів та укріпити свої позиції

“ВІДЛИГА” В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ. ШІСТДЕСЯТНИКИ

Шістдесятники – це люди нового політичного, творчого та естетичного мислення, борці за гуманізм, за свободу самовираження, носії нових думок, поглядів і почуттів, відмінних від офіційних

У своїх творах шістдесятники:
протестували проти тоталітаризму;
боролися за національно-культурне відродження України;
прагнули поглиблення реформ і подальшої демократизації суспільства;
критично ставилися до влади;
вносили свіжий струмінь в українську культуру, відкинувши її ідеологічні штампи;
висували вимоги забезпечення українцям свободи вільного духовного розвитку;
зверталися до історії свого народу, його героїчного минулого;
аналізували інтелектуальний та емоційний розвиток сучасників;
у центр своєї творчості ставили людину з її ідеалами та духовним світом;
вірили в оновлення суспільства;
говорили про реальні проблеми життя, гострі питання, про які замовчували в часи сталінщини;
обстоювали загальнолюдські цінності та ідеали, заперечували аморальність;
впливали на суспільно-політичну думку;
віщували відродження національної свідомості;
вірили в торжество свободи і демократії;
розбудили народ, примусили його думати;
сприяли консолідації передових сил суспільства.
До шістдесятників належать: О. Довженко, Г. Тютюнник, Л. Костенко, І. Світличний, Б. Антоненко-Давидович, М. Вінграновський, А. Горська, В. Дрозд, Г. Майборода, Ю. Мейтус

ІДЕОЛОГІЧНИЙ НАСТУП НА ШІСТДЕСЯТНИКІВ

1959 р – за вказівкою ЦК КПУ було заборонено і знищено поетичну збірку Д. Павличка “Правда кличе”, в якій автор викривав бюрократизм, перекручення сталінської доби

Наприкінці 1962 р. після зустрічі партійного та урядового керівництва України з представниками творчої інтелігенції розпочався широкий наступ на шістдесятників (атаки на І. Дзюбу, І. Світличного, Є. Сверстюка).

8 квітня 1963 р. – республіканська нарада активу творчої інтелігенції та ідеологічних працівників, на якій від імені ЦК КПУ різко критикувалися твори М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко.

У 1963 р. помер “лицар українського відродження” Василь Симоненко після жорсткого побиття на вокзалі у Черкасах (винуватців побиття так і не було знайдено).

Почалося обмеження публікацій “шістдесятників” у літературних журналах (“Жовтень”, “Прапор”, “Вітчизна” та ін.).

Стали забороняти і розганяти літературно-мистецькі вечори.

Було закрито клуби творчої молоді (“Супутник” у Києві, “Пролісок” у Львові та ін.)

Національно-визвольний рух в Україні у післявоєнний час

Опозиційний (дисидентський) рух виник в Україні в середині 50-х рр. як форма протесту проти дій партійно-державного апарату та порушення ним конституції та законів.

Опозиція – протидія, опір, протиставлення своїх поглядів, своєї політики іншим поглядам та іншій політиці.

Слово “дисидент” означає “незгодний”. Це “людина протестна”, яка відкрито протиставляє свої погляди панівній ідеології та рішуче виступає за свої переконання.

Синонімом слова “дисидент” – “правозахисник”, тобто людина, яка виборює громадянські, релігійні та національні права

ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСИДЕНТСЬКОГО РУХУ

Цей рух був неорганізованим і немасовим.

Його метою було реформування суспільства мирними методами, а не насильницькими.

Учасники руху сподівалися на “поліпшення”, “удосконалення”, демократизацію системи

Критично ставився до комуністичного режиму.
Вів інтелектуальну боротьбу за світогляд людей.

Його основними формами були гуртки, об'єднання, спілки, комітети.

Рух поширювався по всій території України, був загальноукраїнським. Діяв у Києві, Одесі, Миколаєві, Херсоні, на Буковині, у Харківській, Донецькій, Луганській, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Волинській областях.

Рух охопив різні верстви та прошарки населення, зокрема інтелігенцію, частину робітників, інженерів, частину студентської молоді, деяких релігійних діячів.

Учасники руху намагалися переконати суспільство в необхідності змін.

Руху був притаманний інтерес до культури українського народу, до його минулого, до культури країн Заходу.

Український опозиційний рух мав національно-демократичне забарвлення

МЕТА ДИСИДЕНТСЬКОГО РУХУ

1. Боротьба проти колоніальної політики центру.
2. Ліквідація імперського диктату.
3. Демократизація суспільно-політичного життя.
4. Досягнення незалежності України.
5. Захист прав людини.
6. Правдиве зображення історії.
7. Вільний розвиток української мови, культури.
8. Боротьба проти русифікації.
9. Забезпечення розвитку українських звичаїв, традицій, розкриття справжнього минулого свого народу без перекручень і неправди

ОСНОВНІ ТЕЧІЇ ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ 60-Х РР.

Самостійницька (національно-визвольний рух підпільних груп)

Національно-культурницька (рух шістдесятників).

Обґрунтовували необхідність духовного і культурного відродження українського народу, його мови, традицій, правдивого висвітлення історичного минулого.

Правозахисна.

Вимагали дотримання конституції та законів, обстоювали ідеї гуманізму та демократії, особистої та національної свободи, прав людини.

Релігійна (за свободу совісті).

Виступали проти релігійних утисків, переслідувань за релігійні переконання, проти нищення церковних храмів.

Рух за соціально-економічні права (страйкова боротьба)

Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 60-х – початок 80-х років)

ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНА КРИЗА РАДЯНСЬКОГО ЛАДУ В УКРАЇНІ

Післяхрущовське двадцятиріччя (1965–1985 рр.) – це період “застою” в усіх сферах життя суспільства. Він призвів до системної кризи суспільства, до всеохопної кризи радянського ладу, що поширилася на всі сфери життя – політику, економіку, соціальні відносини, ідеологію, культуру. Це період утрачених можливостей, ідеологічного догматизму

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПЕРІОДУ “ЗАСТОЮ”

Проголошено принцип “колегіального керівництва”.

Посилення адміністративно-командних важелів в економіці.

Посилення централізації управління.

Нерішучість дій державного керівництва у практичних справах.

Бюрократичне засилля. Зростання ролі та значення партійної та управлінської бюрократії (“номенклатури”).

Звуження демократії та її згортання

Порушення законності.

Нехтування прав і свобод людини.

Збереження авторитаризму в політиці, поява нового культу в управлінні державою.

Ігнорування принципу поділу влади. Узурпація значної частини законодавчих функцій виконавчою владою.

Злиття функцій партійного і державного апарату. Підміна держави та її органів партією, зміцнення монополії КППС на владу.

Підміна справжнього народовладдя формальним представництвом трудівників у радах, обмеження реальної влади рад. Посилення впливу на ради всіх рівнів партійних структур.

Позбавлення всіх громадських об'єднань будь-якої самостійності.

Обмеження прав союзних республік.

Формальне проведення виборів, на основі завчасно підготовлених списків, безальтернативно.

Розрив між словом і реальним становищем. Лицемірство, самовдоволення, самозаспокоєння, наростання апатії.

Декларування одних, а насправді втілення в життя принципово інших засад.

Нездатність нового керівництва відреагувати на тогочасне становище, коли весь світ вступив у нову фазу науково-технічної революції.

Надприбутки, що потекли до СРСР у вигляді “нафтодоларів” після підвищення світових цін на нафту, дозволили йому деякий час не тільки “латати дірки у власному бюджеті” та в своїй економіці, а й змагатися зі США у військовій сфері та в боротьбі за “третій світ”.

Згортання гласності.

Посилення тенденції монополії держави на інформацію, сама ж інформація ставала дедалі більше підконтрольною.

Зростання утисків й переслідувань, відновлення репресій проти інакодумців.

Розгортання тривалих ідеологічних чисток редакцій газет, журналів, видавництва, інститутів гуманітарного профілю Академії наук УРСР.

Остаточний перехід радянського керівництва до неосталінізму

ДВІ ЛІНІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ КЕРІВНИЦТВІ

1. **Націонал-комуністична**, пов'язана з діяльністю першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста, який, будучи за ідейними переконаннями комуністом і прихильником побудови комуністичного суспільства, прагнув домогтися економічного розвитку України, незалежності республіканських структур від центру, виношував плани господарського розрахунку, самостійності у плануванні, намагався добитися її більшої самостійності, розвивати українську культуру, мову, національні традиції.

2. **Проімперська**, пов'язана з діяльністю першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького, який змінив П. Шелеста.

Це була центристська політика, орієнтована на Центр, на екстенсивні форми і методи ведення господарства, на зростання ролі КПРС як єдиної монопольної організації, яка зобов'язана керувати всіма ділянками господарського і культурного будівництва

Опозиційний рух

ОСОБЛИВОСТІ ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ

Збільшення опозиції в 60–80-х рр. характеризувалось:
посиленням дисидентського руху;
посиленням правозахисного руху;
наростанням громадської непокори.

Усе це прояви національно-демократичного руху.

Представники руху виступали проти хиб радянської системи, зокрема вони критикували її:

за розходження:

між словом і ділом;

між деклараціями і соціальною практикою;

за порушення:

принципу соціальної справедливості

загальної рівності;

норм моралі;

за ігнорування:

теоретичних і практичних рекомендацій В. І. Леніна;

статей Конституцій СРСР і УРСР;
підписаних СРСР міжнародних угод і декларацій;
власних законів;

зокрема:

щодо прав людини;
свободи слова і друку;
самовизначення націй;
суверенітету республік аж до їх відокремлення;
розвитку української мови і культури;
правдивого відтворення історичного процесу;
утвердження справжньої демократії та ін.

ТЕЧІЇ В ОПОЗИЦІЙНОМУ РУСІ

Національно-визвольна (В. Мороз, Л. Лук'яненко та ін.).

Виступали за відновлення незалежності України, за вільний розвиток української мови й культури. Засуджували великодержавний шовінізм, імперську політику центру, русифікацію.

Правозахисна (М. Руденко, П. Григоренко, В. Чорновіл, С. Хмара та ін.).

Вимагали дотримання в СРСР основних прав і свобод людини, викривали злочини тоталітарної системи.

Релігійна (Й. Тереля, В. Романюк, Г. Вінс, І. Гель та ін.).

Вимагали дотримання свободи віросповідання, відновлення заборонених релігійних конфесій. Виступали проти різних обмежень у релігійному житті. Вели боротьбу за фактичне, а не декларативне визнання свободи совісті

ХАРАКТЕРИСТИКА ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ

80 % дисидентів становила інтелігенція:

викладачі вишів (В. Мороз, М. Осадчий та ін.);

шкільні вчителі (О. Різникін, М. Озерник, Д. Мазур, В. Лисенко);

науковці (брати М. і Б. Горині, Ю. Бадзьо, лаборант-хімік Є. Кузнецова та ін.);

інженери (О. Мартиненко, Я. Меншу, В. Клобанов, В. Дяк); юристи (Л. Лук'яненко та ін.); лікарі (М. Плахотнюк, С. Хмара, О. Притика та ін.); письменники (М. Руденко, Т. Мельничук, О. Бердник, В. Стус); літературні критики (Іван Світличний та ін.); журналісти (В. Чорновіл, В. Шевченко та ін.); художники (О. Заливаха, А. Горська, Г. Севрук та ін.); кінорежисери (С. Параджанов, Гелій Снегирьов, В. Монбланов). У русі брали участь й інші верстви населення: робітники (В. Макуха, І. Гель, В. Кравченко та ін.); студенти (Я. Гаврик, Т. Мотильова та ін.); військовослужбовці (Г. Куценко, С. Корнієнко та ін.); церковні діячі (Й. Тереля, В. Романюк та ін.).

Опозиційний рух був довготривалим у часі (понад 20 років).

Ідеологічні погляди опозиції були різноманітні:

на марксистській платформі стояв П. Григоренко;

на націонал-комуністичній – І. Дзюба;

близьким до інтегрального націоналізму та ідеології ОУН був

В. Мороз.

Опозиція обстоювала національні інтереси українського народу

МЕТОДИ БОРОТЬБИ

Організація масових заходів

З 22 травня 1961 р. щороку почали вшановувати пам'ять Т. Г. Шевченка. Того дня 1861 р. труну з тілом Великого Кобзаря провезли з Петербурга через Київ до Канева для поховання. У пам'ять про цю подію біля пам'ятника Тараса Шевченка в Києві збиралися шанувальники поета, читали його поезії, вірші про нього, грали на бандурах.

Організовувалися шевченківські свята, вечори Івана Франка та Лесі Українки, гуртки з вивчення історії України.

Популяризувалися народні та релігійні традиції українського народу, проводилися вертепи, свята Івана Купала, співалися колядки та щедрівки

Написання листів-протестів до керівних органів УРСР та СРСР.

У **вересні 1965 р.** під час презентації в київському кінотеатрі “Україна” стрічки С. Параджанова “Тіні забутих предків” під листом-протестом проти арештів інтелігенції підписалися 140 присутніх. Цю акцію організували Іван Дзюба, Василь Стус, В’ячеслав Чорновіл.

У **листопаді 1965 р.** з листом-протестом проти арештів, уболюючи за стан української культури, звернулися до ЦК КПУ та ЦК КПРС композитор П. Майборода, поети Л. Костенко та І. Драч, авіаконструктор О. Антонов.

У **квітні 1966 р.** 10 членів Спілки художників України звернулися з клопотанням переглянути справу художника П. Заливахи.

Цього ж року звернення до різних міжнародних інстанцій, до прокуратури УРСР і голови КДБ при Раді міністрів УРСР великої групи творчої інтелігенції – 78 осіб (серед них З. Франко, М. Коцюбинська, І. Драч) із запитаннями про провину заарештованих у 1965 р.

1968 р. на ім’я першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста, секретаря ЦК з питань ідеології Ф. Овчаренка і секретаря Спілки письменників України Д. Павличка було написано листа, якого підписало близько 300 представників творчої інтелігенції Дніпропетровська, котрі протестували проти шельмування Олеса Гончара за його роман “Собор”. У підготовці листа звинуватили поета Івана Сокульського, якого заарештували і засудили до 4,5 років таборів суворого режиму.

У **1968 р.** було написано лист-протест 139 вчених, робітників, працівників літератури та мистецтва Л. Брежнєву, О. Косигіну, М. Підгорному проти закритих судових процесів над українською інтелігенцією. Листа підписали 27 робітників, 25 фізиків і математиків, 27 письменників і літераторів, 18 митців, 9 інженерів, 6 студентів, викладачі та ін.

У **1975 р.** український журналіст, політичний в’язень В. Чорновіл звернувся до президента США Д. Форда з повідомленням про те, що керівники СРСР придушують будь-яку критичну думку всередині країни

Самвидав

Поширення підготовлених дисидентами книг, статей, відозв, що викривали й засуджували політику влади. Ці матеріали по-тайки переписувалися, передруковувалися, передавалися з рук у руки.

Почали друкуватися суспільно-політичні та філософські статті й матеріали, повідомлення про репресії.

Написання праць дисидентами

І. Дзюба *“Інтернаціоналізм чи русифікація” (1965 р.)* – критика національної політики КПРС, спрямована проти русифікації України.

М. Брайчевський *“Приєднання чи возз’єднання”* – історичне дослідження.

Є. Сверстюк *“Собор у риштуванні”* – літературно-публіцистичний твір, присвячений морально-етичним проблемам, піднятим у романі О. Гончара *“Собор”*.

В. Мороз *“Мойсей”, “Хроніка опору”, “Серед снігів” (1970 р.)* – викриття вад радянської дійсності.

“Репортаж із заповідника імені Берії” – антисталінська стаття з гострою громадсько-політичною спрямованістю.

Л. Плюц *“У карнавалі історії”* – критика радянської дійсності.

В. Чорновіл *“Правосуддя чи рецидиви терору” (1966 р.)* – перша самвидавська праця.

“Лихо з розуму” (1967 р.) – збірка документів та біографічних відомостей про жертви репресій 1965–1966 рр. Ця книжка вийшла в Парижі та була удостоєна міжнародної премії журналістики. У незалежній Україні 1996 р. В. Чорноволу за цей та інші гостропубліцистичні твори було присуджено Шевченківську премію.

Із січня 1970 р. В. Чорновіл у Львові організував випуск самвидавського журналу “Український вісник”.

До 1972 р. вийшло 6 номерів журналу.

Завдання журналу – об’єктивне висвітлення процесів та явищ життя українського суспільства. Він був головним рупором незалежної громадської думки в Україні, висвітлював усі процеси, що відбувалися в Україні

З 1973 р. після арешту редакції “Український вісник” над його поновленням почав працювати **С. Хмара**.

У 1974 р. вийшли 7-й та 8-й випуски “Українського вісника”.

Солідарність з іншими народами, які зазнавали угисків від тоталітарної системи

У **1968 р.** радянські війська окупували Чехословаччину, поклавши край “празькій весні”. На захист прав чехословацького народу виступили дисиденти.

Підтримка руху кримських татар за повернення на історичну батьківщину – до Криму та відновлення національного й політичного рівноправ'я народу

1968 р. в Москві відбулася демонстрація представників кримсько-татарського народу. Справедливі вимоги кримських татар також підтримали українські правозахисники.

Вивішування синьо-жовтих прапорів

9 травня 1972 р. над клубом у селищі Стебник на Львівщині було вивішено національні прапори. За це засудили Любомира Старосольського та Романа Колопача до 2 і 3-х років таборів.

22 січня 1973 р. чотири синьо-жовті прапори замайоріли в м. Чорткові на Тернопільщині. За цю акцію були засуджені Володимир Мармус (6 років таборів суворого режиму і 5 років заслання), Микола Мармус і Степан Сапеляк отримали по 8 років ув'язнення, інші були засуджені до 7 років таборів.

Розповсюдження листівок

21 січня 1978 р. біля могили Т. Г. Шевченка в Каневі на знак протесту “проти русифікації українського народу”, “проти російської окупації в Україні” було розкидано близько тисячі листівок.

У **січні 1970 р.** в с. Білятичі на Рівненщині було розкидано листівки й відозви за підписом “Воля” про нерівноправність радянських народів та русифікацію в Україні.

Індивідуальні протести

5 листопада 1968 р. вдався до самоспалення в Києві на Хрещатику Василь Макуха, уродженець Львівщини, колишній воїн УПА і в'язень сталінських таборів, робітник із Дніпропетровська.

Спробу самоспалення біля Київського університету в **березні 1969 р.** вчинив учитель із Бердянська Микола Бориславський, якого

було врятовано. Він мав при собі транспоранти з написами: “Свободу діячам української культури”, “Боріться за законні права української мови”. Був засуджений на 2,5 року до мордовських таборів.

21 січня 1978 р. біля могили Т. Г. Шевченка в Каневі спалив себе Олекса Гірник з Івано-Франківської області на знак протесту “проти російської окупації на Україні”. У залишеній записці написав: “Тільки в такий спосіб можна протестувати в Радянському Союзі”.

Робітничі заворушення

Відбувалися численні страйки робітників:

1969 р. – страйк робітників у Червонограді Львівської області за поліпшення умов життя і праці.

1972 р. – страйки робітників у Дніпропетровську, Дніпродзержинську (тут були сутички страйкарів із міліцією, людські жертви).

1972 р. – страйк у Кам’янці-Подільському.

1981 р. – у Києві було 6 страйків.

1981 р. – у Прип’яті виникли заворушення через перерви з постачанням продуктів харчування.

Створення правозахисних організацій

1975 року уряди 35 держав Європи і Північної Америки, у тому числі й уряд СРСР, підписали Гельсінські угоди, що мали закріпити нові відносини в Європі, забезпечити дотримання у кожній з країн високих принципів демократії, прав людини.

Повірівши в лібералізацію радянського режиму, група українських дисидентів **9 листопада 1976 р.** створила **Українську Гельсінську спілку (УГС)**, тобто групу сприяння виконанню гельсінських угод, яка мала на меті слідкувати за дотриманням у СРСР та Україні основних прав людини. Очолив організацію у складі 37 осіб **Микола Руденко** – знаний український поет і прозаїк. Серед членів спілки відомі правозахисники – Олесь Бердник, Петро Григоренко, Іван Кандиба, Левко Лук’яненко, Оксана Мешко, Микола Магусевич, Олексій Тихий, Ніна Строката та ін.

Українська Гельсінська спілка мала на меті

ознайомити широкий загал із Декларацією прав людини ООН; сприяти виконанню в Україні гельсінських договорів;

забезпечити в Україні права людини, справжню демократію;
ознайомити уряди країн-учасниць гельсінських договорів і світової громадськості з фактами порушень на території України Загальної декларації прав людини;

домагатися участі окремої делегації України в міжнародних конференціях, на яких обговорювалися підсумки виконання гельсінських угод;

з метою вільного обміну інформацією та ідеями домагатися акредитування в Україні представників закордонної преси

Підсумки діяльності Української Гельсінської спілки

1. Намагалася ознайомити світову громадськість із фактами порушень прав людини в Україні:

зробила 30 заяв;

видала 18 меморандумів;

видала 10 інформаційних бюлетенів (почали виходити з 1978 р.).

2. Висувала вимоги:

щодо вільного виїзду з України і повернення назад;

вільного поширення ідей;

вільного створення наукових, творчих, мистецьких та інших видань;

ліквідації цензури;

звільнення всіх політичних в'язнів;

переходу до незалежності мирним шляхом завдяки вільним виборам;

гарантування конституційних, культурних й національних прав українцям та іншим національним меншинам в Україні.

3. Викривала злочини тоталітарного режиму:

розкуркулення;

голод 1933 р.;

репресії 1937 р.;

винищення УПА і мирного населення;

ігнорування національних прав України;

порушення підписаних СРСР міжнародних угод

4. Інформувала:
про створення московської, грузинської, вірменської, литовської гельсінських груп;
арешти й переслідування;
порушення прав людини на всіх теренах СРСР.
5. Налагоджувала контакти:
з правозахисними групами інших республік;
закордонними організаціями.
6. Виступали за те, щоб:
не людина була для держави, а держава для людини;
народ став господарем своєї землі та спадкоємцем своїх традицій

Розгром Української Гельсінської спілки

Лютий 1977 р. Початок арештів УГС. Було заарештовано Миколу Руденка і Олексу Тихого (засуджено відповідно на 12 і 15 років позбавлення волі). Згодом було заарештовано Мирослава Мироновича, Миколу Матусевича, Левка Лук'яненка (засуджено до тривалих строків ув'язнення).

До 1980 р. близько 3/4 членів групи було засуджено до ув'язнення на строки від 10 до 15 років позбавлення волі.

Також було заарештовано за звинуваченнями в антирадянській агітації та пропаганді О. Шевченка, В. Чорновола, В. Стуса, С. Хмару.

Арешти тривали аж до початку перебудовних процесів у середині 80-х рр.

Протягом 1977–1985 рр. із 37 членів спілки:

23 були засуджені за політичними і кримінальними статтями (за сфальсифікованими звинуваченнями) та відправлені в табори та заслання;

6 позбавлені радянського громадянства і виїхали за кордон;

3 члени групи загинули (О. Тихий, В. Стус, Ю. Литвин).

1988 р. було відновлено діяльність Української Гельсінської спілки завдяки перебудові та демократизації суспільства. В. Чорновіл, брати Горині написали програму, яку було покладено в основу Декларації про державний суверенітет України

1990 р. на базі УГС було створено Українську республіканську партію

ВИСНОВКИ

1. Посилання на гельсінські угоди підносило національно-визвольну боротьбу українського народу до рівня загальноєвропейського демократичного процесу та ставило на правову основу.

2. Налагодження контактів із правозахисними групами інших республік Союзу та за кордоном відрізняло УГС від попередніх організацій.

3. Українська Гельсінська спілка додержувалася гуманістичних ідеалів, законності й демократії.

4. Вона була єдиною в СРСР правозахисною організацією, яка не заявила про свій саморозпуск.

5. Жорстока розправа над членами Української Гельсінської спілки значно загальмувала діяльність УГС, але не зупинила її повністю

Тема 13

ВІДРОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Період перебудови в СРСР. М. Горбачов. Особливості перебудови в Україні. Спроби проведення економічних і політичних реформ. Чорнобильська катастрофа та її вплив на піднесення масової політичної активності в Україні.

Демократизація життя в Україні. Створення громадських організацій і політичних партій. Формування багатопартійної системи. Гласність і лібералізація. Формування передумов незалежності України. Діяльність Верховної Ради. Зміст Декларації про Державний суверенітет України. Закон про економічну самостійність УРСР. Серпневий заколот 1991 року. Акт про державну незалежність України. Проведення Всеукраїнського референдуму. Вибори на посаду Президента Л. М. Кравчука. Утворення СНД.

Україна в умовах незалежності: початок державних процесів. Визнання України іншими державами. Конституційний процес 1996 року. Зовнішня політика та міжнародні зв'язки незалежної України. Забезпечення територіальної цілісності та непорушності кордонів країни. Вибори Президента України у листопаді – грудні 2004 р. Причини, сутність і значення Помаранчевої революції. Аналіз виборів до Верховної Ради України 26 березня 2006 р. Роль Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького у розбудові державного кордону та створення сучасної прикордонної науки.

Розпад Радянського Союзу і відродження незалежності України

ПЕРЕБУДОВА В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ ТА УКРАЇНІ

Друга половина 80-х рр. – значне наростання кризи радянської системи, для якої були характерними:

економічна відсталість;
недосконалість політичної системи;
криза культури й духовного життя;
соціальна незахищеність населення;
зниження його життєвого рівня.

1985–1991 рр. – останній період існування СРСР і перебування в його складі України.

Зміни вищого партійно-державного керівництва

Листопад 1982 р. – смерть Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва.

Листопад 1982 р. – лютий 1984 р. – Генеральним секретарем ЦК КПРС був Ю. Андропов.

Лютий 1984 р. – березень 1985 р. – Генеральним секретарем ЦК КПРС був К. Черненко.

У березні 1985 р. Генеральним секретарем ЦК КПРС став М. Горбачов

Михайло Сергійович Горбачов

Михайло Сергійович Горбачов, 1931 року народження, радянський і партійний діяч. З 1951 р. перебував на комсомольській і партійній роботі в Ставропольському краї Російської Федерації.

1978–1985 рр. – секретар ЦК КПРС.

З 1980 р. – член політбюро ЦК КПРС.

З 1985 р. – Генеральний секретар ЦК КПРС.

1990–1991 р. був першим Президентом СРСР.

Обіймаючи високі посади в партії та державі, намагався реформувати сталінську модель соціалізму і повернутися до “ленінських норм і принципів”, побудувати соціалізм “з людським обличчям”

М. С. Горбачов – ініціатор перебудовчих процесів в СРСР, спроб реформування соціально-економічного і політичного життя держави. Він намагався здійснити лібералізацію і демократизацію суспільного життя в країні, дозволити плюралізм думок і переконань, розширити гласність. При ньому було припинено глушіння закордонних радіостанцій. Радянські війська залишили Афганістан, почалося їх виведення з країн Європи, що привело до падіння комуністичних режимів, припинення діяльності Варшавського договору, падіння Берлінської стіни та об'єднання Німеччини.

За М. Горбачова реформування здійснювалося невдало, що спричинило погіршення життєвого рівня народу, зросло невдоволення значних верств населення. Водночас у народів зникло почуття страху, розвинулося почуття національної гідності, прагнення до свободи і незалежності. Усі ці процеси сприяли до розпаду СРСР і утворенню незалежних національних держав.

3 грудня 1991 р. М. Горбачов став президентом Міжнародного фонду соціальних, економічних і політичних досліджень.

У **1996 р.** він висунув свою кандидатуру на вибори президента Російської Федерації, але здобув лише 1 % голосів

Необхідність суспільних перетворень

Соціально-економічна криза вимагала корінних змін у всіх сферах життя суспільства, які дістали назву “перебудова”.

Перебудова – це курс на оновлення життя країни, реформи в усіх сферах суспільного життя, модернізацію суспільства, корінні зміни в економіці, політиці, національних відносинах, соціальному житті.

Спершу термін “перебудова” означав лише поліпшення управління господарським механізмом, його використовували у вузькому розумінні. Перебудова передбачала:

- 1) увідповіднити форми соціалістичного господарства до сучасних умов і потреб;
- 2) навести порядок у господарюванні;
- 3) зміцнити трудову й технологічну дисципліну;
- 4) звернути увагу на підбір кадрів та підвищення їхньої відповідальності;

5) покращити морально-психологічний стан суспільства.

Якісно нове розуміння перебудови прийшло згодом. Поступово цей термін став наповнюватися новим змістом, означаючи:

“нове життя” старої командно-адміністративної системи;
оновлення всіх сфер суспільного життя та їх модернізацію;
зміну всієї системи поглядів на соціалізм;
очищення соціалізму від негативних рис минулого;
виправлення окремих деформацій, побудову “соціалізму з людським обличчям”;
відновлення демократичних цінностей.

Завдання перебудови

1. Зберегти радянську систему через її вдосконалення та оновлення.

2. Вивільнити її від деформацій.

3. Зробити її більш життєздатною.

4. Розкрити потенціал соціалізму, оновити його, встановити повне народовладдя, сформувати громадянське суспільство і правову державу.

5. Побудувати суспільство, яке опиралося б на ефективну економіку, високі досягнення науки і техніки, культури, демократизацію всіх аспектів суспільного життя.

6. Створити умови для активного творчого життя і діяльності людей.

7. Зміцнити СРСР.

Отже, перебудова – це спроба партійно-державного керівництва СРСР вивести країну з кризи, що охопила всі сфери життя суспільства, відмовитися від авторитарно-бюрократичної системи і побудувати справді демократичне суспільство.

“Перебудова” – це рішуче подолання застійних процесів і злам механізму гальмування, створення надійного та ефективного механізму прискорення соціально-економічного розвитку суспільства, надання йому більшого динамізму” (М. Горбачов)

ЕТАПИ ПЕРЕБУДОВИ

Перший етап з квітня 1985 р. по 1986 р.

Пошуки способів удосконалення соціалістичного суспільства і курс на прискорення соціально-економічного розвитку країни

Другий етап з січня 1987 р. по 1988 р.

Визначення основного змісту і напрямків перебудови (формування концепції перебудови), початок реальних перебудовчих процесів. Перебудова “згори”, яка проводилася партійно-державними верхами. Перебудова управління економікою: перехід від адміністративних методів господарювання до економічних.

Розширення демократизації суспільного життя, поширення гласності.

Третій етап з 1989 р. по серпень 1991 р.

Практичне здійснення перебудови. Перебудова “знизу”. Падіння авторитету комуністичної партії, виникнення багатопартійності, зародження реального плюралізму, активні дії народних мас. Спроби оновлення федерації, прагнення республік до незалежності

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБУДОВИ В УКРАЇНІ

1. Процеси реформування відбувалися повільніше, ніж у центрі та в інших республіках.
2. Відбудовчим процесам чинив сильний опір партійно-державний апарат на чолі з В. Щербицьким.
3. На здійснення перебудови великий вплив мала катастрофа на Чорнобильській АЕС у квітні 1986 р.
4. Складність перебудови полягала в тому, що в республіці з’явилися політичні сили, які, не беручи до уваги конкретних обставин, прагнули якнайшвидше її здійснити. Не маючи чіткої програми виходу України з економічної кризи, вони зосереджували свою діяльність на політичній боротьбі проти компартії України. Ця боротьба не сприяла консолідації українського народу для здійснення перебудови.
5. Перебудова в Україні гальмувалася економічною, політичною і духовною залежністю від центру.
6. Процеси перебудови відбувалися без кровопролиття, яке сталося в Прибалтиці, Грузії, Азербайджані, Узбекистані, Таджикистані та інших республіках тодішнього СРСР

7. Гласність в Україні була не повною. Від громадськості приховували страшну правду про катастрофу на Чорнобильській АЕС, унаслідок чого мільйони людей зазнали радіоактивного випромінювання і не було вжито необхідних заходів щодо медичної профілактики

ПАДІННЯ АВТОРИТЕТУ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ

Компартія України не змогла очолити складні перебудовчі процеси в Україні, а, навпаки, від самого початку гальмувала їх.

Вона не виробила власної програми довготривалого розвитку, а дублювала все те, що надходило з Москви, не спромоглася визначити власну позицію.

Управлінський партійно-державний апарат України відзначався стійким консерватизмом, не бажав кардинальних змін.

Компартія України не розуміла необхідних змін у суспільстві, не прислухалася до настроїв народних мас, не могла належно на них впливати.

Довіра народу до компартії дуже послабилася після чорнобильської катастрофи, бо саме Компартія та уряд України погодилися на будівництво АЕС неподалік від Києва, а потім старанно приховували масштаби катастрофи; за їхньою вказівкою на забруднені радіацією вулиці столиці було виведено тисячі киян 1 травня 1986 р.

Компартія України і в період перебудови проводила політику русифікації, нехтувала проблемами національного відродження.

Падінню авторитету партії сприяло рішення про підвищення заробітної платні з 1 жовтня 1989 р. працівникам партійного апарату на 50–100 %.

Падали авторитет і довіра до комуністичної партії через те, що вже почалася перебудова, а в тюрмах, концтаборах і психіатричних лікарнях продовжували скніти дисиденти. Перші кроки демократизації не внесли суттєвих змін щодо дотримання прав людини. Тривали арешти дисидентів.

Травень 1985 р. – відправлено на примусове лікування до психіатричної лікарні Миколу Холодного “за наклепи на радянський державний і суспільний лад”. 1989 р. у Харкові провели медичне обслідування, його було визнано психічно здоровим

Серпень 1985 р. – Іван Сокульський, засуджений у 1981 р. до 15 років ув'язнення за правозахисну діяльність, ще не вийшовши на волю, отримав додатково 3 роки тюрми суворого режиму за звинуваченням у “хуліганстві”, яке було сфабриковане.

Осінь 1985 р. – за правозахисну діяльність заарештовано поета і журналіста з Луганщини Леоніда Сапу, якого було засуджено до 9 років позбавлення волі (на вимогу громадськості було звільнено лише 1992 р.).

1985 р. – засуджено Володимира Сіренька з Дніпропетровщини на три роки ув'язнення за захист української мови.

Грудень 1985 р. – звільнено з роботи завідувача кафедри германістики Львівського університету професора Богдана Задорожного за родинні стосунки з греко-католицьким священником.

2 липня 1986 р. – помер у пермському таборі суворого режиму Михайло Фурасов (інженер, кандидат технічних наук із Києва). Він потрапив у тюрму за збір неофіційних матеріалів до біографії Л. Брежнєва

ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА – НАЦІОНАЛЬНА ТРАГЕДІЯ УКРАЇНИ

Аварія на Чорнобильській атомній електростанції сталася **в ніч з 25 на 26 квітня 1986 р.** через безвідповідальність і нехлюйство службових осіб, низьку якість проектування, виготовлення та обслуговування техніки.

Це була катастрофа глобального масштабу. Радянські власті намагалися приховати її розміри. Від радіоактивного випромінювання потерпіло 10 млн людей, 9 млн га сільськогосподарських угідь, у тому числі 7,3 млн га орних земель.

Із сільськогосподарського обороту вилучено близько 190 тис. га земель. Унаслідок катастрофи різко збільшилась кількість онкологічних захворювань, особливо серед дітей.

На ліквідацію аварії тільки в **1988–1989 рр.** витрачено 20 млрд крб. Щорічно на її ліквідацію за рішенням Верховної ради республіки виділялося 5 млрд крб.

Чорнобильська катастрофа стала лихом усього людства. Ліквідація її наслідків потребує величезних коштів

ПЛЕНУМ ЦК КПРС “ПРО ДОКОРІННУ ПЕРЕБУДОВУ
УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ”
(червень 1987 р.)

Це був початок радикальної економічної реформи.

1. Визнано неспроможність панівної концепції “розвиненого соціалізму”.

2. У загальних рисах сформульовано і обнародовано стратегію перебудови:

нове політичне мислення;

радикальна економічна реформа;

демократизація всієї політичної системи.

3. Головне в радикальній реформі управління – перехід від адміністративних методів господарювання до нового господарського механізму, який враховував би економічні інтереси виробника.

4. Було підкреслено, що необхідно широко використовувати економічні методи і демократичні засади управління.

5. Передбачалося розробити правові основи для збереження співіснування державного і недержавних секторів економіки (орендних, кооперативних, акціонерних, приватних, змішаних, а також підприємств з участю іноземного капіталу).

6. Суть економічних змін полягала в перенесенні уваги:

з кількісних показників на якість та ефективність;

розширення виробничих фондів на їх оновлення;

нарощування видобутку паливно-сировинних ресурсів на їх економію.

Економічна самостійність – незалежна поведінка під час прийняття рішень щодо фінансово-господарської діяльності, складу та обсягу продукції, щодо розпорядження майном і отриманими в процесі виробництва результатами

ЗАГОСТРЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ У 1989–1990 РОКАХ

Високою була частка засобів виробництва у загальному обсязі промислової продукції, яка в цей час становила 72,1 %, а частка товарів народного споживання – лише 27,9 %

Низько прибутковими та збитковими були добувні галузі – вугільна, залізорудна, чорна металургія.

Інвестиції централізовано спрямовувалися в атомну енергетику та військово-промисловий комплекс.

Зношеність основних фондів у промисловості складала на 1990 р. 50 %, а темпи модернізації та реконструкції підприємств були повільними.

У промисловості значною була частка ручної праці (34,5 %). Ще гірші справи були в будівництві, де ручна праця складала 55 % та в сільському господарстві (70 %).

1990 р. скоротилися обсяги виробництва, національний дохід України скоротився на 5 %, а в цілому по СРСР зниження складало 4 %.

Спад виробництва катастрофічно зростав. 1991 р. в Україні валовий суспільний продукт був на 11,3 % меншим, ніж 1990 р., національний дохід на 11,2 %.

Тривав процес руйнування економічних зв'язків між республіками, кожна з яких прагнула вести власну цінову політику.

Тоталітарна радянська система довела до повного занепаду й сільське господарство України, для якого були характерні:

систематичне обезлюднення села;

некомпетентність значної частини керівних кадрів;

низька продуктивність праці;

масове розкрадання продукції;

недостатність фондів відтворення виробництва;

погані умови зберігання продукції, значні втрати врожаю (третьина вирощеного не доходила від поля до споживача).

Колгоспно-радгоспна система виявилася безперспективною. Спроба реформування на селі не дала реальних результатів, хоча пленум ЦК КПРС у березні 1989 р. схвалив постанову про розвиток на селі селянських (фермерських) господарств, різних форм оренди, утворення кооперативних колективів.

Колгоспно-радгоспне керівництво чинило опір упровадженню нових форм господарювання на селі. Радикальна економічна реформа не змогла подолати опір консервативних елементів на місцях і у верхах, які відкидали можливість приватної власності на землю

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ОБ'ЄДНАНЬ

1987 р. в Україні почали виникати неформальні організації (політичні клуби):

Український культурологічний клуб у Києві;

“Товариство Лева” у Львові;

“Народний союз сприяння перебудові” в Одесі.

7 грудня 1987 р. у Львові було створено Українську асоціацію незалежної творчої інтелігенції (УАНТІ). Її заснували М. Руденко, Є. Сверстюк, І. Світличний, М. Осадчий, О. Заливаха та ін. Членами цієї організації стали ті поети, художники, журналісти, яких переслідувала офіційна влада. Друкованим органом асоціації став журнал “Кафедра”, перший номер якого вийшов на початку 1988 р.

Виникли громадсько-політичні об'єднання, які вели агітаційну і пропагандистську роботу серед населення:

“Нова спілка сприяння перебудові” у Києві;

“Народний фронт України сприяння перебудові” на Вінниччині та Хмельниччині;

“Комітет підтримки перебудови” у Ворошиловграді та ін.

Початок 1988 р. – відновила роботу Українська Гельсінська спілка (УГС), яка проголошувала необхідність створення України і захист громадянських прав особистості. Українська Гельсінська спілка стала популярною і на початку 1990 р. вже нараховувала 1,5 тис. членів, мала відділення майже в усіх областях України, представництва в Москві та Прибалтиці, а також за кордоном.

Лютий 1989 р. – відбулася установча конференція Товариства української мови імені Т. Г. Шевченка (очолив його Д. Павличко). У 1991 р. товариство було перейменовано у Всеукраїнське товариство “Просвіта” імені Т. Г. Шевченка.

Травень 1989 р. – відбулася республіканська конференція Українського історико-просвітницького товариства “Меморіал”. Однією з перших акцій товариства став міжнародний симпозіум “Толодмор 1932–1933 рр. в Україні”, проведений у вересні 1990 р. разом з іншими організаціями

Жовтень 1989 р. – створено екологічну організацію “Зелений світ” (очолив Ю. Щербак).

Грудень 1989 р. – створено Спілку незалежної української молоді (СНУМ) та Українську студентську спілку (УСС).

1989 р. – у Києві засновано Всеукраїнське товариство репресованих. Очолив його колишній політичний в’язень, кандидат філософських наук Євген Пронюк.

1991 р. – розпочалося видання часопису Всеукраїнського товариства репресованих “Зона”

Початок релігійного відродження

Активізація національного руху в Україні супроводжувалася відродженням заборонених і ліквідованих тоталітарним режимом релігійних конфесій, перш за все Української греко-католицької і Української автокефальної православної церкви

ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ (УГКЦ)

1987 р. Українська греко-католицька церква частково вийшла з підпілля.

Влітку 1988 р. Папа Римський Іоанн-Павло II порушив питання про долю УГКЦ перед М. Горбачовим через свого посланця кардинала Казаролі, який прибув на святкування 1000-ліття хрещення Русі і передав М. Горбачову від Папи листа.

У грудні 1989 р. М. Горбачов зустрівся з Іоанном-Павлом II. З’явилися перші зрушення в напрямку легалізації греко-католицької церкви.

У квітні 1990 р. демократична влада Львова повернула греко-католикам собор св. Юри.

Перші громади УГКЦ було зареєстровано у **травні 1990 р.**

Лідером УГКЦ став архієпископ і митрополит Іван кардинал Любачівський, який повернувся з-за кордону

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ (УАПЦ)

1930 р. було ліквідовано УАПЦ.

19 серпня 1989 р. у день релігійного свята Спаса настоятель храму Петра і Павла у Львові В. Ярема разом із паствою оголосили про свій розрив з Російською православною церквою і перехід в УАПЦ.

У **червні 1990 р.** у Києві відбувся перший собор відновленої УАПЦ, який проголосив Патріархом Київським і всієї України митрополита Мстислава, який тоді проживав у США, де очолював громади заборонених в УРСР прихильників УАПЦ. Патріарх Мстислав – племінник Симона Петлюри, який через усе своє життя проніс любов до України.

Церква почала видавати релігійний часопис “Церква і життя”.

Значних труднощів зазнала УАПЦ у східній та південній частинах України. Зокрема, величезна громада УАПЦ у Харкові ніяк не могла домогтися передачі церкви хоча б одного із закритих харківських храмів.

У **квітні 1991 р.** в Миколаєві на площі Леніна почалося голодування вірних УАПЦ на знак протесту проти антиукраїнської політики місцевої влади за реєстрацію своєї громади

ФОРМУВАННЯ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ

У Спільці письменників України виникла ідея створення “Народного Руху України за перебудову”.

У **лютому 1989 р.** у газеті “Літературна Україна” було опубліковано проект програми Народного Руху України за перебудову.

8–10 вересня 1989 р. у Києві відбувся установчий з’їзд Народного Руху України за перебудову. На з’їзді було ухвалено статут, програму, прийнято звернення до народу України, обрано керівництво Руху (у складі І. Драча, М. Гориня, В. Яворівського, С. Конєва та ін.). Це була перша масова організація, яка об’єднувала людей найрізноманітніших поглядів

Кількість первинних осередків Руху, що виникали в усіх областях України, швидко зростала. Керівництво КП України взяло курс на політичну боротьбу з рухом та його ізоляцію.

25–28 жовтня 1990 р. у Києві відбулися II Всеукраїнські збори Народного Руху України (“за перебудову” в назві Руху вже не було). На з’їзді було 2 125 делегатів, які представляли 663 тис. членів організації, а разом із прихильниками Рух нараховував 5 млн чоловік.

На зборах було сформульовано найближчі завдання Руху:
створення умов для проведення виборів до рад усіх рівнів на багатопартійній основі;

створення коаліційного уряду народної довіри.

Було сформульовано кінцеву мету:

вихід України з СРСР;

усунення КППС від влади;

повний суверенітет українського народу

Спроби політичних реформ і зростання активності українського суспільства

На XIX Всесоюзній конференції КППС (28 червня – 1 липня 1988 р.) було:

1) висунуто пропозицію кардинального реформування політичної системи;

2) передбачено глибоке перетворення найголовніших елементів політичної системи – партії та держави;

3) проголошено завдання створення правової держави, парламентаризму, поділу влади, забезпечення гарантій громадських прав особистості;

4) указано на розширення демократизації суспільного життя і розширення гласності;

5) вирішено провести перші в історії СРСР альтернативні вибори народних депутатів СРСР;

6) прийнято низку резолюцій:

“Про демократизацію радянського суспільства і реформування політичної системи”;

“Про боротьбу з бюрократизмом”;
“Про гласність”;
“Про правову реформу”;
“Про деякі невідкладні заходи щодо практичного здійснення реформи політичної системи країни”.

Демократизація – процес подолання авторитарного управління суспільним життям через законодавче забезпечення демократичних прав і свобод, самоврядування народу

ГЛАСНІСТЬ І ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ

Після конференції КПРС набула поширення гласність.

Гласність – це можливість отримання правдивої інформації про те, що відбувається у країні та світі, пом’якшення цензури; можливість критики державних і партійних органів; можливість говорити, писати і знати правду, не боячись наслідків; можливість дізнатися про історичне минуле свого народу, відкрити людям те, що від них приховували.

Гласність – це перехідний етап у напрямі до свободи слова.

Значення гласності:

завдяки гласності люди мали можливість мислити по-новому, без догм і стереотипів;

дістали змогу одержувати об’єктивну інформацію;

отримали можливість мати власну думку і робити власні висновки;

суспільство політизувалося.

Лібералізація – пом’якшення політичної системи, спроби розвитку політичного лібералізму.

Політичний лібералізм обстоює:

панування закону;

індивідуальні свободи і права;

заборону на великий бюрократичний управлінський апарат;

реформаторський курс розвитку;

місцеве самоврядування, а не централізацію влади

Формування багатопартійної системи

Багатопартійність – одна зі складових частин політичної системи суспільства; розвинена лише у правових демократичних країнах, у яких право панує в усіх сферах суспільного життя та є громадянське суспільство.

Багатопартійність – найважливіша умова становлення демократичної правової держави.

Для багатопартійності характерна наявність опозиції.

Опозиція – один із найкращих засобів запобігання різним зловживанням владних структур, керівництва різних рівнів.

Опозиція сприяє:

повному врахуванню інтересів усіх громадян у державній політиці;

стабільному й динамічному розвитку суспільства.

Причини, що сприяли утвердженню багатопартійності:

- 1) процес перебудови, гласності й демократизації суспільства;
- 2) виникнення в Україні опозиційного руху;
- 3) історичні традиції багатопартійності в Україні на початку ХХ ст.;
- 4) нездатність КПРС виконувати керівну роль у масштабах усього суспільства, яку вона самочинно перебрала

ПРАВОВА ОСНОВА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ БАГАТОПАРТІЙНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Березень 1990 р. Правову основу заклав позачерговий третій з'їзд народних депутатів СРСР, який вніс зміни до Конституції СРСР, скасувавши ст. 6 про керівну роль КПРС.

Жовтень 1990 р. Верховна Рада СРСР прийняла закон “Про громадські об'єднання”, який сприяв виникненню багатьох партій.

Жовтень 1990 р. Під тиском студентів та інших демократичних сил Верховна Рада УРСР зняла статтю в Конституції УРСР про керівну та спрямовуючу роль КПРС у суспільстві.

17 жовтня 1990 р. Рішення Верховної Ради України про прийняття закону щодо політичних партій і громадських організацій

Грудень 1990 р. “Тимчасові правила про реєстрацію статутів громадських організацій”.

3 січня 1991 р. У Міністерстві юстиції України почав діяти відділ громадських об’єднань і політичних партій. На нього було покладено обов’язки реєстрації новостворених партій і громадських організацій, що їх мають республіканські органи керівництва.

Протягом 1989–1991 рр. в Україні з’явилося понад 20 партій та об’єднань загальною чисельністю близько 30 тис. чоловік.

Великий внесок у створення багатопартійності зробив Народний Рух України – найбільш масова демократична організація. Народний Рух України був створений у вересні 1989 р. Виступивши спочатку із загальними перебудовчими гаслами і тезами про національне відродження, він швидко перетворився в опозиційну структуру до КПРС

КЛАСИФІКАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Залежно від ставлення до соціально-економічної системи, ідеології та політики партії поділяють за такими напрямками:

I. ПРАВИ

Жовтень 1989 р. – проголошено про створення Української національної партії (УНП) на установчому з’їзді Української національної партії (УНП). *Мета* – відновлення УНП, проголошеної Центральною Радою у січні 1918 р. в її географічних кордонах.

Квітень 1990 р. – створення Української християнсько-демократичної партії (УХДП). *Мета* – побудова вільної, самостійної, християнської України.

Квітень 1990 р. – виникло об’єднання “Державна самостійність України” (ДСУ), яке проголосило членів ОУН-УПА героями визвольної боротьби за волю і долю України, а компартію України – злочинною організацією.

Червень 1990 р. – утворено Українську народно-демократичну партію (УНДП), яка виникла на основі Української народно-демократичної ліги, що діяла в Україні від середини 1989 р. У програмних настановах передбачалося досягнення незалежності України

1 липня 1990 р. – 20 організацій національно-радикального напрямку утворили Українську міжпартійну асамблею (УМА). До асамблеї увійшли УСДП, УНП, УНДП, Спілка незалежної української молоді (націоналістична фракція), Комітет захисту УГКЦ, незалежна профспілка “Єдність” та ін. УМА ставила такі завдання:

створення альтернативних державних структур, комітетів на місцях і Національного конгресу як верховного органу влади;

скликання Національного конгресу та реєстрація громадян УНР на основі закону про громадянство УНР, прийнятого 1918 р. На серпень 1990 р. було зареєстровано 5 млн осіб.

Асамблея – це найрадикальніша національна опозиція радянській владі, але вона не стала широким об’єднанням політичних партій. Згодом УНДП, УСДП, УНП вийшли з УМА, піддавши гострій критиці “революційний націоналізм” її керівництва.

Українська міжпартійна асамблея продовжила діяльність під проводом Юрія Шухевича (сина командувача УПА). На **початку 1991 р.** УМА об’єднувала 10 невеликих партій та громад

II. НАЦІОНАЛЬНО-ЦЕНТРИСТСЬКІ ПАРТІЇ

Квітень 1990 р. – утворено Українську республіканську партію (УРП), яка виникла на базі Української Гельсінської спілки. Свої осередки УРП організувала в усіх областях України. Метою діяльності партії була побудова Української незалежної соборної держави.

Грудень 1990 р. – створено Демократичну партію України (ДПУ). Боролася за створення суверенної Української республіки, роздержавлення власності, приватизацію, за рішучий перехід до ринкових відносин тощо.

Червень 1990 р. – створено Українську селянську демократичну партію (УСДП).

Виступала за незалежну самостійну Українську народну державу, економіка якої має будуватися на ринкових принципах і різноманітності форм власності

III. УКРАЇНСЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ

Травень 1990 р. – відбувся установчий з'їзд Об'єднаної соціал-демократичної партії України і Соціал-демократичної партії України. Стався розкол:

праві проголосили себе Соціал-демократичною партією України (СДПУ). Вони заявили, що “не приймають традиційної соціалістичної ідеї переустрою суспільства”, відкидають термін “демократичний соціалізм”, рішуче заперечують марксизм-ленінізм. Партія так і не стала впливовою;

ліві проголосили про створення Об'єднаної соціал-демократичної партії України (ОСДПУ), яка базувалася на принципах демократичного соціалізму, розглядаючи його не як модель, а як процес, за якого забезпечуються демократичні свободи і конкуренція різних форм власності

IV. ЕКОЛОГІЧНІ ОБ'ЄДНАННЯ

Вересень 1990 р. – створено Партію зелених України (ПЗУ). Партія утворилася на базі екологічної асоціації “Зелений світ”, що існувала з жовтня 1989 р. *Мета ПЗУ* – відродження і захист природного довкілля й людини від згубних техногенних та інших руйнівних факторів, побудова вільної суверенної демократичної держави – Республіка Україна.

Засобом досягнення цієї мети було визначено формування уряду народної довіри шляхом парламентських і ненасильницьких громадських дій

V. ЛІВІ

Комуністична партія України (правляча партія на той час). Наприкінці 80-х рр. партію охопила криза. З КПУ на грудень 1990 р. вийшло 220 тис. членів, а вступило лише 38 тис. Хоча й після цього в її складі залишилося понад 3 млн членів, монолітної єдності, властивої КП України раніше, вже не було

Січень 1990 р. – у КПРС з'явилася група реформаторів, що оформилась у Демократичну платформу та оголосила про перетворення КП України на партію парламентського типу.

Грудень 1990 р. – на з'їзді в Києві утворилася Партія демократичного відродження України (ПДВУ). Її попередницею була Демократична платформа в КПУ, яка після XXVII з'їзду КПРС і XXVII з'їзду КПУ заявила про своє відокремлення від КПРС і створення нової партії ліводемократичної орієнтації. У питаннях національно-державного будівництва стояла на конфедеративних позиціях

Формування передумов незалежності України

ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СУВЕРЕНІЗАЦІЇ

Кінець березня 1989 р. – вибори народних депутатів СРСР, які проводилися відповідно до нового закону СРСР про вибори народних депутатів.

Це – початок нового, третього етапу перебудови.

Підготовка виборів активізувала політичне життя в Україні. Право надсилати делегатів на з'їзд без виборів мали:

компартія – 100 мандатів;

громадські організації (комсомол, профспілки, ветеранські організації) загалом – третина від 2 250 мандатів.

Попередній відбір кандидатів у депутати проводили окружні збори, що їх за допомоги спеціально відібраних учасників влада використовувала для відсіювання небажаних претендентів. Саме так було відсіяно на окружних зборах Івана Драча у Львові, якого висунули десятки трудових колективів.

Від України потрібно було обрати 175 народних депутатів СРСР, а було висунуто 650 кандидатур. Незважаючи на опір влади, народними депутатами СРСР було обрано багатьох прихильників реальних змін у державі, зокрема письменників Юрія Щербака, Дмитра Павличка, Володимира Яворівського.

Березень – травень 1990 р. – відбулися вибори до Верховної Ради УРСР та місцевих рад (до 25 обласних, 469 районних, 434 міських, 120 районних у містах, 820 селищних, 8 996 сільських рад)

Депутатів Верховної Ради УРСР і місцевих рад обирали прямим, таємним голосуванням на альтернативних засадах.

Напередодні виборів було утворено Демократичний блок, який на виборах домогся значного успіху: із 442 обраних депутатів Верховної Ради УРСР 111 користувалися його підтримкою. Блок здобув перемогу в п'яти областях: Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Волинській, Київській.

Вибори до місцевих рад засвідчили перемогу демократичних сил у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях

БОРОТЬБА В ПАРЛАМЕНТІ

Травень 1990 р. – почала роботу перша сесія Верховної Ради УРСР. З усіх питань, що розглядалися, розгорнулася запекла боротьба між представниками Демократичного блоку і парламентською більшістю.

Початок червня 1990 р. – Головою Верховної Ради УРСР обрано першого секретаря ЦК КПУ Володимира Івашка.

Першим заступником голови Верховної Ради УРСР став Іван Плющ, заступником – Володимир Гриньов.

Сесію парламенту в прямій трансляції слухала вся Україна.

Члени Демократичного блоку оголосили себе опозицією та організувалися під назвою **“Народна рада”**. Її головою став І. Юхновський, заступниками – О. Ємець, Д. Павличко, Л. Лук'яненко, В. Філенко.

Слідом за опозицією організаційно об'єдналась і депутатська більшість, яка створила групу **“За Радянську суверенну Україну”**. Неофіційна назва – **“група 239”**

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ (прийнята Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р.)

Український парламент з ініціативи Демократичного блоку абсолютною більшістю голосів (**“за”** – 355 народних депутатів, **“проти”** – 4) прийняв Декларацію про державний суверенітет України

Декларація – офіційне проголошення державою, партією, міжнародними, міждержавними організаціями основних принципів.

Передумови прийняття Декларації:

настрої народних мас, їх прагнення до самостійності;
великодержавна політика імперського центру, що завжди ігнорувала інтереси союзних республік;
поглиблення економічної кризи;
формування в Україні багатопартійності, створення нових політичних організацій та спілок;

приклад Російської Федерації, народні депутати якої пішли на проголошення державного суверенітету РРФСР.

Декларація про державний суверенітет складалася з преамбули й 10 розділів. У преамбулі зазначалося, що “виражаючи волю народу України, прагнучи створити демократичне суспільство, виходячи з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини, визначаючи необхідність побудови правової держави, маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України, Верховна Рада УРСР проголосила державний суверенітет України”.

У Декларації дано визначення поняття “державний суверенітет України”.

Державний суверенітет України – верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах.

I розділ – “Самовизначення української нації”

Визначалися витоки суверенної національної Української держави, вказувалося на її невід’ємне право на самовизначення в установлених кордонах.

II розділ – “Народовладдя”

Указано, що єдиним джерелом державної влади в республіці є народ України. Проголошено основні засади народовладдя і як прямої демократії, і через народних депутатів різних рівнів. Визначено, що від імені всього народу має право виступати Верховна Рада України.

III розділ – “Державна влада”

Указувалося про те, що з моменту прийняття Декларації Україна є самостійною у вирішенні всіх питань свого життя і що державна влада в республіці здійснюється за принципом поділу на законодавчу, виконавчу та судову гілки

IV розділ – “Громадянство Української РСР”

Щодо громадянства УРСР було прийнято компромісне формулювання: “Українська РСР має своє громадянство і гарантує кожному громадянину право на збереження громадянства СРСР”. Прийнято важливе положення про те, що громадяни всіх національностей є народом України.

V розділ – “Територіальне верховенство”

Указано, що до компетенції України входять територіальний устрій, використання території, порядок використання природних ресурсів. Територія України є неподільною, її не можна замінити і використати без її дозволу.

VI розділ – “Економічна самостійність”

Проголошувалося, що земля, її надра, водні та інші природні ресурси, весь економічний та науково-технічний потенціал, що створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету республіки і використовується для забезпечення матеріальних і духовних потреб громадян України.

VII розділ – “Екологічна безпека”

Україна самостійно встановлює порядок охорони природи на території республіки, гарантії екологічної безпеки і раціонального природокористування.

VIII розділ – “Культурний розвиток”

Україна перебирає до своєї компетенції питання науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, а також гарантує право вільного розвитку всім національностям, що проживають на території республіки.

IX розділ – “Зовнішня і внутрішня безпека”

Наголошувалося на тому, що зовнішня політика України є демократичною і миролюбною, що вона має право на власні Збройні Сили, внутрішні війська та органи державної безпеки і що в майбутньому має намір стати нейтральною державою, яка не братиме участі у військових блоках і дотримуватиметься трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти, не купувати ядерної зброї.

X розділ – “Міжнародні відносини”

Верховна Рада підкреслила, що Україна як суб’єкт міжнародного права сама здійснює зовнішню політику, веде безпосередні відносини з іншими державами через установлення з ними дипломатичних відносин

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДЕКЛАРАЦІЇ

1. Суть і зміст Декларації засвідчили про фактичну відмову України від участі у підготовванні нового союзного договору.
2. Уперше за роки радянської влади було проголошено про повноту влади республіки на її території.
3. Було взято курс на мирний шлях відновлення Української незалежної держави.
4. Україна стала прикладом для інших народів у справі цивілізованого становлення державності.
5. Декларація стала правовим фундаментом для прийняття Акта проголошення незалежності України та нової Конституції України.
6. У Декларації сформульовано основний принцип державотворчих процесів у республіці.
7. Прийняття Декларації було передумовою розпаду СРСР і зміцнення нового українського державотворення.
8. Декларація стала правовим фундаментом для визначення позиції України щодо укладання міжнародних договорів

ЗАКОН

“ПРО ЕКОНОМІЧНУ САМОСТІЙНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ РСР”
(прийнятий Верховною Радою УРСР 3 серпня 1990 р.)

Цей закон – логічне продовження Декларації про державний суверенітет України, який гарантував відповідні його положення.

1. Власність народу на її національне багатство та національний дохід.
2. Різноманітність і рівноправність форм власності та їх державний захист.
3. Децентралізація власності й роздержавлення економіки.
4. Повна господарська самостійність і свобода підприємництва всіх юридичних і фізичних осіб у межах законів України.
5. Введення національної грошової одиниці, самостійність регулювання грошового обігу.
6. Національна митниця.
7. Захищеність внутрішнього ринку.
8. Взаємовигідні зв'язки з іншими республіками

9. Вступ України до міжнародних економічних і фінансових організацій.

10. Право створення на власній території вільних економічних зон тощо

ЗНАЧЕННЯ ПРИЙНЯТТЯ ЗАКОНУ “ПРО ЕКОНОМІЧНУ САМОСТІЙНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ”

Прийняття цього Закону свідчило про швидке наближення розпаду СРСР.

Закон створював умови для прийняття низки інших законів – “Про власність”, “Про підприємництво”, “Про інвестиційну політику” тощо.

Закон мав сприяти поліпшенню діяльності народного господарства в республіці й подоланню економічної кризи.

Прийняття цього Закону свідчило про те, що вся Верховна Рада, незалежно від політичних позицій, намагалася подолати кризу в республіці самостійно, опираючись на власні сили

Здобуття Україною незалежності

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1991 РОКУ. РЕФЕРЕНДУМ 17 БЕРЕЗНЯ 1991 РОКУ

Для найшвидшого підписання союзного договору і збереження СРСР на **17 березня 1991 р.** було призначено Всесоюзний референдум.

До бюлетеня референдуму було внесено одне питання – “Чи вважаєте Ви необхідним збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, у якій повною мірою гарантуються права і свободи будь-якої національності”.

Шість союзних республік відмовились від його проведення – *Литва, Латвія, Естонія, Молдова, Грузія, Вірменія*

Напередодні проведення референдуму з'явився новий проект союзного договору. Розпочався так званий Новоогацький процес за формулою “9 + 1” (Росія, Україна, Білорусія, Казахстан, Узбекистан, Туркменія, Киргизія, Таджикистан, Азербайджан + Центр).

За пропозицією голови Верховної Ради УРСР Л. Кравчука в Україні на референдум було додатково поставлено питання – “Чи згодні Ви з тим, що Україна має бути в складі Союзу суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?”. На перше запитання позитивну відповідь дало 70,5 %, на друге – 86,2 % громадян України.

М. Горбачов намагався зберегти СРСР у вигляді “справжньої федерації”.

Верховна Рада України, очолювана Л. Кравчуком, відхилила федеративну концепцію договору, висунувши план перетворення Союзу в конфедерацію.

Підписання нового союзного договору було намічено на **20 серпня 1991 р.**

Події 19–21 серпня 1991 року – закінчення процесу перебудови в СРСР

ПІДСУМКИ ТРЕТЬОГО ЕТАПУ ПЕРЕБУДОВИ

1. Було проголошено “плюралізм” думок у межах соціалістичного вибору.
2. Стало можливим більше дізнатися:
про становище в суспільстві й на міжнародній арені;
трагічні сторінки вітчизняної історії;
події далекого і близького минулого.
3. Проголошено новий стиль керівництва, більше наближений до народу.
4. Було відновлено Українську греко-католицьку та Українську автокефальну церкви.
5. Удосконалилася виборча система. Було введено повну альтернативність у висуненні кандидатів у депутати під час виборів народних депутатів СРСР 1989 р.

6. Активно почав здійснюватися новий етап демократизації й розмежування політичних сил – створення багатопартійності.

7. Пожвавився страйковий рух, що свідчило про початок відродження робітничого руху.

8. Активізувався національно-визвольний рух в Україні: відбувалися численні мітинги, демонстрації, що свідчило про швидку політизацію суспільної свідомості

ПРИЧИНИ КРАХУ ПЕРЕБУДОВИ

1. Відсутність чітко розробленої програми перебудовчих процесів.

2. Серйозні прорахунки у внутрішній і зовнішній політиці.

3. Нерішучість і непослідовність М. Горбачова та його команди у реформуванні суспільства.

4. Невелика кількість реформаторських сил у вищому керівництві держави.

5. Шалений опір перебудові старого партійно-державного апарату.

6. Загострення суперечностей між владними структурами Центру і прагненням народів СРСР до демократії та національного самовизначення.

7. Поразка СРСР в ідеологічному і психологічному протистоянні із Заходом

АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

(24 серпня 1991 р.)

Після провалу перевороту 19–21 серпня 1991 р. у Москві позачергова сесія Верховної Ради УРСР **24 серпня 1991 р.** затвердила Акт проголошення незалежності України, в якому вказувалося:

“Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла над Україною у зв’язку з державним переворотом у СРСР 19 серпня 1991 р.; продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні;

виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами;

здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України і створення самостійної Української держави – України. Територія України є неподільною і недоторканною. Віднині на території України чинними є Конституція і закони України”.

Підтримали Акт 346 депутатів, проти – 1.

Отже, **24 серпня 1991 р.** на політичній карті світу з’явилася нова незалежна держава – Україна

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ РЕФЕРЕНДУМ (1 грудня 1991 р.)

У постанові Верховної Ради “Про проголошення незалежності України” було вирішено 1 грудня 1991 р. провести загальнореспубліканський референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності.

1 грудня 1991 р. – відбувся Всеукраїнський референдум.

З 84,18 % громадян, які прийшли на дільниці, незалежність України підтримало 90,32 % (навіть у Криму проголосувало 67,5 % громадян і 54,1 % з них підтримали ідею незалежності України).

Унаслідок волевиявлення народу народилася самостійна Українська держава.

Водночас із Всеукраїнським референдумом уперше в історії українського народу *всенародно обирався на альтернативній основі Президент України.*

Із шести кандидатів, які були виразниками різних політичних партій і рухів (В. Гриньов, Л. Кравчук, Л. Лук’яненко, Л. Табурянський, В. Чорновіл, І. Юхновський), переміг Л. Кравчук, набравши 61,59 % голосів.

Після схвалення Акта незалежності й виборів Президента в Україні взято курс на розбудову української державності.

Причини високої політичної активності народу України

1. Споконвічне прагнення народу України до створення власної незалежної держави

2. Слабкість і занепад СРСР.
3. Віра народу у власні ресурсні можливості.
4. Прагнення певних сил в Україні зміцнити свої позиції в перехідний період розвитку України

ПЕРЕДУМОВИ РОЗПАДУ СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

1. Загострення економічних проблем, економічний хаос, викликаний невмілим реформуванням економіки.
2. Криза влади партійно-державної верхівки, політичний хаос у країні.
3. Значне зубожіння народу.
4. Наростання загального невдоволення народу.
5. Загострення національних проблем.
6. Установлення прямих міжреспубліканських зв'язків без посередництва Москви.
7. Формування громадсько-політичних рухів, опозиційних до влади.

Розпад СРСР – закономірне явище.

Тоталітарна держава, що існувала в інтересах партійно-державної верхівки, якій було підпорядковане все суспільне життя в країні, не могла існувати за умов демократизації суспільства

РОЗПАД СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

7 грудня 1991 р. – у Біловезькій Пущі (Білорусь) зібралися лідери Білорусії (С. Шушкевич), Росії (Б. Єльцин) та України (Л. Кравчук). Вони провели перемовини і підписали **8 грудня 1991 р.** угоду про створення **Співдружності Незалежних Держав (СНД)**. Основні положення цієї угоди такі:

- 1) три держави, які підписали союзний договір 1922 р., заявляють, що СРСР як держава припиняє своє існування;

2) кожна з держав забезпечує своїм громадянам рівні права і свободи, визнає і поважає територіальну цілісність інших членів співдружності, недоторканність усталених кордонів;

3) кожна з держав формує свої власні Збройні Сили на базі угруповань Збройних Сил колишнього СРСР на своїй території;

4) зберігається єдиний контроль за ядерною зброєю;

5) до сфери співробітництва держав належать:

консультації в царині зовнішньої політики;

розвиток спільного економічного простору;

митна політика;

екологічна безпека;

системи транспорту і зв'язку;

міграційна політика;

наслідки чорнобильської аварії;

боротьба з організованою злочинністю.

6) угода відкрита для приєднання всіх держав;

7) місце перебування координаційних органів Співдружності – Мінськ;

8) діяльність органів колишнього СРСР на територіях членів Співдружності припиняється

Україна в умовах незалежності. Початок державотворчих процесів

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Пріоритетними напрямками державотворчого процесу після прийняття Акта проголошення незалежності були такі:

1. Установлення недоторканності кордонів, регламентування їх режиму, порядок охорони, перетину.

Верховна Рада України прийняла:

Закон “Про державний кордон України” (04.11.1991 р.);

Закон “Про прикордонні війська України”;

12 грудня 1991 р. було видано Указ Президента України Л. Кравчука “Про утворення Державного митного комітету України”

2. Формування трьох гілок влади – законодавчої, виконавчої, судової.

Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади. Вона обирається один раз на чотири роки у складі 450 народних депутатів. Це – парламентський орган, який відображає настрої, політичні прагнення, рівень свідомості й культури нашого суспільства.

Принципово новим елементом державної влади в Україні стало запровадження посади Президента України.

Вищим органом виконавчої влади є уряд – Кабінет Міністрів, а робочим органом – міністерства, відомства і державні комітети. На місцях органом виконавчої влади є місцеві державні адміністрації.

Судова влада в Україні здійснювалася Верховним Судом України, загальними, арбітражними, військовими судами. Конституційний Суд у той час ще не було затверджено. Контроль за дотриманням законодавства було покладено на Генеральну Прокуратуру України. Створення системи законодавства було головним завданням державотворення. Система законодавства базувалася на національному і міжнародному досвіді.

3. Розбудова Збройних Сил України як важливої ознаки держави та гарантії її захисту.

24 серпня 1991 р. – Верховна Рада прийняла постанову “Про військові формування на Україні”. Згідно з цією постановою всі війська, дислоковані на території України, були підпорядковані Верховній Раді. Було створено Міністерство оборони. Міністром оборони призначили Костянтина Морозова.

Відповідно до Закону України *“Про Збройні Сили України”* (6 грудня 1991 р.) більшість військовиків на території України добровільно склали присягу на вірність українському народові. Решта дістала можливість перейти на службу до будь-якої іншої армії або звільнитися в запас.

Однією із загальних проблем була необхідність зменшення чисельності української армії, яка на момент проголошення незалежності нараховувала 726 тис. військовиків. До кінця 2000 р. Збройні Сили України належало скоротити до 220 тис.

4. Створення Служби національної безпеки України на основі Комітету державної безпеки згідно з постановою Верховної

Ради від **20 вересня 1991 р.** “Про створення служби національної безпеки” (з 1992 р. – СБУ). **13 березня 1992 р.** – слово “національної” вилучили.

5. Прийняття Державної символіки України.

Державна символіка України – це гімн, герб і прапор, які мають давні історичні традиції. Офіційне визнання національної символіки відбувалось у складній політичній боротьбі.

4 вересня 1991 р. – після тривалого голосування у Верховній Раді національний синьо-жовтий прапор урочисто підняли над будинком парламенту. Лише в **січні 1992 р.** його затвердили як Державний Прапор.

Тоді ж указом Президії Верховної Ради затверджено музичну редакцію Державного Гімну, в основу якого покладено музику М. Вербицького.

Лише під загрозою розпуску парламенту через вихід з його складу народної ради Верховна Рада в **лютому 1992 р.** затвердила тризуб як малий Державний Герб України.

6. Становлення громадянства як важливого здобутку незалежності держави.

8 жовтня 1991 р. – Верховна Рада України прийняла Закон України “Про громадянство України”. Він визначав громадянство як невід’ємне право людини, якого ніхто не може позбавити, як і права змінити громадянство.

Громадянство було надано всім, хто проживав на території України, не був громадянином іншої держави і не заперечував проти нього.

7. Створення власної грошової одиниці.

Спершу було введено купони, які з 10 січня 1992 р. виконували роль своєрідної валюти.

8. Установлення дипломатичних відносин з іншими державами.

Першими визнали Україну Польща, Канада, Угорщина, Литва, Латвія, Росія. Дотепер це здійснили понад 160 країн світу. Переважна більшість із них установила з Україною дипломатичні відносини.

Уже на **початку 1992 р.** Україна мала всі атрибути самостійної держави

ЛЕОНІД МАКАРОВИЧ КРАВЧУК – ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ

Народився 10 січня 1934 р. в с. Великий Житин Рівненської області. Навчався в Рівненському кооперативному технікумі, а згодом у Київському університеті. Кандидат економічних наук. Працював викладачем політехномії, на партійній роботі (завідувачем ідеологічного відділу ЦК КПУ, секретарем ЦК КПУ, другим секретарем ЦК КПУ).

1990–1991 рр. – Голова Верховної Ради України.

1991–1994 рр. – перший Президент незалежної України.

Л. Кравчук об'єднав навколо себе центристські політичні сили і частину представників партійно-державної номенклатури, які підтримали незалежність України.

На виборах 1994 р. – кандидат у Президенти, де поступився Л. Кучмі.

Л. Кравчук – член Комісії з питань культури й духовності, президент фонду сприяння мистецтвам України, депутат Верховної Ради України.

Історичною заслугою Л. Кравчука є те, що він наполегливо й послідовно втілював у життя ідею незалежності України, очолював складні процеси державотворення на першому етапі самостійності України. Водночас він не вжив необхідних заходів для проведення глибоких ринкових перетворень, що призвело до значного погіршення соціально-економічної ситуації в країні

ДОСТРОКОВІ ВИБОРИ В 1994 РОЦІ ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Загострилося протистояння Президента й Верховної Ради, яке закінчилося рішенням достроково припинити повноваження Президента і Верховної Ради та провести нові вибори.

У **березні – квітні 1994 р.** відбулися вибори до Верховної Ради за мажоритарною виборчою системою на багатопартійній основі. У голосуванні взяло участь 28,8 млн чоловік, або 75,6 % внесених до списків виборців

У виборах взяли участь 32 політичні партії, з яких представники 14 партій перемогли на виборах. Було обрано лише 338 депутатів із 450. Ще 56 депутатів було обрано під час нових турів голосування влітку та восени 1994 р.

У 44 округах тричі вибори було визнано такими, що не відбулися через неявку виборців, або депутатів не було обрано.

Склад депутатського корпусу був таким:

25 % депутатів представляли комуністичну партію;

5,9 % – Народний Рух України;

5,3 % – Селянську партію;

4,1 % – Соціалістичну партію;

незначна кількість депутатів представляла інші партії – УРП, КУН, УХДП, УКРП, ПДВУ та ін.;

170 депутатів не належали до жодної партії;

3/4 парламенту – це люди віком від 25 до 50 років. До Верховної Ради було обрано представників 13 національностей.

Головою Верховної Ради було обрано лідера соціалістів О. Мороза.

У Верховній Раді було створено 9 депутатських груп і фракцій.

Станом на **1 липня 1994 р.** вони були такими:

“Комуністи України за соціальну справедливість і народо-владдя” (84 депутати);

Народний Рух України (27);

Соціалістична фракція (25);

Група “Центр” (38);

“Аграрники України” (36);

“Реформи” (27);

“Єдність” (25);

“Державність” (25);

“Міжрегіональна депутатська група” (25);

20 народних депутатів не входили до фракцій і груп

Державотворчі процеси в Україні в 1994–2003 роках

ДОСТРОКОВІ ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В 1994 РОЦІ

Червень – липень 1994 р. – дострокові вибори Президента України.

Відповідно до чинного законодавства, кандидатами у президент-ти України було зареєстровано сім претендентів:

Валерій Бабич – лідер “Української фінансової групи”;

Леонід Кравчук – Президент України;

Леонід Кучма – голова Спілки промисловців і підприємців України;

Володимир Лановий – знаний економіст;

Олександр Мороз – Голова Верховної Ради України;

Іван Плющ – народний депутат;

Петро Таланчук – міністр освіти України.

У першому турі виборів **27 червня 1994 р.** найбільше голосів набрали Л. Кравчук (37,68 %) і Л. Кучма (31,25 %), які вийшли в другий тур.

Л. Кучма вів передвиборну боротьбу під гаслами:

відновлення зв’язків з Росією та іншими країнами СНД;

надання російській мові статусу офіційної;

боротьба проти корупції та організованої злочинності.

У другому турі, який відбувся 10 липня 1994 р., Л. Кучма на-брав 52,14 % голосів, Л. Кравчук – 45,06 %).

Отже, Л. Кучма став другим всенародно обраним Президентом України.

Особливо вагомою була його перемога в Донбасі, східних і пів-денних областях України та в Криму. У центральних і західних об-ластях України більшість виборців голосували за Л. Кравчука.

Вибори 1994 р. завершили перший етап політичної історії неза-лежності України

ЛЕОНІД ДАНИЛОВИЧ КУЧМА – ДРУГИЙ ПРЕЗИДЕНТ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Народився 9 серпня 1938 р. в с. Чайкине Новгород-Сіверського району на Чернігівщині в сім'ї колгоспників.

Навчався на фізико-технічному факультеті Дніпропетровського університету, після закінчення якого в 1960 р. працював у конструкторському бюро “Південне”, де пройшов шлях від інженера до першого заступника генерального директора. Тривалий час був технічним керівником космодрому Байконур, секретарем парткому заводу.

1986–1991 рр. – генеральний директор ВО “Південмаш” – найбільшого заводу бойової та ракетно-космічної техніки. За участь у створенні унікальних технологій удостоєний Ленінської премії та Державної премії України за розроблення і створення ракетного комплексу “Циклон”.

Кандидат технічних наук, професор. Обирався почесним доктором багатьох провідних вишів світу і дійсним членом багатьох академій наук.

1990 р. обраний депутатом Верховної Ради УРСР.

13 жовтня 1992 р. призначений Прем'єр-міністром України.

21 вересня 1993 р. на знак незгоди з блокуванням його реформаторських зусиль подав у відставку.

1993–1994 рр. Л. Кучма – президент Української спілки промисловців і підприємців. Один з організаторів Міжрегіонального блоку.

З 1994 р. – Президент України.

“Нашими спільними зусиллями Україна відбулася як держава. Ми багато для цього зробили. І ми підемо далі, долаючи негаразди та зміцнюючи нашу волю. Разом – ми велика і нездоланна сила”
(Л. Кучма)

ДІЯЛЬНІСТЬ НОВОГО СКЛАДУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ

Після виборів Верховна Рада намагалася прийняти низку законів, спрямованих на реформування економіки. Позитивними моментами діяльності Верховної Ради є те, що:

було прийнято 753 закони для розширення правової бази реформ;

Верховна Рада перейшла до роботи депутатів на постійній основі;

значно зріс професійний рівень депутатів;

у парламенті почали формуватися центристські сили;

було прийнято нову Конституцію України;

посилилися контрольні функції Верховної Ради.

Було проведено 8 парламентських слухань, 20 днів уряду, на яких розглядалися питання суспільного життя.

Проте були серйозні протиріччя між гілками влади, а також протистояння на рівні Верховна Рада – Президент, що значно ускладнювало процес реформування в країні. Не було законодавчої бази проведення реформ, та й Верховна Рада загалом у своїй більшості була лівого спрямування. Через наявність сильного правового флангу і великої групи пропрезидентськи налаштованих депутатів Верховна Рада не змогла перейти до жорсткої опозиції виконавчій владі

ВИБОРИ ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ 1998 РОКУ

Чергові вибори народних депутатів України відбулися 29 березня 1998 р. відповідно до нового Закону “Про вибори народних депутатів України” за змішаною мажоритарно-пропорційною системою. Участь у голосуванні взяли 70–78 % виборців.

У виборах у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі взяли участь 30 політичних партій та блоків партій.

Найбільшу кількість голосів виборців здобули:

Комуністична партія України – 24,65 %, 84 депутатських мандати;

Народний Рух України – 9,4 %, 32 депутатських мандати;

Блок соціалістичної та селянської партії України – 8,56 %, 29 депутатських мандатів;

Партія зелених України – 5,43 %, 19 депутатських мандатів;
Народно-демократична партія – 5,01 %, 17 депутатських мандатів;

Всеукраїнське об'єднання “Громада” – 4,68 %, 16 депутатських мандатів;

Прогресивна соціалістична партія України – 4,04 %, 14 депутатських мандатів;

Соціал-демократична партія України (об'єднана) – 4,01 %, 14 депутатських мандатів.

В одномандатних виборчих округах було обрано представників:

Комуністичної партії – 38;

Народного Руху України – 13;

Народно-демократичної партії – 11;

Аграрної партії – 8;

Всеукраїнського об'єднання “Громада” – 6;

безпартійних – 111.

Стійкої парламентської більшості, здатної приймати закони, внести поправки до Конституції, утворено не було. Унаслідок компромісу різних політичних сил Головою Верховної Ради обрали О. Ткаченка, представника блоку Соціалістичної та Селянської партій.

Тривало протистояння між представниками різних політичних сил у парламенті.

На **початок 2000 р.** у парламенті склалася конституційна більшість (237 депутатів), що була налаштована на конструктивну працю, було переобрано керівництво Верховної Ради (Головою Верховної Ради став І. Плющ). Почалася співпраця між Верховною Радою, Кабінетом Міністрів і Президентом

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ 1999 РОКУ

Вибори Президента України відповідно до Конституції України було призначено на 31 жовтня 1999 року. Кандидатами на посаду Президента були:

Л. Кучма (чинний Президент України), П. Симоненко (КПУ), Г. Удовенко (НРУ-1), Ю. Костенко (НРУ-2), Н. Вітренко (ПСПУ),

О. Мороз (СПУ), О. Ткаченко (Сел. ПУ), Є. Марчук (СДС), О. Базиліюк (Слов'янська партія), М. Габер (Патріотична партія), Ю. Кармазін (Партія захисників вітчизни), В. Кононов (ПЗУ), В. Олійник (його висунули збори виборців у м. Кіровограді), В. Онопенко (УСДП), О. Ржавський (Всеукраїнське політичне об'єднання "Єдина родина").

Починаючи з **літа 1999 р.**, навколо виборів точилася гостра боротьба. Кожен із кандидатів висловлював упевненість у перемозі й демонстрував готовність узяти відповідальність за долю країни на себе.

У результаті виборів 31 жовтня у другий тур вийшли:

Кучма Леонід Данилович, за якого проголосували 9 млн 550 тис. 934 виборців (36,47 %);

Симоненко Петро Миколайович, за якого проголосували 5 млн 826 тис. 526 виборців (22,25 %).

За президентськими виборами спостерігали 400 експертів ООН, ОБСЄ, Ради Європи та ін.

14 листопада відбувся другий тур виборів. Перемогу здобув чинний Президент Леонід Кучма (за нього проголосувало більше 56 % виборців).

З великим відривом він перемаг у західних областях – у Закарпатті, на Івано-Франківщині, Львівщині, Тернопільщині, Волині, Рівненщині та Буковині. Тут за нього віддали голоси від 73 % до 92 % виборців.

Помітну перемогу здобув Л. Кучма у Дніпропетровській, Київській, Хмельницькій, Одеській областях, Києві та Севастополі, на Донеччині

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ДОГОВІР 1995 РОКУ

У **листопаді 1994 р.** Верховна Рада України затвердила новий склад Конституційної комісії, співголовами якої стали Президент Л. Кучма та Голова Верховної Ради О. Мороз. Утворення її започаткувало новий етап конституційного процесу в Україні. Робота Конституційної комісії через протистояння гілок влади та боротьбу політичних сил була непродуктивною

Улітку 1995 р. законодавча та виконавча гілки влади спромоглися дійти компромісу, що було зафіксовано в Конституційному договорі – угоді між Верховною Радою та Президентом України про розподіл повноважень – “Про основні засади організації та функціонування державної влади та місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття Конституції України”, укладеній 8 червня 1995 р.

Цей договір:

був тимчасовим конституційно-правовим нормативним актом; створив умови для активізації та пожвавлення конституційного процесу;

створював належне правове поле для діяльності органів виконавчої влади, президентської адміністрації, значно розширив коло їхніх повноважень і вплив на економічні й суспільні процеси;

сприяв розробленню багатьох принципових положень нового Основного Закону та перевірці їх на практиці.

Одночасно з дією цього договору тривала робота над Конституцією, до якої було залучено кращі наукові сили

ПРИЙНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

(28 червня 1996 р.)

Конституція України – Основний Закон України, що визначає її державний та суспільний лад, правову систему, проголошує й закріплює основні права та обов’язки громадян, окреслює компетенції й повноваження законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

У **лютому 1996 р.** Конституційна комісія передала проект Основного Закону на розгляд парламенту. Проект розглядався майже три місяці. Почалися дискусії:

про розподіл повноважень між гілками влади;

з проблеми приватної власності;

про державну символіку;

про статус російської мови;

про статус Автономної Республіки Крим

Нарешті, у Верховній Раді було створено спеціальну депутатську комісію на чолі з депутатом М. Сиротою, яка, долаючи величезні труднощі, узгоджуючи думки різних фракцій, партій і течій у кожній суперечливій статті Конституції, винесла узгоджений проєкт нової Конституції на затвердження.

28 червня 1996 р. Верховна Рада прийняла Конституцію України – Основний Закон нашої суверенної держави (проголосувало 315 депутатів).

День **28 червня** в Україні відзначається як державне свято

СТРУКТУРА КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Конституція України складається з преамбули, 15 розділів, 161 статті й 14 пунктів перехідних положень.

У **преамбулі** – вступній частині Конституції – сказано, що Верховна Рада України від імені українського народу – громадян України всіх національностей, керуючись Актом проголошення незалежності України від **24 серпня 1991 р.**, схваленим **1 грудня 1991 р. Всенародним референдумом**, приймає цю Конституцію. Вказуються умови прийняття Конституції, проголошено мету й завдання розвитку і зміцнення демократичної, правової, соціальної держави в Україні.

I розділ – “Загальні засади” (20 статей).

Уміщено статті, що містять основні положення державного і суспільного ладу України, громадянства, соціального захисту її громадян, екологічної безпеки. Наголошується, що Україна є суверенною і незалежною демократичною, соціальною, правовою державою. Вона є унітарною, а її територія – цілісною і недоторканою, державною мовою якої є українська з гарантуванням вільного розвитку російської та інших мов національних меншин.

II розділ – “Права, свободи та обов’язки людини і громадянина” (48 статей).

Уміщено статті, що визначають особисті, політичні, економічні права громадян України, наголошують, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом

III розділ – “Вибори. Референдум” (6 статей).

Статті цього розділу розкривають механізм і порядок здійснення та проведення таких форм народного волевиявлення, як вибори і референдум.

IV розділ – “Верховна Рада України” (27 статей).

Закріплено порядок утворення, роботи, повноваження, склад органу законодавчої влади – Верховної Ради, а також статус народного депутата.

V розділ – “Президент України” (11 статей).

Статті цього розділу містять положення про статус Президента, порядок обрання Президента України, його функції, повноваження, а також їх припинення.

VI розділ – “Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади” (8 статей).

Регулюють склад, структуру, обов’язки й повноваження Кабінету Міністрів України як органу виконавчої влади та місцевих державних адміністрацій, а також порядок припинення повноважень цих органів.

VII розділ – “Прокуратура” (3 статті).

Закріплено завдання, структуру та обов’язки прокуратури в Україні та процедуру обрання Генерального прокурора.

VIII розділ – “Правосуддя” (8 статей).

Статті цього розділу окреслюють структуру і процедуру судочинства в Україні, регулюють порядок утворення й функціонування органів правосуддя та визначають статус суддів, які, здійснюючи правосуддя, підпорядковуються лише закону. Визначено основні засади судочинства: законність, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, забезпечення доведеності вини, змагальність сторін, забезпечення обвинуваченому права на захист, гласність судового процесу.

IX розділ – “Територіальний устрій України” (2 статті).

Закріплюються принципи, засади й система територіального устрою України. Підкреслюється, що територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності й цілісності державної території

X розділ – “Автономна Республіка Крим” (6 статей).

Визначено коло повноважень цього автономного утворення, систему органів державної влади Криму, їхню компетенцію. Підкреслюється, що Автономна Республіка Крим є невід’ємною складовою частиною України. Закріплено представництво президента в Автономній Республіці Крим. Зазначається, що нормативно-правові акти Верховної Ради та уряду Автономної Республіки Крим не можуть суперечити Конституції та законам України.

XI розділ – “Місцеве самоврядування” (7 статей).

Визначено способи формування органів місцевого самоврядування, їхній склад і повноваження, способи формування і статус депутатів. Органами місцевого самоврядування залишилися ради, як і в попередній Конституції.

XII розділ – “Конституційний Суд України” (7 статей).

Визначено склад, порядок обрання, повноваження Конституційного Суду України та гарантії незалежності суддів.

XIII розділ – “Внесення змін до Конституції України” (6 статей).

Установлює порядок і процедуру внесення змін і доповнень до Конституції України. Передбачено, що поправка вважається прийнятою, якщо за неї проголосувало не менше, як дві третини конституційного складу Верховної Ради.

XIV розділ – “Прикінцеві положення” (2 статті).

Ідеться про набуття Конституцією чинності від дня її прийняття та про державне свято – День Конституції.

XV розділ – “Перехідні положення” (14 пунктів).

Закріплено перехідні нормативно-правові положення, які діятимуть протягом найближчого часу, а потім, із виконанням їх, вони втратять чинність, а також подано порядок поступового введення в дію окремих положень Конституції

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ УКРАЇНИ
(1 листопада 1991 р.)

Верховна Рада України, беручи до уваги, що на території України проживають громадяни більше 100 національностей, прийняла Декларацію прав національностей України, яка складається із семи статей.

Стаття 1. Українська держава гарантує всім народам, національним групам, що проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права. Представники народів і національних груп обираються на рівних правах в органи державної влади всіх рівнів, обіймають будь-які посади в органах управління, на підприємствах, в установах, організаціях.

Стаття 2. Українська держава гарантує всім національностям права на збереження їх традиційного розселення і забезпечує існування національно-адміністративних одиниць, сприяє розвитку всіх національностей і культур.

Стаття 3. Українська держава гарантує всім народам і національним групам право на вільне користування різними мовами в усіх сферах суспільного життя, у тому числі на освіту, працю, отримання і поширення інформації. У регіонах, де проживають компактно кілька національних груп, поряд із державною українською мовою може функціонувати мова населення відповідної місцевості. Також гарантується право на вільне користування російською мовою.

Стаття 4. Усім громадянам України гарантується право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої національні свята.

Стаття 5. Підкреслюється, що пам'ятки історії та культури народів і національних груп на території України охороняються законом.

Стаття 6. Усім національностям гарантується право створювати свої культурні центри, об'єднання. Ці організації можуть розвивати національну культуру, сприяти створенню музеїв, театрів, кіностудій.

Стаття 7. Національні культурні центри, представники національних меншин мають право на вільні контакти зі своєю історичною батьківщиною

ЗАКОН “ПРО МОВИ В УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ
СОЦІАЛІСТИЧНІЙ РЕСПУБЛІЦІ”

(прийнятий Верховною Радою УРСР 28 жовтня 1989 р.)

1. Цей Закон було спрямовано на захист національної мови, на забезпечення її всебічного розвитку і функціонування в усіх сферах суспільного життя.

2. У Законі вказувалося, що українській мові надано статус державної, аби сприяти всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантувати його національно-державну самобутність.

3. Підкреслювалося, що всі республіканські й місцеві державні, партійні, громадські органи, підприємства, установи та організації повинні забезпечити громадянам умови для вивчення української мови та поглиблення володіння нею.

4. Закон було спрямовано на виховання у громадян, незалежно від їхньої національності, поваги до української мови як державної в республіці.

5. У *статті 3* підкреслювалося, що Українська РСР створює всі необхідні умови для розвитку й використання мов інших національностей у республіці.

Російську мову було визнано мовою міжнаціонального спілкування народів СРСР.

6. Зазначено, що у районах проживання більшості громадян іншої національності, у роботі державних, партійних, громадських органів, місцевих рад, підприємств, організацій та установ можуть функціонувати поряд з українською й інші національні мови.

7. Вказано, що необхідно примножувати, зберігати, охороняти й використовувати фонди й пам’ятки української мови та інших національних мов у науково-дослідних установах, архівах, музеях, бібліотеках (*стаття 7*).

8. У *статті 10* вказувалося, що акти найвищих органів державної влади та управління УРСР приймаються українською мовою, а публікуються українською та російською мовами

9. Підкреслювалося, що в Українській РСР мовою спілкування, діловодства і документації, а також взаємовідносин державних, партійних, громадських органів, підприємств, організацій та установ є українська (*стаття 11*).

10. У *статті 15* вказувалося, що мовою з'їздів, засідань, пленумів, конференцій, форумів, зборів, нарад, інших зібрань державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ та організацій в УРСР є українська.

11. Зазначено, що українська мова функціонує в прокурорському нагляді, судочинстві, в юридичних установах.

12. Підкреслено, що Українська РСР при підписанні договорів з іншими державами зі свого боку використовує українську мову.

13. Вказано, що виховання в дитячих дошкільних установах і в дитячих будинках повинно здійснюватись українською мовою (*стаття 26*).

14. Зазначено, що у місцях компактного проживання громадян інших національностей у дошкільних установах може функціонувати їхня національна або інша мова.

15. У *статті 27* звернено увагу на те, що навчання і виховання в загальноосвітніх школах, у ПТУ, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах має здійснюватися українською мовою

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В УКРАЇНІ

Проголошення незалежності України та заборони Комуністичної партії України відкрили новий етап формування багатопартійності в Україні.

Бурхливо зростає кількість партій. На 1998 р. в Україні було зареєстровано 44 політичні партії, а зараз їх більше 100.

Наприкінці 1999 р. було прийнято Закон України “Про політичні партії України”

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ БАГАТОПАРТІЙНОСТІ В УКРАЇНІ

1. Партії почали виникати тоді, коли досвід діяльності партій, що діяли на початку ХХ ст., було втрачено.
2. Перервність традицій багатопартійності за роки радянської влади.
3. Несформованість масових політичних партій (партії представлені вузькими угрупованнями).
4. Нові партії виникли тоді, коли маси багато років були відірвані від політики.
5. Політичні партії об'єднують лише 1–2 % населення.
6. Недовіра населення до КПУ, яка була не політичною партією, а державним утворенням, поширюється й на інші партії.
7. Програми різних партій є дуже схожими, їм притаманні загальні гасла.
8. Низька популярність серед народу різних партій.
9. Більшість партій гуртується навколо не якоїсь ідеї, а окремих людей.
10. Партії зосереджують свою діяльність у великих містах і не приділяють достатньої уваги роботі на місцях.
11. У Західній Україні переважають партії націонал-демократичного спрямування, у Східній – лівої орієнтації.
12. Дуже низький рівень підготовки політиків “ нової хвилі”.
13. Слабка консолідація центристських сил.
14. Діяльність багатьох партій набуває опозиційного характеру стосовно влади, що дуже політизує суспільство.
15. Багато громадян убачають у членах партій людей, які прагнуть влади і не переймаються повсякденними потребами людей, а тому довіри до партій немає.
16. Багатопартійність в Україні виникла раніше, ніж почалася соціальна диференціація суспільства.
17. Немає законодавчої бази для підвищення престижу партійної діяльності

18. Немає стимулювання партійної конкуренції.
19. Неспроможність партій розробити конкретні механізми реалізації власних програмних засад

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЙ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Згідно зі світовою політичною думкою, класифікація політичних партій повинна спиратися на аналіз багатьох ознак діяльності партій. Класифікація партій є досить умовною, бо процес розвитку партій, зміни їхніх орієнтирів відбувається досить швидко.

За ідеологічними засадами політичні партії України можна умовно згрупувати за декількома напрямками.

1. **Комуністичний** (лівий):

Комуністична партія України (КПУ);

Соціалістична партія України (СПУ);

Прогресивна соціалістична партія України (ПСПУ);

Селянська партія України (СелПУ).

2. **Соціально-ліберальний** (лівоцентристський):

Ліберальна партія України (ЛПУ);

Соціал-демократична партія України (СДПУ);

Соціал-демократична партія України (об'єднана) (СДПУ(о));

Народно-демократична партія України (НДПУ).

3. **Неоконсервативний** (правоцентристський):

Народний Рух України (НРУ);

Українська республіканська партія (УРП);

Християнсько-демократична партія України (ХДПУ).

4. **Націоналістичний** (праворадикальний):

Українська національна асамблея (УНА);

Українська консервативна республіканська партія (УКРП);

Організація українських націоналістів (ОУН);

Соціал-національна партія України (СНПУ);

Конгрес українських націоналістів (КУН).

Ліві сили обстоюють:

збереження рад народних депутатів як політичної основи держави;

змішану економічну систему зі збереженням пріоритету державної та колективної форм власності;

адміністративний контроль за розподілом продукції й цінами;

адміністративні методи боротьби з “тіньовою” економікою;

безкоштовну освіту і медицину;

конфедеративні відносини України з республіками СНД та ін.

Соціал-ліберальні сили виступають:

за рішуче проведення економічних реформ;

поліпшення добробуту людей;

зміцнення державності;

забезпечення державою правових умов для гідного життя та безпеки людини.

Неоконсервативні сили прагнуть:

поєднати національно-культурні традиції із сучасними реформами;

орієнтуватися на інтеграцію з економічними та військовими структурами Заходу;

вийти із СНД.

Націоналістичні сили:

проголошують пріоритетність прав нації над правами особистості;

орієнтуються на власний шлях розвитку;

відмежовуються від Росії;

виступають за обмеження впливів Заходу;

вимагають протекціонізму щодо національного виробництва.

За стилем управління партії поділяються:

на авторитарні (УНА, УНСО, СНПУ);

авторитарно-демократичні (КУН, УРП);

демократичні (НДПУ, ПЗУ, ЛДПУ).

За ставленням до проблем майбутнього державного будівництва України:

на конфедералістів – виступають за входження в союз суверенних держав (ПДВУ, ЛДПУ);

тих, що виступають за створення міждержавного союзу (партія “Союз”);

самостійників – виступають за самостійну Україну. На позиції самостійників на сьогодні перейшли більшість партій.

За ставленням до приватної власності:

на партії, які обстоюють рівноправність усіх форм власності (ПДВУ, ПЗУ, НПУ, ДемПУ);

партії, які розглядають приватну власність як основу економічного господарювання (УРП, УХДП, УНДП, НРУ).

За формою державного устрою України партії поділяються на тих, хто виступає:

за президентську республіку (УНДП, УСДП, ПДВУ);

парламентську республіку (ЛДПУ, НПУ);

“Екологічно солідарне суспільство” (ПЗУ)

Зовнішня політика та міжнародні зв'язки незалежної України

Зовнішня політика – це політика, згідно з якою регулюються взаємовідносини між державами і народами на міжнародній арені.

Зовнішня політика тісно пов'язана з внутрішньою та відображає характер державного й суспільного устрою, економічні й політичні цілі держави

Сутність зовнішньої політики України на сучасному етапі полягає в її спроможності:

обстоювати національні інтереси;

зміцнювати міжнародну безпеку.

Міжнародні відносини – це сукупність різноманітних відносин (економічних, політичних, дипломатичних, культурних, ідеологічних) між окремими державами або групами держав, а також між створеними ними світовими й регіональними організаціями, у процесі яких виникає система міжнародного порядку.

Україна виступає на міжнародній арені як без'ядерна, позаблокова держава, яка прагне дотримуватися принципів і норм міжнародного права

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ КУРС НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ ВИЗНАЧАЄТЬСЯ ТАКИМИ ДОКУМЕНТАМИ

1. Декларацією про державний суверенітет.
2. Актом проголошення незалежності від **24 серпня 1991 р.** і результатами Всеукраїнського референдуму, які стали юридичною підставою для визнання України.
3. Рішенням Верховної Ради України від **2 вересня 1993 р.** “Основні напрями зовнішньої політики України”.
4. Конституцією України

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

1. Зовнішня політика України має відкритий характер, якій притаманні:
принциповість, послідовність, активізація, ефективність;
виваженість, прагматизм, передбачуваність, збалансованість;
невтручання у внутрішні справи інших держав;
взаєморозуміння і співпраця;
взаємоповага, взаємовигода, рівноправність;
відмова від участі у військових блоках.
2. Мирна і взаємовигідна співпраця з усіма членами міжнародного співтовариства згідно з принципами і нормами міжнародного права.
3. Уникнення залежності від окремих держав чи груп держав.
4. Відсутність територіальних претензій до інших держав і невизнання їх до себе

УКРАЇНА В ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

1990 р. – Україна стала членом Ради з безпеки і співпраці в Європі (з 1 січня 1995 р. – “Організація з безпеки і співпраці в Європі” (ОБСЄ).

1992 р. – нашу країну прийнято до Міжнародного валютного фонду (МВФ) і Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР)

1994 р. – підписано угоду про співпрацю між Україною та ЄС (Європейським Союзом), зокрема:

про збільшення вдвічі експорту української сталі до країн ЄС;
надання Україні в 1995–1996 рр. фінансової допомоги в розмірі 85 млн екю.

Лютий 1994 р. – Україна приєдналася до програми НАТО “Партнерство заради миру”.

Листопад 1995 р. – Україну прийняли до Ради Європи (вона стала її 37-м членом).

Для України вступ до Ради Європи означає:

- 1) участь 12 депутатів Верховної Ради України в Парламентській Асамблеї Ради Європи (представників усіх фракцій);
- 2) піднесення на новий рівень питання дотримання прав людини;
- 3) приєднання України до 150 конвенцій;
- 4) узгодження з ними українського законодавства (протягом трьох років);
- 5) уведення на місцях інституту омбудсменів – спеціальних уповноважених з прав людини;
- 6) річний членський внесок до бюджету Ради Європи в розмірі 2 млн доларів;
- 7) приведення власного законодавства до норм міжнародного права;
- 8) можливість брати активну участь у вирішенні спільної політики держав Європи;
- 9) можливість використати досвід розвинених демократичних країн Європи для здійснення в Україні економічних і політичних реформ;
- 10) нові перспективи щодо розбудови суверенної та демократичної держави.

Вступ України до Ради Європи сприяв:

- визнанню авторитету України;
- поглибленню демократичних перетворень;
- набуттю Україною права входження в усі європейські структури

На сьогодні Україна має з Радою Європи спільну програму дій: щодо сприяння посиленню ролі Міністерства юстиції як незалежної судової системи;

удосконалення системи адміністративного права;
удосконалення інших частин нового законодавства;
трансформації системи нагляду за виконанням законів.

З 1996 р. Україна – член однієї з молодих європейських організацій – Центральноєвропейської ініціативи, до якої входять 15 держав Центральної та Східної Європи.

9 липня 1997 р. було підписано “Хартію про особливе партнерство між Україною і НАТО”, що передбачає:

розширення співпраці;
проведення спільних миротворчих акцій;
використання науково-технічних досягнень НАТО;
проведення спільних навчань (у 1997 р. спільні навчання проводилися на Чорному морі)

СПІВРОБІТНИЦТВО НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ. НОРМАЛІЗАЦІЯ ВІДНОСИН ІЗ ЗАХІДНИМИ СУСІДАМИ

6 грудня 1991 р. Україна підписала з Угорщиною Договір про основи добросусідських відносин і співпраці. Це був перший договір, підписаний Україною з сусідньою країною.

У квітні 1995 р. було підписано Договір про дружні відносини та співпрацю з Чехією

Дружні відносини склалися й зі Словаччиною. Уряди України і Словаччини співпрацюють у забезпеченні сприятливих умов для розвитку національних меншин – українців у Словаччині і словаків в Україні.

2 червня 1997 р. було підписано Міждержавний договір про дружбу, співпрацю та добросусідство з Румунією.

До того часу Румунія висувала територіальні претензії щодо тих територій, які згідно з пактом Молотова – Ріббентропа відійшли 1940 р. до УРСР – Північної Буковини, Холмщини й Придунайського краю. 2008 року Румунія знову наголосила на тому факті,

що договір про режим державного кордону 1961 р. було укладено Радянським Союзом з позиції сили і вимагала внесення доповнень, що призвели б до зміни лінії проходження кордону на Дунаї. На сьогодні проблема територіальних претензій Румунії до України знята, що дозволило Румунії вступити до НАТО та ЄС. Румунія вже не претендує на острів та інші території, проте висловлює свої заперечення з приводу розподілу Чорноморського шельфу навколо Зміїного.

Йдеться про територіальні води України навколо острова загальною площею понад 7 тис. км². Цей своєрідний трикутник у Чорному морі можна назвати “золотим” – 2000 року українські геологи-спеціалісти компанії “Чорноморнафтогаз” відкрили тут велике родовище, запаси якого оцінюються в 10 млн тонн нафти та 10 млрд м³ газу. Зрозуміло, що Румунія не може погодитися із втратою такого величезного джерела прибутків. Крім того, контроль над Зміїним дозволяє контролювати і гирло Дунаю. Отже, цей острів є ще й важливим стратегічним об’єктом.

Звичайно, знаючи про такі природні скарби, Румунія не хоче віддавати їх просто так, а тому продовжує відстоювати свою позицію, наголошуючи на тому, що острів є лише скелею, а значить не може мати права на економічну зону навколо неї. До того ж, це дозволить румунам взяти під свій контроль частину нафто- та газоносних родовищ як таких, що входять до 12-мильної зони території Румунії, а значить є її власністю

Українська сторона провела юридичний аналіз Меморандуму Румунії, підготувала відповідну контраргументацію і розробила основні напрями стратегії захисту інтересів України в Міжнародному суді. Відбулися відкриті слухання, а остаточне рішення було винесено наступного року.

У січні 1997 р. – ухвалено спільну заяву президентів Польщі та України “До порозуміння і єднання”. Було закрито для обох сторін трагічні сторінки минулого

Основні етапи конституційного процесу в Україні

Конституційний процес – процес вироблення і прийняття Конституції держави.

Етапи конституційного процесу	
Дата	Подія
Жовтень 1990 р.	Утворення Конституційної комісії
Червень 1991 р.	Схвалення Верховною Радою концепції нової Конституції України
Липень 1992 р.	Винесення на всенародне обговорення офіційного проекту Конституції України
Жовтень 1993 р.	Подання на розгляд Верховної Ради доопрацьованого проекту Конституції України
Листопад 1994 р.	Утворення нової Конституційної комісії (очолили Л. Кучма та О. Мороз)
8 червня 1995 р.	Укладення Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України
20 березня 1996 р.	Винесення на розгляд Верховної Ради України проекту нової Конституції України
28 червня 1996 р.	Прийняття V сесією Верховної Ради України Конституції України
16 квітня 2000 р.	Всеукраїнський референдум за народною ініціативою з питань, що торкалися змін до Конституції
Осінь 2003 – весна–осінь 2004 р.	Спроби Верховної Ради України затвердити зміни до Конституції України
8 грудня 2004 р.	Прийняття законопроекту про внесення змін і доповнень до Конституції України, які передбачають зміну і перерозподіл владних повноважень вищих органів влади

Форма державного устрою згідно з основними законами

Питання для порівняння	Конституція 1978 р. зі змінами і доповненнями 1990–1993 рр.	Конституційний договір 1995 р.	Конституція України 1996 р.	Зміни і доповнення до Конституції України від 8 грудня 2004 р.
Політичний режим	Демократичний	Демократичний	Демократичний	Демократичний
Форма правління	Президентсько-парламентська республіка	Президентсько-парламентська республіка	Президентсько-парламентська республіка	Парламентсько-президентська республіка
Законодавча влада	Верховна Рада України	Верховна Рада України	Верховна Рада України	Верховна Рада України
Виконавча влада	Президент України, Кабінет Міністрів України	Президент України, Кабінет Міністрів України	Кабінет Міністрів України на чолі з Прем'єр-міністром України	Кабінет Міністрів України на чолі з Прем'єр-міністром України
Судова влада	Верховний Суд України	Верховний Суд України	Конституційний Суд України, Верховний Суд України	Конституційний Суд України, Верховний Суд України
Форма державного устрою	Унітарна держава і територіальна автономія Республіка Крим	Унітарна держава і територіальна автономія Республіка Крим	Унітарна держава і територіальна автономія Республіка Крим	Унітарна держава і територіальна автономія Республіка Крим

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ РЕФЕРЕНДУМ 2000 РОКУ

16 квітня 2000 р. відбувся Всеукраїнський референдум за народною ініціативою. У голосуванні брали участь понад 80 % виборців. На всенародне обговорення було внесено чотири питання. Всіх їх було підтримано переважною більшістю голосів.

Основні результати

Створення двопалатного парламенту.

Скорочення числа депутатів з 450 до 300 осіб.

Ліквідація права депутатської недоторканності.

Право Президента достроково припиняти повноваження ВРУ у разі, якщо остання протягом одного місяця не сформує постійно діючої парламентської більшості, або в разі не затвердження нею протягом трьох місяців підготовленого і поданого в установленому Кабінетом Міністрів порядку проекту Державного бюджету України.

Виконання рішень референдуму поставило на порядок денний питання про внесення суттєвих змін до Конституції і виборчого закону. Проте процес імплементації через різні причини гальмується. На заваді реалізації результатів референдуму стала політична криза, яка охопила Україну наприкінці 2000 – у першій половині 2001 р. Вона розпочалася з оприлюднення народним депутатом О. Морозом 28 листопада 2000 року на сесії Верховної Ради України аудіозаписів про причетність керівництва держави до викрадення, а можливо й убивства опозиційного журналіста Г. Гонгадзе (“касетний скандал”).

8 грудня 2004 р. згідно із Законом було внесено зміни і доповнення до Конституції України

Президентські вибори в Україні (1991, 1994, 1999, 2004 рр.)

Дата проведення	Брало участь у голосуванні	Кандидати	Результати I туру	Результати II туру	Обрано Президентом
1 грудня 1991 р.	84 %	В. Гриньов, Л. Кравчук, Л. Лук'яненко, В. Чорновіл, І. Юхновський, О. Ткаченко (зняв свою кандидатуру на користь Л. Кравчука), Л. Табурянський	Л. Кравчук набрав 61,59 % голосів виборців і вже у I турі здобув впевнену перемогу	Не проводився	Л. Кравчук
26 червня 1994 р. – I тур; 9 липня 1994 р. – II тур	70,37 % виборців – I тур; 66 % – II тур	В. Бабич, Л. Кравчук, Л. Кучма, В. Лановий, О. Мороз, І. Плющ, П. Таланчук	Жоден з кандидатів не набрав потрібної кількості голосів для перемоги. Л. Кравчук (37,68 %), Л. Кучма (31,25 %)	Л. Кучма (52,14 %); Л. Кравчук (45,06 %)	Л. Кучма
31 жовтня 1999 р. – I тур; 14 листопада 1999 р. – II тур	70 % виборців – I тур; 68 % – II тур	Л. Кучма, Є. Марчук, О. Мороз, В. Олійник, О. Ткаченко, П. Симоненко, Н. Вітренко, Ю. Костенко, Г. Удовенко	Жоден з кандидатів не набрав потрібної кількості голосів для перемоги. Перше місце впевнено зайняв діючий Президент Л. Кучма (36,49 %), П. Симоненко (22,24 %)	Л. Кучма (56,2 %); П. Симоненко (37,8 %)	Л. Кучма

31 жовтня 2004 р. – I тур; 21 листопада 2004 р. – II тур; 26 грудня 2004 р. – переоголосування	76 % виборців – I тур; 78 % – II тур; 76,8 % – переоголосування	В. Ющенко, В. Янукович, О. Мороз, А. Кінах, П. Симоненко, Н. Вітренко, Д. Корчинський, О. Омельченко, О. Ржавський, Р. Козак та ін.	Жоден з кандидатів не набрав потрібної кількості голосів для перемоги. В. Ющенко (39,9 %), В. Янукович (39,26 %)	В. Ющенко (46,6 %), переоголосування (51,99 %), В. Янукович (49,46 %), переоголосування (44,2 %)	В. Ющенко
--	---	---	--	---	-----------

Голови Верховної Ради України

Ім'я	Період перебування
І. Плющ	Грудень 1991 р. – травень 1994 р.
О. Мороз	Травень 1994 р. – березень 1998 р.
О. Ткаченко	Липень 1998 р. – січень 2000 р.
І. Плющ	Лютий 2000 р. – березень 2002 р.
В. Литвин	Травень 2002 р. – березень 2006 р.
О. Мороз	Липень 2006 р. – листопад 2007 р.
А. Яценюк	Грудень 2007 р. – листопад 2008 р.
В. Литвин	Грудень 2008 р. – грудень 2012 р.
В. Рибак	Грудень 2012 р. – лютий 2014 р.
О. Турчинов	Лютий 2014 р. – листопад 2014 р. <i>З 23 лютого по 7 червня 2014 року виконував обов'язки Президента України</i>
В. Гройсман	Листопад 2014 р. – ...

Уряди України

Ім'я	Періоди перебування при владі
В. Фокін	Серпень 1991 р. – жовтень 1992 р.
Л. Кучма	Жовтень 1992 р. – вересень 1993 р.
Ю. Звягільський	Вересень 1993 р. – червень 1994 р. (виконуючий обов'язки)
В. Масол	Червень 1994 р. – березень 1995 р.
Є. Марчук	Березень 1995 р. – червень 1995 р. (виконуючий обов'язки) Червень 1995 р. – травень 1996 р.
П. Лазаренко	Травень 1996 р. – червень 1997 р.
В. Дурдинець	Червень 1997 р. – липень 1997 р. (виконуючий обов'язки)
В. Пустовойтенко	Липень 1997 р. – грудень 1999 р.
В. Ющенко	Грудень 1999 р. – травень 2001 р.
А. Кінах	Травень 2001 р. – листопад 2002 р.
В. Янукович	Листопад 2002 р. – січень 2005 р.
Ю. Тимошенко	Лютий 2005 р. – вересень 2005 р.
Ю. Єхануров	Вересень 2005 р. – серпень 2006 р.
В. Янукович	Серпень 2006 р. – грудень 2007 р.
Ю. Тимошенко	Грудень 2007 р. – березень 2010 р.
М. Азаров	Березень 2010 р. – січень 2014 р.
С. Арбузов	Січень 2014 р. – лютий 2014 р. (виконувач обов'язків)
А. Яценюк	Лютий 2014 р. – листопад 2014 р.
А. Яценюк	Листопад 2014 р. – ...

Зовнішня політика України

ПРИНЦИПИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Багатовекторність.
Прогнозованість і стабільність.
Збереження позаблокового статусу.
Зміцнення міжнародного миру і стабільності у світі.
Зовнішньополітичні пріоритети України

Основні напрями реалізації

Подальше співробітництво з ЄС, здобуття статусу асоційованого члена ЄС. На цьому шляху передбачається приведення українського законодавства відповідно до стандартів ЄС, забезпечення прав людини, більш активний розвиток економічного співробітництва, приведення соціальної політики відповідно до стандартів ЄС та ін.

Прагнення України до вступу в НАТО (весна 2002 р.)

Головні пріоритети у відносинах з Росією – зміцнення стратегічного партнерства з одночасним зменшенням залежності від російських енергоносіїв; підписання угоди про Єдиний економічний простір (ЄЕП)

За роки незалежності США надали Україні економічну, політичну, фінансову і технічну допомогу. У відносинах із США Україна прагне до довгострокового, взаємовигідного і рівноправного співробітництва. Крім того, відносини України з США не спрямовані проти будь-якої третьої країни

Розв'язання територіальних суперечок із сусідніми державами, налагодження нормального двостороннього і багатостороннього співробітництва в усіх сферах. Територіальні проблеми залишаються у відносинах з Румунією та Росією

Налагодження стабільних взаємовигідних економічних і політичних зв'язків з країнами Сходу, Африки і Латинської Америки

Участь у миротворчих операціях ООН (Ліван, Ліберія, Сьєра-Леоне, Косово (Сербія), Боснія і Герцеговина, Хорватія та ін.). Направлення українського контингенту до Іраку для участі в стабілізації становища в країні після повалення режиму С. Хусейна

Участь України в діяльності міжнародних організацій

Назва міжнародної організації	Рік, з якого Україна бере участь в діяльності
Організація Об'єднаних Націй (ООН)	1945
Всесвітній Поштовий Союз (ВПС)	1947
Всесвітній Союз Електрозв'язку, Міжнародний консультативний комітет з питань радіо	1947
Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)	1948–1949, поновлено з 1992
Всесвітня метеорологічна організація (ВМО)	1951
Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)	1954
Міжнародне агентство з атомної енергетики (МАГАТЕ)	1957
Всесвітня організація інтелектуальної власності	1970
Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО)	1985
Співдружність Незалежних Держав (СНД)	1991
Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)	1992

Парламентська асамблея Чорноморського економічного співробітництва, Чорноморська асоціація економічного співробітництва	1992
Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк (СБ) (раніше Міжнародний банк реконструкції і розвитку)	1992
Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО)	1992
Міжнародна морська організація (ІМО)	1994
Рада Європи (РЄ)	1995
Об'єднання країн: Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова (Гуам) (раніше ГУУАМ; до об'єднання входив також Узбекистан, що згодом вийшов з його складу)	1996
Єдиний економічний простір (ЄЕП)	2004

**Президентство Л. Кравчука (1991–1994 роки)
і Л. Кучми (1994–2005 роки)**

Ім'я	Здобутки	Прорахунки
Л. Кравчук	<p>Утвердження незалежності України. Мирний вихід зі складу СРСР. Налагодження відносин з країнами світу. Відмова від ядерного статусу держави. Консолідація суспільства. Започаткування економічних перетворень. Створення державних структур влади</p>	<p>Неспроможність приборкати економічну кризу. Гіперінфляція. Стрімке падіння життєвого рівня населення. Діяльність трастів, фінансових пірамід. Політична криза 1994 р.</p>

Л. Кучма	<p>Здійснення приватизації. Формування приватного сектору економіки (дає більшу частку ВВП). Запровадження і зміцнення власної фінансово-грошової системи. Подолання економічної кризи 1990-х рр. Прийняття Конституції 1996 р. Урегулювання проблеми кордонів України. Початок реформування системи освіти</p>	<p>Значне поширення корупції. Формування і зміцнення тіньової економіки (близько 50 %). Створення фінансово-промислових кланів. Накопичення зовнішньої заборгованості. Зловживання під час приватизації, розкрадання державного майна. Несформованість державних інтересів. Невизначеність у відносинах між Заходом і Сходом. Провал інтеграційних починань в євроатлантичній структурі. Нерівноправні відносини з Росією. Низький рівень життя переважної більшості населення. Невирішеність соціальних проблем. Високий рівень злочинності</p>
----------	---	--

Виступи опозиції проти політики Президента Л. Кучми

Акція	Рік	Привід	Заходи	Результат
“Україна без Кучми!”	2001	Убивство опозиційного журналіста Г. Гонгадзе,	Мітинги, демонстрації	Консолідація сил опозиції

		оприлюднення записів телефонних розмов, зроблених у кабінеті Л. Кучми майором М. Мельниченком		Падіння авторитету Л. Кучми
Створення блоку опозиційних сил “Наша Україна!”	2002	Парламентські вибори	Перемога на парламентських виборах за партійними списками	Створення потужної опозиційної сили в парламенті
“Вставай Україно!”	2002	Створення пропрезидентської більшості в парламенті	Мітинги, демонстрації	Консолідація сил опозиції. Набуття досвіду, вироблення стратегії політичної боротьби за владу
“Помаранчева революція”	2004	Масові фальсифікації під час проведення президентських виборів	Масові мітинги, демонстрації, судові процеси	Перемога опозиційного кандидата на президентських виборах

“Помаранчева революція” (листопад – грудень 2004 року)

Причини			
Криза режиму президента Л. Кучми. Прагнення зберегти владу	Масова фальсифікація владою результатів виборів 2004 р. на користь кандидата в президенти, прем'єр міністра В. Януковича	Боротьба фінансово-промислових груп і регіональних еліт за владу	Втручання Росії у внутрішні справи України
↓ ↓ ↓ ↓			
Масові виступи населення 22 листопада – 8 грудня 2004 р. – “Помаранчева революція”			
Політична криза	Сепаратистські виступи на сході та півдні України	Погіршення економічної ситуації	
↓ ↓ ↓ ↓			
Результати і наслідки			
<p>Зростання національної самосвідомості населення. Завершення формування української політичної нації.</p> <p>Формування громадянського суспільства; зміни в роботі ЗМІ.</p> <p>Демократизація суспільно-політичного життя.</p> <p>Визнання у судовому порядку (рішення Верховного Суду України) недійсними результати другого туру президентських виборів, оголошених Центральною виборчою комісією (ЦВК) 26 листопада 2004 р. Призначення переголосування другого туру виборів на 26 грудня 2004 р. Висловлення недовіри ЦВК, переобрання її складу.</p> <p>Фактична відставка уряду В. Януковича. Відставка Генерального Прокурора В. Васильєва.</p> <p>Прийняття змін до Закону про вибори Президента України з метою запобігання масовим фальсифікаціям.</p> <p>Перегрупування сил у парламенті. Зростання авторитету Голови Верховної Ради України В. Литвина.</p> <p>Прийняття законопроекту про внесення змін до Конституції України, який передбачає зміни владних повноважень Президента, Прем'єр-міністра, Верховної Ради і Прокуратури України.</p> <p>Прийняття рішення Верховною Радою України про виведення українського збройного контингенту з Іраку.</p> <p>Зростання міжнародного авторитету України.</p> <p>Перемога на президентських виборах 2004 р. В. Ющенко</p>			

ГОЛОВНІ ПОДІЇ “ПОМАРАНЧЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ”

31 жовтня 2004 р. в Україні розпочалося голосування на виборах президента. На цю посаду претендували 24 кандидати. У процесі виборів були зафіксовані численні випадки порушень і фальсифікацій.

21 листопада 2004 р. – відбувся **другий тур президентських перегонів**, у якому взяли участь В. Ющенко та В. Янукович. Цього дня на заклик лідера “Нашої України” на Майдані Незалежності зібралися тисячі людей, щоб безпосередньо, прямо з виборчих дільниць, дізнаватися про результати виборчого процесу. Штаб В. Ющенка констатував масові фальсифікації під час виборів та виступив на довіру ЦВК.

Наступного ранку на Майдані Незалежності зібралося до 200 тисяч прихильників опозиційного кандидата. У відповідь на численні порушення опозиція оголосила загальнонаціональний страйк і закликала людей захистити свій вибір.

Епіцентром політичного життя України став київський Майдан Незалежності. Тут було розташоване наметове містечко опозиції.

23 листопада ініціатива мітингарів на Майдані Незалежності була підхоплена в різних регіонах України. За деякими підрахунками, того дня в акціях протесту взяли участь понад мільйон громадян. Понад 150 українських дипломатів закликали у своїй заяві визнати опозиційного кандидата на посаду глави держави В. Ющенка законно обраним Президентом України. Того ж дня під гаслами підтримки В. Януковича відбулися масові мітинги у Донецьку, Дніпропетровську, Харкові, Макіївці, Горлівці та інших містах.

На Майдані народилося **головне гасло революції – “Нас багато, нас не подолати!”**.

27 листопада 2004 р. ВР України на своєму позачерговому засіданні визнала результати голосування у другому турі виборів президента такими, що не відповідають волевиявленню народу.

26 грудня 2004 р. **відбулося переголосування у другому турі президентських виборів**. Переконливу перемогу здобув В. Ющенко, який набрав майже 52 % голосів, В. Янукович – трохи більше 44 %

ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ В 2006–2007 РОКАХ

26 березня 2006 року відбулися вибори до ВР України, які стали серйозним випробуванням для нової влади. Вони відбувалися за *пропорційною системою*, прохідний бар'єр для партій і блоків становив 3 % від числа виборців.

Пропорційна виборча система дала змогу здійснити радикальну ротацію депутатського корпусу (у 2006 р. він оновився на 60 %)

Водночас апробація пропорційної виборчої системи виявила низку серйозних недоліків:

закриті партійні списки суттєво звузили виборчі права непартійних громадян;

виборець фактично голосував майже наосліп, оскільки орієнтувався або на партійного лідера, або на оприлюднену п'ятірку;

значна частина політичних партій та блоків торгувала місцями у прохідній частині виборчих списків.

Підписання В. Ющенком 3 серпня 2006 року “Універсалу національної єдності” стало підґрунтям **затвердження нового складу Кабінету Міністрів України на чолі з В. Януковичем.**

У **вересні 2006 року** Блок Юлії Тимошенко (БЮТ) офіційно оголосив про свою опозицію до новоутвореної коаліції.

Склалася парадоксальна ситуація: політичний табір “помаранчевих” не лише не зміг створити парламентської більшості (коаліції), а й роз'єднав і розпорошив власні сили та опинився в опозиції

НЕГАТИВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОЦЕСИ У ВСІХ СФЕРАХ ЖИТТЯ У 2008–2009 РОКАХ

Політична сфера. Ключовою проблемою для ВР 6-го скликання залишилося формування коаліційної більшості, адже у грудні 2007 року до “Коаліції демократичних сил” входило лише 227 народних депутатів. Така ситуація була ознакою того, що політична криза 2007 р. остаточно не завершилась і може продовжитися у будь-який момент

Соціально-економічна сфера. Розбалансованість у процесі взаємодії гілок влади не дала змоги своєчасно та ефективно здійснити системні реформи, затвердити і реалізувати пакет антикризових дій; забезпечити захист соціально-економічних інтересів населення України.

Зовнішня політика. Неконструктивність взаємодії та співпраці різних гілок української влади знижувала авторитет держави на міжнародній арені. Через це різко послаблялися її позиції у процесі обстоювання за кордоном

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ В УКРАЇНІ У 2010 РОЦІ

17 січня 2010 р. відбувся перший тур президентських виборів, переможцями якого стали В. Янукович та Ю. Тимошенко.

7 лютого 2010 р. у другому турі президентських виборів остаточно перемогу здобув В. Янукович. За В. Януковича проголосувало 48,9 % виборців, за Ю. Тимошенко – 45,47 %.

Президентські вибори продемонстрували суперечливі та неоднозначні наслідки суспільних настроїв і дій:

прогресуючий поступ українського суспільства на шляху демократичних змін;

запит на тотальну модернізацію суспільного життя;

суттєве ослаблення підтримки народом представників чинної влади;

відсутність єдності демократичних сил;

поглиблення розколу по осі “Схід-Захід” тощо.

11 березня 2010 р. було сформовано новий склад Кабінету Міністрів України на чолі з М. Азаровим.

31 жовтня 2010 р. – відбулися місцеві вибори. Ці вибори зафіксували такі *тенденції*:

зміцнення позицій Партії регіонів. Вона лідирувала у багатьох місцевих органах зі значним відривом від опонентів;

розпорошення сил і ресурсів опозиції, певна деморалізація після президентських виборів;

зміцнення та утвердження нових політичних сил – “Сильна Україна”, “Фронт змін”, Всеукраїнське об’єднання “Свобода”;

поява нових політичних проєктів. Їх ініціатори мали підтримкуправлячої в країні або в регіоні еліти.

Отже, місцеві вибори 2010 р. поставили на порядок денний цілу низку гострих проблем (пошук оптимальної формули взаємодії центральної державної влади та органів місцевого самоврядування тощо).

1 жовтня 2010 року Конституційний Суд прийняв рішення щодо скасування конституційної реформи 2004 р. та повернення до Основного Закону 1996 р. На практиці це означало – **повернення України від парламентсько-президентської форми правління до президентсько-парламентської**

Криза української державності у 2013–2014 роках

ЕТАПИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ У 2013–2014 РОКАХ

I етап. Суспільно-політична криза (листопад 2013 р. – лютий 2014 р.)

Події та процеси, що розгорнулися наприкінці 2013 р. – на початку 2014 року в Києві, а потім по всій Україні, отримали назву “Революція гідності”, “Європейська революція” та “Єврореволюція”.

Формальним *приводом для революції стала* відмова політичної влади на чолі з В. Януковичем від юридичного оформлення законодавчо закріпленого курсу на європейську інтеграцію.

У результаті бурхливих подій наприкінці 2013 р. в Україні особливо загострилися *три основні типи політичних конфліктів*:

1) *конфлікти інтересів*. Вони мали політичний (надмірна концентрація влади в руках президента...), економічний (гальмування реформ, посилення корупції...) та соціальний (загальне зниження рівня життя...) складники;

2) *конфлікти цінностей*. Виникли вони через протиріччя між тяжінням влади до авторитарних форм правління та наростанням проявів громадянського суспільства;

3) *конфлікти ідентичностей*. Їхня суть полягає в тому, що якась частина мешканців країни ототожнює себе з певною групою загалом (тобто розколювання України на Схід і Захід).

21 лютого 2014 р. Верховна Рада України повернула в дію Конституцію 2004 року; підтримала законопроект, який дозволяє звільнення Юлії Тимошенко; відправила у відставку міністра внутрішніх справ Віталія Захарченка.

22 лютого 2014 р. Голова Верховної Ради України Володимир Рибак подав у відставку з цієї посади. Новим спікером був обраний Олександр Турчинов.

Верховна Рада України 328 голосами народних депутатів усунула Віктора Януковича з посади Президента України. Також було звільнено низку найвищих високопосадовців.

У результаті Юлію Тимошенко звільнено на підставі окремої Постанови Парламенту.

Формальними підставами для революції були:

21 листопада 2014 р. Кабінет Міністрів України на засіданні прийняв розпорядження про призупинення процесу підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, мотивуючи рішення “інтересами національної безпеки” України;

29 листопада 2014 р. – офіційна відмова політичного керівництва України на чолі з В. Януковичем від підписання Угоди про асоціацію з ЄС у Вільнюсі.

А вже в ніч на 30 листопада 2014 р. відбувся силовий розгін студентського Майдану.

II етап. Воснно-політична криза

Цей етап мав дві фази:

прихована фаза (лютий – березень 2014 року).

Уранці 27 лютого 2014 р. група озброєних людей без розпізнавальних знаків, які назвали себе представниками самооборони російськомовних громадян Криму, захопила приміщення Верховної Ради та уряду АР Крим і встановила на будівлях російські прапори.

1 березня 2014 р. В. Янукович звернувся до президента Росії В. Путіна з проханням “використати збройні сили Російської Феде-

рації для відновлення законності, миру, правопорядку, стабільності, захисту населення України.

16 березня 2014 р. – відбувся нелегітимний референдум про статус Криму (*відповідно до результатів референдуму за входження Криму до складу РФ проголосувало 96,77 %; за збереження Криму у складі України – 2,51 %*);

відкрита фаза (березень – літо 2014 року).

20 червня 2014 р. Президент України П. Порошенко віддав наказ про припинення бойових дій на окупованих терористами територіях до 27 червня 2014 р. і запропонував мирний план щодо врегулювання ситуації у східних регіонах України

Виборчі кампанії 2014 року

ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ 2014 РОКУ

Позачергові вибори Президента України відбулися **25 травня 2014 року**. Спочатку були заплановані як чергові на 2015 рік, але призначені раніше терміну у зв'язку з усуненням Верховною Радою Віктора Януковича з поста Президента 22 лютого 2014 року.

Другий тур виборів, у разі необрання президента у першому турі, мав **відбутися 15 червня 2014 року**.

За повідомленням Голови Центральної виборчої комісії Михайла Охендовського, переважна більшість виборчих дільниць в Україні на позачергових виборах 25 травня відкрилися вчасно. Лише на Донбасі не відкрилися більше половини дільниць. У Луганській області вибори проходили у 2 округах із 12, у Донецькій – в 7 з 22. У Луганській області в голосуванні взяли участь мешканці 4 районів Біловодської ОВК № 114, 6 районів Сватівської ОВК № 115; через побоювання нападів сепаратистів жодної виборчої дільниці не було відкрито на території Слов'яносербського та Станично-Луганського районів.

25 травня 2014 р. в один день з виборами Президента України відбулися позачергові вибори місцевих голів у низці міст, селищних і сільських рад, а також позачергові вибори депутатів Київської і Черкаської міських рад та трьох сільських рад

ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ В УКРАЇНІ 2014 РОКУ

Верховна Рада України VII скликання обрана на чергових виборах **28 жовтня 2012 року**. 24 липня 2014 року розпалася коаліція. Нової протягом місяця, як це передбачено Конституцією України, не було створено. І тому 25 серпня 2014 року, відповідно до ст. 90 Конституції України, Президент Петро Порошенко оголосив про *рішення достроково припинити повноваження Верховної Ради VII скликання*. Повноваження депутатів припинені **27 листопада 2014 року**.

26 жовтня 2014 року відповідно до ст. 90 Конституції України відбулися позачергові вибори народних депутатів Верховної Ради України VIII скликання.

Депутати набули повноважень **27 листопада 2014 року**.

21 листопада 2014 року між представниками “Народного фронту”, “Блоку Петра Порошенка”, Об’єднання “Самопоміч”, ВО “Батьківщина”, Радикальної партії Олега Ляшка підписано коаліційну угоду.

З чинних депутатів Верховної Ради VII скликання 302 виявили бажання балотуватись на майбутніх парламентських виборах. Вони фігурували у списках 9 партій, які подали заявку до ЦВК. Найбільше депутатів у списку “Блоку Петра Порошенка” – 42, “Батьківщини” – 26, “Свободи” – 23. 149 чинних на той час парламентарів балотувалися як мажоритарники, з них 100 йшли на вибори як самовисуванці, а 49 – як кандидати від різних партій.

Участь у виборах у багатомандатному окрузі взяли 29 партій.

Станом на **27 грудня 2014 року** у Верховній Раді налічувалося 422 депутати, які входили до 8 депутатських фракцій і груп

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Антонович В. Про козацькі часи на Україні / В. Антонович. – К., 1991.
- Антонович В. Що принесла Україні унія / В. Антонович. – Чернівці, 1992.
- Апанович О. Гетьмани України і кошові отамани Запорізької Січі / О. Апанович. – К., 1993.
- Апанович О. Збройні сили України 1 пол. XVIII ст. / О. Апанович. – К., 1969.
- Апанович О. Розповіді про запорізьких козаків / О. Апанович. – К., 1991.
- Апанович О. Українсько-російський договір 1654 р. Міфи і реальність / О. Апанович. – К., 1994.
- Аркас М. Історія України-Руси / М. Аркас. – К., 1990.
- Багалій Д. Нарис історії України / Д. Багалій. – К., 1994.
- Бойко О. Історія України / О. Бойко. – К., 1999.
- Боєчко В. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан / В. Боєчко, О. Ганжа, Б. Захарчук. – К., 1994.
- Борисенко В. Курс української історії / В. Борисенко. – К., 1997.
- Брайчевський М. Конспект історії України / М. Брайчевський. – К., 1993.
- Василенко Г. Велика Скіфія / Г. Василенко. – К., 1991.
- Вегеш М. Карпатська Україна (1938–1939) / М. Вегеш. – Ужгород, 1993.
- Гарань О. Від створення Руху до багатопартійності / О. Гарань. – К., 1992.
- Гетьмани України: Історичні портрети. – К., 1991.
- Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. – К., 1996.
- Григоренко О. П. Історія України : курс лекцій / О. Григоренко. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2007. – 387 с.
- Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – К., 1990.
- Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVIII ст.: кордони, населення, право / О. Гуржій. – К., 1996.

Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців 1914–1918 / О. Думін // Дзвін. – 1991. – № 9–12; 1992. – № 1–12; 1993. – № 1–6.

Зайцев Ю. Дисиденти: опозиційний рух 60–80-х рр. / Ю. Зайцев // Сторінки історії України. – Л., 1992.

Коваль М. Україна: 1939–1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії / М. Коваль. – К., 1995.

Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич. – Л., 1990.

Лановик Б. Д. Історія України : навч. посіб. / Б. Д. Лановик, М. В. Лазарович. – 3-тє вид., випр. і доп. – К. : Знання-Прес, 2006.

Липинський В. Україна на переломі... / В. Липинський // Укр. іст. журн. – 1992. – № 2, 4.

Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – К., 1992.

Смолій В. Богдан Хмельницький / В. Смолій, С. Степанков. – К., 1995.

Україна крізь віки : у 15 т. – К., 2000.

Довідник з історії України : у 3 т. / за ред. І. З. Підкови, Р. М. Шуста. – К., 1993–1999.

Зміст

ВСТУП	3
<i>Тема 1. ВСТУП ДО ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ “ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ” (БЛОК ІСТОРІЯ УКРАЇНИ)</i>	4
Історія України як галузь історичної науки.....	4
<i>Тема 2. НАЙДАВНІШІ ЧАСИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ</i>	12
Становлення і розвиток людського суспільства.....	12
Формування державотворчих традицій	23
Античні міста північного Причорномор’я	26
Східнослов’янські племена – предки українців напередодні утворення держави.....	32
Перші державні утворення у східних слов’ян у VIII–IX століттях	35
<i>Тема 3. КИЇВСЬКА РУСЬ</i>	36
Становлення централізованої держави на чолі з Києвом.....	36
Піднесення та розквіт Київської Русі.....	42
Русь – Україна у період політичної роздробленості	53
<i>Тема 4. ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА – СПАДКОЄМНИЦЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ</i>	57
Галицько-Волинська держава	57
<i>Тема 5. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В УМОВАХ ІНОЗЕМНОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIV – ПЕРША ПОЛОВИНА XVII СТОЛІТТЯ)</i>	67
Загальна характеристика становища українських земель наприкінці XIV – у першій половині XVI століття	67
Люблінська унія та її вплив на долю українських земель	75
Козацько-селянські повстання кінця XVI – 20–30-х років XVII століття	90
Козацько-селянські рухи 20–30-х років XVII століття.....	93

<i>Тема 6. НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ. УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ</i>		97
Передумови й початок національно-визвольної війни українського народу на чолі з Богданом Хмельницьким		98
Розгортання національно-визвольної боротьби в 1648–1649 роках		102
Утворення української козацької держави – Гетьманщини		106
Воєнно-політичні події 1651–1653 років		113
Українсько-московський договір 1654 року		115
Україна в роки правління гетьмана Івана Виговського		118
Порушення територіальної цілісності України		122
Правобережна та Лівобережна Гетьманщина в 60–80-х роках XVII століття		127
Запорозька Січ у другій половині XVII століття		131
Українська Держава за гетьманування Івана Мазепи		133
Ліквідація Гетьманщини		137
<i>Тема 7. УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ</i>		143
Становище українських земель наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття		144
Адміністративно-територіальний устрій українських земель		144
Український національний рух		147
Діяльність декабристів в Україні		149
Кирило-Мефодіївське товариство (братство) (1846–1847 рр.)		152
Українське національне відродження в західноукраїнських землях наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття		156
Революція 1848–1849 років в Австрійській імперії та український національно-визвольний рух		160
Українська культура в першій половині XIX століття		167
Суспільно-політичне життя в Україні у другій половині XIX століття		173
Піднесення національно-визвольного руху на західноукраїнських землях у другій половині XIX століття		182

<i>Тема 8. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ НА РУБЕЖІ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ</i>	188
Наростання національного руху в Україні	188
Україна в роки революції 1905–1907 років	195
Україна в 1907–1914 роках.....	204
Україна в період Першої світової війни (1914–1917 років)	207
<i>Тема 9. УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ І ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ 1917–1920 РОКІВ: НАСЛІДКИ Й ІСТОРИЧНІ УРОКИ</i>	219
Діяльність Центральної Ради (7 (17) березня 1917 року – 29 квітня 1918 року).....	220
Українська революція 1917–1918 років	222
Брестський мир. Падіння радянської влади в Україні.....	245
Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР).....	257
<i>Тема 10. УКРАЇНА У 20–30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ</i>	271
Українська Радянська Соціалістична Республіка в умовах нової економічної політики 1921–1928 років.....	271
Колективізація сільського господарства України.....	280
Голодомор 1932–1933 років в Україні.....	280
Тоталітарний режим 30-х років (сталінізм).....	284
Західноукраїнські землі в 1920–1939 роках	286
<i>Тема 11. УКРАЇНА НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ</i>	293
Радянсько-німецькі договори 1939 року.....	294
Велика Вітчизняна війна 1941–1945 років	300
Окупаційний режим.....	302
Розгортання руху опору в Україні	304
Визволення України від німецької окупації в 1943 році	308
Україна на завершальному етапі війни (1944–1945 років).....	310
<i>Тема 12. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х – У СЕРЕДИНІ 1980-Х РОКІВ</i>	312

Соціально-економічні та політичні процеси в Україні в другій половині 1940-х – у середині 1980-х років	312
Радянізація західних областей України	317
Боротьба ОУН-УПА у повоєнний період на західноукраїнських землях.....	321
Ідеологічний наступ тоталітарного режиму “Ждановщина” (кінець 40-х – початок 50-х років).....	324
Завершення об’єднання українських земель.....	326
Україна в умовах десталінізації 1953–1964 років	328
Суспільно-політичне життя і політична боротьба в Україні в 1953–1964 роках.....	331
Національно-визвольний рух в Україні у післявоєнний час.....	335
Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 60-х – початок 80-х років)	337
Опозиційний рух	339
<i>Тема 13. ВІДРОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ</i>	
Розпад Радянського Союзу і відродження незалежності України	350
Необхідність суспільних перетворень	351
Початок релігійного відродження	359
Спроби політичних реформ і зростання активності українського суспільства	361
Формування багатопартійної системи	363
Формування передумов незалежності України.....	367
Здобуття Україною незалежності	372
Події 19–21 серпня 1991 року – закінчення процесу перебудови в СРСР	373
Україна в умовах незалежності. Початок державотворчих процесів.....	377
Державотворчі процеси в Україні в 1994–2003 роках	382
Зовнішня політика та міжнародні зв’язки незалежної України	397
Основні етапи конституційного процесу в Україні	402
Зовнішня політика України	408

Криза української державності у 2013–2014 роках	417
Виборчі кампанії 2014 року	419
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	421

**Ратич Борис Ярославович
Макогончук Наталія Віталіївна
Гевко Олена Іванівна**

**КОРОТКИЙ КУРС
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

Навчальний посібник

Редактор С. В. Лозовська
Коректори: Н. В. Карвацька, О. Л. Грицева
Комп'ютерна верстка С. І. Мороз

Здано до набору 02.02.2015. Підписано до друку 01.04.2016
Формат 60×84/16. Гарнітура Times New Roman. Тираж 50 прим.
Друк оперативний. Ум. друк. арк. 24,88. Обл.-вид. арк. 25,68

Видавництво Національної академії
Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3010 від 22.10.2007
Зам. № 416